

Godina XXIX/2010

Broj 1-2

Zbornik
Instituta za
kriminološka i
sociološka istraživanja

Zbornik
Instituta za kriminološka
i sociološka istraživanja
(IKSI)

Izdaje

*Institut za kriminološka i sociološka istraživanja
u Beogradu*

*Glavni i odgovorni
urednik*

- Dr Leposava Kron

*Zamenik glavnog i
odgovornog urednika*

- Mr Zoran Stevanović

Izdavački savet

- Professor Derral Creatwood
- Professor Marc Cools
- Professor Olle Findahl
- Prof. dr Miodrag Simović
- Prof. dr Goran Ilić
- Prof. dr Ljiljana Radulović
- Prof. dr Aleksandar Jugović
- Prof. dr Vladan Joldžić
- Dr Marina Blagojević
- Dr Zlatko Nikolić

Uređivački odbor

- Dr Branislava Knežić
- Mr Maja Savić
- Dr Slađana Jovanović
- Doc. dr Goran Knežević
- Prof. dr Snežana Soković
- Mr Dušan Davidović

Sekretar redakcije

- Ana Batrićević

Tehnički urednik

- Milka Raković

*Kompjuterska
obrada teksta*

- Slavica Miličić

Časopis izlazi dva puta godišnje

JOURNAL OF THE
Institute of Criminological
and Sociological Research

Published by
Institute of Criminological and Sociological Research, Belgrade

<i>Editor-in-chief</i>	• Dr. Leposava Kron, Institute of Criminological and Sociological Research, Belgrade
<i>Editor</i>	• Zoran Stevanović, M.A., Institute of Criminological and Sociological Research, Belgrade
<i>Editorial Consultants</i>	• Professor Derral Creatwood, University of Baltimore • Professor Marc Cools, University of Bruxelles • Professor Olle Findahl, World internet Institute, Teknikparken i Gävle • Professor Miodrag Simović, University of Banja Luka • Professor Goran Ilić, University of Belgrade • Professor Ljiljana Radulović, University of Belgrade • Professor Aleksandar Jugović, University of Belgrade • Professor Vladan Joldžić, Institute of Criminological and Sociological Research, Belgrade • Dr. Marina Blagojević, Institute of Criminological and Sociological Research, Belgrade • Dr. Zlatko Nikolić, Institute of Criminological and Sociological Research, Belgrade
<i>Editorial Board</i>	• Dr. Branislava Knežić, Institute of Criminological and Sociological Research, Belgrade • Maja Savić, M.A., Institute of Criminological and Sociological Research, Belgrade • Dr. Slađana Jovanović, Institute of Criminological and Sociological Research, Belgrade • Dr. Goran Knežević, University of Belgrade • Professor Snežana Soković, University of Belgrade • Dušan Davidović, M.A., Institute of Criminological and Sociological Research, Belgrade
<i>Secretary of the Editorial Board</i>	• Ana Batrićević, Institute of Criminological and Sociological Research, Belgrade
<i>Managing Editor</i>	• Milka Raković, Institute of Criminological and Sociological Research, Belgrade
<i>Computer Design</i>	• Slavica Miličić, Institute of Criminological and Sociological Research, Belgrade

Za izdavača
Dr Leposava Kron

Štampa
"Zuhra Simić"

Tiraž
300

Zbornik
Instituta za kriminološka i
sociološka istraživanja (IKSI)

godina XXIX/ broj 1-2 / 2010

S A D R Ź A J

Janko Međedović BAZIČNA STRUKTURA LIČNOSTI I PSIHO PATIJA: DOPRINOS DEZINTEGRACIJE	7
Vesna Žunić-Pavlović, Marina Kovačević-Lepojević MERE JAVNOG NADZORA U SLUŽBI PREVENCIJE KRIMINALA	31
Dragan Jovašević ULOGA MERA BEZBEDNOSTI U SUZBIJANJU KRIMINALITETA	51
Ivana Stevanović NEOPHODNOST USTANOVLJAVANJA JEDINSTVENOG PROGRAMA AKTIVNOSTI ZA PREVENCIJU NASILJA MEĐU DECOM U REPUBLICI SRBIJI	71
Leposava Kron PEDOFILIJA I MOGUĆNOSTI SOCIJALNE REAKCIJE	89
Olivera Pavićević NOVI MEDIJI, NOVE GENERACIJE I DRUŠTVENI KAPITAL	109
Jasna Hrnčić, Tamara Džamonja-Ignjatović, Vera Despotović-Stanarević OPTIMUS - OBUHVATAN PRISTUP PREVENCIJI SUKOBA SA ZAKONOM KOD DECE I MLADIH	125
Zlatko Nikolić SKITNIČENJE I PROSJAČENJE - OD NUŽDE DO IZNUDE - socijalnopatološki i kriminološki aspekt -	141

Branislava Knežić U PRILOG ISTRAŽIVANJU ZLOSTAVLJANJA MUŠKARACA U PORODICI	153
Vesna Gojković PORODICA I PRIPADNOST KRIMINALNIM GRUPAMA KAO KAUZALNI KRIMINOGENI FAKTORI	167
Aleksandra Bulatović POLITIKA KONTROLE ORGANIZOVANOG KRIMINALA: SLUČAJ TURSKE	193
Ana Batričević BORBE PASA KAO TEŽI OBLIK KRIVIČNOG DELA UBIJANJA I ZLOSTAVLJANJA ŽIVOTINJA	211
Zlatko Nikolić SISTEM ULOGA "ŠKOLSKOG POLICAJCA" U PREVENCIJI NASILJA U ŠKOLAMA - dileme i protivurečnosti –	229
Branislava Knežić REINTEGRACIJA BIVŠIH ZATVORENIKA U SEOSKU SREDINU	241
Zoran Stevanović EVALUACIJA TRETMANA U ZATVORSKOM SISTEMU U SRBIJI	253

BAZIČNA STRUKTURA LIČNOSTI I PSIHO PATIJA: DOPRINOS DEZINTEGRACIJE*

Janko Međedović *

Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd

Brojna su istraživanja koja pokušavaju da otkriju asocijacije između psihopatije i crta ličnosti iz modela Velikih pet. Međutim, empirijski nalazi o relacijama između psihopatije i šizotipije su veoma retki i ne pružaju jasnu sliku o odnosima ovih personalnih dispozicija. U ovom istraživanju pokušali smo da ispitamo povezanosti između Velikih pet, Dezintegracije, kao konstrukta koji ispituje pro-psihotične crte ličnosti i samoprocenjene psihopatije u uzorku adolescenata koji se nalaze na izdržavanju vaspitno-popravne mere.

Istaživanje je izvršeno u Vaspitno-popravnom domu u Kruševcu i u njemu je učestvovalo 78 ispitanika od kojih je 64 na zadovoljavajući način popunilo protokole. Prosečni uzrast ispitanika je bio 18.65 godina, sa standardnom devijacijom od 1.69. Za ispitivanje crta ličnosti iz modela Velikih pet upotrebljen je upitnik BFI, Dezintegracija je merena pomoću instrumenta DELTA 10 a psihopatija pomoću upitnika SRP3.

Rezultati istraživanja pokazuju sistematske značajne pozitivne korelacije Ekstaverzije i negativne korelacije faktora Saradljivosti sa merama psihopatije. Neuroticizam značajno pozitivno korelira jedino sa aspektom psihopatije nazvanim Neobuzdani životni stil. Generalni faktor Dezintegracije pozitivno korelira sa svim merama psihopatije. Većina modaliteta ovog faktora takođe ostvaruje pozitivne povezanosti sa psihopatskim crtama, ali su jedino korelacije Maničnosti, Paranoičnosti i Zaravnjenog afekta značajne na svim aspektima psihopatije. Hijerarhijska linearna regresija ipak

---

* Ovaj tekst je nastao kao rezultat rada na projektu "Prevenција kriminala i socijalnih devijacija" koji finansira Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije, broj 149016.

* Email: janko.medjedovic@fmk.edu.rs.

jasno ističe prednost crta iz modela Velikih pet nad modalitetima Dezintegracije, kada je u pitanju predikcija psihopatije. Takođe, regresijom "unazad" identifikovani su značajni pojedinačni prediktori od kojih se posebno ističe faktor Saradljivosti, čija je uloga u predikciji stabilna po svim aspektima psihopatije kao kriterijumskim varijablama. Kanoničke korelacione analize potvrdile su ulogu Saradljivosti i Ekstraverzije iz prostora Velikih Pet i Paranoičnosti, Maničnosti i Generalne egzekutivne disfunkcije iz prostora Dezintegracije kao prediktora psihopatskih crta. I najzad, eksploratorna analiza glavnih komponenti izvršena u zajedničkom prostoru sva tri ispitivana konstrukta izolovala je tri putanje pomoću kojih je moguće povezati psihopatiju i bazičnu strukturu ličnosti. Prvu komponentu koja opisuje ove odnose definišu Saradljivost i Zaravnjeni afekat, zajedno sa svim merama psihopatije. Drugu komponentu u najvećoj meri čine Paranoičnost i Maničnost, i u manjoj meri Ekstraverzija, dok Neuroticizam i Savesnost poseduju negativna zasićenja na njoj. Jedini aspekt psihopatije koji zasićuje ovu komponentu je Interpersonalna manipulacija. I najzad, treća komponenta opisana je Neuroticizmom, Generalnom egzekutivnom disfunkcijom i negativnim zasićenjem Socijalne anhedonije, zajedno sa Neobuzdanim životnim stilom kao psihopatskom crtom. Sve izvršene analize rezultirale su u međusobno kongruentnim podacima i daju preciznu sliku o vezama između psihopatije i bazične strukture ličnosti, na uzorku delinkvenata u adolescenciji.

KLJUČNE REČI: Velikih pet / Dezintegracija / psihopatija / delinkvencija

KONCEPTUALNI OKVIR ISTRAŽIVANJA

Psihopatija se najčešće definiše kao poremećaj ličnosti koji karakteriše osobine grandioznosti, manipulativnosti i afektivne zaravnjenosti (Gretton, Hare and Catchpole, 2004). Takođe osobe sa psihopatskim karakteristikama nisu u stanju da stvore trajne i duboke veze sa ljudima, niti da se pridržavaju principa i unapred postavljenih ciljeva. Nedostaju im empatija, osećaj krivice i kajanja, ali ih karakteriše impulsivnost, traganje za senzacijama i neodgovornost. Zbog ovih osobina psihopate često krše socijalne i pravne norme, njihov udeo u populaciji koja vrši krivična dela je vrlo visok, i to posebno kada su u pitanju zločini koje karakteriše nasilje (Hare, 2003). Takođe, kada je reč o osobama koje se upuštaju u kriminalitet, psihopatija je pouzdan prediktor povratničkog ponašanja,

kako kod adloescenata i mlađih punoletnih lica (Salekin, 2008), tako i kod odraslih kriminalaca (Laurell and Daderman, 2005).

Osnovne postavke o strukturi psihopatije predložio je Hare (Harpur, Hakstian and Hare, 1988). Struktura koncepta je empirijski derivirana iz odgovora na Ček listi psihopatije (PCL), instrumenta koji je i do danas ostao najpopularniji metod ispitivanja ovog fenomena kada je u pitanju procena vršena od strane posmatrača. Faktorska analiza indikatora psihopatije koje ispituje ovaj instrument, pokazala je da iza njih stoje dva robusna i replikabilna faktora. Prvi faktor se sastojao od aspekata psihopatije koji su upućivali na osobine ličnosti: sklonost ka laganju i manipulaciji, nedostatak krivice i empatije. Drugi faktor definisali su indikatori koji opisuju ponašajni stil psihopata. U pitanju su sklonost ka rizičnim ponašanjima, emitovanju agresivnosti, konzumiranju psihoaktivnih supstanci i kršenju pravnih normi. Kasnija istraživanja potvrdila su postojanje dva robustna faktora ali su ih precizirala opisujući po dva aspekta koji svaki od njih poseduje (Williams, Nathanson and Paulhus, 2003). Na taj način je dodat još jedan nivo u hijerarhijskoj strukturi psihopatije. Deskriptori ličnosti psihopata konstituisali su faktore *Interpersonalne manipulacije* i *Zaravnjenog afekta*, dok se stavke koje opisuju ponašanje grupišu u faktore *Neobuzdani životni stil* i *Kriminogene tendencije*.

Leksički model bazične strukture ličnosti poznat pod imenom Velikih pet pokazao se kao validan pri predikciji različitih vrsta ponašanja (Paunonen and Ashton, 2001). Model je primenjiv kako u predikciji različitih vrsta kriminogenog ponašanja (Miller and Lynam, 2001), tako i u objašnjenjima poremećaja ličnosti (O'Connor, 2005). Zbog toga nije nerazumno pretpostaviti da bi se i psihopatske crte ličnosti mogle locirati u prostoru koji opisuju pet širokih domena ličnosti: Ekstraverzija, Neuroticizam, Otvorenost, Saradljivost i Savesnost. I zaista, istraživanja sa ovim ciljem su brojna i vrlo plodotvorna. U stvari, kada se koristi instrument koji meri ne samo domene iz modela Velikih pet, nego i njihove subordinirajuće aspekte (NEO-P-R), pokazalo se da je moguće konstruisati model koji vrlo precizno opisuje strukturu ličnosti psihopata. Miler i saradnici su izabrali dvadeset jednog istraživača koji iza sebe imaju veliki broj radova na temu psihopatije, i zadali im da na trideset biploranih stavki, od kojih je svaka predstavljala jedan aspekt NEO-P-R upitnika, opišu tipičnog psihopatu (Miller et al., 2001). Pokazalo se da je skor dobijen preko ovako konstruisanog prototipskog opisa psihopata značajno povezan sa antisocijalnim poremećajem ličnosti ($r=.35$) i delinkventnim ponašanjem ($r=.34$), koje su autori koristili kao mere eksterne validacije samog prototipa (prikazani koeficijenti korelacije odnose se na ispitanike muškog

polja). U daljim istraživanjima autori su uspeli da pokažu kako se ovakva mera psihopatije može povezati i sa zločinima protiv imovine, vršenjem krivičnih dela uz korišćenje nasilja, rizičnim seksualnim ponašanjem, korišćenjem psihoaktivnih substanci, različitim vrstama agresivnog ponašanja, pa čak i agresivnošću za vreme samog laboratorijskog eksperimenta (Miller and Lynam, 2010). Takođe, korišćenje ovakvog prototipa se pokazalo korisnim u osuđeničkoj populaciji, i to kada su u pitanju vreme provedeno u zatvoru i različite vrste krivičnih osuda kao značajni korelati (Derefinko and Lynam, 2007). Eksperti su psihopate opisali pomoću Petofaktorskog modela ličnosti na sledeći način: domeni Neuroticizma, Ekstraverzije i Otvorenosti su u okviru proseka a skorovi na Saradljivosti i Savesnosti su ekstremno niski, što u stvari predstavlja upravo onaj profil koji se dobija kada se ispituju povezanosti velikih pet i kriminogenog ponašanja (Miller and Lynam, 2001). Međutim, da bi se bolje razumeo profil, treba opisati i skorove na aspektima domena, pošto ekstremno niski i ekstremno visoki rezultati na pojedinim aspektima mogu dovesti do skora koji je blizu proseka na samom domenu. To se dogodilo kod Neuroticizma: skor koji ne odstupa mnogo od proseka je zapravo posledica ekstremno visoke Impulsivnosti i Hostilnosti a ekstremno niske Anksioznosti i Socijalne nelagodnosti (Lynam, 2002). Što se Ekstraverzije tiče, po ekspertima psihopate odlikuju niska Toplina a visoka Asertivnost i Potraga za uzbuđenjima. Otvorenost obeležavaju ekstremno niski skorovi na Osećanjima a visoki na Akciji. Svi aspekti Saradljivosti su izuzetno niski, a što se savesnosti tiče, reprezentuju je niska Dužnost, Samo-disciplina i Postignuće. Prevedeno u šire opisne termine, psihopate po ekspertima odlikuju visoka agresivnost, nesposobnost kontrolisanja impulsa i odlaganja gratifikacije, nemogućnost prepoznavanja sopstvenih emocija i visok aktivitet. Međutim, ono što je važna teorijska posledica ovih istraživanja zapravo jeste hipoteza da se *psihopatske crte mogu razumeti kao ekstremno povišene ili snižene crte bazične strukture ličnosti*.

U kojoj meri su ovi nalazi konzistentni sa povezanostima između Velikih pet i specifičnih mera psihopatije? Disajper i saradnici su sproveli meta-analizu koja je obuhvatila 26 nezavisnih uzoraka sa ukupno 6913 ispitanika, i koja je za cilj imala proučavanje povezanosti između aspekata i domena Petofaktorskog modela i psihopatije (Decyper et al., 2009). Njihovi nalazi su prilično kongruentni sa opisima eksperata. Hostilnost (.29), Impulsivnost (.24), kao aspekti Neuroticizma, zatim Potraga za uzbuđenjima (.31) kao aspekt Ekstraverzije, pokazuju pozitivne korelacije sa psihopatijom (u zagradama su date srednje vrednosti koeficijenata korelacije dobijenih u meta-analizi). Aspekti domena Otvorenost su vrlo nisko povezani sa psihopatijom. Međutim, svi aspekti

Saradljivosti negativno koreliraju sa psihopatijom. I na kraju, Dužnost i Postignuće iz domena Savesnost su takođe negativno povezani sa psihopatijom (-.32 i -.38).

Gogan i saradnici su ispitanicima zadali tri instrumenta koji mere psihopatiju: Revidirani inventar psihopatske ličnosti (PPI-R), Samo-procenu psihopatije (SRP) i Levenson skalu za samoprocenu psihopatije (LSRP). Faktorska analiza skala ovih instrumentata pokazala je postojanje četiri faktora koji se mogu opisati kao Manipulacija, Neustrašiva Dominacija, Dezinhibicija i Antisocijalno ponašanje (Gaughan et al., 2009). Pokazalo se da na nivou domena faktora Neuroticizam pozitivno korelira sa Dezinhibicijom a negativno sa Dominacijom. Ekstraverzija je negativno povezana sa Manipulacijom i Antisocijalnim ponašanjem (usled delovanja aspekata Toplina, Druželjubivost i Pozitivne emocije) a pozitivno sa Dominacijom. Otvorenost pokazuje sličan obrazac asocijacija: negativne povezanosti sa Manipulacijom i pozitivne sa Dominacijom. Saradljivost ponovo demonstrira sistematske i po intenzitetu najubedljivije negativne korelacije po svim faktorima psihopatije, što važi i za Savesnost, jedino su korelacije nešto niže po intenzitetu.

Ne treba zaboraviti da je psihopatija još u ranim psihometrijskim istraživanjima bila uključena u bazičnu strukturu ličnosti. Tako deskriptori psihopatskog ponašanja zasićuju treću široku dimenziju ličnosti Psihoticizma, u ajzenkovom trofaktorskom modelu (Eysenck, 1952 po Corr, 2010). Ovakvo shvatanje, neke novije studije podržavaju objašnjavajući ih sržnim razlikama u funkcionisanju *bihejvioralnog inhibirajućeg i aktivirajućeg sistema kao i sistema odgovornog za reakcije bori se ili beži (BIS, BAS i FFFS)*. Disfunkcija BISa ogleda se u nemogućnosti razrešavanja konflikta vezanih za ponašanje usmereno ka cilju praćeno kognitivnom rigidnošću, smanjenim osećajem anksioznosti i problemima sa pažnjom. Prevelika aktivnost BASa se ogleda u disfunkcionalnoj impulsivnosti, a neadekvatna aktivacija bori se ili beži sistema ima za posledicu nedostatak straha (Corr, 2010; Heym and Lawrence, 2010).

Relacije između Psihoticizma i psihopatije izgledaju relativno jasne i dosledne. Pravo pitanje jeste da li je Psihoticizam zaista konstrukt koji treba da valjano opisuje pro-psihotične osobine ličnosti, ili još konkretnije, da li skale koje mere ovu široku dimenziju ličnosti zaista ispituju predispoziciju ka psihotičnim fenomenima. Ovde već ima razloga za oprez. Kao što napominje Klaridž, čini se da skale Psihoticizma uglavnom ispituju impulsivnost, agresivnost, pa i same psihopatske crte ličnosti, a ne psihotične predispozicije (Claridge, 2010). Samim tim, veza između psihopatije i Psihoticizma bila bi tautološke prirode. Sa druge strane, stizali

su brojni empirijski nalazi da je inicijalna Ajzenkova ideja opravdana, i da se pro-psihotični fenomeni mogu pronaći i u opštoj populaciji, što znači da su dimenzionalne a ne taksonomske prirode (Claridge, 1997). Ovakav konstrukt se uglavnom naziva *šizotipija*. Nakon pojave ovih nalaza pristupilo se konstrukciji različitih skala koje bi mogle da mere pro-psihotične dispozicije. Jedan od ovih pokušaja zavređuje naročitu pažnju, ne samo zbog toga što je razvijan na našim prostorima, već što pretenduje ka visokoj opštosti i preciznosti u klasifikovanju crta šizotipije (Knežević et al., 2005).

Koncept je nastao tako što su autori zadali veliki broj skala koje ispituju doživljaje slične psihozi velikom broju ispitanika (ukupna veličina uzorka u ovoj studiji iznosila je 2980 ispitanika) u stratifikovanom multifaznom uzorku. Zadate skale ispitivale su i pozitivnu simptomatologiju (perceptulane aberacije, magijsku ideaciju, iluzije, halucinacije itd.) i negativnu simptomatologiju koja upućuje na psihozu (sniženi afektivitet i socijalna anhedonija). Celokupan set zadatih instrumentata sastojao se od 26 skala, što skup stimulusa čini barem dva i po puta većim od poslednje studije koja je koristila sličnu metodologiju (Claridge, 1997). Na podacima dobijenim u istraživanju primenjena je Eksplorativna faktorska analiza (maximum liklehood kriterijum sa promax rotacionim algoritmom). Odabrano je rešenje sa deset faktora koje je objašnjavalo 62% varijanse originalnih ajtema. Tih deset faktora su: *Generalna Egzekutivna Disfunkcija* (disregulacija pažnje, planiranja, memorije, emocionalnih reakcija itd.), *Perceptualne Distorzije* (depersonalizacija i derealizacija), *Povišena Svesnost* (sinestezija, responzivnost na estetske stimuluse), *Depresivnost* (izraženost osećanja tuge, usamljenosti, samosažaljenja itd.), *Paranoja* (sumnjičavost, nepoverenje, paranoidna ozlojeđenost, ideje proganjanja i doživljaj zavere), *Manija* (povišeno raspoloženje, visok stepen aktiviteta, ekstremni optimizam itd.), *Socijalna Anhedonija* (stidljivost, preferencija ka samoći, nedostatak potrebe za sklapanjem prijateljstva), *Zaravnjeni Afekat* (emocionalna indiferentnost, utrnulost, afektivna površnost), *Somatoformna Disregulacija* (senzorne i motorne konverzije, doživljaj menjanja unutrašnjih organa, neosetljivost na bol i osećaj utrnulosti tela) i *Magijsko Mišljenje* (verovanje u telepatiju, nelogično mišljenje, sujeverje itd.).

Nema puno empirijskih studija koje bi ispitivale asocijacije između psihopatije i šizotipije kao personalne dispozicije ka psihotičnim doživljajima. Neka od njih pokazuju da takve povezanosti nema, i to na uzorku osuđenika (Raine, 1986). Međutim, precizniji nalazi su pokazali da odnosi između psihopatije i šizotipije nisu istovetni na svim nivoima psihopatije. Tako ispitanici koji imaju srednje i visoke skorove na Hareovoj ček-listi psihopatije pokazuju izraženiju

šizotipalnost i border-line simptomatologiju, od onih koji imaju niske skorove na psihopatiji (Raine, 1992). Međutim, izvršena klaster analiza na uzorku osoba osuđenih za krivično delo ubistva, daje indicije o distinkciji između ovih fenomena: prvi izolovani klaster čine ispitanici sa visokom incidencijom psihotičnih simptoma i niskom psihopatijom, dok se drugi klaster sastoji od osoba sa visokom psihopatijom, ali niskim brojem psihotičnih doživljaja (Nestor, et al., 2002).

Međutim, postoje i nalazi koji govore o mogućoj povezanosti između psihopatije i razvijenih psihotičnih simptoma kakvi postoje kod šizofrenije. Povećana impulsivnost i loše planiranje ponašanja neki su od ponašajnih korelata kako za psihopatiju, tako i šizofreniju (Cleckley, 1976). Radovi Kiela i saradnika pokazuju da ovo može biti posledica disfunkcija u procesima pažnje, odnosno egzekutivnim procesima uopšte (Kiehl, 2000). Ovo može biti i uzrok suptilnim poremećajima misaonog toka i ponašanja kod psihopata, koji podsećaju na ekspresije šizofrenije (Gillstrom, 1995). Skorašnji nalazi upućuju da su egzekutivne disfunkcije ograničene na tzv. *sekundarnu psihopatiju*. Koncepti primarne i sekundarne psihopatije su povezani sa dva faktora koja se ekstrahuju u faktorskim analizama indikatora psihopatije. Primarna psihopatija u sebi sadrži ličnosne i ponašajne attribute psihopata, predstavlja duboki, konstitucionalni deficit i osnov je perzistentnog kriminalnog ponašanja (Skeem et al., 2003). Sekundarna psihopatija je u većoj meri posledica sredinskih faktora poput roditeljskog odbacivanja ili nebrige, i manifestuje se u vidu neurotičnih smetnji, impulsivnosti i agresivnosti. Smetnje u održavanju pažnje, kao i generalne disfunkcije egzekutivnih procesa distinktivne su za sekundarnu a ne primarnu psihopatiju (Baskin-Sommers, Zeier and Newman, 2009; Ross, Benning and Adams, 2007).

METOD

Uzorak. U ispitivanju je učestvovalo 78 muških osoba starosti od 15 do 22 godine ($AS=18.65$, $SD=1.696$). Ispitanici su bili adolescenti kojima je izrečena vaspitno-popravna mera upućivanja u Vaspitno-popravni dom u Kruševcu. Ispitivanje je obavljeno u prostorijama ove ustanove. Od ukupnog broja ispitanika, njih 64 je na zadovoljavajući način popunilo protokole i oni su korišćeni u daljim analizama.

Instrumenti. 1. Za ispitivanje bazične strukture ličnosti korišćen je instrument BFI (Big Five Inventory) koji ispituje pet bazičnih faktora ličnosti: *Ekstraverziju*, *Neuroticizam*, *Otvorenost za iskustvo*, *Saradljivost* i *Savesnost* (John i sar.,

2008). Upitnik sadrži 44 stavke Likertovog tipa sa rasponom odgovora od 1 do 5. Pouzdanosti skala BFI-a se kreću od $\alpha=0.63$ do $\alpha=0.74$.

2. Za ispitivanje *Dezinegracije* korišćen je instrument DELTA 10 (Knežević i sar., 2005). Pored generalnog skora na faktoru, instrument meri izraženosti deset modaliteta ove dimenzije. To su: *Generalna Egzekutivna Disfunkcija*, *Perceptualne Distorzije*, *Povišena Svesnost*, *Depresivnost*, *Paranoja*, *Manija*, *Socijalna Anhedonija*, *Zaravnjeni Afekat*, *Somatoformna Disregulacija* i *Magijsko Mišljenje*. Upitnik sadrži 82 stavke Likertovog tipa sa rasponom odgovora od 1 do 5. Pouzdanosti skala Dezintegracije se kreću između $\alpha=0.81$ do $\alpha=0.89$, sa izuzetkom Generalne egzekutivne disfunkcije ($\alpha=0.74$). Pouzdanost cele skale iznosi $\alpha=0.97$.

3. Za ispitivanje psihopatije korišćen je instrument za samoprocenu SRP3 (Williams, Nathanson and Paulhus, 2003). On ispituje psihopatske fenomene preko četiri subskale koje nose sledeća imena: *Interpersonalna manipulacija*, *Emocionalna neosetljivost*, *Neobuzdani životni stil* i *Kriminogene tendencije*. Upitnik se sastoji od 64 stavke Likertovog tipa. Pouzdanost skala iznosi od $\alpha=0.77$ do $\alpha=0.83$.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Korelaciona analiza. U cilju ispitivanja odnosa između bazičnih crta ličnosti i psihopatije na prvom mestu su analizirane bivarijantne povezanosti između ispitivanih crta. Kao mera povezanosti korišćen je Pirsonov koeficijent linearne korelacije. U Tabeli 1 su date povezanosti između Velikih pet i modaliteta Dezintegracije, a u Tabeli 2 korelacije između Velikih pet i generalnog faktora Dezintegracije sa jedne i psihopatije sa druge strane. U Tabeli 3 su prikazane relacije između modeliteta Dezintegracije i psihopatije.

Tabela 1. Korelacije između Velikih pet i modaliteta Dezintegracije

	NEUROTICIZAM	EKSTRAVERZIJA	OTVORENOST	SARADLJIVOST	SAVESNOST
Generalna egzekutivna disfunkcija	.413(**)	0.067	-0.077	-0.246	-.352(**)
Perceptualne Distorzije	.395(**)	-0.043	0.198	-0.097	-0.158
Paranoičnost	0.017	.489(**)	0.052	-.331(*)	-0.252
Depresivnost	.384(**)	-0.163	0.091	-0.118	-0.241
Zaravnjeni Afekat	.404(**)	0.195	0.171	-.430(**)	-0.093
Somatoformna Disregulacija	0.192	-0.2	0.034	-0.141	-0.217
Povišena Svesnost	.303(*)	-0.101	0.203	-0.073	-0.174
Magijsko Mišljenje	.355(**)	-0.082	0.127	-0.193	-0.131
Maničnost	0.195	.417(**)	0.054	-.387(**)	-0.208
Socijalna Anhedonija	0.128	-.359(**)	-0.055	-.281(*)	-0.063

* p<0.05; ** p<0.01

Neuroticizam je faktor iz modela Velikih pet koji je u najvećoj meri povezan sa prostorom Dezintegracije. Postoji šest značajnih pozitivnih korelacija između Neuroticizma i modaliteta Dezintegracije. Ekstraverzija korelira pozitivno sa Paranoičnošću i Maničnošću, dok je povezanost između ovog faktora i Socijalne Anhedonije negativna. Saradljivost negativno korelira sa sledećim dispozicijama ka psihotičnim doživljajima: Paranoičnost, Zaravnjeni afekat, Maničnost i Socijalna Anhedonija. Savesnost je negativno asocirana sa Generalnom egzekutivnom disfunkcijom.

Tabela 2. Korelacije između Velikih pet, Dezintegracije i psihopatije

	Interpersonalna Manipulacija	Emocionalna Neosetljivost	Neobuzdani Životni Stil	Kriminogene Tendencije
NEUROTICIZAM	0.158	0.108	.545(**)	0.228
EKSTRAVERZIJA	.428(**)	.460(**)	.394(**)	.341(*)
OTVORENOST	0.088	0.041	0.221	-0.068
SARADLJIVOST	-.525(**)	-.624(**)	-.527(**)	-.511(**)
SAVESNOST	-0.236	-0.092	-0.146	-0.111
DEZINTEGRACIJA	.366(**)	.344(**)	.464(**)	.456(**)

* p<0.05; ** p<0.01

Iz tabele se može zaključiti da tri faktora iz prostora bazične strukture ličnosti ostvaruju sistematske korelacije sa merenim aspektima psihopatije. U pitanju su Saradljivost, Ekstraverzija i Dezintegracija. Saradljivost je negativno povezana sa psihopatijom, dok su korelacije Dezintegracije i Ekstraverzije sa psihopatijom pozitivne. Neuroticizam pozitivno korelira sa aspektom psihopatije koji nosi ime Neobuzdani životni stil.

Tabela 3. Korelacije između modaliteta Dezintegracije i psihopatije

	Interpersonalna Manipulacija	Emocionalna Neosetljivost	Neobuzdani Životni Stil	Kriminogene Tendencije
Generalna egzekutivna disfunkcija	.406(**)	0.182	.338(*)	.441(**)
Perceptualne Distorzije	0.201	0.235	.336(*)	.274(*)
Paranoičnost	.445(**)	.276(*)	.335(*)	.423(**)
Depresivnost	0.194	0.165	.271(*)	.298(*)
Zaravneni Afekat	.321(*)	.450(**)	.536(**)	.401(**)
Somatoformna Disregulacija	0.15	0.168	0.218	0.168
Povišena Svesnost	0.084	0.172	.268(*)	0.227
Magijsko Mišljenje	.268(*)	0.199	.297(*)	.309(*)
Maničnost	.531(**)	.359(**)	.396(**)	.496(**)
Socijalna Anhedonija	-0.011	0.121	0.095	0.107

* $p < 0.05$; ** $p < 0.01$

Postoji veliki broj statistički značajnih korelacija između modaliteta Dezintegracije i aspekata psihopatije. Najupadljivije su povezanosti između Paranoičnosti, Zaravnenog afekta, Maničnosti i sva četiri ispitivana aspekta psihopatije. Generalni egzekutivni poremećaj korelira sa svim merama psihopatije sem Emocionalne neosetljivosti. Perceptualne distorzije, Depresivnost i Magijsko mišljenje su povezani sa Neobuzdanim životnim stilom i Kriminogenim tendencijama. Povišena svesnost korelira samo sa Neobuzdanim životnim stilom iz prostora psihopatije. Sve su korelacije pozitivnog predznaka.

Linearna regresija. Sledeća analiza imala je za cilj da odredi doprinose koje prediktorski skupovi sačinjeni iz pet leksičkih faktora i modaliteta Dezintegracije ostvaruju pri predikciji psihopatije. Korišćena je hijerarhijska linearna regresija iz dva koraka. U prvom su kao prediktori uneti faktori iz modela Velikih pet, a u drugom modaliteti Dezintegracije. Rezultati ove analize dati su u Tabeli 4.

Tabela 4. Doprinosi Velikih pet i Dezintegracije pri predikciji psihopatije

Kriterijum	Prediktori	Procenat objašnjene varijanse			Statistike promene		
		R	R ²	Korigovani R ²	Promena R ²	Promena F	Značajnost promene F
Interpersonalna Manipulacija	BFI	.705(a)	0.498	0.445	0.498	9.505	0.000
	BFI I Delta	.782(b)	0.611	0.458	0.114	1.115	0.377
Emocionalna Neosetljivost	BFI	.765(a)	0.585	0.542	0.585	13.556	0.000
	BFI I Delta	.831(b)	0.691	0.57	0.106	1.304	0.263
Neobuzdani Životni Stil	BFI	.796(a)	0.633	0.595	0.633	16.582	0.000
	BFI I Delta	.807(b)	0.652	0.514	0.018	0.201	0.995
Kriminogene Tendencije	BFI	.623(a)	0.388	0.325	0.388	6.099	0.000
	BFI I Delta	.752(b)	0.566	0.394	0.177	1.548	0.161

Posmatrajući procenat objašnjene varijanse kriterijuma (R²), može se primetiti da je veliki deo variranja aspekata psihopatije objašnjen prediktorskim skupovima. U svakom postavljenom modelu prediktori objašnjavaju najmanje 56.6% varijanse kriterijuma (kod Kriminogenih tendencija), a maksimalni procenat objašnjene varijanse je 69.1% (Emocionalna neosetljivost). Uzimajući u obzir isti test statistik, može se primetiti da je pri predikciji svakog od aspekata psihopatije, prediktorski skup sastavljen od Velikih pet faktora ličnosti objasnio veći deo variranja kriterijuma od modaliteta Dezintegracije. Poslednja kolona, koja opisuje promenu F količnika na svakom koraku regresije, govori o doprinosu oba prediktorska skupa objašnjenju psihopatije: promena je značajna svaki put kada se model sastavljen od leksičkih faktora koristi za predikciju. Ali kada se na ove prediktore, dodaju modaliteti Dezintegracije, doprinos koji oni ostvaruju nije statistički značajan ni kod jednog kriterijuma.

Pri identifikaciji pojedinačnih prediktora, koji bi bili važni za razumevanje kriterijuma korišćen je metod linearne regresije unazad. Pri ovoj metodi postiže se optimalnost između veličine prediktorskog skupa i objašnjene varijanse kriterijuma. Rezultati ove regresione analize dati su u Tabeli br. 5.

Tabela 5. Prediktori iz Velikih pet i Dezintegracije koji doprinose objašnjenju psihopatije

Kriterijum	Prediktori	Nestandardizovani koeficijenti		Standardizovani koeficijenti		
		B	Std. Greška	Beta	t	p
Interpersonalna Manipulacija	Magijsko Mišljenje	0.232	0.115	0.248	2.017	0.049
	Maničnost	0.355	0.122	0.317	2.91	0.005
	-	-	-	-	-	-
	Socijalna Anhedonija	0.323	0.13	-0.303	-2.483	0.017
	OTVORENOST	0.299	0.153	0.214	1.951	0.057
	-	-	-	-	-	-
Emocionalna Neosetljivost	SARADLJIVOST	0.613	0.137	-0.538	-4.48	0.000
	-	-	-	-	-	-
	Paranoičnost	0.201	0.088	-0.242	-2.288	0.027
	Povišena Svesnost	0.163	0.06	0.248	2.698	0.01
	-	-	-	-	-	-
	NEUROTICIZAM	0.172	0.088	-0.185	-1.945	0.058
Neobuzdani Životni Stil	EKSTRAVERZIJA	0.588	0.108	0.551	5.465	0.000
	-	-	-	-	-	-
	SARADLJIVOST	0.637	0.088	-0.693	-7.242	0.000
	NEUROTICIZAM	0.358	0.088	0.376	4.055	0.000
	EKSTRAVERZIJA	0.203	0.107	0.186	1.904	0.063
	OTVORENOST	0.347	0.123	0.302	2.819	0.007
Kriminogene Tendencije	-	-	-	-	-	-
	SARADLJIVOST	0.489	0.097	-0.521	-5.055	0.000
	Generalna egzekutivna disfunkcija	0.304	0.108	0.317	2.807	0.007
	Maničnost	0.354	0.132	0.303	2.681	0.01
	SARADLJIVOST	-0.51	0.142	-0.429	-3.586	0.001

U formiranim prediktorskim skupovima jedino tri prediktora nisu postigla statističku značajnost: Otvorenost kod Interpersonalne manipulacije, Neuroticizam kod Emocionalne neosetljivosti i Ekstraverzija kod Neobuzdanog životnog stila kao kriterijuma. Svi ostali prediktori značajni su najmanje na nivou $p < 0.05$. Pri svim kriterijumskim varijablama značajni prediktori pripadaju i skupu Velikih pet i Dezintegraciji, osim kod Neobuzdanog životnog stila, gde samo leksički faktori ličnosti značajno objašnjavaju kriterijum. Svi faktori iz modela Velikih pet doprinose objašnjenju barem jednog aspekta psihopatije, dok domen Saradljivosti učestvuje u predikciji svake kriterijumske varijable, i to negativno. Od modaliteta Dezintegracije značajni prediktori su Paranoičnost, Maničnost, Generalna egzekutivna disfunkcija, Magijsko mišljenje, Socijalna anhedonija i Povišena svesnost.

Kanonička korelaciona analiza. U dosadašnjim analizama aspekti psihopatije posmatrani su kao zasebni fenomeni. Međutim, kako su svi oni

zapravo modaliteti jedne šire dispozicije, neophodno ih je analizirati uzimajući u obzir i njihove međusobne odnose. Prva metoda korišćena za to je kanonička korelaciona analiza. Postavljena su dva kanonička modela, analogna sa izvršenim analizama bivarijacionih povezanosti. Prvi se sastojao iz faktora Velikih pet i Dezintegracije u jednom i aspektata psihopatije u drugom skupu. Rezultati ove analize biće dati u Tabelama 6, i 7. Drugi model sadržao je modalitete Dezintegracije u jednom i aspekte psihopatije u drugom skupu.

Tabela 6. Koeficijenti kanoničkih korelacija i njihova značajnost

	Rho	Lambda	Hi2	df	sig
1	0.821	0.134	99.415	24	0.000
2	0.690	0.412	43.912	15	0.000

Kao što se iz tabele vidi izolovane su dve statistički značajne kanoničke korelacije, obe na nivou značajnosti od $p < 0.01$. Povezanosti dva ispitivana skupa su visoke: .82 i .69.

Tabela 7. Kanonički koeficijenti i kanonički faktori u oba ispitivana skupa

	Kanonički koeficijenti		Kanonički faktori	
	1	2	1	2
NEUROTICIZAM	-0.025	0.977	-0.382	0.815
EKSTRAVERZIJA	-0.451	-0.321	-0.591	-0.082
OTVORENOST	-0.126	0.536	-0.135	0.404
SARADLJIVOST	0.694	0.122	0.795	0.113
SAVESNOST	-0.022	-0.146	0.180	0.013
DEZINTEGRACIJA	-0.285	-0.333	-0.557	0.154
	Kanonički koeficijenti		Kanonički faktori	
	1	2	1	2
Interpersonalna Manipulacija	-0.132	-0.523	-0.818	-0.127
Emocionalna Neosetljivost	-0.516	-0.611	-0.906	-0.287
Neobuzdani Životni Stil	-0.390	1.463	-0.870	0.473
Kriminogene Tendencije	-0.111	-0.377	-0.771	-0.176

Prvi par kanoničkih varijabli se sastoji iz niske Saradljivosti, visoke Ekstraverzije i Dezintegracije iz skupa bazičnih dimenzija ličnosti. Iz skupa psihopatije, sve četiri posmatrane dispozicije visoko učestvuju u formiranju kanoničke varijable, mada se u nešto većoj meri izdvaja Emocionalna neosetljivost. Drugi par kanoničkih varijabli poseduje veću specifičnost. Iz prostora bazične strukture čine ga pre svega Neuroticizam i u manjoj meri Otvorenost koji su povezani sa Neobuzdanim životnim stilom iz skupa psihopatskih dispozicija.

Kanonička korelaciona analiza koja je ispitivala povezanosti između modaliteta Dezintegracije i psihopatije izolovala je jednu kanoničku korelaciju značajnu na nivou $p < 0.05$, te ovi rezultati neće biti tabelarno prikazani. Međutim, zbog uvida u strukturu povezanosti ova dva skupa, prikazaćemo brojčano dobijene nalaze, i to preko zasićenja na izolovanom kanoničkom faktoru. Visina dobijene kanoničke korelacije je .72 ($\Lambda = .275$; $H^2 = 58.731$; $df = 40$; $p < 0.05$). Iz prostora Dezintegracije u kanoničkom faktoru u najvećoj meri učestvuju Manija (-.779), zatim Paranoja (-.644) i na kraju Generalna egzekutivna disfunkcija (-.636). Zasićenja svih psihopatskih dispozicija na faktoru su veoma visoka: najveći doprinos poseduje Interpersonalna manipulacija (-.928), zatim Kriminogene tendencije (-.888) i Neobuzdani životni stil (-.838), dok u najmanjoj meri učestvuje Emocionalna neosetljivost, ali i dalje visoko zasićujući faktor (-.652).

Analiza glavnih komponenti. Poslednja izvršena analiza zasnivala se na određenju sklopa glavnih komponenti u zajedničkom prostoru leksičkih faktora ličnosti, modaliteta Dezintegracije i psihopatskih dispozicija. Iz skupa svih ispitivanih varijabli ekstrahovano je pet komponenti čije svojstvene vrednosti prelaze 1. Ukupni procenat varijanse originalnih varijabli koje ovih pet komponenti objašnjavaju iznosi 75.6%. Potom su ekstrahovane komponente rotirane uz pomoć Promax algoritma ($\kappa = 4$). U tabeli 8 prikazana je njihova matrica sklopa.

Tabela 8. Matrica sklopa ekstrahovanih komponenti rotiranih u Promax poziciju

	1	2	3	4	5
Somatoformna Disregulacija	0.899				
Povišena Svesnost	0.850				
Magijsko Mišljenje	0.829				
Perceptualne Distorzije	0.804				
Socijalna Anhedonija	0.796				-0.434
Depresivnost	0.792				
Zaravnjeni Afekat	0.502	0.501			
Emocionalna Neosetljivost		0.883			
SARADLJIVOST		-0.83		0.496	
Neobuzdani životni Stil		0.692			0.474
Kriminogene tendencije		0.621			
Interpersonalna manipulacija		0.615	0.341		
Paranoičnost			0.938		
Maničnost			0.826		
OTVORENOST				0.863	
SAVESNOST			-0.333	0.765	
EKSTRAVERZIJA		0.316	0.416	0.553	
NEUROTICIZAM			-0.406		0.946
Generalna Egzekutivna Disfunkcija	0.344				0.532

Prva izolovana komponenta opisuje Dezintegraciju. Nju konstituišu samo modaliteti ove dimenzije ličnosti. Paralelno, četvrtu komponentu čine četiri od pet leksičkih faktora ličnosti. Druga komponenta je opisana niskom Saradljivošću koju prate Zaravnjeni afekat i sva četiri aspekta psihopatije. Treću komponentu čine Paranoičnost, Maničnost, niska Savesnost i Neuroticizam, visoka Ekstraverzija i na kraju, Interpersonalna manipulacija iz prostora psihopatije. Najzad, poslednja komponenta opisana je visokim Neuroticizmom, Generalnom egzekutivnom disfunkcijom, niskom Socijalnom anhedonijom i Neobuzdanim životnim stilom, kao psihopatskom dispozicijom.

DISKUSIJA

Korelacione analize pokazuju značajne sistematske veze faktora iz prostora Velikih pet i psihopatije (Tabela 2). Negativna povezanost Saradljivosti i aspekata psihopatije je očekivana i predstavlja potvrde nalaza dobijenih u ranijim istraživanjima (Lynam, 2002; Decyper et al., 2009; Gaughan et al., 2009). Ovu povezanost možemo objasniti prisustvom agresivnih crta u aspektima psihopatije, jer je agresivnost dominantna osobina ličnosti koja opisuje negativan pol dimenzije Saradljivosti (Davis, Panksepp and Normansell, 2003). Za razliku od ranijih istraživanja, nisu pronađene značajne negativne korelacije između faktora Savesnosti i psihopatije. Takođe, postoje pozitivne sistematske asocijacije Ekstraverzije i psihopatskih crta. One se mogu objasniti visokim aktivitetom individua sa izraženim psihopatskim crtama, manifestovanim u ponašanjima koja za cilj imaju pronalaženje uzbudljivih stimulacija i doživljaja (Lynam, 2002).

Šizotipalne crte ličnosti takođe u velikoj meri koreliraju sa psihopatijom. Ove povezanosti se očitavaju kako na nivou generalnog faktora Dezintegracije (Tabela 2), tako i kada je reč o pojedinačnim modelima pro-psihotičnih crta (Tabela 3). Ako analizu povezanosti vršimo polazeći od psihopatije možemo videti da su bihejvioralni aspekti psihopatije u većoj meri povezani sa modalitetima Dezintegracije (16 značajnih korelacija), od aspekata koji su u većoj meri usmereni na crte ličnosti psihopata (8 značajnih korelacija). Ovako posmatrana struktura povezanosti pruža argumente u prilog postojanju dva faktora psihopatije koje je postulirao Hare (Harpur, Hakstian and Hare, 1988, Hare and Neumann, 2010). Polazeći od modaliteta Dezintegracije, posebno se ističu Paranoičnost, Maničnost i Zaravnjeni afekat koji koreliraju sa sva četiri aspekta psihopatije, dok Generalna egzekutivna disfunkcija pokazuje asocijacije sa svim merama psihopatije sem Emocionalne

neosetljivosti (Tabela 3). Povezanosti Zaravnjenog afekta i psihopatije su očekivane, jer se psihopatija kao fenomen i definiše emocionalnom neosetljivošću, površnim afektom, odnosno nekom vrstom osećajne otupelosti (Gretton, Hare and Catchpole, 2004). Maničnost predstavlja visoko izraženi aktivitet individue, te su korelacije između ovog modaliteta Dezintegracije i psihopatije konzistentne sa povezanostima Ekstraverzije i psihopatije, pošto se Ekstraverzija generalno može posmatrati kao bazični regulator aktiviteta (Van Egeren, 2009). Korelacije između Paranoičnosti i psihopatije potvrđuju ranije nalaze koji govore da bi doživljaj individua da im drugi žele zlo, osećaj odbačenosti i potrebe da se bude na oprezu, mogao biti važan deo strukture ličnosti kada je u pitanju upuštanje osoba u kriminalitet (Krueger et al., 1994).

Iako je evidentno da je Dezintegracija u velikoj meri povezana sa psihopatijom, postavlja se pitanje da li se informacije o psihopatiji koje pruža ova dimenzija ličnosti, nalaze van prostora opisanim osama Velikih pet faktora ličnosti. Podaci prikazani u Tabeli 4 sugerišu da je odgovor na ovo pitanje negativan. Procenat varijanse psihopatije koji objašnjavaju Velikih pet je visok: kreće se od 38.8% kada su u pitanju Kriminogene tendencije ispitanika, do 63.3% kada je reč o predikciji Neobuzdanog životnog stila. Sa druge strane, kada se u predikcioni model na ove faktore ličnosti dodaju modaliteti Dezintegracije, njihov doprinos nije značajan ni u jednoj regresionoj analizi. Ovaj nalaz implicira da se *povezanost između Dezintegracije i psihopatije zasniva na nižim i benignijim oblicima psihotičnih dispozicija, odnosno varijansi koju one dele sa bazičnom strukturom ličnosti opisanom u modelu Velikih pet.*

Identifikujući pojedinačne prediktore iz oba skupa mera upotrebljenih za predviđanje psihopatije može se zaključiti da je agresivnost najvažnija crta za razumevanje kriterijuma. Saradljivost, u svom negativnom aspektu, je značajan prediktor sva četiri ispitivana aspekta psihopatije (Tabela 5). Iako se uloga saradljivosti jasno izdvaja, i ostala četiri faktora iz modela Velikih pet doprinose predikciji pojedinih aspekata psihopatije. Visoka Ekstraverzija i Otvorenost učestvuju u predviđanju psihopatije sa pozitivnim predznakom što govori da izraženost ovih crta odlikuje osobe sa psihopatskim karakteristikama. Takođe, visoko neurotični ispitanici se upuštaju u rizična ponašanja opisana u Neobuzdanom životnom stilu. Učešće svih prediktora iz modela Velikih pet je konzistentno sa bivarijantnim povezanostima ovih faktora i psihopatije.

Modaliteti Dezintegracije koji doprinose objašnjenju psihopatije su takođe oni isti koji ostvaruju sistematske značajne korelacije sa kriterijumom: Paranoičnost, Maničnost i Generalna egzekutivna disfunkcija. Njima se u

regresionim modelima pridružuju Magijsko mišljenje, Povišena svesnost i niska Socijalna anhedonija. Ove crte opisuju osobe sa verovanjima u iracionalne fenomene, sklonost ka sinesteziji i visoku spremnost ka učestvovanju u socijalnim interakcijama.

Ulogu pominjanih crta ličnosti u razumevanju psihopatije potvrđena je i u kanoničkoj korelacionoj analizi. Generalno, iz prostora bazične strukture ličnosti, visoka Ekstraverzija i Dezintegracija a niska Savesnost predstavljaju osobine ličnosti koje stupaju u interakciju sa svim aspektima psihopatije (Tabela 7). Ovaj faktor govori o opštim odnosima između bazičnih crta ličnosti i psihopatije. Međutim, u kanoničkoj korelacionoj analizi izolovan je još jedan faktor koji opisuje nešto specifičnije relacije između Neuroticizma, Otvorenosti i aspekta psihopatskog ponašanja pod imenom Neobuzdani životni stil. Ovi podaci su kongruentni sa nalazima ranijim istraživanja o sklonostima osoba sa visokim Neuroticizmom da se upuštaju u rizična ponašanja kao što su konzumacija alkohola ili droga (Cooper, Agocha and Sheldon, 2000). Ovakav ponašajni stil bi se mogao interpretirati kao pokušaj prevladavanja negativnih emocionalnih stanja uključivanjem u rizična ponašanja.

Dezintegracija i psihopatija u kanoničkoj korelacionoj analizi asociraju na sličan način koji je opisan u analizi bivarijantnih povezanosti. Izolovana je samo jedna značajna kanonička korelacija u kojoj iz prostora Dezintegracije učestvuju Maničnost, Paranoičnost i Generalna egzekutivna disfunkcija, dok iz prostora psihopatije sve četiri ispitivane tendencije visoko učestvuju u formiranju kanoničke varijable.

Iako sve izvršene analize pružaju dosledne podatke o odnosima Velikih pet, Dezintegracije i psihopatije, možda najcelovitiju i najinterpretabilniju sliku o ispitivanim konceptima pruža analiza glavnih komponenti. Metodološki posmatrano, to i jeste jedina upotrebljena analiza u kojoj se mere iz svih upotrebljenih konstrukata analiziraju zajedno. U tabeli 8 je prikazano da je iz zajedničkog prostora ispitivanih mera ekstrahovano pet komponenti. Šire teorijski posmatrano, važan nalaz predstavlja izolovanje Dezintegracije kao prve glavne komponente. Kao što se iz Tabele 8 vidi, u njoj učestvuju samo pro-psihotične crte ličnosti. Ovaj podatak govori o specifičnosti domena Dezintegracije i njegovoj ireducibilnosti na faktore ličnosti iz modela Velikih pet, što predstavlja potvrde ranijih nalaza o postojanju zasebne crte ličnosti koja bi predstavljala predispoziciju ka psihotičnim doživljajima (Kwapil et al., 2002). Ako Dezintegracija generalno predstavlja dispoziciju ka psihičkim disfunkcijama, četvrta ekstrahovana komponenta opisuje njenu suprotnost: zdravu ličnost. Nju opisuju visoka Saradljivost, Savesnost, Ekstraverzija i Otvorenost. U njoj

nema niti modaliteta Dezintegracije, niti aspekata psihopatije. Ova komponenta mogla bi biti izraz egzistentnih zdravih potencijala u ličnosti, ili artefakt nastao pružanjem socijalno-poželjne slike o sebi. Tri preostale komponente opisuju odnose između bazične strukture ličnosti i psihopatije. Druga komponenta govori o snažnoj ulozi koju agresivnost (odnosno negativni pol Saradljivosti) ima u produkciji psihopatskih crta ličnosti i modaliteta ponašanja. Jedini aspekt Dezintegracije koji se pridružuje ovim relacijama je Zaravnjeni afekat. Ova komponenta objašnjava najveći deo varijanse kada su u pitanju odnosi između Velikih pet, Dezintegracije i psihopatije. Sledeća izolovana komponenta okuplja Paranoičnost, Maničnost, nisku Savesnost i Neuroticizam i visoku Ekstraverziju zajedno sa Interpersonalnom manipulacijom. Iz nje se može zaključiti da su manipulativne tendencije povezane sa paranoičnim ideacijama, visokim aktivitetom, slabom mogućnošću odlaganja potkrepljenja, kao i emocionalnom stabilnošću. Ova komponenta je pre svega determinisana crtama Dezintegracije koje imaju najveća zasićenja na njoj. Nisko učešće Neuroticizma u ovoj komponenti potvrđuje pretpostavke o emocionalnoj zaravnjenosti primarnih psihopata, odnosno osoba koje poseduju manipulativne crte ličnosti (Skeem et al., 2003). I najzad, visok Neuroticizam, zajedno sa uključenošću u socijalne interakcije ali i niskom integrisanošću egzekutivnih procesa opisuju osobe koje se upuštaju u rizična ponašanja, što predstavlja strukturu pete komponente ekstrasahovane iz zajedničkog prostora ispitivanih varijabli. Ovaj nalaz u potpunosti podržava kako pretpostavku da se emocionalno nestabilne osobe uključuju u rizična ponašanja (Cooper, Agocha and Sheldon, 2000), tako i nalaze da su egzekutivne disfunkcije povezane sa sekundarnom psihopatijom (Baskin-Sommers, Zeier and Newman, 2009; Ross, Benning and Adams, 2007). Takođe, egzekutivne disfunkcije se manifestuju u rasutosti pažnje, te ovi nalazi idu u prilog i objašnjenjima psihopatije kao poremećajima u Bihejvioralnom inhibitornom sistemu (Corr, 2010; Heym and Lawrence, 2010).

ZAVRŠNA RAZMATRANJA

Podaci dobijeni u ovom istraživanju u velikoj meri potvrđuju nalaze opisane u ranijim studijama koji ističu povezanosti između niske Saradljivosti i psihopatije. Visok doprinos Ekstraverzije razumevanju aspekata psihopatije, mogao bi da predstavlja važan izvor daljih istraživanja, pogotovu u identifikovanju moderatora Ekstraverzije koji dovode do pojave psihopatije. Jedna od mogućih interpretacija uticaja ovog faktora, mogla bi biti usmerena na uzrast ispitanika, pošto je poznato da je u adolescentskom dobu Ekstraverzija

u većoj meri povezana sa kriminalnim ponašanjem (Cale, 2006), nego u kasnijem odraslom dobu. Koncept Dezintegracije je važan u razumevanju psihopatije, posebno uticaj Paranoičnosti, Maničnosti i Generalne egzekutivne disfunkcije. Očito je da teži oblici psihotičnih tendencija poput depersonalizacije, derealizacije, perceptivnih poremećaja i disrupcija telesnog integriteta ne učestvuju niti u predikciji psihopatije (Tabela 5), niti pokazuju strukturalne povezanosti sa psihopatijom (Tabela 8). Sa druge strane, modaliteti Dezintegracije koji su povezani sa psihopatijom takođe asociraju sa faktorima iz modela Velikih pet, i to onim istim koji i sami objašnjavaju psihopatiju: Saradljivost, Ekstraverzija i Neuroticizam (Tabela 1). Ovi nalazi pružaju dovoljnu osnovu za tvrdnju da *psihopatiju u uzorku institucionalizovanih adolescenata ne karakterišu teži oblici Dezintegracije, već pre svega izražena crta Ekstraverzije i niska Saradljivost*. Neuroticizam učestvuje dvojako u objašnjenju psihopatije. Osobe sa izraženijom emocionalnom nestabilnošću se u većoj meri upuštaju u rizična ponašanja, dok nizak Neuroticizam pokazuje povezanosti sa ličnosnim karakteristikama psihopata. Najzad, iz svih izvedenih analiza mogu se nazreti tri trajektorije koje povezuju bazičnu strukturu ličnosti i psihopatiju. Prvu odlikuje pre svega niska Saradljivost koja je asocirana sa svim aspektima psihopatije. Drugu u najvećoj meri determinišu Paranoičnost i Maničnost i u manjem obimu Ekstraverzija, nizak Neuroticizam i Savesnost koji su povezani sa Interpersonalnom manipulacijom. Najzad, treću liniju povezanosti čine visok Neuroticizam i Generalna egzekutivna disfunkcija koji opisuju osobe koje karakteriše Neobuzdani životni stil.

Dobijeni nalazi uglavnom podržavaju saznanja o odnosima ispitivanih varijabli dobijenim u ranijim istraživanjima, ali nude i neke nove uvide koji bi možda mogli biti važni za populaciju delinkvenata u adolescenciji. Buduća istraživanja bi trebalo da potvrde ove nalaze (pre svega zbog male veličine uzorka, što je i osnovna slabost ove studije), a onda da ih prodube pronalaženjem medijatora između bazične strukture ličnosti i psihopatije.

REFERENCE

- (1) Baskin-Sommers, A. R., Zeier, J. D. and Newman, J. P. (2009). Self-reported attentional control differentiates the major factors of psychopathy. *Personality and Individual Differences*, 47, 626–630.
- (2) Cale, E.M. (2006). A quantitative review of the relations between the "Big 3" higher order personality dimensions and antisocial behavior. *Journal of Research in Personality*, 40, 250–284.

- (3) Claridge, G. (1997). Theoretical background and issues, in G. Claridge (ed.), *Schizotypy: implications for illness and health*, pp. 3–18. Oxford University Press, U.K.
- (4) Claridge, G. (2010). Personality and psychosis. In Corr, P. J. and Matthews, G (ed's): *The cambridge handbook of personality psychology*. Cambridge university press, Cambridge, UK.
- (5) Cleckley, H (1976). *The mask of sanity*, 5th edition. St. Louis, MO: Mosby.
- (6) Cooper, M. L., Agocha, V. B., & Sheldon, M. S. (2000). A motivational perspective on risky behaviors: The role of personality and affect regulatory processes. *Journal of Personality*, 68, 1059–1088.
- (7) Corr, P. J. (2010). The psychoticism–psychopathy continuum: A neuropsychological model of core deficits. *Personality and Individual Differences*, 48, 695–703.
- (8) Davis, K. L., Panksepp, J. and Normansell, L. (2003). The affective neuroscience personality scales: Normative data and implications. *Neuropsychanalysis: an interdisciplinary journal for psychoanalysis and the neuroscience*, 5, 57-69.
- (9) Decyper, M., de Pauw, S., de Fryt, F., de Bolle, M. and de Clerq, B. J. (2009). A meta-analysis of psychopathy, antisocial PD and FFM associations. *European Journal of Personality*, 23, 531-565.
- (10) Derefinko, K. J. and Lynam D. R. (2007). Using the FFM to conceptualize psychopathy: A test using a drug abusing sample. *Journal of Personality Disorders*, 21, 638–656.
- (11) Gaughan, E. T., Miller, J. D., Pryor, L. R. and Lynam, D. R. (2009). Comparing two alternative measures of general personality in the assessment of psychopathy: a test of the NEO PI-R and the MPQ. *Journal of Personality*, 77, 965-995.
- (12) Gillstrom, B. J. (1995). *Abstract thinking in criminal psychopaths*. Unpublished doctoral dissertation, University of British Columbia.
- (13) Gray, J. A., and McNaughton, N. (2000). *The neuropsychology of anxiety: An enquiry into the functions of the septohippocampal system* (2nd ed.). Oxford, Oxford University Press.
- (14) Grettton, H. M., Hare, R. D. and Catchpole, R. E. H. (2004). Psychopathy and offending from adolescence to adulthood: a 10-year follow up. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 72, 636–645.
- (15) Hare, R. D. (2003). *The Hare Psychopathy Checklist—Revised* (2nd ed.). Toronto, Ontario, Canada: Multi-Health Systems.
- (16) Hare, R. D. and Neumann, C. S. (2010). Psychopathy and it's measurement. In Corr, P. J. and Matthews, G (ed's): *The cambridge*

- handbook of personality psychology. Cambridge university press, Cambridge, UK.
- (17) Harpur, T. J., Hakstian, A. R. and Hare, R. D. (1988). Factor structure of Psychopathy checklist. *Journal of consulting and clinical psychology*, 56, 741-747.
  - (18) Heym, N. and Lawrence, C. (2010). The role of Gray's revised RST in the P-psychopathy continuum: The relationships of Psychoticism with a lack of fear and anxiety, and increased impulsivity. *Personality and Individual Differences*, 49, 874-879.
  - (19) John, O. P., Naumann, L. P., & Soto, C. J. (2008). Paradigm shift to the integrative Big-Five trait taxonomy: History, measurement, and conceptual issues. In O. P. John, R. W. Robins, & L. A. Pervin (Eds.), *Handbook of personality: Theory and research (3rd ed.)*. New York, NY: Guilford Press.
  - (20) Kiehl, K.A., Smith, A.M., Hare, R.D. and Liddle, P.F- (2000). An event related potential investigation of response inhibition in schizophrenia and psychopathy. *Biological Psychiatry* 48, 210 –221.
  - (21) Knežević G., Opačić G., Kutlešić, V. & Savić, D. (2005). Preserving psychoticism as a basic personality trait: A proposed reconceptualization. *113th Annual Convention. American Psychological Association, August 18-21, Washington*.
  - (22) Kwapil, T. R., Wrobel, M. J., & Pope, C. A. (2002). The five-factor personality structure of dissociative experiences. *Personality and Individual Differences*, 32, 431–443.
  - (23) Laurell, J. & Daderman, A. M. (2005). Recidivism is related to psychopathy (PCL-R) in a group of men convicted of homicide. *International Journal of Law and Psychiatry*, vol. 28, pp. 255-268.
  - (24) Lynam, D. R. (2002). Psychopathy from the perspective of the five-factor model of personality. In P. T. Costa & T. A. Widiger (Eds.), *Personality disorders and the Five-factor model of personality* (pp. 325–348). Washington, DC: American Psychological Association.
  - (25) Miller, J. D. and Lynam, D. (2001). Structural models of personality and their relation to antisocial behavior: a meta-analytic review. *Criminology*, Vol. 39, 765-798.
  - (26) Miller, J. D. and Lynam, D. (2010). Psychopathy and the Five-Factor Model of personality: a replication and extension. *Journal of personality assessment*, 81, 168-178.
  - (27) Miller, J. D., Lynam, D. R., Widiger, T. A., & Leukefeld, C. (2001). Personality disorders as extreme variants of common personality dimensions: Can the five-factor model adequately represent psychopathy? *Journal of Personality*, 69, 253-276.

- (28) O'Connor, B. P. (2005). Graphical analyses of personality disorders in five-factor model space. *European Journal of Personality*, 19, 287–305.
- (29) Paunonen, S. V., & Ashton, M. C. (2001). Big Five factors and facets and the prediction of behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 81, 524–539.
- (30) Raine, A. (1986). Psychopathy, schizoid personality and borderline/schizotypal personality disorders. *Personality and Individual Differences*, 7, 493–501.
- (31) Raine, A. (1992). Schizotypal and borderline features in psychopathic criminals. *Personality and Individual Differences*, 13, 717–721.
- (32) Ross, S. R., Benning, S. D. and Adams, Z. (2007). Symptoms of executive dysfunction are endemic to secondary psychopathy: an examination of criminal offenders and noninstitutionalized young adults. *Journal of personality disorders*, 21, 384–399.
- (33) Salekin, R. T. (2008). Psychopathy and Recidivism From Mid-Adolescence to Young Adulthood: Cumulating Legal Problems and Limiting Life Opportunities. *Journal of Abnormal Psychology*, vol. 117, No. 2, pp. 386–395.
- (34) Skeem, J. L., Poythress, N., Edens, J. F., Lilienfeld, S. O., and Cale, E. M. (2003). Psychopathic personality or personalities? Exploring potential variants of psychopathy and their implications for risk assessment. *Aggression & Violent Behavior*, 8, 513–546.
- (35) Van Egeren, L. F. (2009). A cybernetic model of global personality traits. *Personality and social psychology review*, 13, 92–108.
- (36) Williams, K. M., Nathanson, C. and Paulhus, D. L. (2003). Structure and validity of Self-report psychopathy scale-3 in normal populations. *111th annual convention of the American Psychological Association, August 7 – 10, Toronto, Canada.*

BASIC PERSONALITY STRUCTURE AND PSYCHOPATHY: CONTRIBUTION OF DISINTEGRATION

There is a large number of researches which attempted to discover associations between psychopathy and personality traits belonging to Big Five model. However, findings about relations between psychopathy and schizotypy are much lesser in the extent, and unequivocal in interpretation. In this research, we tried to search for connections between Big Five traits, Disintegration, as a construct which examines pro-psychotic personality traits and psychopathy, in a sample of adolescents which are institutionalized in a reformatory home.

Research was conducted in a reformatory home in Kruševac. 78 boys participated in it, and the number of questionnaires with usable data was 64. Average age of participants in a sample was 18.65 years, with standard deviation of 1.69. Basic personality traits were asserted with BFI questionnaire, Disintegration was measured with DELTA 10 and psychopathy measures were collected with SRP3 questionnaire.

Results of research showed systematic positive correlations between Extraversion, and negative correlations between Agreeableness and psychopathy. Neuroticism has positive correlations with the aspect of psychopathy named Erratic life style. Disintegration has positive correlations with all of psychopathy measures. Mania, Paranoia and Flattened affect are the modalities of Disintegration which also correlate with all psychopathy aspects. Hierarchical linear regression pointed out that Big Five traits have larger part in predicting personality aspects, than Disintegration modalities. Using the "backward" method of linear regression, all significant predictors are identified. Among them, the Agreeableness factor was a stabile predictor of all four aspects of psychopathy as criterions. Canonical correlation analysis confirmed associations between Agreeableness, Extraversion, Paranoia, Mania and General executive impairment with the aspects of psychopathy. Finally, the Exploratory principal component analysis was applied in a shared space of all examined constructs. Three pathways between basic personality structure and psychopathy were isolated in it. First extracted component, describing these relations, was defined mostly by Agreeableness and Flattened affect, together with all psychopathy measures. The highest loadings on second component have Paranoia and Mania, followed by Extraversion, while the loadings of Neuroticism and Conscientiousness were negative. Interpersonal manipulation was the only psychopathy trait that loaded on this component. Third component was structured by Neuroticism, General executive impairment and negative loadings of Social anhedonia, together with Erratic lifestyle as an aspect of psychopathy. All of the analysis that were performed, resulted in mutually congruent findings, offering precise picture of relationships between basic personality traits and psychopathy in delinquent adolescents sample.

KEY WORDS: Big Five / Disintegration / psychopathy /
delinquency

MERE JAVNOG NADZORA U SLUŽBI PREVENCIJE KRIMINALA*

Vesna Žunić-Pavlović*

Marina Kovačević-Lepojević*

Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Univerzitet u Beogradu

Prevenција kriminala putem nadziranja javnog prostora temelji se na situacionom pristupu, jednom od četiri dominantna koncepta u prevenciji kriminala (Tonry, Farrington, 1995). Situacioni pristup se sastoji u identifikovanju, promeni i kontrolisanju faktora koji deluju u situaciji u kojoj se ispoljava kriminalno ponašanje (Cornish, Clarke, 2003). Posredno, efekat na prevenciju kriminala ostvaruje se jačanjem neformalne socijalne kontrole i kohezije zajednice u kojoj se javni nadzor vrši.

Cilj rada je da pruži pregled preventivnih mera koje se primenjuju u javnom prostoru, odnosno na trgovima, parkovima, ulicama, javnim zgradama, školama, univerzitetima, javnom prevozu i slično, uz detaljan opis načina na koje one mogu uticati na smanjenje kriminala. Biće istaknute prednosti i nedostaci primene intervencija zasnovanih na politici nadzora u javnom prostoru. Nadzor nad javnim prostorom možemo podeliti na formalni, prirodni i sekundarni nadzor (od strane zaposlenih) (Cornish, Clarke, 2003).

U drugom delu rada biće prikazano više sistematskih analiza evaluacionih studija koje su imale za cilj utvrđivanje uspešnosti mera javnog spektra kao što su CCTV, ulično osvetljenje, fizičko obezbeđenje, sekundarno obezbeđenje i odbrambeni dizajn prostora. Na osnovu rezultata relevantnih studija, biće predloženi podaci o generalnoj efektivnosti mera, kao i o njihovoj uspešnosti u odnosu na vrstu krivičnih dela i uslove primene. Preporuke za

---

* Ovaj tekst je nastao kao rezultat rada na projektu "Prevenција kriminala i socijalnih devijacija" koji finansira Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije, broj 149016.

* E-mail: zuniceva@eunet.rs

* E-mail: marina.lepojevic@gmail.com

implementaciju javnog nadzora koje su date u završnom delu rada zasnovane su na empirijskim dokazima, odnosno na rezultatima studija o proceni uspešnosti konkretnih mera.

KLJUČNE REČI: prevencija / kriminal / javni nadzor / CCTV / ulično osvetljenje

SITUACIONA PREVENCIJA

Tradicionalno prisutna dominacija razvojnog pristupa u prevenciji kriminala povlači i višedecenijsku usredsređenost istraživača i praktičara na učinioce krivičnih dela. Krajem 20. i početkom 21. veka, situacioni pristup u prevenciji kriminala doživljava procvat i istraživači postaju sve više zainteresovni za kriminalni kontekst, ističući da je izučavanje prilike za zločin podjednako važno kao i izučavanje socijalnih i psiholoških determinanti prestupničkog ponašanja (Clarke, 2000). Ne pobijajući značaj predispozicija prestupnika, istraživači orijentisani ka situacionim varijablama ističu da se kriminal odvija na određenom mestu – u školi, kući, na poslu, na javnim mestima, s tim da se na nekim lokacijama javlja češće nego na drugim. Primenom odgovarajućih preventivnih tehnika, u skladu sa unapred utvrđenim kriterijumima u pogledu vrste dela, specifičnostima konteksta i drugo, može se učiniti značajan korak u prevenciji kriminala i drugih negativnih posledica. Isto tako, u sklopu studija o efektivnosti preventivnih mera baziranih na razvojnoj perspektivi, skupe, duge i zahtevne procedure, neretko, su uzrok problema za dokazivanje opravdanosti primene.

Autor Džon Ek (John Eck) izdvaja situacioni i problemski orijentisano sprovođenje zakona kao uspešne pristupe u prevenciji kriminala u javnim i privatnim prostorima (Eck, 2004). Uvažavajući primedbe Velša (Welsh) i Faringtona (Farrington) da je problemski orijentisano sprovođenje zakona usmereno ne samo na kriminal, već i na druga pitanja i ponašanja, kao i da ono podrazumeva korišćenje isključivo državnih resursa, može se reći da je situacioni pristup prikladnija osnova za postavljanje i razumevanje javnog nadzora.

Situaciona prevencija kao pristup u prevenciji kriminala datira još od početka sedamdesetih godina 20. veka, ali se početkom 21. veka reafirmiše. Na razvoj situacionog pristupa presudni uticaj imalo je nekoliko teorijskih pravaca: teorija racionalnog izbora, teorija dizajna sredine, teorija rutinskih aktivnosti i teorija životnog stila, ali i teorije socijalne kontrole,

socijalnog vezivanja i druge teorije koje prevashodno imaju razvojnu perspektivu. Po definiciji, situaciona prevencija podrazumeva identifikovanje, promenu i kontrolu faktora koji deluju u situaciji u kojoj se ispoljava kriminalno ponašanje (Cornish, Clarke, 2003). Situaciona prevencija objedinjuje tehnike koje prepoznaju visoko specifikovane oblike kriminala i fokusirane su na manipulisanje okruženjem u cilju otežavanja vršenja kriminalnih radnji, odnosno na predstavljanje kriminala opasnijim, manje poželjnim i manje opravdanim (Clark, 1997:4). Važeća klasifikacija preventivnih tehnika situacionog karaktera prema Kornišu i Klarku (Cornish, Clarke, 2003), podrazumeva 25 tehnika svrstanih u pet kategorija: otežavanje izvršenja krivičnog dela, povećanje rizika po učinioca, redukovanje nagrade za učinioca, redukovanje provokacije i onemogućavanje opravdanja. Efektivnost svih tehnika situacionog pristupa u prevenciji kriminala direktno zavisi od ispunjenja osnovnih metodoloških zahteva, a to su: prikupljanje podataka o prirodi specifičnog problema koji se želi prevenirati; analiza uslova koji potencijalnim učiniocima olakšavaju ili otežavaju izvršenje dela; sistematsko izučavanje mogućih načina za sprečavanje vršenja krivičnih dela uz analizu potrebnih sredstava i uspešnosti; implementacija najadekvatnijih tehnika i praćenje i izveštavanje o postignutim rezultatima (Clark, 1997).

POJAM JAVNOG NADZORA

Da bi se pravilno definisao javni nadzor i tehnike koje se primenjuju u tu svrhu, potrebno je prvo odrediti pojam javnog prostora. Pod javnim prostorom podrazumeva se svaki prostor koji je dostupan svim građanima, poput javnog prevoza, gradskih ulica i trgova, parkirališta, škola, univerziteta, zgrada državne uprave i slično. U javnom prostoru, za razliku od privatnog, građani bi trebalo da imaju najširu moguću slobodu kretanja, ulaska i izlaska, bez potrebe da opravdaju svoje prisustvo (Von Hirsch, Shearing, 2000:81). Sa druge strane, prostor u privatnom vlasništvu ne mora da se deli sa neznancima, a vlasnik je u poziciji da bira okruženje, svrhu prostora, aktivnosti koje će se u njemu odvijati i drugo. Ovom prilikom se neće razmatrati polujavni prostori, odnosno prostori koji su po svojoj suštini privatno vlasništvo, ali su po svojoj funkciji javni, poput restorana, prodavnica i drugo.

Gotovo sve tehnike javnog spektra imaju za cilj povećanje rizika za prestupnika da bude uhvaćen. Na osnovu klasifikacije situacionih tehnika koju su ponudili Korniš i Klark, mogu se izdvojiti tri tipa nadzora u javnom prostoru i to su:

- formalni nadzor (od strane formalnih institucija),
- prirodni nadzor ("nadzor po sebi") i
- sekundarni nadzor (od strane zaposlenih) (Cornish, Clarke, 2003).

Najznačajnije mere formalnog nadzora su: prisustvo policajaca ili službe obezbeđenja, video nadzor (u daljem tekstu CCTV – *close-circuit television*) i alarmni sistemi. Sekundarni nadzor vrše, primera radi, radnici na parkinzima, vozači ili kondukteri u javnom prevozu i drugi zaposleni koji, osim svog posla, obavljaju i nadgledanje prostora. Prirodni nadzor uključuje ulično osvetljenje, dizajn sredine, unutrašnju kontrolu u okviru radne organizacije, podsticanje samozaštite radnika i drugo.

Nadzor u javnim prostorima je sveprisutan i zato privlači pažnju istraživača i laika kako u pogledu načina na koji prevenira kriminal, tako i u pogledu opravdanosti upotrebe ovakvih tehnika. Javnim nadzorom se utiče na percepcije potencijalnih prestupnika o riziku da budu otkriveni i uhapšeni, tako da oni zbog povećane opasnosti odustanu od izvršenja krivičnog dela. Međutim, treba istaći da neke mere, kao što su savremene tehnologije CCTV sistema, utiču u većem stepenu na ugrožavanje građanskih sloboda i prava, dok se druge, poput uličnog osvetljenja i fizičkog obezbeđenja, smatraju nezaobilaznim u socijalnoj dinamici javnog prostora.

U narednom delu biće više reči o dva oblika javnog nadzora – video nadzoru i uličnom osvetljenju. Prema Klarkovoj klasifikaciji, video nadzor i ulično osvetljenje spadaju u kategoriju povećavanja rizika po učinioca, s tim da se video nadzor primenjuje u okviru tehnike formalnog nadzora, a ulično osvetljenje u okviru tehnike prirodnog nadzora (Cornish, Clarke, 2003).

VIDEO NADZOR

Sa primenom CCTV sistema u "pripitomljavanju" javnog prostora započelo se zbog potrebe za osiguravanjem kapitala, očuvanjem političkih i ekonomskih interesa, ali i radi pojačavanja kontrole i nadzora u cilju što adekvatnijeg odgovora na kriminal (Fajf, Banister, 2002). Prvi CCTV sistem izumeo je nemački inženjer Volter Braš (Walter Bruch) 1942. godine radi prenosa lansiranja nemačkih V-2 raketa (Wikipedia, 2009). Krajem šezdesetih godina 20. veka započelo se sa upotrebom CCTV sistema u zaštiti privatnog ili javnog prostora, kako bi se stvorili uslovi za "sigurno ulaganje" i umanjio strah od kriminala putem redukovanja stope izvršenih krivičnih dela na pokrivenim područjima. Prve kamere u SAD postavljale su se u bankama, a u Velikoj Britaniji u maloprodajnim objektima. Prema tome, na početku se radilo prvenstveno o zaštiti kapitala, privatnog

vlasništva, da bi se takav model kako primećuju Fajf i Banister (2002), gotovo nekritički preneo u javni prostor. Prema rečima Gudovića (2009:114), sigurnosne kamere danas čine uobičajeni sadržaj urbane infrastrukture poput semafora, saobraćajnih znakova i bilborda. Na južnoj obali primorskog odmarališta Barnmut, 1985. godine, postavljen je prvi javni CCTV sistem. Na početku je tehnologija video zapisa bila jednostavna, niske rezolucije, bez audio zapisa i mogućnosti zadržavanja sadržaja. Danas je moguće putem CCTV sistema, sa distance od oko 100 metara, snimiti razgovore, identifikovati i pratiti osobe koje se nalaze u bazama određenih državnih agencija. Osim prenosa slike trenutnog stanja i zadržavanja snimka, moguće je povezivanje kamera sa operaterima, čime se uvodi dvosmernost u komunikaciji (*talking CCTV cameras*). Sa primenom takvog sistema započelo se 2003. godine, u Viltširu u Engleskoj, a zatim u Midsboru, gde je 2006. godine bilo sedam kamera u neposrednom centru grada gde su operateri mogli da daju uputstva prolaznicima čija su im se ponašanja činila neadekvatnim (BBC, 2006). Oktobra 2009. godine veb sajt "Internet ajs" (*Internet Eyes*) ponudio je plaćanje građanima koji prijave izvršenje nekog krivičnog dela. Namera je bila da se doda više očiju CCTV sistemu i tako doprinese sprečavanju kriminaliteta. Novčana nagrada za prijavu krivičnog dela iznosila je 1000 evra. Nakon što su se grupe za ljudska prava usprotivile, sajt je ugašen (BBC, 2009). Dakle, da bi CCTV sistem u javnom prostoru funkcionisao neophodni su sledeći elementi: jedna ili više kamera kojima se posmatra određeno područje, tehnologija koja omogućava prenos slike na jedan ili više monitora, monitori koji prenose sliku, snimanje i čuvanje digitalnih zapisa, kao i operateri koji prate prenos slike (obično policajci ili pripadnici privatnog obezbeđenja). CCTV sistemi dodatno mogu biti unapređeni prenosom slike preko interneta, senzorima osetljivim na pokret, osvetljenjem koje omogućuje dobru sliku noću, uređajima za menjanje fokusa snimka i uvećavanje slike i drugo (Ratcliffe, 2006).

CCTV sistemi se smatraju korisnom preventivnom merom koja se primenjuje da bi se zaplašili potencijalni prestupnici, uhvatatili učinioci za vreme izvršenja dela ili kasnije otkrila izvršena krivična dela i njihovi počiniooci. Za uspešnu primenu CCTV sistema u odvracanju prestupnika od kriminala, potrebno je da oni budu svesni prisustva ove vrste nadzora. Isto tako, potencijalni prestupnici moraju verovati da sistem utiče na povećanje rizika da budu uhvaćeni. Nažalost to nije uvek tako. U Glazgovu u Škotskoj, 15 meseci nakon što su 32 kamere postavljene u užem centru grada, samo 41% intervjuisanih građana bilo je svesno postojanja CCTV sistema (Ditton, 2000).

Britanski kriminolozi Rejčel Armitaž (Rachel Armitage), Gram Smit (Graham Smyth) i Ken Pis (Ken Pease) (1999) dopunili su listu zapažanja u vezi sa doprinosom CCTV sistema prevenciji kriminala koju su prvobitno ponudili Poson (Pawson) i Tili (Tilley) 1997. godine. Oni smatraju da CCTV sistemi omogućavaju:

- hvatanja učinilaca za vreme izvršenja krivičnog dela,
- povećavanje rizika kasnijeg hapšenja učinilaca,
- pojačavanje prirodnog nadzora (građani su stimulisani za nadgledanje područja koje je pokriveno CCTV sistemom),
- unapređivanje uspešnosti fizičkog obezbeđenja,
- jačanje društvene kohezije (CCTV sistemi simbolizuju napore društva da borbu protiv kriminala shvate ozbiljno, što može zastrašiti građane ili ih ohrabriti da se uzorno ponašaju),
- redukovanje vremena tokom koga se može izvršiti krivično delo (CCTV sistemi utiču na planiranje izvršenja dela i direktno preveniraju dela za koje je potrebno znatno vreme i napor),
- podizanje nivoa opreznosti (prisustvo CCTV sistema može navesti ljude da preduzimaju osnovne mere opreza, podsetiti ih da zaključavaju automobile, stanove i slično),
- pojačavanje straha od javne sramote (CCTV sistemi mogu podstaći ljude da preduzmu osnovne mere opreza kako se ne bi osramotili zbog svoje neopreznosti),
- stimulisanje na kretanje u područjima pokrivenim CCTV sistemima (prodavnice, parkinzi, stambeni objekti) i
- porast broja prijavljivanja slučajeva policiji (građani žele da daju podršku državi u borbi protiv kriminala).

Danas se CCTV sistemi u javnom prostoru rašireno koriste u Velikoj Britaniji, SAD i mnogim drugim zapadnim zemljama, poput Nemačke, Norveške, Švedske, Austrije i drugo. Velika Britanija, koja se simbolično naziva i društvom nadzora, prema podacima iz 2004. godine, imala je preko 4,2 miliona kamera, gde je svaki građanin fotografisan po 300 puta dnevno (Rosen, 2004:37). Prognozira se da će u SAD, do 2015. godine, biti u upotrebi oko 10 miliona kamera u funkciji bezbednosti, od kojih će polovina pripadati vladinom sektoru, a ostale biti u vlasništvu privatnog biznisa i javnih zgrada (Kanton, 2009).

Unapređivanje sistema video nadzora može imati i posredne efekte izvan oblasti prevencije kriminala. Podizanje sistema javnog nadzora može uticati na kvalitet turističke ponude i podsticanje zaposlenosti. Klasni i ekonomski smisao CCTV sistema podupiru razni propisi lokalnih vlasti čiji je cilj stvaranje uslova u interesu biznisa. U različitim evropskim i svetskim centrima, vlasti užurbano donose zakone o javnom redu i miru koji sadrže odredbe kojima se zabranjuju asocijalno ponašanje, pijanstvo i zadržavanje sumnjivih lica u poslovnim i trgovačkim zonama grada (Fajf, Banister, 2002).

Zamerke koje autori upućuju na račun raširene upotrebe savremenih tehnologija video nadzora, najvećim delom, odnose se na kršenje osnovnih građanskih sloboda i prava na privatnost. Gubi se pravo na anonimnost, narušava se tradicionalno pravo na slobodu govora, očuvanje intimnosti u javnom prostoru, koji se sve više privatizuje, zaklanjajući se iza unapređivanja bezbednosti (Von Hirsch, Shearing, 2000). Pitanje zloupotrebe privatnosti ne odnosi se samo na priznavanje činjenice da građani gube privatnost u javnim prostorima kako bi se unapredila bezbednost i prevenirao kriminal, već se proširuje na probleme daljeg procesuiranja podataka, manipulacije i nedovoljno regulisanog pristupa podacima. Upućuje se kritika na račun pojačavanja socijalne isključenosti, diskriminacije, segregacije i marginalizacije radi prividnog očuvanja socijalnog mira u gradskim centrima i drugim javnim mestima. Sistemi video nadzora su podešeni da lakše registruju nepoželjne osobe – prosjake, ulične prodavce, beskućnike, a mogu se čuti i optužbe da podstiču rasizam i seksizam (Graham, 2002). Generalno, sve tehnike situacione prevencije se kritikuju zbog pojave izmeštanja kriminala na neki drugi prostor, pa to važi i za javni nadzor. Međutim, neki autori smatraju da izmeštanje kriminala može imati i pozitivne efekte u smislu razbijanja kriminalne mreže i njenog slabljenja (Sorenson, Hayres, Atlas, 2008).

ULIČNO OSVETLJENJE

Ulično osvetljenje je mera koja se primenjuje u okviru tehnike prirodnog, neformalnog nadzora. Reč je o tehnici koja se nalazila još u prvoj Klarkovoj klasifikaciji iz 1995. godine, a podvodi se pod kategoriju povećanja rizika po učinioca (Clarke, 1995). U ovom slučaju fokus je na smanjenju prilika za zločin i povećavanju rizika za prestupnike putem modifikacije fizičke sredine. Ovde se ne radi se o postavljanju fizičkih barijera, već o merama koje utiču na percepcije, stavove i ponašanje građana i potencijalnih prestupnika (Farrington, Welsh, 2007). Klark je isticao da unapređivanje uličnog osvetljenja može uticati na redukovanje

straha od kriminala i tako postavio istraživačke izazove za budućnost (Clarke, 1997). O tome će biti više reči u delu o efektivnosti mera.

Unapređivanjem uličnog osvetljenja gradi se pozitivni imidž određenog područja, građanima se signalizira da država ulaže značajne napore i da brine o bezbednosti zajednice. Kao posledica unapređivanja društvene kohezije, optimizma i građanskog ponosa, dolazi do redukovanja kriminala kako noću, tako i preko dana. Interesovanje za ulično osvetljenje kao preventivnu meru razvija se početkom šezdesetih godina 20. veka u Severnoj Americi kada je zabeležen značajan porast kriminala. Prvi programi uličnog osvetljenja zabeležili su značajan uspeh, posebno u slučajevima krivičnih dela sa elementima nasilja (Wright et al., 1974). Tokom osamdesetih i devedesetih godina 20. veka, programi uličnog osvetljenja dobijaju na popularnosti u Velikoj Britaniji i drugim evropskim zemljama.

Kejt Peinter (Kate Painter) i Dejvid Farington (1999), opisali su nekoliko načina na koje ulično osvetljenje može doprineti prevenciji kriminala:

- unapređivanje vidljivosti (čime se zastrašuje potencijalni učinilac da će biti prepoznat ili zatečen u vršenju krivičnog dela),
- povećavanje cirkulacije potencijalnih svedoka (smanjuje se percepcija rizika i straha od kriminala kod žrtava, a kod učinilaca povećava percepcija rizika da budu uhvaćeni),
- menjanje percepcije potencijalnog učinioca o rizicima otkrivanja i hapšenja (povećanje vidljivosti i cirkulacije ljudi utiče na percepciju potencijalnog učinioca o velikoj verovatnoći da će biti uhvaćen),
- poboljšavanje imidža određenog javnog prostora (fizičke i socijalne promene okruženja utiču na zastrašivanje potencijalnih prestupnika, podstiču na uzdržavanje od zločina ili njegovo izmeštanje),
- porast poverenja u lokalne vlasti (menja se celokupna infrastruktura određenog prostora, rastu ekonomska ulaganja, građani se osećaju bezbednim) i
- smanjivanje straha od kriminala (građani osećaju da su osvetljeni prostori manje rizični od neosvetljenih).

Kritičari uličnog osvetljenja ističu da ono može uticati na povećanje kriminala tako što povećava vidljivost žrtava, a time i njihovu vulnerabilnost i atraktivnost za učinioca. Dodatno, bolja vidljivost pomaže učiniocu da brže izvrši delo i da pobegne. Socijalna aktivnost na ulicama se povećava, pri čemu domovi građana ostaju neobezbeđeni (Welsh, Farrington, 2008). Navedeni autori, na osnovu 13 analiziranih evaluacionih

studija o uspešnosti uličnog osvetljenja, nalaze da su minimalni efekti u vidu teritorijalnog izmeštanja registrovani u samo tri studije.

OSTALE MERE JAVNOG NADZORA

Premda su CCTV i ulično osvetljenje najrazvijenije i najpopularnije mere javnog nadzora, ukratko će biti opisani još neki vidovi prirodnog, sekundarnog i formalnog nadzora.

Odbrambeni prostor, kao i ulično osvetljenje, podržava prirodni nadzor. Oskar Njumen (Oscar Newman) je među prvima, početkom sedamdesetih godina 20. veka, skrenuo pažnju da je izgled zgrada i njihov dizajn od velikog značaja za prevenciju kriminala. Javni prostor se smatra manje "odbrambenim" u odnosu na polujavne, poluprivatne i privatne prostore. Odbrambeni prostor je termin koji objedinjuje različite mehanizme, prave i simbolične barijere. To je strogo struktuirani prostor koji pruža uslove za primenu tehnologija nadzora sa ciljem da se sredina podredi kontroli stanovnika (Sorenson, Hayres, Atlas, 2008). Dizajn odbrambenog prostora bi trebalo da spoji teritorijalnost i nadzor, gde posmatrač treba da se oseća kao aktivni učesnik u nadzoru i prevenciji kriminala.

Sekundarni nadzor vrše radnici primarno zaposleni na poslovima vozača, konduktera, prodavaca, blagajnika i slično. Od njih se očekuje da, osim svog posla, posredno obavljaju i funkciju nadzora na svojim radnim mestima u javnom prevozu, prodavnicama, parkinzima i drugo. Samim tim, nadgledanje koji oni vrše može biti u službi prevencije kriminala u javnim prostorima (Clarke, 1997).

Pored CCTV sistema, uobičajena mera formalnog nadzora je angažovanje privatnih službi obezbeđenja. Službe obezbeđenja su razvojem industrije dobile na značaju, što se odrazilo na obim i kvalitet njihovih usluga. Za razliku od policije, radnici službe obezbeđenja obično nisu naoružani, niti imaju ovlašćenja da hapse, pretresaju i slično. Njihov posao se svodi na obaveštavanje i upozoravanje ljudi, praćenje sumnjivih aktivnosti, a nekada i upućivanje pretnji da će pozvati policiju. Privatno obezbeđenje je u mnogim slučajevima zaduženo za bezbednost javnih površina koje se graniče sa objektima u kojima su angažovani, uključujući ulice, parkove, parkirališta i slično (Welsh, Farrington, 2009). U svom radu, privatne službe obezbeđenja najčešće koriste savremene CCTV sisteme i mogu biti od koristi policiji.

EFEKTIVNOST JAVNOG NADZORA

U skladu sa razvojem naučne misli uopšte, a prevashodno u medicini, pred prevenciju kriminala postavljaju se stroži zahtevi u pogledu ispitivanja uspešnosti primenjenih mera, uz preporuku da se koriste samo one mere čija je delotvornost prethodno empirijski potvrđena. Na taj način, otvaraju se mogućnosti za uspešno povezivanje preventivne teorije i prakse. Pored toga, međunarodni standardi i norme apeluju na podizanje nivoa efektivnosti preventivnih programa, uz promociju pristupa zasnovanih na dokazima (*evidence-based*), što je pretočeno u jedan od šest vodećih principa UN za prevenciju kriminala (UNODC, UN-HABITAT, 2009). Dosadašnja istraživanja pokazuju da najbolje rezultate u prevenciji kriminala na javnim prostorima daju CCTV, ulično osvetljenje, službe obezbeđenja, sekundarno obezbeđivanje prostora i odbrambeni dizajn sredine (Welsh, Farrington, 2009).

Podaci o efektivnosti primene CCTV sistema u redukciji kriminala su prilično neusaglašeni i u najvećoj meri zavise od prirode nadzora, karakteristika okruženja, kulturnog konteksta, vrste krivičnih dela, ali i od toga da li se koriste izolovano od drugih preventivnih mera, koliki je period praćenja, kakva je podrška sredine, u odnosu na koje vrste krivičnog dela se vrši merenje i drugo. Podaci o troškovima u primeni CCTV sistema nedovoljno su prisutni u izveštajima istraživača. Na oskudnost ovakvih podataka ukazuje i to da samo osam od 44 savremene studije o efektivnosti CCTV sistema sadrži analizu troškova (Welsh, Farrington, 2009). Evaluacione studije o uspešnosti primene CCTV sistema iz osamdesetih i devedesetih godina 20. veka, kasnije su doživele ozbiljne kritike. Tim evaluacijama se najčešće zamera sledeće: nisu ih vodili nezavisni istraživači, periodi praćenja nisu dovoljno dugi ili su bili neujednačeni, nema podataka o ispitivanju izmeštanja kriminala, kontrolna područja su birana bez posebno utvrđenih kriterijuma i drugo (Short, Dittton, 1996, 1997, prema: Armitage et al., 1990).

Velš i Farrington, su na osnovu metaanalize 19 evaluacionih studija o primeni CCTV sistema u prevenciji kriminala na javnim mestima (centar grada, javne ustanove, gradski prevoz, parkirališta), došli do značajnih podataka (Welsh, Farrington, 2007). Četrnaest analiziranih studija rađeno je u Velikoj Britaniji, tri u SAD, a jedna u Kanadi. U više od polovine studija, odnosno u deset oblasti zabeležen je značajan uticaj na redukciju kriminala. Pomenuti istraživači su došli do podatka da je primenom mere došlo do redukovanja kriminala za 8% u odnosu na kontrolne oblasti. Studije rađene u Velikoj Britaniji su pokazale 14% uspešnosti u redukciji kriminala. U zemljama Severne Amerike nije zabeležena redukcija

kriminala, što treba shvatiti uslovno, jer je period praćenja bio kraći u odnosu na studije iz Velike Britanije. Podaci iz britanskih studija ukazuju na to da su korišćene i druge preventivne mere poput uličnog osvetljenja i policijskih patrola, za razliku od studija u Americi koje pružaju podatke o izolovanoj upotrebi CCTV sistema. Najveća efektivnost ostvarena je u pogledu bezbednosti motornih vozila na parkiralištima. U odnosu na okruženje primene, primena CCTV sistema u javnom prevozu, dala je najslabije rezultate u smislu prevencije kriminala.

Na osnovu analize 20 evaluacionih studija ispitivanja efektivnosti CCTV sistema u gradskim centrima, Velš i Farington (2009) su došli do podataka da je zabeležena mala, ali ne značajna redukcija kriminala. Naime, zabeleženo je 7% uspešnosti u redukciji kriminala u eksperimentalnim u odnosu na kontrolna područja. Sve studije su rađene u Velikoj Britaniji, 15 je pokazalo nešto veći nivo uspešnosti, dok se u 5 evaluacionih studija ova mera pokazala neefektivnom. Na osnovu pregleda rezultata četiri studije uspešnosti CCTV sistema u javnom prevozu (sve četiri su se odnosile na podzemnu železnicu), autori su došli do podataka o redukovanju kriminala za 23% u odnosu na kontrolna područja. Treba imati u vidu da su u tri eksperimentalne oblasti korišćene druge mere paralelno sa CCTV sistemima i da je period praćenja neujednačen, u rasponu od 12 do 36 meseci. Distribucija rezultata je takva da su dve studije pokazale značajne efekte, jedna da CCTV sistemi nemaju efekte u javnom prevozu, a jedna da doprinose porastu kriminala. Na osnovu analize šest evaluacionih studija primene CCTV sistema na parkiralištima u Velikoj Britaniji, u pet su otkriveni značajni efekti u redukciji kriminala od 51%. U odnosu na vrstu krivičnog dela, u evaluacionim studijama najčešće se otkriva redukcija dela sa elementima nasilja i dela u vezi sa vozilima (bezbednost vozila i ugrožavanje bezbednosti saobraćaja). Iako su 23 evaluacione studije ukazivale na redukciju dela sa elementima nasilja, samo tri su pokazale da CCTV ima pozitivan uticaj na redukciju kriminala. Od 22 studije u kojima se spominje uticaj CCTV sistema na redukciju dela u vezi sa vozilima, u 10 su potvrđeni značajni efekti na redukciju kriminala od 26%.

Izveštaj Britanske policije (Home Office), nastao na osnovu evaluacije 13 CCTV projekata koji su implementirani u različitim javnim prostorima (parkovi, centar grada, bolnice), pokazuje da je u šest od 13 područja primećena redukcija kriminala, ali da je u samo dve ta razlika bila statistički značajna u poređenju sa oblastima koje su određene kao kontrolne. U jednoj od oblasti redukcija kriminala se nije mogla pripisati samo CCTV sistemu, a u drugoj je redukcija kriminala bila povezana isključivo sa uvođenjem CCTV sistema. Havki sistem je bio jedini koji je koristio statičke

kamere, dok je stepen redukcije kriminala meren samo u vezi sa delima o bezbednosti motornih vozila. U šest oblasti zabeležen je porast kriminala, ali se taj porast ne može pripisati CCTV sistemu. Zaključak ove studije je da CCTV sistemi ne samo da nisu doprineli smanjenju kriminala, već nije došlo ni do smanjenja straha od kriminala, kao ni do porasta prijavljivanja krivičnih dela policiji (Gill, Springs, 2005). Sličnog mišljenja je i direktor londonske policije koji je posvedočio da nijedan terorista nije uhvaćen zahvaljujući CCTV sistemima, ali smatra da je to vrlo efikasan sistem kada su u pitanju kontrola prekoračenja dozvoljenog vremena za parking ili promet vozila na ulazu i izlazu iz grada (Rosen, 2004: 609).

Filipsova (Phillips, 1999), je pregledom evaluacionih studija o efektivnosti CCTV sistema u prevenciji kriminala zaključila da je ova mera uglavnom preporučivana za redukciju imovinskog kriminala (na ulicama, trgovima, javnom prevozu, parkinzima). U manjem broju studija njen uticaj nije mogao biti adekvatno izolovan od uticaja drugih primenjenih mera, dok je najmanji broj evaluacija posvedočio zanemarljiv uticaj CCTV sistema u redukciji kriminala. Evaluacione studije su pokazale da CCTV sistemi imaju ograničen efekat na redukciju krivičnih dela sa elementima nasilja i dela protiv javnog reda i mira. Rezultati su takođe pomešani kada je u pitanju uticaj na strah od kriminala i stavove građana u vezi sa primenom ove mere.

Armitaž i saradnici (1999) su, preispitujući efektivnost CCTV sistema u Burnliju, došli do podataka koji idu u prilog redukciji kriminala. Bilo je predviđeno merenje u dve kontrolne oblasti sa periodom praćenja od 12 meseci. Redukcija kriminala je iznosila od 16 do 25%, s tim što se prema ovim autorima može smatrati da je taj procenat i veći zbog krivičnih dela koja postaju vidljivija i dostupnija policiji nakon instaliranja CCTV sistema. Primećena je redukcija opšteg trenda kriminala, gde nisu uočene značajne razlike u odnosu na pojedine vrste dela. Nisu primećene razlike u pogledu noćnih i dnevnih krivičnih dela, što još jednom potvrđuje tezu da se primenom CCTV ne postiže samo nadzor. Takođe, nisu uočeni efekti izmeštanja kriminala.

Efekti primene uličnog osvetljenja variraju u zavisnosti od različitih okolnosti, kao što su karakteristike zajednice (područja, stanovnika), dizajn područja koje se osvetljava, dizajn osvetljenja, mere sa kojima ono interaguje u određenom prostoru (najučestalije sa CCTV sistemima ili službom obezbeđenja). Na primer, uticaj unapređivanja uličnog osvetljenja je veći ukoliko to područje prvobitno nije bilo osvetljeno ili ukoliko je poboljšanje osvetljenja primetno. Ulično osvetljenje može doprineti povezivanju zajednice, ali kako poručuju istraživači, pretežno kod relativno stabilnih, homogenih zajednica. Međutim, podatke o

pokretljivosti stanovnika, stepenu homogenizovanosti i slično nije jednostavno utvrditi (Welsh, Farrington, 2009).

Analizirajući veliki broj evaluacionih studija o efekima uličnog osvetljenja iz Amerike, Australije i Evrope, Farrington i Velš dolaze do zaključka da samo 13 studija ispunjava stroge metodološke zahteve za poređenje, od kojih su osam iz SAD, a pet iz Velike Britanije (Farrington, Welsh, 2007). Rezultati eksperimentalnih studija iz SAD su podeljeni. Polovina studija svedoči o efektivnosti uličnog osvetljenja, s tim da je u njima meren i dnevni i noćni kriminal, dok je u ostalim studijama kriminal meren samo noću. Rezultati evaluacionih studija iz Velike Britanije pokazuju da je kriminal redukovan za 38% u eksperimentalnim u odnosu na kontrolne oblasti. Nema podataka da je kriminal koji se vrši noću u većoj meri redukovan nego dnevni kriminal, što podržava tezu da mere na bazi nadzora imaju uticaja ne samo na zastrašivanje, već i na pojačavanje društvene kohezije i građanskog ponosa. Rezultati su pokazali da je imovinski kriminal (17%) u većoj meri redukovan nego nasilni (9%). Rezultati analize evaluacionih studija pokazuju da je unapređenje uličnog osvetljenja doprinelo jačanju kohezije zajednice. Međutim, autori ukazuju na moguće alternativno objašnjenje, da je zapravo povezanost zajednice dovela do unapređivanja uličnog osvetljenja, a time i do redukovanja kriminala.

Sa druge strane, neka ranija istraživanja pokazuju da ulično osvetljenje ne utiče značajno na redukciju kriminala. U studiji efekata unapređivanja uličnog osvetljenja u 39 gradskih oblasti u Londonu, sa periodom praćenja od godinu dana pre i godinu nakon unapređivanja osvetljenja, došlo se do zaključka da nema značajnih efekata na redukovanje kriminala (Atkins, Husain, Storey, 1991). Zabeleženi su pojedinačni slučajevi smanjenja pojedinih oblika kriminala u noćnim časovima, pretežno u blizini parkova i otvorenih prostora. Međutim, primećene su neke statistički značajne promene po pitanju kriminalnih obrazaca u pet gradskih zona koje se ne mogu pripisati samo unapređivanju uličnog osvetljenja, jer je ono bilo kombinovano sa drugim merama, kao što je patroliranje policije i organizovanje susedstva (*Neighbourhood watch*). Istraživanje je pokazalo da je smanjen strah od kriminala kod građana i da su poboljšane percepcije žena o bezbednosti pri noćnom kretanju, a nisu primećene značajne razlike u stavovima građana o sigurnosti u njihovim domovima, dnevnom kretanju, prijavljivanju kriminala i slično.

U studiji u kojoj su poređeni rezultati 19 evaluacija koje su ispitivale efektivnost CCTV sistema i 13 evaluacija koje su ispitivale efektivnost uličnog osvetljenja, došlo se do zaključka da su obe mere podjednako uspešne u redukciji kriminala (Farrington, Welsh, 2006). Naime, kriminal se

za 21% smanjio u eksperimentalnim oblastima primene CCTV sistema, a za 22% u područjima gde je primenjivano ulično osvetljenje. Obe mere su se bolje pokazale u redukciji imovinskih nego nasilnih dela. Ulično osvetljenje se pokazalo uspešnijim u gradskim centrima, a CCTV sistemi u poboljšanju bezbednosti vozila. Ne samo da su se obe mere pojedinačno pokazale kao uspešne, već je iz ove analize proizašla preporuka da ih treba kombinovano primenjivati. U pet od 19 evaluacionih studija koje su ispitivale efektivnost CCTV sistema, sekundarna mera bila je ulično osvetljenje, a rezultati su pokazali značajnije efekte u redukciji kriminala u odnosu na izolovanu upotrebu CCTV sistema. Nažalost, samo tri od 32 evaluacione studije sadržale su podatke o troškovima primene ovih mera.

Podaci o evaluacijama ostalih oblika javnog nadzora su vrlo oskudni. Velš i Farington (2009) su uspeli da pronađu samo 12 takvih evaluacionih studija – pet za službe obezbeđenja, dve za sekundarni nadzor i pet za odbrambeni dizajn sredine. Dve evaluacione studije o delotvornosti angažovanja službe obezbeđenja rađene su u SAD, a po jedna u Velikoj Britaniji, Holandiji i Kanadi. Od toga su dve studije evaluirale rad gradskih patrola koje se u izvesnoj meri razlikuju od službe obezbeđenja, pa su zato izdvojeno posmatrane pri tumačenju rezultata. Rezultati tri evaluacione studije o službi obezbeđenja ukazuju na pomešane efekte, uz preporuku da ovu meru treba kombinovati sa drugim merama. U studijama je razmatran efekat rada službe obezbeđenja na parkinzima na redukovanje dela koja su u vezi sa vozilima. U jednoj od studija koje su razmatrale uticaj gradskih patrola na redukciju kriminala otkriveni su značajni efekti u pogledu redukcije imovinskog kriminala.

Analizirajući dve studije o uticaju sekundarnog nadzora na redukciju kriminala, isti autori su došli do zaključka da je jednoj od njih zapažena redukcija vandalizma, a u drugoj ograničen uticaj na dela u vezi sa vozilima (Farington, Welsh, 2009).

Od pet evaluacionih studija u vezi sa efektivnošću odbrambenog dizajna sredine, četiri su iz SAD i jedna iz Velike Britanije (Farington, Welsh, 2009). U ovim studijama su se ispitivali efekti zatvaranja ulica, promena u saobraćajnim trasama i izmena u dizajniranju zgrada. U svim studijama su dokumentovani pozitivni efekti u smislu redukovanja imovinskih dela, dela sa elementima nasilja i kriminala uopšte.

ZAKLJUČAK

Javni nadzor podrazumeva nadgledanje i kontrolu javnih prostora koji su dostupni svim građanima. Prema postavkama situacione prevencije,

dejstvo javnog nadzora se objašnjava promenom percepcija potencijalnih prestupnika o rizicima izvršenja krivičnog dela, u smislu veće mogućnosti za njihovo otkrivanje i hapšenje. U kontekstu Klarkove klasifikacije tehnika situacione prevencije, mogu se izdvojiti tri osnovna oblika nadgledanja javnog prostora, a to su: formalni, prirodni i sekundarni nadzor. U ovom radu je detaljno razmotrena primena jedne mere domena tehnika formalnog nadzora – CCTV sistemi i jedne mere iz domena prirodnog nadzora – ulično osvetljenje. Reč je o merama za koje se smatra da najuspešnije redukuju kriminal u javnim prostorima. Sekundarni nadzor i druge mere koje se primenjuju u okviru formalnog i prirodnog nadzora samo su ukratko pomenuti.

Primena CCTV sistema u nadgledanju javnog prostora započela je polovinom prošlog veka, da bi danas video nadzor podrsredstvom kamera postavljenih u javnim prostorima postao uobičajena praksa. U literaturi su opisane brojne prednosti CCTV sistema koje se ne tiču samo redukovanja kriminala, već i proizvođenja pozitivnih promena u svesti građana i celokupnih zajednica. Rezultati dosadašnjih evaluacija CCTV sistema daju prilično nejasnu sliku, pa je teško precizno odrediti efekte ove mere i opisati najbolje uslove za njenu primenu. Ipak, brojni savremeni autori se slažu da je ovo najefektivnija mera prevencije kriminala u javnim prostorima. Podaci o smanjenju kriminala nakon uvođenja CCTV sistema se prilično razlikuju, a izmerena redukcija se kreće od 7% do preko 50% u pojedinim studijama. Zajednički zaključak većine evaluacija je da ova mera daje bolje rezultate kada je u pitanju prevencija imovinskih krivičnih dela (posebno bezbednost vozila), kao i unapređivanje bezbednosti u javnom prevozu i saobraćaju uopšte. Daleko slabiji rezultati su zabeleženi u prevenciji nasilnih krivičnih dela.

Primena uličnog osvetljenja u prevenciji kriminala započinje šezdesetih godina prošlog veka, a narednih decenija popularnost ove mere raste. Osim očiglednog povećavanja vidljivosti ponašanja pojedinaca u javnim prostorima i posledičnog zastrašivanja potencijalnih prestupnika, smatra se da ova mera deluje i na druge načine: smanjuje strah građana od kriminala, menja njihov odnos prema javnim prostorima, podstiče povezanost članova zajednice i drugo. To što ulično osvetljenje ne doprinosi samo redukovanju vršenja krivičnih dela u večernjim i noćnim satima, mnogi autori smatraju dokazom o prisustvu višestrukih pozitivnih efekata. Sa druge strane, neki autori zastupaju tezu da ulično osvetljenje može biti efektivno u prevenciji kriminala samo ukoliko se primeni u zajednicama koje su stabilne i povezane. Kao i u slučaju CCTV sistema, pregledom literature o efektivnosti uličnog osvetljenja zapažaju se

različite procene redukcije kriminala (9-38%), ali postoji saglasnost oko toga da se u većoj meri redukuje imovinski nego nasilni kriminal. Posebno treba istaći da su ostvareni rezultati znatno bolji ukoliko se CCTV sistemi i ulično osvetljenje udruženo primenjuju, u odnosu na samostalnu primenu bilo koje mere.

Podaci o delotvornosti ostalih vidova nadzora su krajnje oskudni. Takođe, nedostaju podaci o efektima javnog nadzora na izmeštanje kriminala i realnim troškovima primene ovakvih mera. Nadalje, većina studija potiče iz razvijenih zemalja sveta, što dovodi u pitanje mogućnost generalizacije njihovih nalaza i meru u kojoj su oni relevantni za naše podneblje. Sve to ukazuje na potrebu za daljim istraživanjima u ovoj oblasti kako bi se ostvario objektivniji uvid u prednosti i mane pojedinih preventivnih mera, optimalne uslove za njihovu primenu i realan doprinos koji ostvaruju u redukovanju kriminala i drugim pozitivnim promenama. Pored toga, u interesu celokupne stručne i naučne javnosti, ali i građana kao krajnjih korisnika, jeste ukidanje preventivnih nastojanja koja su zasnovana na ekonomskim, političkim, ideološkim, pa i subjektivnim ciljevima. Savremeni trend u prevenciji kriminala je praksa zasnovana na teoriji i istraživanjima. Prema Velšu i Faringtonu (2007a:2), suština ovakvog pristupa je obezbeđivanje naučnih dokaza i njihovo razmatranje pre donošenja bilo kakve odluke o primeni preventivnih programa.

REFERENCE

- (1) Armitage, R., Smyth, G., Pease, K. (1999). Burnley CCTV evaluation. *Crime prevention studies*, 10(1), 225-249.
- (2) Atkins, S., Husain, S., Storey, A. (1991). *The influence of street lighting on crime and fear of crime* (Crime Prevention Unit Paper No. 28). London: Home office.
- (3) BBC news (2006). Town trials talking CCTV cameras. http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/england/tees/5353538.stm, accessed 30.11.2009.
- (4) BBC news (2009). Public to monitor CCTV from home. http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/england/london/8293784.stm, accessed 30.11.2009.
- (5) Clarke, R. V. (1995). Situational crime prevention. *Crime and Justice*, 19(1), 91-150.
- (6) Clarke, R. V. (1997). *Situational crime prevention: Successful case studies*. New York: Harrow and Heston.

- (7) Clarke, R. V. (2000). Situational prevention, criminology and social values. In A. von Hirsch, D. Garland, A. Wakefield (Eds.), *Ethical and Social Perspectives on Situational Crime Prevention* (pp. 77-96). Oxford, UK: Hart Publishing.
- (8) Cornish, D., Clarke, R. V. (2003). Opportunities, precipitators and criminal decision: A reply to Wortley's critique of situational crime prevention. *Crime Prevention Studies*, 16(1), 41-96.
- (9) Ditton, J. (2000). Crime and the city: Public attitudes towards open-street CCTV in Glasgow. *British Journal of Criminology*, 40(1), 692-709.
- (10) Eck, J. (2004). Preventing crime at places. In L. W. Sherman, D. P. Warrington, B. C. Welsh, D. L. MacKenzie (Eds.), *Evidence-based crime prevention* (pp. 241-295). New York, NY: Routledge.
- (11) Fajf, N., Banister, Dž. (2002). Oči uprte u ulicu, CCTV nadzor i grad. U N. Fajf (Ur.), *Prizori ulice* (str. 351-368). Beograd: Clio.
- (12) Farrington, D., Welsh, B. (2007). Improved street lighting. In B. Welsh, D. Farrington (Eds.), *Preventing crime: What works for children, offenders, victims and places* (pp. 193-209). New York, NY: Springer.
- (13) Gill, M., Springs, A. (2005). Assessing the impact of CCTV. *Home Office Research Study* 292. London, UK: Home Office.
- (14) Graham, S. (2002). CCTV: The stealthy emergence of a fifth utility?. *Planning, Theory and Practice*, 3(2), 237-241.
- (15) Gudović, Z. (2009). Kulturno određenje ulice i potreba video-nadzora. *Socijalna misao*, 53(4), 103-122.
- (16) Kanton, Dž. (2009). *Ekstremna budućnost*. Beograd: Clio.
- (17) Painter, K., Farrington, D. (1999). Street lighting and crime: Diffusion of benefits in the stroke-on-trent project. *Crime Prevention Studies*, 10(1), 77-122.
- (18) Phillips, C. (1999). A review of CCTV evaluations: Crime reduction effects and attitudes towards its use. *Crime Prevention Studies*, 10(1), 123-155.
- (19) Ratcliffe, J. (2006). *Video surveillance of public places*. Washington, DS: U.S. Department of Justice, Office of Community Oriented Policing Services.
- (20) Rosen, J. (2004). The naked crowd: Balancing privacy and security in an age of terror: Isaac Marks memorial lecture. *Arizona Law Review*, 46(4), 607-619.
- (21) Sorensen, S., Hayes, J., Atlas, R. I. (2008). Understanding CPTED and situational crime prevention. In R. I. Atlas (Ed.), *21st century security and CPTED: Designig for critical infrastructure protection and crime prevention* (pp. 53-79). New York, NY: Taylor & Francis Group.

- (22) Tremblay, R., Craig, W. (1997). Developmental juvenile delinquency prevention. *European Journal on Criminal Policy and Research*, 5(2), 33-49.
- (23) United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC), United Nations Human Settlements Programme (UN-HABITAT). (2009). *Crime prevention assessment tool*. New York, NY: United Nations.
- (24) Von Hirsch, A., Shearing, C. (2000). Exclusion from public place. In A. Von Hirsch, D. Garland, A. Wakefield (Eds.), *Ethical and social perspectives on situational crime prevention* (pp. 77-97). Portland, OR: Hart Publishing.
- (25) Welsh, B. C., Farrington, D. P. (2007). Closed-circuit television surveillance. In B. C. Welsh, D. P. Farrington (Eds.), *Preventing crime: What works for children, offenders, victims and places* (pp. 193-209). New York, NY: Springer.
- (26) Welsh, B. C., Farrington, D. P. (2007a). Evidence-based crime prevention. In B. C. Welsh, D. P. Farrington (Eds.), *Preventing crime: What works for children, offenders, victims and places* (1-22). New York, NY: Springer.
- (27) Welsh, B., C., Farrington, D., P. (2009). *Making public places safer: Surveillance and crime prevention*. New York, NY: Oxford University Press
- (28) Welsh, B., Farrington, D. (2006). CCTV and street lighting: Comparative effects on crime. In A. Perry, C. McDougall, D. Farrington (Eds.), *Reducing crime: The effectiveness of criminal justice interventions* (pp. 95-115). London, UK: John Wiley & Sons.
- (29) Welsh, B., Farrington, D. (2008). Effect of improved street lighting on crime. *Campbell Systematic Reviews 2008/13*. Oslo, Norway: The Campbell Collaboration.
- (30) Wikipedia (2009). Closed-circuit television (CCTV). <http://en.wikipedia.org/wiki/V-2>, accessed 30.11.2009.
- (31) Wright, R., Heilweil, M., Pelletier, P., Dickinson, K. (1974). *The impact of street lighting on street crime*, MI: University of Michigan.

PUBLIC AREA INTERVENTIONS IN SERVICE OF CRIME PREVENTION

Public area surveillance is grounded in the situational crime prevention, one of the four main directions in crime prevention (Welsh, Farrington, 2009). Situational prevention is aimed to identify, manage and control factors involved with criminal behavior (Cornish, Clark, 2003). Indirectly, prevention effect is materialized through development of informal social control and environment cohesion too.

The aim of this paper is the review of the preventive interventions applied in the public places (squares, parks, public buildings, streets, schools, universities, public transport, etc.) and detail description of the individual intervention effect to the crime control. Interventions like CCTV, street lighting, security guards, place managers, defensible space will be discussed; main advantages and disadvantages will be stressed too. Public area surveillance is grouped into three types of surveillance: formal surveillance, natural surveillance and place managers (Cornish, Clark, 2003).

The review of the public spectrum intervention's evaluation studies will be given in the second part of the paper. The effectiveness of the public area interventions will be discussed by different criteria based on the results of the evaluation studies. At the end, we will make the recommendations about the proper public area interventions and promotion of the evidence-based crime prevention approach.

*KEY WORDS: prevention / crime / surveillance / CCTV /
street lighting*

ULOGA MERA BEZBEDNOSTI U SUZBIJANJU KRIMINALITETA

Dragan Jovašević*
Pravni fakultet, Niš

U suzbijanju kriminaliteta raznih oblika i vidova ispoljavanja sve savremene države koriste različite mere, sredstva i postupke. U okviru ovih mera posebno se ističe sistem krivičnih sankcija. To je skup svih prinudnih krivičnopravnih mera koje su propisane zakonom, a koje izriče sud u zakonom propisanom postupku prema učiniocu krivičnog dela u cilju sprečavanja vršenja krivičnih dela. U okviru krivičnih sankcija posebno mesto, ulogu, prirodu, značaj i karakteristike imaju mere bezbednosti. Osnov njihove primene se nalazi u opasnom stanju učinioca iz koga je rezultiralo njegovo kriminalno ponašanje. Njihovom primenom se nastoji ostvariti specijalna prevencija kroz otklanjanje stanja i uslova koji takvo lice mogu ponovo navesti na vršenje krivičnih dela. Upravo o pojmu, karakteristikama, uslovima za primenu i izvršenje mera bezbednosti sa teorijskog i praktičnog aspekta u krivičnom pravu Republike Srbije govori ovaj rad.

KLJUČNE REČI: krivično delo / zakon / učinilac / stanje opasnosti / sud / krivične sankcije / mere bezbednosti

POJAM I KARAKTERISTIKE MERA BEZBEDNOSTI

Mere bezbednosti¹ su posebna vrsta mera koje društvu – državi stoje na raspolaganju u okviru politike suzbijanja kriminaliteta. To je vrsta krivičnih sankcija koje se mogu izreći svakom učiniocu krivičnog dela: punoletnom ili maloletnom licu, licu koje je skrivljeno ili bez krivice izvršilo krivično delo.

---

* E-mail: jovas@prafak.ni.ac.rs

¹ D. Jovašević, Krivično pravo, Opšti deo, Beograd, 2006. godine, str. 255-268.

Njihovo uvođenje u sistem mera reagovanja prema učiniocima krivičnih dela pod uticajem italijanske pozitivne škole unosi dualitet krivičnih sankcija². One predstavljaju veliki korak unapred u organizovanom naporu države-društva da se suprotstavi kriminalitetu.

Donošenjem Krivičnog zakonika Norveške iz 1902. godine³ ove mere ulaze u sistem krivičnih sankcija gde danas zauzimaju istaknuto mesto po broju, obimu primene, karakteru, prirodi i dejstvu. Danas veliki broj zakonodavstava poznaje široku lepezu mera bezbednosti u okviru kriminalne politike, koje zbog svog specijalno preventivnog karaktera imaju veliko dejstvo na suzbijanje kriminaliteta.

Mere bezbednosti kao specifične krivične sankcije imaju sledeće karakteristike⁴:

- 1) one su sredstvo za suzbijanje i sprečavanje kriminaliteta specijalno preventivnog karaktera,
- 2) to su mere kojima se učiniocu krivičnog dela oduzimaju ili ograničavaju određena prava i slobode, one se primenjuju protiv i mimo volje učinioca, što ukazuje na njihov prinudni karakter,
- 3) ove mere su propisane u zakonu,
- 4) ove mere izriče sud u zakonom predviđenom postupku i
- 5) osnov primene ovih mera jeste postojanje opasnog stanja (temibilitet ili perikulozitet) kod učinioca dela koje se ispoljava u mogućnosti vršenja krivičnog dela.

1. Svrha mera bezbednosti

Iz ovih karakteristika proizilazi da su mere bezbednosti sredstvo za zaštitu društva od kriminaliteta predviđene u zakonu koje izriče sud u zakonom predviđenom postupku učiniocu krivičnog dela zbog njegovog opasnog stanja ispoljenog krivičnim delom i koje se sastoje u oduzimanju ili

---

²U nekim inostranim pravnim sistemima nema strogo formalne razlike između kazni i mera bezbednosti, već se krivične sankcije dele na: 1) redovne (osnovne) kazne: a) zatvor i b) novčana kazna, 2) posebne kazne za službena lica: a) otklanjanje sa funkcije i gubitak službe i b) disciplinske kazne za vojna lica i 3) uslovna osuda: a) stavljanje pod zaštitni nadzor, b) upućivanje u maloletnički zatvor, v) internacija i g) primena posebnog tretmana (N. Bishop, Swedish Penal Code (adopted in 1962 and entered into force on 1999. Stockholm, 2000. godine).

³ Ove mere pod nazivom zdravstveno-zaštitne mere uvodi Krivični zakonik Kraljevine Jugoslavije iz 1929. godine, odakle ih preuzima Opšti deo Krivičnog zakona iz 1947. godine.

⁴ D.Jovašević, Krivični zakonik Republike Srbije sa uvodnim komentaram, Beograd, 2007. godine, str.45-49.

ograničavanju njegovih sloboda i prava. Primena mera bezbednosti zasniva se na postojanju posebnog stanja opasnosti koje učinilac nosi u sebi, a koje može biti prouzrokovano biopsihičkim ili socijalnim faktorima. To opasno stanje predstavlja svojstvo učinioca krivičnog dela.

Prema članu 78. KZ RS svrha mera bezbednosti u okviru opšte svrhe krivičnih sankcija jeste da se otklone stanja ili uslovi⁵ koji mogu biti od uticaja da učinilac ubuduće ne vrši krivična dela. Međutim, mere bezbednosti se ne mogu primeniti prema nekom licu kod koga postoje takva opasna stanja ili uslovi, sve dok on ne učini neko krivično delo predviđeno u zakonu, a koje proizlazi iz tog opasnog stanja. Prema tome, mere bezbednosti se mogu primeniti tek pošto je izvršeno krivično delo, tj. post delictum, a ne samo na osnovu postojanja opasnog stanja, tj. ante delictum. To znači da se merama bezbednosti ostvaruje specijalna prevencija.

2. Deobe mera bezbednosti

Budući da savremena krivična zakonodavstva predviđaju više različitih mera bezbednosti, to se u teoriji razlikuje više njihovih deoba zavisno od različitih kriterijuma:

1) da li se učiniocu krivičnog dela oduzima sloboda kretanja ili ne, mere bezbednosti se dele na: a) mere kojima se oduzima sloboda kretanja (gde spadaju različite medicinske mere institucionalnog karaktera) i b) mere kojima se ne oduzima sloboda kretanja;

2) koje dobro se pogađa primenom mere bezbednosti, one se dele na: a) lične mere - kojima se učinilac lišava ili ograničava u ličnim slobodama i pravima (zabrana vršenja poziva, delatnosti i dužnosti, zabrana upravljanja motornim vozilom, proterivanje stranca iz zemlje) i b) stvarne mere - kojima se učinilac lišava ili ograničava u stvarnim, imovinskim slobodama i pravima (oduzimanje predmeta);

3) prema karakteru dejstva, mere bezbednosti se dele na: a) eliminatorne mere - kojima se učinilac lišavanjem slobode kretanja eliminiše iz društva čime se postiže efikasna zaštita društvenih dobara od takvog lica, b)

---

⁵ Stanje je psihička situacija učinioca krivičnog dela koja može biti u uzročnom odnosu sa vršenjem krivičnih dela pri čemu se razlikuju: 1) duševno zdravlje učinioca u vreme izvršenja krivičnog dela i 2) sklonosti koje su se formirale kod učinioca i koje u određenoj meri determinišu njegovo ponašanje, pa i vršenje krivičnih dela. Uslovi koji su od uticaja da učinilac ubuduće vrši krivična dela su različite situacije koje utiču na preduzimanje ili potenciranje kriminalnog ponašanja (LJ. Lazarević, Komentar Krivičnog zakonika Republike Srbije, Beograd, 2005. godine, str. 252-253).

vaspitne mere - koje se sastoje u primeni medicinskih, psiholoških, pedagoških i drugih postupaka prema učiniocu krivičnog dela i v) preventivne mere - kojima se učinilac ograničava u određenim pravima ili delatnostima koja je prethodno zloupotrebio za vršenje krivičnih dela kako bi se predupredilo da ih ponovo zloupotrebi;

4) prema vremenskom trajanju, mere bezbednosti se dele na: a) vremenski određene mere - kojima se učinilac za u sudskoj odluci određeno vreme lišava ili ograničava određenih prava ili sloboda i b) vremenski neodređene mere – za koje se u momentu izricanja ne zna unapred koliko će dugo vremena biti primenjivane i

5) prema kategoriji učinilaca krivičnih dela, mere bezbednosti se dele na: a) mere koje se mogu izreći svakom učiniocu svakog krivičnog dela i b) mere koje se izriču učiniocima koja imaju određena stanja i stepen duševne poremećenosti.

MERE BEZBEDNOSTI U KRIVIČNOM PRAVU SRBIJE

Krivično pravo Republike Srbije danas u strukturi mera politike suzbijanja kriminaliteta poznaje više mera bezbednosti⁶ (član 79. KZ RS). To su:

- 1) obavezno psihijatrijsko lečenje i čuvanje u zdravstvenoj ustanovi,
- 2) obavezno psihijatrijsko lečenje na slobodi,
- 3) obavezno lečenje narkomana,
- 4) obavezno lečenje alkoholičara,
- 5) zabrana vršenja poziva, delatnosti i dužnosti,
- 6) zabrana upravljanja motornim vozilom,
- 7) oduzimanje predmeta,
- 8) proterivanje stranca iz zemlje,
- 9) javno objavljivanje presude,
- 10) zabrana približavanja i komunikacije sa oštećenim i
- 11) zabrana prisustvovanja određenim sportskim priredbama.

Sistem mera bezbednosti u Republici Srbiji čini jedanaest mera pri čemu su prve četiri medicinske ili kurativne mere (mere lečenja). Drugu grupu čine mere kojima se učiniocu oduzimaju određena prava ili mu se zabranjuje da

---

⁶ D.Jovašević, Leksikon krivičnog prava, Beograd, 2006. godine, str. 623-625.

vršiti određene delatnosti zbog toga što ih je zloupotrebio u cilju izvršenja krivičnog dela. Poslednje su specifične mere koje imaju poseban i izuzetan preventivni karakter. Mere bezbednosti su vrste krivičnih sankcija i mogu se izreći samo učiniocu krivičnog dela ako su za to u konkretnom slučaju ispunjeni zakonom predviđeni uslovi. Zakonik o krivičnom postupku u čl. 505- 512. propisuje posebne vrste krivičnih postupaka u kojima se mogu izricati ove krivične sankcije. Pri tome sud može izreći jednu ili više mera ako su ispunjeni uslovi koji su propisani zakonom.

Za primenu mera bezbednosti se u pravnoj teoriji ističe da su one ograničene principom srazmernosti. Princip srazmernosti zahteva da se kod svake mere bezbednosti: 1) utvrdi da li je ona primerena ostvarenju cilja specijalne prevencije, 2) da se ne izriče teža mera ako se ista svrha može ostvariti blažom merom bezbednosti i 3) trajanje mere bezbednosti je u funkciji proklamovane svrhe, pa njeno trajanje može da prestane kada je ta svrha ostvarena.

Izricanje mera bezbednosti je fakultativno. Naime, i kad su ispunjeni zakonski uslovi, sud nije dužan da izrekne ove mere, osim u slučaju primene medicinskih mera: 1) obaveznog psihijatrijskog lečenja i čuvanja u zdravstvenoj ustanovi, 2) obaveznog psihijatrijskog lečenja na slobodi, 3) obaveznog lečenja narkomana i 4) obaveznog lečenja alkoholičara. U određenim slučajevima u posebnom delu Krivičnog zakonika kod pojedinih krivičnih dela je propisano: 1) obavezno oduzimanje predmeta: opojnih droga, oružja, predmeta koji su proizvedeni krivičnim delima protiv intelektualne svojine i 2) zabrana upravljanja motornim vozilom kod teških dela protiv bezbednosti javnog saobraćaja.

Učiniocu krivičnog dela sud može da izrekne jednu ili više mera bezbednosti (kumulacija mera bezbednosti). Obavezno psihijatrijsko lečenje i čuvanje u zdravstvenoj ustanovi i obavezno psihijatrijsko lečenje na slobodi se izriču neuračunljivim učiniocima krivičnog dela (odnosno protivpravnog dela koje je u zakonu predviđeno kao krivično delo). Uz ove dve mere se takođe mogu izreći sledeće mere bezbednosti: 1) zabrana vršenja poziva, delatnosti i dužnosti, 2) zabrana upravljanja motornim vozilom i 3) oduzimanje predmeta.

Bitno smanjeno uračunljivom učiniocu krivičnog dela se takođe mogu izreći mere: 1) obavezno psihijatrijsko lečenje i čuvanje u zdravstvenoj ustanovi i 2) obavezno psihijatrijsko lečenje na slobodi, ali ne samostalno, već uz kaznu ili uz uslovnu osudu.

Mere bezbednosti se, po pravilu, izriču uz druge krivične sankcije: a) kaznu, b) uslovnu osudu, v) sudsku opomenu i g) vaspitnu meru. Uz kaznu,

uslovnu osudu, sudsku opomenu ili u slučaju kada je učinilac krivičnog dela oslobođen od kazne mogu se izreći sledeće mere bezbednosti: a) obavezno lečenje narkomana, b) obavezno lečenje alkoholičara, v) zabrana vršenja poziva, delatnosti i dužnosti, g) zabrana upravljanja motornim vozilom, d) oduzimanje predmeta i đ) javno objavljivanje presude. I konačno, mera proterivanja stranca iz zemlje može se izreći ako je učiniocu krivičnog dela izrečena kazna ili uslovna osuda. Mere: a) zabrana približavanja i komunikacije sa oštećenim i b) zabrana prisustvovanja određenim sportskim priredbama se mogu izreći ako je učiniocu izrečena novčana kazna, rad u javnom interesu, oduzimanje vozačke dozvole, uslovna osuda i sudska opomena.

Uz vaspitne mere i kaznu maloletničkog zatvora se mogu izreći sve mere bezbednosti osim zabrane vršenja poziva, delatnosti ili dužnosti (s tim što se mere: a) obaveznog lečenja narkomana i b) obaveznog lečenja alkoholičara ne mogu izreći uz vaspitnu meru upozorenja i usmeravanja).

Učiniocu krivičnih dela u sticaju se može izreći jedna ili više mera bezbednosti ako su prethodno utvrđene za bilo koje od krivičnih dela u sticaju. Uz meru bezbednosti se može izreći i mera oduzimanja imovinske koristi pribavljene krivičnim delom.

POJEDINE MERE BEZBEDNOSTI

1. Obavezno psihijatrijsko lečenje i čuvanje u zdravstvenoj ustanovi

Ovu medicinsku, kurativnu meru sud obavezno izriče (član 81. KZ RS) licu koje je krivično delo učinilo u stanju bitno smanjene računaljivosti ili neuračunaljivosti ako su ispunjena dva uslova⁷:

1) ako sud na bazi nalaza i mišljenja lekara veštaka sudsko psihijatrijske struke utvrdi s obzirom na učinjeno krivično delo i stanje duševne poremećenosti da postoji ozbiljna opasnost da učinilac učini teže krivično delo i

2) ako sud utvrdi da je radi otklanjanja ove opasnosti potrebno njegovo lečenje u takvoj ustanovi.

Cilj primene ove mere je dvostruke prirode: a) da se preduzme lečenje učinioca krivičnog dela i tako otkloni ili umanjí stanje duševne

---

⁷ D. Jovašević, Mera bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja i čuvanja u zdravstvenoj ustanovi u praktičnoj primeni, Branič, Beograd, broj 3-4/1999. godine, str. 13-25.

poremećenosti i b) da se njegovim čuvanjem u zdravstvenoj ustanovi i izolacijom zaštititi društvo, društvena dobra i vrednosti od daljeg vršenja krivičnih dela⁸. Mera se ne izriče u određenom trajanju, već se obustavlja kada sud utvrdi da je prestala potreba za lečenjem i čuvanjem u zdravstvenoj ustanovi.

Bitno smanjeno uračunljivom licu ova se mera izriče samostalno ili uz kaznu zatvora s tim što u ovom drugom slučaju ona može da traje i duže od izrečene kazne. Vreme koje je učinilac proveo na izdržavanju kazne uračunava se u vreme trajanja izrečene mere. Ako je vreme provedeno u zdravstvenoj ustanovi kraće od trajanja izrečene kazne, sud će po prestanku izrečene mere odlučiti da li se osuđeni upućuje na izdržavanje ostatka kazne ili se pušta na uslovni otpust. U slučaju puštanja na uslovni otpust ovakvog učinioca, sud naročito uzima u obzir: a) postignuti uspeh u lečenju osuđenog lica, b) njegovo zdravstveno stanje, v) vreme koje je osuđeni proveo u zdravstvenoj ustanovi i g) ostatak kazne koji osuđeni nije izdržao⁹.

2. Obavezno psihijatrijsko lečenje na slobodi

Ova medicinska mera bezbednosti se izriče neuračunljivom i bitno smanjeno uračunljivom učiniocu krivičnog dela (član 82. KZ RS). Neuračunljivom licu se ova mera bezbednosti izriče u dva slučaja¹⁰:

---

⁸ Kada su krivično delo izvršila dva optužena od kojih je jedan neuračunljiv, a drugi uračunljiv, sud će presudom jednom optuženom izreći meru bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja i čuvanja u zdravstvenoj ustanovi unoseći u činjenični opis elemente neuračunljivosti, a drugog optuženog oglasiti krivim i izreći mu krivičnu sankciju (presuda Okružnog suda u Beogradu KŽ. 1605/2001); U postupku za primenu mere bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja i čuvanja u zdravstvenoj ustanovi ne primenjuju se odredbe o pritvoru tako da sud ne može da produži pritvor koji je određen rešenjem istražnog sudije, već se donosi rešenje o privremenom smeštaju okrivljenog do završetka postupka za izricanje ove mere bezbednosti u odgovarajuću zdravstvenu ustanovu (rešenje Okružnog suda u Valjevu Kv. 29/2003); Kada se utvrdi da je kod lica kome je izrečena mera bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja i čuvanja u zdravstvenoj ustanovi došlo do pozitivnih promena u duševnom zdravlju i redukcije opasnog ponašanja, može izrečenu meru zameniti merom obaveznog psihijatrijskog lečenja na slobodi (rešenje Okružnog suda u Beogradu Kv. 83/2003).

⁹D. Jovašević, *Primena mere bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja i čuvanja u zdravstvenoj ustanovi kao faktor prevencije kriminaliteta*, Defektološki dani, Beograd, 1998. godine, str. 184-202.

¹⁰ D. Jovašević, *Mere bezbednosti medicinskog karaktera u jugoslovenskom krivičnom pravu*, Zbornik Pravnog fakulteta u Nišu, Niš, 2001. godine, str. 236-242.

1) ako sud utvrdi da postoji ozbiljna opasnost da učinilac učini protivpravno delo koje je u zakonu određeno kao krivično delo i da je radi otklanjanja ove opasnosti dovoljno njegovo lečenje na slobodi i

2) licu kome je prethodno izrečena mera bezbednosti obavezno psihijatrijsko lečenje i čuvanje u zdravstvenoj ustanovi kada sud na osnovu rezultata lečenja utvrdi da više nije potrebno njegovo lečenje i čuvanje u takvoj ustanovi, nego samo lečenje na slobodi.

Bitno smanjeno uračunljivom učiniocu krivičnog dela ova se mera može izreći: a) samostalno, b) uz kaznu zatvora pod uslovom da je pušten na uslovni otpust i v) uz uslovnu osudu ako sud utvrdi da postoji ozbiljna opasnost da učinilac učini krivično delo i da je radi otklanjanja ove opasnosti dovoljno njegovo lečenje na slobodi .

Obavezno psihijatrijsko lečenje na slobodi se sastoji u ambulantnom tretmanu učinioca krivičnog dela na slobodi. No, zakon je predvideo da se mera može sprovoditi i u odgovarajućoj zdravstvenoj ustanovi ako je to potrebno radi uspešnijeg lečenja s tim da povremeno lečenje u ustanovi ne može neprekidno da traje duže od petnaest dana, niti ukupno duže od dva meseca.

Ova mera se ne izriče u određenom trajanju, već se izvršava sve dok postoji potreba za lečenjem učinioca, ali ne duže od tri godine. Ako se učinilac kome je izrečena ova medicinska mera bezbednosti ne podvrgne lečenju na slobodi ili ga samovoljno napusti ili i pored lečenja nastupi opasnost da ponovo učini krivično delo tako da je potrebno njegovo lečenje i čuvanje u odgovarajućoj zdravstvenoj ustanovi, sud može ovu meru da zameni merom obaveznog psihijatrijskog lečenja i čuvanja u zdravstvenoj ustanovi.

3. Obavezno lečenje narkomana

Treća medicinska mera bezbednosti je nastala razdvajanjem ranije mere bezbednosti obaveznog lečenja alkoholičara ili narkomana. Ova se mera obavezno izriče učiniocu koji je učinio krivično delo usled zavisnosti od upotrebe opojnih droga i kod koga postoji ozbiljna opasnost da će usled ove zavisnosti i dalje da vrši krivična dela (član 83. KZ RS)¹¹. Za primenu ove meru potrebno je da su ispunjena tri kumulativna uslova:

---

¹¹ D. Jovašević, Obavezno lečenje alkoholičara i narkomana, Bezbednost, Beograd, broj 6/1992. godine, str. 721-727; D. Jovašević, Mera bezbednosti obaveznog lečenja alkoholičara i narkomana, Branič, Beograd, broj 2/1997. godine, str.15-23.

1) lice treba da krivično učini usled zavisnosti od upotrebe opojnih droga. Znači, treba da se radi o licu kod koga postoji stanje zavisnosti prema upotrebi opojnih droga. To je lice koje permanentno oseća potrebu za upotrebom opojnih droga i za povećanjem njihove doze, koje iako svesno štetnih posledica koje usled toga nastaju nije u stanju da se odupre ovoj potrebi i kod koga usled naglog prestanka sa uzimanjem droga nastupa stanje apstinencijalne krize. Između izvršenog krivičnog dela i ove zavisnosti treba da postoji uzročna veza,

2) treba da postoji ozbiljna opasnost da će učinilac krivičnog dela usled zavisnosti od upotrebe opojnih droga i dalje vršiti krivična dela. Sud do ovog zaključka dolazi na osnovu opšte ocene ličnosti učinioca, a na bazi nalaza i mišljenja lekara veštaka sudsko psihijatrijske struke i

3) ova mera bezbednosti ima suplementarni karakter, pa se izriče ako je učiniocu krivičnog dela izrečena: a) kazna, b) uslovna osuda, v) sudska opomena, g) vaspitna mera, d) kazna maloletničkog zatvora i đ) oslobođenje od kazne¹².

Ova mera se izvršava u zavodu za izvršenje kazne, u odgovarajućoj zdravstvenoj ustanovi ili drugoj specijalizovanoj ustanovi i traje sve dok postoji potreba za lečenjem, ali ne duže od tri godine. Ako je mera izrečena uz kaznu zatvora, ona može da traje i duže od vremena izrečene kazne, ali njeno ukupno trajanje ne može da bude duže od tri

---

¹² O izricanju mere bezbednosti obaveznog lečenja narkomana odlučuje sud po službenoj dužnosti bez obzira da li je predlog za njeno izricanje stavio javni tužilac ili ne (presuda Okružnog suda u Beogradu Kž. 1066/92); Kada drugostepeni sud uvažavanjem žalbe javnog tužioca preinači prvostepenu presudu tako što optuženom izrekne zatvorsku kaznu umesto uslovne osude ima ovlašćenje i da bez obzira što to žalbom nije traženo zameni meru obaveznog lečenja narkomana na slobodi merom bezbednosti obaveznog lečenja narkomana u ustanovi za izvršenje kazne ili u drugoj specijalizovanoj ustanovi (presuda Vrhovnog suda Srbije Kž. 446/2001); Uz uslovnu osudu se ne može izreći mera bezbednosti obaveznog lečenja narkomana u ustanovi zatvorenog tipa (presuda Vrhovnog suda Srbije Kzz. 54/2002); Posle završenog lečenja osuđenih narkomana kojima izrečena kazna zatvora još nije istekla, upućuju se na izdržavanje ostatka izrečene kazne (rešenje Vrhovnog suda Srbije Kž. 1689/2003); Nisu ispunjeni uslovi da se učiniocu krivičnog dela izrekne uslovna osuda kada je godinu dana ranije bio osuđen za istovrsno krivično delo nasilja u porodici na kaznu zatvora i meru obaveznog lečenja narkomana, pa je po izlasku sa izdržavanja kazne zatvora nastavio da ugrožava telesni i duševni integritet članova porodice – svojih roditelja zato što su odbijali da mu daju novac (presuda Okružnog suda u Beogradu Kž. 2894/2004); Nema povrede zakona kada je sud okrivljenog oglasio krivim zbog neovlašćene proizvodnje i stavljanja u promet opojnih droga, a izricanjem mere bezbednosti obaveznog lečenja narkomana otvorenog tipa nije odredio vreme trajanja mere (presuda Vrhovnog suda Srbije Kž. 1346/2008); Samo u slučaju ako je okrivljeni zbog krivičnog dela za koje je oglašen krivim osuđen na kaznu zatvora, izriče se mera bezbednosti obaveznog lečenja narkomana u zavodu za izvršenje kazne, a ne iste mere otvorenog tipa (presuda Vrhovnog suda Srbije Kž. 2900/2008).

godine. Vreme provedeno u ustanovi za lečenje se obavezno uračunava u kaznu zatvora. U slučaju da je ova mera bezbednosti izrečena uz novčanu kaznu, uslovnu osudu, sudsku opomenu ili oslobođenje od kazne, ona se izvršava na slobodi koje ne može da traje duže od tri godine. Ako se učinilac bez opravdanog razloga ne podvrgne lečenju ili lečenje samovoljno napusti, sud određuje da se mera prinudno izvrši u odgovarajućoj zdravstvenoj ili drugoj specijalizovanoj ustanovi.

Pri izricanju mere bezbednosti sud je dužan da odredi i zdravstvenu ustanovu u kojoj će se lečenje sprovoditi. Trajanje mere nije vremenski određeno u sudskoj odluci o njenom izricanju, već sud prati njeno izvršenje na osnovu izveštaja ustanove u kojoj se ona izvršava i donosi odluku o njenoj obustavi.

4. Obavezno lečenje alkoholičara

Poslednja medicinska mera bezbednosti je obavezno lečenje alkoholičara. Ona se obavezno izriče licu koje je učinilo krivično delo usled zavisnosti od upotrebe alkohola i kod koga postoji ozbiljna opasnost da će usled ove zavisnosti i dalje da vrši krivična dela (član 84. KZ RS). Sud ovu meru izriče ako su ispunjena tri kumulativna uslova:

1) lice treba da krivično učini usled zavisnosti od upotrebe alkohola. Znači, treba da se radi o učiniocu kod koga postoji stanje zavisnosti prema upotrebi alkohola koje se nalazi u uzročnoj vezi sa izvršenim krivičnim delom,

2) treba da postoji ozbiljna opasnost da će učinilac krivičnog dela usled zavisnosti od upotrebe alkohola i dalje vršiti krivična dela. Sud do ovog zaključka dolazi na osnovu opšte ocene ličnosti učinioca, a na bazi nalaza i mišljenja lekara veštaka sudsko psihijatrijske struke i

3) ova mera bezbednosti ima suplementarni karakter, pa se izriče samo ako je učiniocu krivičnog dela izrečena: a) kazna, b) uslovna osuda, v) sudska opomena, g) vaspitna mera, d) kazna maloletničkog zatvora i đ) oslobođenje od kazne.

Ova mera se izvršava u zavodu za izvršenje kazne, u odgovarajućoj zdravstvenoj ustanovi ili drugoj specijalizovanoj ustanovi i traje sve dok postoji potreba za lečenjem, ali ne duže od izrečene kazne zatvora. Vreme provedeno u ustanovi za lečenje se obavezno uračunava u kaznu zatvora. U slučaju da je ova mera bezbednosti izrečena uz novčanu kaznu, uslovnu osudu, sudsku opomenu ili oslobođenje od kazne izvršava se na slobodi koje ne može da traje duže od dve godine. Ako se učinilac

bez opravdanog razloga ne podvrgne lečenju ili lečenje samovoljno napusti, sud određuje da se mera prinudno izvrši u odgovarajućoj zdravstvenoj ili drugoj specijalizovanoj ustanovi.

5. Zabrana vršenja poziva, delatnosti i dužnosti

Sud može učiniocu krivičnog dela zabraniti vršenje određenog poziva, određene delatnosti, svih ili nekih dužnosti vezanih za raspolaganje, korišćenje, upravljanje ili rukovanje tuđom imovinom ili za čuvanje te imovine ako se opravdano može smatrati da bi njegovo dalje vršenje takve delatnosti bilo opasno (član 85. KZ RS)¹³. U osnovi primene ove mere je otklanjanje opasnosti koja proizilazi iz profesionalne delatnosti učinioca krivičnog dela, tako što se on onemogućava za određeno vreme u svojoj profesionalnoj delatnosti koju je prethodno zloupotrebio za izvršenje krivičnog dela. Za izricanje ove mere potrebna su dva kumulativna zakonom određena uslova i to:

1) da je učinilac osuđen na kaznu, uslovnu osudu, sudsku opomenu ili da je oslobođen od kazne i

2) da je sud došao do uverenja na bazi ocene svih okolnosti izvršenog krivičnog dela i ličnosti njegovog učinioca da se opravdano može smatrati da bi dalje vršenje ove delatnosti bilo opasno u smislu da ponovi isto ili slično krivično delo. Izricanje ove mere je fakultativno.

Poziv je delatnost kojom se drugima pruža stručna pomoć i za čije je vršenje potrebna odgovarajuća stručna kvalifikacija (npr. lekarski, veterinarski, apotekarski, advokatski poziv). U odluci kojom se izriče zabrana vršenja poziva mora se tačno navesti na koji se poziv ona odnosi, a to je onaj poziv koji je učinilac zloupotrebio radi izvršenja krivičnog dela. Određena delatnost je stručna usluga koju pod zakonom utvrđenim uslovima vrše građani u vidu zanata koristeći sredstva rada u njihovoj svojini (npr. zanatska, ugostiteljska, uslužna, trgovačka delatnost). Dužnosti koje se odnose na tuđu (u ranijem krivičnom pravu to su bile dužnosti vezane za državnu ili društvenu imovinu) obuhvataju raznovrsne

---

¹³ Pripadniku policije koji je oglašen krivim za krivično delo zloupotrebe službenog položaja opravano je izreći meru bezbednosti zabrane vršenja poziva službenog lica s obzirom da je taj poziv zloupotrebio radi vršenja krivičnog dela (presuda Vrhovnog suda Srbije Kž. 1297/2003); Okrivljena je kao lekar anesteziolog pri pružanju lekarske pomoći u toku operacije nesavesno postupala jer nije obezbedila dovoljnu količinu kiseonika u toku davanja opšte anestezije iako je bila svesna da može prouzrokovati pogoršanje zdravstvenog stanja bolesnice koja je operisana pa je time prouzrokovala oštećenje moždanih centara što je dovelo do smrtnog ishoda (presuda Okružnog suda u Beogradu Kž. 3053/2003).

delatnosti kojima se koristi, raspolaže, upravlja ili rukuje ovom imovinom ili se ona čuva. Njih obavljaju lica u organima i organizacijama koje po nekom pravnom osnovu raspolažu tuđom imovinom (dakle imovinom koja pripada drugom fizičkom ili pravnom licu) ili je čuvaju.

Pri izricanju ove mere sud određuje i njeno trajanje koje može da se kreće od jedne do deset godina računajući od dana pravnosnažnosti odluke, s tim da se vreme koje je učinilac proveo u zatvoru ili u zdravstvenoj ustanovi u kojoj se izvršava mera bezbednosti medicinskog karaktera ne uračunava u vreme trajanja mere. Ako je ova mera izrečena uz uslovnu osudu, sud može da odredi da će se takva osuda opozvati u slučaju da učinilac prekrši zabranu vršenja poziva, delatnosti ili dužnosti. Aktom amnestije ova se mera može ukinuti, dok se pomilovanjem ona može ukinuti ili se može skratiti vreme njenog trajanja.

6. Zabrana upravljanja motornim vozilom

Ova se mera bezbednosti sastoji u zabrani učiniocu krivičnog dela da upravlja motornim vozilom određene vrste ili kategorije za određeno vreme (član 86. KZ RS)¹⁴. Uslovi za izricanje ove mere shodno zakonskom rešenju jesu:

- 1) da je učinilac izvršio krivično delo kojim se ugrožava javni saobraćaj,
- 2) da je učiniocu izrečena kazna, uslovna osuda, sudska opomena, vaspitna mera, kazna maloletničkog zatvora ili oslobođenje od kazne i
- 3) da sud dođe do uverenja da je opasno da učinilac krivičnog dela upravlja motornim vozilom određene vrste ili kategorije. Do ovog uverenja sud dolazi imajući u vidu sledeće okolnosti: a) težinu učinjenog krivičnog dela, b) okolnosti pod kojima je delo učinjeno i v) ranije kršenje saobraćajnih propisa od strane učinioca¹⁵.

---

¹⁴ D. Jovašević, Zabrana upravljanja motornim vozilom kao mera bezbednosti i kao zaštitna mera – sličnosti i razlike, Sudska praksa, Beograd, broj 7-8/1998. godine, str. 74-78; D. Jovašević, Mera bezbednosti zabrane upravljanja motornim vozilom kao faktor prevencije saobraćajnog kriminaliteta, Zbornik radova, Prevencija saobraćajnih nezgoda na putevima, Novi Sad, 1998. godine, str. 395-400.

¹⁵ Sudska praksa pruža brojne primere izricanja ove mere bezbednosti: učiniocu koji ugrožava javni saobraćaj može se izreći ova mera u pogledu one vrste ili kategorije vozila kojim je i upravljao u momentu saobraćajne nezgode (presuda Vrhovnog suda Srbije KŽ. 1321/86); ovom merom se može zabraniti upravljanje motornim vozilom u vodenom saobraćaju (presuda Vrhovnog suda Srbije KŽ. 154/87) ili upravljanje poljoprivrednim traktorom (presuda Okružnog suda u Beogradu KŽ. 572/81); ova se mera može izreći i licu koje nema položen vozački ispit, pa se ona tada sastoji u zabrani izdavanja vozačke dozvole (presuda Okružnog suda u Beogradu KŽ. 2477/91 i presuda Vrhovnog suda Srbije KŽ. 1034/92); učiniocu koji je bez položenog vozačkog ispita izvršio krivično

Pri izricanju ove mere sud određuje njeno trajanje koje može da se kreće od tri meseca do pet godina računajući od dana pravnosnažnosti odluke s tim da se vreme provedeno u zatvoru ili ustanovi u kojoj se izvršava mera bezbednosti ili vaspitna mera ne uračunava u vreme trajanja mere. Ako je mera izrečena licu koje ima stranu dozvolu za upravljanje motornim vozilom, onda se ova zabrana može odnositi samo na upravljanje motornim vozilom na teritoriji Republike Srbije.

Ako je mera bezbednosti izrečena uz uslovnu osudu, sud može da odredi da se takva osuda opozove ako učinilac prekrši zabranu upravljanja motornim vozilom. I konačno, iako se ova mera izriče fakultativno, po nahođenju suda kada su ispunjeni navedeni uslovi, ipak zakon dozvoljava mogućnost i njenog obaveznog izricanja (kod teških dela protiv bezbednosti javnog saobraćaja iz člana 297. KZ RS). Amnestijom se može ukinuti ova mera bezbednosti, dok se pomilovanjem može ne samo ukinuti, već i odrediti njeno kraće vreme trajanja.

7. Oduzimanje predmeta

Ovo je jedina stvarna mera bezbednosti¹⁶ u našem krivičnom pravu. Ona se sastoji u oduzimanju predmeta koji je bio namenjen ili upotrebljen za izvršenje krivičnog dela ili koji je nastao izvršenjem krivičnog dela (član 87.

---

delo protiv bezbednosti javnog saobraćaja može se izreći mera bezbednosti zabrane upravljanja motornim vozilom koja se izvršava tako što mu se dozvola ako je u međuvremenu položio vozački ispit oduzima ili mu se ne izdaje vozačka dozvola za vreme za koje je mera izrečena ako u međuvremenu položi ispit (presuda Okružnog suda u Beogradu Kž. 10/2000); ispunjeni su uslovi za izricanje zabrane upravljanja motornim vozilom kada je okrivljeni prouzrokovao saobraćajnu nezgodu u kojoj je maloletno lice zadobilo povrede na pešačkom prelazu u blizini škole (presuda Okružnog suda u Beogradu Kž. 218/2001); okolnost da je okrivljeni bio učesnik u saobraćaju svojim vozilom kojim je udario pešaka na pešačkom prelazu ukazuje na opravdanost izricanja mere bezbednosti zabrane upravljanja motornim vozilom (presuda Okružnog suda u Beogradu Kž. 452/2001); ispunjeni su uslovi za izricanje mere bezbednosti zabrane upravljanja motornim vozilom kada okrivljeni vozač došavši do obeleženog pešačkog prelaza na kome je saobraćaj bio regulisan svetlosnim saobraćajnim znakom svoje vozilo nije zaustavio ispred pešačkog prelaza kada mu je datim znakom semafora – crvenim svetlom prolaz bio zabranjen, već je bez zaustavljanja nastavio kretanje i oborio pešaka koji je prelazio kolovoz obeleženim pešačkim prelazom (presuda Okružnog suda u Beogradu Kž. 64/2004).

¹⁶ U teoriji, ali i u uporednom krivičnom zakonodavstvu (Krivični zakonik Republike Nemačke u sedmom odeljku, u čl. 73-76a.) ima shvatanja prema kojima bi prirodi i svrsi ove mere bezbednosti više odgovarao karakter posebne krivičnopravne mere sui generis zajedno sa merom oduzimanja imovinske koristi koja je pribavljena krivičnim delom (P. Novoselec, *Opći dio kaznenog prava*, Zagreb, 2004. godine, str. 435). Ukazujući na heterogenost pravne prirode ove mere neki autori smatraju da bi nju trebalo smestiti u pravne posledice osude (F. Bačić, *Kazneno pravo*, Zagreb, 1998. godine, str.463).

KZ RS)¹⁷. Da bi se ovi predmeti mogli oduzeti potrebno je ispunjenje sledećih alternativno zakonom određenih uslova:

- 1) kada postoji opasnost da će se određeni predmet ponovo upotrebiti za izvršenje krivičnog dela i
- 2) kada je radi zaštite opšte bezbednosti ili iz moralnih razloga neophodno oduzimanje predmeta.

Izricanjem ove mere se ne dira u prava trećih lica na naknadu štete od učinioca. Oduzimanje predmeta¹⁸ je po pravilu fakultativno, ali zakon može odrediti i obavezno oduzimanje predmeta kod pojedinih krivičnih dela: član 185. KZ RS - predmeti pornografske sadržine, član 223. KZ RS - falsifikovani novac, član 224. KZ RS - lažne hartije od vrednosti, član 225. KZ RS - lažne platne kartice, član 226. KZ RS - lažni znakovi za vrednost, član 227. KZ RS - sredstva za falsifikovanje novca, hartija od vrednosti, znakova za vrednost ili platnih kartica itd.

Od ove mere bezbednosti treba razlikovati privremeno oduzimanje predmeta iz člana 82-86. ZKP kao meru obezbeđenja materijalnih dokaza u krivičnom postupku. Ovi se predmeti oduzimaju od učinioca krivičnog dela ili drugih lica na određeno vreme radi dokazivanja određenih činjenica, a po završetku krivičnog postupka ili ranije vraćaju se vlasnicima.

8. Proterivanje stranca iz zemlje

Ovo je specifična mera specijalno preventivnog karaktera koja se može izreći samo određenim licima (stranim državljanima ili licima bez državljanstva). Mera se može izreći strancu koji je izvršio krivično delo na teritoriji Republike Srbije ako sud dođe do uverenja da je njegov dalji boravak u Srbiji nepoželjan (član 88. KZ RS). Do ovog uverenja sud dolazi

---

¹⁷ Sudska praksa beleži da su primenom ove mere oduzimani sledeći predmeti: lovačka puška kojom je izvršeno ugrožavanje sigurnosti (presuda Saveznog suda Kzs. 14/75); vozilo kojim je pokušano ubistvo (presuda Vrhovnog suda Srbije Kž. 563/83); devize (presuda Vrhovnog suda Srbije Kž. 1278/84); bicikl kojim je okrivljeni prilazio oštećenima da bi vršio krađu (presuda Okružnog suda u Beogradu Kž. 1687/2000); štapovi za pecanje kojim je okrivljeni u ribnjaku protivpravno pecajući oduzimao ribu (presuda Okružnog suda u Beogradu Kž. 76/2002); pištolj rođaka koji je učinilac neovlašćeno nosio (rešenje Okružnog suda u Beogradu Kž. 757/2003); opojne droge, otrovi, oružje i sredstva za falsifikovanje (presuda Vrhovnog suda Srbije Kž. Ok. 7/2005); računar bez obzira što nije vlasništvo učinioca jer se na njemu nalazio snimak 160 fotografija pornografske sadržine koji se odnose na maloletnicu staru 12 godina (presuda Vrhovnog suda Srbije Kž. 453/2006).

¹⁸ D. Jovašević, Oduzimanje predmeta kao mera bezbednosti, Pravni informator, Beograd, broj 11/2001. godine, str.66-69.

imajući u vidu sledeće okolnosti: a) prirodu i težinu učinjenog krivičnog dela, b) pobude zbog kojih je krivično delo učinjeno, v) način izvršenja krivičnog dela i g) druge okolnosti koje ukazuju na nepoželjnost boravka takvog lica na teritoriji naše države.

Zakon je izričito isključio mogućnost izricanja ove mere prema licu koje uživa zaštitu prema ratifikovanim međunarodnim ugovorima. Za izricanje ove mere potrebno je ispunjenje sledećih uslova:

- 1) da je stranac izvršio krivično delo na teritoriji Republike Srbije (a ne i u inostranstvu),
- 2) da je takvom licu izrečena kazna, uslovna osuda, sudska opomena ili oslobođenje od kazne i
- 3) uverenje suda o nepoželjnosti boravka stranca na teritoriji naše države.

Pri izricanju mere sud određuje i vreme trajanja koje može da se kreće od jedne do deset godina računajući od dana pravnosnažnosti odluke, s tim što se vreme provedeno u zatvoru ne uračunava u vreme trajanja mere. Amnestijom se ova mera bezbednosti može ukinuti, a pomilovanjem se ona može ukinuti ili se može odrediti kraće vreme njenog trajanja.

9. Javno objavljivanje presude

Ova mera se sastoji u obavezi osuđenog lica (učinioca krivičnog dela) da o svom trošku istim putem kojim je krivično delo učinjeno ili na drugi odgovarajući način objavi sudska odluka u celosti ili delimično (član 89. KZ RS). Logično je da se radi o pravnosnažnoj sudskoj odluci. Ova je mera i ranije postojala u našem krivičnom pravu, ali ne kao krivična sankcija, već je bila predviđena u posebnom delu Krivičnog zakona Republike Srbije kod krivičnih dela protiv časti i ugleda kada su ova dela izvršena putem štampe, radija, televizije i drugih sredstava javnog informisanja i komuniciranja.

Radi se o meri koja pogađa učinioca krivičnog dela, predstavlja njegovu stigmatizaciju i izlaže ga društvenoj blamaži, ali sa druge strane omogućava oštećenom licu da se otklone ili ublaže štetne posledice izvršenog krivičnog dela. Njenom primenom se otklanjaju štetne posledice po oštećenog i njegov ugled, utisak koji je u društvu stvoren izvršenjem krivičnog dela. Ova mera bezbednosti se može izreći u dva slučaja:

1) pri osudi za krivično delo koje je učinjeno putem sredstava javnog informisanja¹⁹. To znači da se mora raditi o osudi na kaznu, uslovnu osudu, sudsku opomenu, vaspitnu meru, kaznu maloletničkog zatvora ili oslobođenje od kazne²⁰ i

2) ako je krivično delo prouzrokovalo opasnost za život ili zdravlje ljudi, a sud dođe do uverenja da bi objavljivanje presude doprinelo da se otkloni ili umani ta opasnost.

Ova se mera fakultativno izriče kao komplementarna krivična sankcija. No, zakonom se može odrediti obavezno objavljivanje presude s tim što sud u svakom slučaju odlučuje putem kojeg sredstva javnog informisanja će se takva presuda objaviti (i na koji način – da li u celosti ili u izvodu - delimično). Ova se mera može izvršiti najkasnije u roku od trideset dana od dana pravnosnažnosti presude.

10. Zabrana približavanja i komunikacije sa oštećenim

Ova mera bezbednosti je izrazito specijalno preventivnog karaktera kojom sud može učiniocu krivičnog dela postaviti određene obaveze, zabrane ili ograničenja u ponašanju (član 89a. KZ RS). S obzirom na sadržinu ove mere bezbednosti njenom primenom se učiniocu krivičnog dela može:

- 1) zabraniti približavanje oštećenom (pasivnom subjektu ili žrtvi) na određenoj udaljenosti,
- 2) zabraniti pristup u prostor oko mesta stanovanja ili mesta rada oštećenog,
- 3) zabraniti dalje uznemiravanje oštećenog i
- 4) zabraniti dalju komunikaciju sa oštećenim.

Tri su zakonom predviđena kumulativna uslova za primenu ove mere. To su:

- 1) da je učinilac izvršio krivično delo,

---

¹⁹ Radi se o krivičnim delima protiv časti i ugleda, verbalnim deliktima, deliktima agitaciono propagandne prirode u grupi dela protiv javnog reda i protiv ustavnog uređenja i bezbednosti.

²⁰ U teoriji vezi se javlja problem naziva ove mere budući da se njenom primenom može javno objaviti samo "presuda", a ne i "rešenje" kojim se izriče sudska opomena ili vaspitna mera budući da odluka o njihovom izricanju nije osuđujuća. Sličan problem se javlja i sa neuračunljivim učiniocem protivpravnog dela koje je u zakonu predviđeno kao krivično delo jer i ovde nema osude.

2) da sud dođe do uverenja da se opravdano može smatrati da bi dalje vršenje takvih radnji učinioca krivičnog dela bilo opasno za oštećenog. Ovu opasnost sud utvrđuje kao faktičko pitanje imajući u vidu sve okolnosti učinjenog dela i ličnosti samog učinioca i

3) ovo je mera suplementarnog karaktera što znači da se ne izriče samostalno, već uz neku drugu krivičnu sankciju: kaznu zatvora, novčanu kaznu, rad u javnom interesu, oduzimanje vozačke dozvole, uslovnu osudu, sudsku opomenu, vaspitnu meru i kaznu maloletničkog zatvora.

Izricanjem ove mere sud osuđenom licu određuje u čemu se sastoje nametnute zabrane, odnosno ograničenja u ponašanju, kao i vreme njihovog trajanja koje može da iznosi do tri godine. No, mera se može ukinuti i pre nego što je isteklo vreme na koje je izrečena, ako su prestali razlozi zbog kojih je i primenjena u konkretnom slučaju. Vreme koje je učinilac proveo u pritvoru, kao i svako drugo lišenje slobode u vezi sa krivičnim delom, ne uračunava se u vreme trajanja ove mere.

11. Zabrana prisustvovanja određenim sportskim priredbama

Ovom merom bezbednosti izrazito specijalnog karaktera sud može učiniocu krivičnog dela da izrekne zabranu prisustvovanja određenim sportskim priredbama kada je to neophodno radi zaštite opšte bezbednosti (član 89b. KZ RS). Ona se izriče učiniocima određenih krivičnih dela - krivičnih dela koja su povezana sa nasiljem na sportskim priredbama. Primenom ove mere učiniocu krivičnog dela se postavljaju određene zabrane, odnosno ograničenja u ponašanju. Naime, učinilac krivičnog dela se obavezuje da ispubni određene obaveze zakonom predviđene kao što su:

1) da se neposredno pre početka vremena održavanja određenih sportskih priredbi lično javi službenom licu u područnoj policijskoj upravi, odnosno policijskoj stanici na području na kome se zatekao i

2) da boravi u ovim prostorijama za vreme održavanja sportske priredbe.

Mera se može izreći na vreme od jedne do pet godina računajući od dana pravnosnažnosti sudske odluke, s tim što se vreme provedeno u zatvoru ne uračunava u vreme trajanja mere. Primena ove mere je po pravilu fakultativna (što znači da njena primena zavisi od nahođenja suda u konkretnom slučaju), ali zakon može da propiše i slučajeve njenog obaveznog izricanja.

Tri su zakonom predviđena kumulativna uslova za primenu ove mere bezbednosti. To su:

1) da je učinilac izvršio krivično delo nasilja na sportskoj priredbi (član 344a. KZ RS), a ne i neko drugo krivično delo,

2) da sud dođe do uverenja da je primena ove mere neophodna i opravdana radi zaštite opšte bezbednosti (javnog poretka, javnog reda i mira, opšte sigurnosti ljudi i imovine). Do ovog uverenja sud dolazi na osnovu ocene svih okolnosti učinjenog dela i ličnosti samog učinioa i

3) ovo je mera suplementarnog karaktera što znači da se ne izriče samostalno, već uz neku drugu krivičnu sankciju: kaznu zatvora, novčanu kaznu, rad u javnom interesu, oduzimanje vozačke dozvole, uslovnu osudu, sudsku opomenu, vaspitnu meru i kaznu maloletničkog zatvora.

Ako je mera izrečena uz uslovnu osudu sud određuje da se ista može opozvati ako učinilac dela prekrši postavljenu zabranu prisustvovanja određenim sportskim priredbama, odnosno ako ne izvrši neku drugu postavljenu dužnost. I konačno, ako posle izdržane kazne zatvora, učinilac prekrši naloženu zabranu prisustvovanja određenim sportskim priredbama, odnosno ako ne izvrši drugu postavljenu dužnost, sud koji je izrekao ovu meru, može da ga kazni zatvorom od trideset dana do tri meseca. Dakle, ovako izrečena kazna zatvora, nije posledica izvršenog krivičnog dela, već je posledica neizvršenja postavljene obaveze, odnosno posledica neizvršenja izrečene mere bezbednosti (zbog nepoštovanja sudske odluke).

REFERENCE

- (1) Bačić, F. (1998). *Kazneno pravo*, Opći dio, Zagreb.
- (2) Bishop, N. (2000). *Swedish Penal Code* (adopted in 1962 and entered into force on 1999). Stockholm.
- (3) Čejović, B. (2002). *Krivično pravo*, Opšti deo, Beograd.
- (4) Đurđić, V., Jovašević, D. (2008). *Praktikum za krivično pravo*, Opšti deo, Beograd.
- (5) Grozdanić, V., Škorić, M. (2009). *Kazneno pravo*, Opći dio, Zagreb.
- (6) Jovašević, D. (2002). *Komentar Krivičnog zakona SR Jugoslavije*, Beograd.
- (7) Jovašević, D. (2006). *Krivično pravo*, Opšti deo, Beograd.
- (8) Jovašević, D. (2006). *Leksikon krivičnog prava*, Beograd.
- (9) Jovašević, D. (2007). *Krivični zakonik Republike Srbije sa uvodnim komentarom*, Beograd.
- (10) Jovašević, D., Stevanović, Z. (2008). *Pravni aspekti izvršenja krivičnih sankcija*, Beograd.

- (11) Jovašević, D., Stevanović, Z. (2008). *Komentar Zakona o izvršenju krivičnih sankcija*, Beograd.
- (12) Lazarević, LJ. (2005). *Komentar Krivičnog zakonika Republike Srbije*, Beograd.
- (13) Novoselec, P. (2004). *Opći dio kaznenog prava*, Zagreb.
- (14) Pavišić, B., Grozdanić, V., Veić, P. (2007). *Komentar Kaznenog zakona*, Zagreb.
- (15) Petrović, B., Jovašević, D. (2005). *Krivično (kazneno) pravo Bosne i Hercegovine*, Opći dio, sarajevo.
- (16) Petrović, B., Jovašević, D. (2006). *Izvršno krivično (kazneno) pravo*, Sarajevo.
- (17) Selinšek, LJ. (2007). *Kazensko pravo*, Ljubljana.
- (18) Tomić, Z. (2007). *Krivično pravo, Krivično djelo*, Sarajevo.

THE ROLE OF SECURITY MEASURES IN CRIME PREVENTION

All contemporary states apply a variety of measures, means and methods in order to suppress different forms and aspects of crime. The system of criminal sentences particularly stands out within these measures. It represents the collection of all compulsory criminal-legal measures that are stipulated by the law and imposed by the court in a legally prescribed criminal procedure against the perpetrator of a criminal offence, with the aim to prevent the commission of criminal offences. Among other criminal sentences, security measures have a special place, role, nature, significance and characteristics. The reason for these measures to be applied rests upon offender's hazardous condition which has resulted in his criminal behavior. The enforcement of these measures is intended to achieve special preventive goals through the elimination of states and conditions that can once more encourage such person to commit criminal offences. This paper discusses the term and the characteristics of security measures as well as the conditions for their enforcement and execution in the criminal law of the Republic of Serbia, from both-theoretical and practical aspects.

KEY WORDS: *criminal offence / law / offender / hazardous state / court / criminal sentences / security measures*

NEOPHODNOST USTANOVLJAVANJA JEDINSTVENOG PROGRAMA AKTIVNOSTI ZA PREVENCIJU NASILJA MEĐU DECOM U REPUBLICI SRBIJI*

Ivana Stevanović*

Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd

Oblici nasilja među decom, s kojim je u poslednje vreme suočena naučna, stručna i šira javnost u Srbiji, pokazuju porast sve težih pojava oblika nasilja. Imajući u vidu ovu činjenicu autorka ukazuje na potrebu adekvatne akcije svih odgovornih subjekata i neophodnost donošenja jedinstvenog programa aktivnosti za prevenciju nasilja među decom.

U radu je, takođe dat i kratak prikaz određenih preventivnih aktivnosti koje se već realizuju, pre svega, u školskim sredinama u Republici Srbiji, kao i prikaz pojedinih primera dobre prakse iz sveta.

KLJUČNE REČI: jedinstveni program / prevencija / nasilje među decom / adekvatna akcija.

UVOD

Nasilje nad decom je globalan problem i sve je veći broj podataka koji govore o surovom i ponižavajućem kažnjavanju, zanemarivanju, seksualnoj zloupotrebi, ubistvima i drugim oblicima nasilja (Reza, Mercy i Krug, 2002: 105-110) Međutim, sva ozbiljnost i urgentnost potrebe za rešavanjem ovog problema posebno je naglašena u prvoj deceniji

---

* Ovaj tekst je nastao kao rezultat rada na projektu "Prevencija kriminala i socijalnih devijacija" koji finansira Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije, broj 149016

* E-mail: ivana@cpd.org.rs

ovoga veka uz opštu konstataciju da svako društvo, nezavisno od kulturnih, društvenih ili ekonomskih uslova može i mora da zaustavi nasilje nad decom.¹

Nasilje nad decom ima različite oblike i na njega deluju različiti uzroci. Takođe, neke grupe dece su podložnije nasilju. Tu spadaju, pre svega, deca sa smetnjama u razvoju, deca koja pripadaju manjinskim ili drugim marginalizovanim grupama, deca koja žive i/ili rade na ulici, deca u sukobu sa zakonom, te deca izbeglice i druga raseljena lica (Izveštaj iz studije: *Nasilje nad decom*, 2006: 16). Jedan od posebnih oblika nasilja nad decom je i "vršnjačko nasilje"².

Oblici nasilja među decom, s kojim je u poslednje vreme suočena stručna i šira javnost u Srbiji, pokazuju porast sve težih pojava oblika nasilja. Imajući u vidu značaj problema i njegovu raširenost cilj ovoga rada je da, pre svega, ukaže na potrebu adekvatne akcije svih odgovornih subjekata i neophodnost donošenja jedinstvenog programa aktivnosti za prevenciju nasilja među decom i njegovo suzbijanje. U tom smislu u radu je dato pojmovno određenje šta se pod "vršnjačkim nasiljem" podrazumeva, prezentirani su određeni podaci koji mogu dati sliku o zastupljenosti, oblicima i težini nasilja među decom, mestu gde se ono odigrava, kao i o njegovim posledicama. Takođe, u radu je ukazano na neke od primera dobre prakse iz sveta i razmatrana mogućnost njihove primene (u delu ili u celosti) i u Republici Srbiji.

OKRUŽENJE U KOME SE DEŠAVA NASILJE NAD DECOM, S POSEBNIM OSVRTOM NA "VRŠNJAČKO NASILJE"

Nasilje nad decom dešava se u različitom okruženju. U Studiji Generalnog sekretara UN iz 2006. godine posebno se ističe: nasilje u porodici, nasilje u školskoj sredini, nasilje u ustanovama sistema socijalne zaštite i pravosuđa,

---

¹To potvrđuje i posebna studija: *Nasilje nad decom* (Studija Generalnog sekretara UN) sačinjena od strane nezavisnog stručnjaka Paula Sergia Pinheira, koga je imenovao Generalni sekretar u skladu sa Rezolucijom 57/90 iz 2002. godine, a na preporuku Komiteta za prava deteta. Inače, ova Studija predstavlja prvo sveobuhvatno, globalno istraživanje koje su sprovele Ujedinjene nacije o svim oblicima nasilja nad decom i rezultat je participativnog procesa vlada, regionalnih i međuvladinih agencija. Javnosti je postala dostupna 2006. godine.

²U engleskom jeziku za "vršnjačko nasilje" koristi se najčešće pojam: *bullying*, dok se u skandinavskim zemljama koriste npr. izrazi: *mobbing* (Norveška) i *mobning* (Švedska). U dokumentima Evropske unije dosta se koristi i izraz: *nasilje u školama* koje uključuje *bullying*, ali i druge oblike nasilja među decom, kao i između dece i odraslih osoba (Radočaj, 2005: 104).

nasilje nad decom u radnoj sredini, odnosno nasilje u društvenoj zajednici (Pinheiro, 2006: 45-339).

Od sedamdesetih godina prošlog veka, od kada se "vršnjačko nasilje" kao pojava počelo posebno istraživati, postoje i pokušaji njegovog jasnog definisanja. Prema Tatumu (Rigby, 2002: 2-3) "vršnjačko nasilje"³ predstavlja: "namernu, svesnu želju da se povredi druga osoba i da joj se učini nepravda". Sa druge strane australijanac Ken Rigby kritikuje ovu definiciju iz razloga jer smatra da sama namera nije isto što i činjenje i da u tom smislu svako od nas ponekad ima želju da povredi drugu osobu, ali da to ipak ne čini (Radočaj, 2005: 104). Ipak, u svetu najviše prihvaćena i najviše puta citirana je definicija Dana Olveus-a, norveškog stručnjaka, koji razlikuje "vršnjačko nasilje" od jednokratnih incidenata, podrazumevajući pod ovim pojmom agresivno ponašanje kojim se namerno nekome čini zlo, koje se ponavlja tokom određenog vremena i koga karakteriše neravnopravni odnos snaga tako da se žrtva ne može odbraniti (Citirano prema: Radočaj, 2005: 104).

U ovome radu posebno ćemo se osvrnuti na nasilje među decom u školskoj sredini, ustanovama za decu u sistemu socijalne zaštite i maloletničkog pravosuđa, odnosno široj društvenoj sredini, jer su to mesta najčešćeg pojavnog dešavanja ovog oblika nasilja.

NASILJE U ŠKOLSKOJ SREDINI

Kada govorimo o nasilju u školskoj sredini u osnovi se zapažaju njegova dva oblika: nasilje od strane nastavničkog i drugog školskog osoblja nad

---

³U mnogim zemljama realizuju se opsežni nacionalni programi za prevenciju i zaštitu dece od "vršnjačkog nasilja". Pod pojmom "vršnjačkog nasilja" nacionalni programi prevencije i zaštite od nasilja među decom najčešće razlikuju: verbalno (vređanje, izrugivanje, dobacivanje, pogrđni nadimci i slično), psihološko (pretnje, ucene, iznudiivanje, uništavanje stvari i slično), fizičko (guranje, udaranje, štipanje, gađanje) i socijalno nasilje (odbacivanje, ignorisanje, isključivanje iz društva, širenje laži i slično). Naravno ne treba zaboraviti i razne oblike seksualnog uznemiravanja među učenicima, pre svega, uz korišćenje savremenih tehnologija. Upoređivanje različitih nacionalnih programa i njihova evaluacija pokazuje uspešnost sledećih elemenata programa: podizanje svesti o problemu, uključenost cele škole, intervencija na više nivoa (škola, razred, deca pojedinačno, roditelji i društvena zajednica), uvođenje nastavnih sadržaja koji deci pomažu da se suoče sa nasiljem (životne veštine), osnaživanje i aktivno uključivanje dece (vršnjačka podrška), povećanje stručnih znanja za pomoć žrtvi i nasilniku i uključivanje roditelja i roditeljskih udruženja kako bi se poboljšala situacija u školi. Na navedenom se npr. zasniva Nacionalni program za prevenciju i zaštitu od nasilja među decom koga je donela Savezna Vlada Australije (Radočaj, 2005: 112).

decom i nasilje u školi koje se javlja u obliku tuča i nasilničkog ponašanja samih đaka ("vršnjačko nasilje").

*Konvencija o pravima deteta*⁴ zahteva od svih zemalja ugovornica da preduzmu sve odgovarajuće mere kako bi se obezbedilo da se u školama disciplina obezbeđuje bez fizičkog kažnjavanja dece. Prema podacima: *Globalne inicijative za okončanje svakog fizičkog kažnjavanja dece* iz juna 2006. godine ukazuje se da je u 102 zemlje zabranjeno telesno kažnjavanje dece u školama. Međutim, i prema *Globalnoj inicijativi* i prema *Studiji*, ova zabrana se sprovodi nedosledno, a telesno kažnjavanje poput udaranja i šibanja prutom u mnogim zemljama predstavlja standardnu praksu u školama (Izveštaj iz studije: *Nasilje nad decom*, 2006: 16-17).

Što se tiče nasilničkog ponašanja đaka zapažen je njegov porast u brojnim zemljama. Ovakav oblik ponašanja često se javlja udružen sa diskriminacijom đaka iz siromašnih porodica, predstavnika etnički marginalizovanih grupa, odnosno onih koji imaju određene lične karakteristike (Izveštaj iz studije: *Nasilje nad decom*, 2006: 16-17). Na škole naravno veliki uticaj imaju i događaji u široj zajednici.

U Hrvatskoj u okviru projekta "Za sigurno i podsticajno okruženje u školama" Unicef je 2003. godine na osnovu Olveus-ovg upitnika (*Bully – Victim* upitnik) sproveo istraživanje u 84 osnovnih i 9 srednjih škola. Prema rezultatima ovog istraživanja 10,4% đaka u osnovnim i 5,42% srednjim školama izjasnilo se da su bili maltretirani 2-3 puta mesečno ili češće. Takođe 13 % učenika je navelo da je bilo nasilno prema drugim učenicima. Slično istraživanje sproveda je tokom 2003. godine i hrvatska Poliklinika za zaštitu dece u koje su bile uključene 22 škole i oko 5000 dece. Prema rezultatima ovog istraživanja čak 27% dece je izjavilo da "skoro svaki dan" trpi neki od oblika maltretiranja od strane druge dece (Radočaj, 2005: 109).

Prisutnost, "vršnjačkog nasilja" zabeležen je i u vaspitno-obrazovnim ustanovama u Srbiji. Rezultati istraživanja (Plut i Popović, 2006: 3-26) sprovedenog u osnovnim školama u Srbiji u okviru programa *Škola bez nasilja*,⁵ govore da je nasilno ponašanje među decom, prema izjavama

---

⁴Konvencija o pravima deteta, "Službeni list SFRJ - Međunarodni ugovori", br. 15/90.

⁵Program *Škola bez nasilja* realizuje UNICEF u saradnji sa Ministarstvom prosvete, Ministarstvom zdravlja, Ministarstvom unutrašnjih poslova, Ministarstvom rada i socijalne politike, Zavodom za unapređivanje obrazovanja i vaspitanja, Savetom za prava deteta, i ima za cilj sprečavanje i smanjenje nasilja nad i među decom. Program pruža konkretna

učenika prisutno i da su mu skloni i stariji i mlađi učenici, i dečaci i devojčice (u istraživanju je učestvovalo 26338 dece iz 50 osnovnih škola). Učenici su u istraživanju naveli da su u školi najzastupljeniji oblici verbalnog nasilja (vređanje, davanje pogrdnih imena, širenje laži), dok je fizičko nasilje na trećem mestu po učestalosti. Konkretni rezultati npr. govore: 28% ispitanih učenika bilo je bar jednom uključeno u nasilnu interakciju, bilo u ulozi žrtve bilo u ulozi učinioca; 65% ispitanih učenika, bar jednom je, u poslednja tri meseca lično doživeo/la akt nasilja od strane vršnjaka; 44% ispitanih učenika je jednom ili više puta tokom celog školovanja trpelo neki oblik vršnjačkog nasilja; 23% učenika je jednom ili više puta tokom školovanja doživelo da ih neko od nastavnika uvredi, ismeje ili udari.⁶

Takođe, statistički pokazatelji iz evidencija Ministarstva unutrašnjih poslova, za period od 01.01.2003. do 31.12.2007. godine, svedoče o prisutnosti, pre svega, vršnjačkog nasilja u vaspitno-obrazovnim ustanovama i njihovom okruženju. U posmatranom periodu, prema podacima Ministarstva unutrašnjih poslova, evidentirano je ukupno 7.232 "događaja ili pojava" kojima je narušena bezbednost učenika, osoblja škole i školske imovine. Pri tome, policijski službenici zabeležili su 2.677 slučajeva nasilničkog ponašanja nad učenicima (od strane učenika ili drugih lica), pri čemu je taj broj posle opadanja u 2005. godini (458) u 2006. i 2007. u postepenom povećanju, pa je 2007. godine evidentirano 546 ovakvih "događaja i pojava". Tom prilikom povređeno je ukupno 1.737 lica, od čega je 225 zadobilo teške, a 1.512 lake telesne povrede. U 2005. godini su kod dva lica nastupile smrtne posledice. U ovom periodu od strane policijskih službenika zabeleženo je i 282 grupnih tuča u kojima je učestvovalo više od 5 učenika. Istovremeno, evidentirano je 172 napada na nastavnike i profesore od strane učenika i njihovih roditelja, pri čemu je 26 njih zadobilo telesne povrede (Jović, Zečević i Stevanović, 2008: 149-150).⁷

---

znanja o tome kako se problem nasilja može rešiti učenjem tehnika ponašanja i procedura u prevazilaženju konflikta. Program doprinosi stvaranju bezbedne i nenasilne sredine za odrastanje dece, podstiče izgradnju i negovanje prijateljskih odnosa, tolerancije i zdravih stilova života (Videti: *Nacionalna strategija za prevenciju i zaštitu dece od nasilja*, str. 19-20, dostupno na sajtu Vlade Republike Srbije: www.srbija.gov.rs).

⁶Rezultate istraživanja sačinili su i prezentovali 2006. godine predstavnici kancelarije UNICEF u Beogradu i Instituta za psihologiju Filozovskog fakulteta Univerziteta u Beogradu (Izveštaj: *Škola bez nasilja - ka sigurnom i podsticajnom okruženju za decu*, sačinili dr Dijana Plut i dr Dragan Popadić).

⁷Ministarstvo unutrašnjih poslova u izradi *Polaznog okvira Nacionalne strategije prevencije kriminala* rukovođeno je idejom da se kroz akcione planove čiji će oblici biti definisani budućom

U ovoj oblasti interesantna su i istraživanja o tome: "Ko je žrtva, a ko nasilnik u školskoj sredini?"⁸ Podaci iz Olveusovog istraživanja (Olweus, 1998: 19)

Nacionalnom strategijom prevencije kriminala, realizuju mere i aktivnosti na prevenciji i suzbijanju maloletničke delinkvencije. U ovim okvirima zaštita učenika, nastavnog i vannastavnog osoblja i školske imovine, mora imati primarno mesto. Imajući navedeno u vidu Ministarstvo unutrašnjih poslova insistira na: prepoznavanju i identifikovanju bezbednosnih rizika u školama i njihovom okruženju; unaprđivanju aktivnosti u okviru projekta "Školski policajac" i drugih preventivnih aktivnosti (Inače, Ministarstva unutrašnjih poslova, u saradnji sa Ministarstvom prosvete, već realizuje nekoliko preventivnih aktivnosti i akcija s ciljem unapređivanja bezbednosti dece. Na ovom mestu posebno ističemo sledeće aktivnosti: *Školski policajac* - uveden je 2002. godine u jednom broju škola na teritoriji Republike Srbije za koje je procenjeno da imaju najizraženiju bezbednosnu problematiku, *Akcija pojačane kontrole saobraćaja selektivnog sadržaja – Škola*, *Akcija pojačane kontrole zabrane prodaje i točenja alkoholnih pića maloletnicima*, *Preventivna delatnost kod školske dece i omladine*, *Droga je nula, život je jedan*); proširivanju mreže policijskih službenika i drugih učesnika u procesu zaštite lične i imovinske sigurnosti učenika, školskog osoblja i školske imovine; obezbeđivanju mehanizma za održivu kontinuiranu edukaciju policijskih službenika, učenika, osoblja škola i roditelja u oblasti prevencije kriminala (posebno prevencije vršnjačkog nasilja i prevencije zloupotrebe psihoaktivnih supstanci); učešću u lokalnim inicijativama za izradu i implementaciju programa namenjenih unapređenju ukupne bezbednosti u vaspitno-obrazovnim ustanovama; kao i u pokretanju inicijative za uspostavljanje jedinstvenog informacionog sistema za prikupljanje svih relevantnih podataka koje se odnose na maloletničku delinkvenciju, i u okviru toga poseban segment koji bi se odnosio na stanje bezbednosti u vaspitno-obrazovnim ustanovama, čime bi se obezbedili podaci za kvalitetnu analitičku procenu trendova, a time i primenu adekvatnih mera i aktivnosti na prevenciji i suzbijanju nasilja nad decom, uključujući i vršnjačko nasilje (Jović, Zečević, Stevanović, 2008: 150).

⁸Značaj ovog istraživanja je i u tome što je doprinelo daljem unapređenju programa prevencije nasilja u školama koje je razvio Dan Olweus. Inače, ovaj program (BPP- multikomponentni program prevencije nasilja u školama) je razvijen, redefinisani i sistematski evaluiran na uzorku od 2500 dece iz 42 škole sa teritorije grada Bergena u periodu od 1983. do 1985. godine. Posle toga učinjeno je nekoliko replikacija programa (Popović-Čitić i Žunić-Pavlović, 2005: 112). Program pripada grupi od 11 najefektivnijih programa za prevenciju nasilja (Mihalić, i dr., 2004: 5-15). Primena BPP programa obuhvata intervenciju na tri nivoa: nivo škole, nivo učionice i individualni nivo i zahteva intenzivnu i kontinuiranu saradnju svih učesnika u programu (Olweus, 2001: 5-25). Rezultati primene ovog programa ogledaju se u: značajnom smanjenju nasilnog ponašanja u školi, smanjenju postojećih problema na relaciji nasilnik-žrtva, razvijanju pozitivnih odnosa među vršnjacima, unapređenju kvaliteta socijalne klime u školama, značajnom unapređenju rada i discipline na časovima, kao i ispoljavanje znatno pozitivnijih stavova prema školi, školskim aktivnostima i obavezama. Rezultati evaluacije programa koji su evidentni već nakon 8 meseci od početka primene su smanjenje nasilnog ponašanja u školama za više od 50 % kod učenika oba pola – prema oceni i đaka i nastavnika (Olweus, 1989: 445-447); Još jedan program prevencije nasilnog ponašanja se sa velikim uspehom primenjuje u Sjedinjenim Američkim Državama i Kanadi pod nazivom: *Second Step (a Violence Prevention Curriculum)*. Program je razvijen osamdesetih godina dvadesetog veka. 2002. godine izvršena je njegova revizija i unapređenje sadržaja (Popović-Čitić i Žunić-Pavlović, 2005: 106). Program: *Second Step* sadrži tri poglavlja (kurikuluma): Empatija, Kontrola impulsa i Kontrola besa. Za svaki uzrast predviđen je posebni kurikulum, čiji su sadržaji prilagođeni razvojnom stepenu dece. Trening veština je usmeren na unapređivanje sposobnosti empatije (prepoznavanje i razumevanje spostvenih i tuđih emocija, uvažavanje mišljenja i stavova drugih, veštine verbalne, neverbalne i emocionalne

ukazuju da vršnjačko nasilje u školskoj sredini može činiti pojedinac ili grupa. Meta nasilja takođe može biti pojedinac ili grupa. Prema pomenutom istraživanju u školskoj sredini meta vršnjačkog nasilja je obično pojedinačni učenik (u 60-65% slučajeva žrtva zlostavljanja je pojedinac - učenik od strane grupe od dva ili tri učenika, dok nad 35-40% zlostavljanih učenika vršnjačko nasilje sprovodi pojedinac). Inače, Olweus razlikuje pasivnu, podložnu i proaktivnu (provokativnu) žrtvu (Olweus, 1998: 39-42). Po njemu tipične žrtve su pasivne ili podložne, i one su plašljive i nesigurne u odnosu na ostale učenike. Žrtve obično imaju manjak samopoštovanja i negativan stav prema sebi i svom položaju, one su u školskoj sredini usamljene i nemaju prijatelje. Manju grupu po njemu čine provokativne žrtve koje imaju spoj plašljivih i agresivnih obrazaca reakcije na nasilje. Provokativne žrtve su često hiperaktivne i svojim ponašanjem izazivaju druge učenike u razredu uzrokujući negativnu reakciju. Što se tiče "nasilnika" u školskoj sredini Olweus razlikuje tipičnog i pasivnog nasilnika (Olweus, 1998: 42-44). Tipičan "nasilnik" u školskoj sredini je agresivan prema svojim vršnjacima, karakteriše ga naglost, snažna potreba da vlada drugima, odsustvo krivice u odnosu na žrtvu i najčešće fizička nadmoć u odnosu na druge. Pasivni nasilnici su "pratiodci" tipičnog nasilnika. Oni učestvuju u nasilju ali ne preduzimaju inicijativu u smislu njegovog izazivanja. Među njima ima često nesigurnih i plašljivih učenika koji se pridružuju zlostavljanju drugih da bi zaštitili svoj položaj, odnosno sprečili da sami postanu meta napada.

NASILJE U USTANOVAMA IZ SISTEMA SOCIJALNE ZAŠTITE I SISTEMA MALOLETNIČKOG PRAVOSUĐA

Kao i kada govorimo o nasilju u školskoj sredini i kod nasilja nad maloletnim licima u ustanovama u sistemu socijalne zaštite u osnovi se zapažaju njegova dva oblika: nasilje od strane osoblja u institucijama nad maloletnim licima u cilju njihovog "disciplinovanja" (General's Study on Violence against Children - Regional Desk Review, 2005: 19; General's Study on Violence against Children, 2005: 18)⁹ i nasilje koje se javlja u

---

komunikacije), kontrole impulsa (veštine rešavanja problema, postavljanje pozitivnih ciljeva, adekvatna procena posledica sopstvenog ponašanja, ...) i kontrole besa (prepoznavanje okidača besa, uvežbavanje strategija reakcija, ...). Za roditelje dece predškolskog i mlađeg školskog uzrasta predviđeni su i opcioni treninzi (Flay and Allred, 2003: 7-15). Mišljenja smo da bi navedene programe trebalo implementirati i u školama u Srbiji.

⁹Najčešći oblici ovakvog nasilja uključuju: udaranje šakama, prutevima i cevima, udaranje glavom dece o zid, stavljanje dece u platnene vreće, višednevno zaključavanje dece, ostavljanje dece da

obliku tuča i nasilničkog ponašanja samih "korisnika usluga". Međutim u ovoj oblasti zapaža se i dejstvo "institucionalizacije" koje prevazilazi sve štetne posledice koje deca doživljavaju zbog nasilja u ustanovama sistema socijalne zaštite. Među dugoročnim posledicama dugotrajne "institucionalizacije" posebno se ističu: ozbiljni zastoji u razvoju, invaliditet, psihološka oštećenja, povećanje stope samoubistva, maloletnička delinkvencija (Izveštaj iz studije: *Nasilje nad decom*, 2006: 17).

Rezultati istraživanja: *U lavirintu nasilja* (Plut i Popović, 2007: 57-93) sprovedenog maja 2007. u šest ustanova za decu bez roditeljskog staranja u Srbiji (kojim je obuhvaćeno 189 dece uzrasta od 10-18 godina i 132 zaposlenih u ustanovama) otkrivaju da praktično nema deteta koje je tokom boravka u ustanovi bilo pošteđeno nasilja: samo 2.6% dece je izjavilo da u ustanovi nije doživelo nijedan od nabrojanih oblika nasilja. 76.7% dece bilo izloženo bar jednom obliku nasilja više puta, a oko 20% "domske dece" je doživelo nasilje, ali nijedan oblik češće od 1-2 puta. Više od dve trećine ispitane dece u ovim ustanovama, po sopstvenom kazivanju, izloženo je pretnjama fizičkim nasiljem (71%), koje se obično i realizuju s obzirom na to da je 89% dece doživelo bar neki od oblika fizičkog nasilja, a čak 55% je bilo često izloženo takvom nasilju. Najčešći oblici nasilja kojima su deca iz ustanova izložena su: rугanje (77%, zbog etničkog porekla i porodice 50%), spletkarenje (74%), pretnje fizičkim nasiljem (71%) i različiti oblici fizičke agresije (njima je, zavisno od oblika agresije, bilo izloženo od 58% do 68% dece). Razne oblike iznuđivanja i prisiljavanja doživela je približno trećina ispitane dece: 30% je pod pritiskom ružno postupalo prema drugoj deci, 28% je pod pritiskom kralo a 7% je pod pritiskom dilovalo drogu (od toga je 3% to radilo često). Četvrtina ispitane dece (26%) je doživela da ih neko zaključa u prostoriju, 11% je to doživelo više puta.

Takođe, u gotovo 31 zemlji u svetu dozvoljeno je telesno kažnjavanje maloletnih lica u ustanovama sistema maloletničkog pravosuđa, što podrazumeva: batinjanje, bičevanje, kamenovanje ili amputaciju udova, dok se u 77 zemalja telesno i druga surova kažnjavanja primenjuju kao zakonske mere "disciplinovanja" u zatvorima i ustanovama za maloletne

---

leže u vlastitim izlučevinama. U posebnom riziku nalaze se deca sa invaliditetom u domovima gde nasilje može biti prikriveno formom terapije: upotreba farmakoloških sredstava u cilju kontrole ponašanja kod dece, pa čak i podvrgavanje terapiji elektrošokovima (EKT) bez korišćenja sredstava za relaksaciju mišića, odnosno sredstava za anesteziju.

učinioce krivičnih dela.¹⁰ Kao poseban problem ističe se zlostavljanje i iskorišćavanje maloletnih lica od strane odraslih osuđenika u ovakvim institucijama. U tom smislu *Konvencija o pravima deteta*, kao i brojna nacionalna zakonodavstva zahtevaju uspostavljanje posebnih ustanova u sistemu maloletničkog pravosuđa. Međutim, i dalje nisu retki slučajevi pritvaranja maloletnika sa odraslima. Nažalost to je uobičajena praksa u mnogim zemljama, kao i činjenica da su maloletnici u pritvoru posebno izloženi i riziku od samoozleđivanja ili suicidalnog ponašanja, naročito u slučajevima vremenski dugotrajnog ili neodređenog zatvaranja (Izveštaj iz studije: *Nasilje nad decom*, 2006: 18).

Prema analizi: *Children in Conflict with the Law: Victims of the Transition - An assessment of the juvenile justice system in the Republic of Serbia and Montenegro* (Conragan, 2002: 10-12) koja je sprovedena tokom 2001 i 2002. godine u Srbiji i Crnoj Gori zabeleženo je, pored ostalog, kazivanje maloletnih učinilaca krivičnih dela o iskustvu "disciplinovanja" u vidu fizičkog kažnjavanja za vreme izdržavanja mere pritvora, odnosno za vreme boravka u ustanovama sistema maloletničkog pravosuđa. Takođe, podaci iz istraživanja čiji su rezultati publikovani 1998. godine pokazuju da je svaki treći maloletni učinilac krivičnog dela u Srbiji kome je bila izrečena neka od mera institucionalnog karaktera prisustvovao nekom od oblika fizičkog nasilja za vreme boravka u ustanovi, odnosno da je svaki četvrti maloletnik učestvovao u fizičkom nasilju (Ilić, 1998: 231).

NASILJE U ŠIROJ DRUŠTVENOJ ZAJEDNICI

Poslednjih godina, primetno je naglo povećanje stope nasilja (i žrtava i učinioca) posebno među maloletnicima uzrasta oko 15. godina, što ukazuju da su određeni uzroci vršnjačkog nasilja vezani za period adolescencije. Postojeći podaci ukazuju i na to da u većem delu sveta, čak i u zemljama sa niskom stopom ubistava, se povećava njihov broj među maloletnicima uzrasta od 15 do 17 godina. Stopa ubistava među ovom kategorijom je bar tri puta veća od maloletnika uzrasta od 10 do 14 godina i to nas upućuje na potrebu razvoja preventivnih programa za sprečavanje nasilnog ponašanja tokom ranih i srednjih godina adolescencije (Izveštaj iz studije: *Nasilje nad decom*, 2006: 20-21).

---

¹⁰Videti šire: *Global Summary of the Legal Status of Corporal Punishment of Children*, 28th June 2006.

Fizičko nasilje među vršnjacima češće se javlja u urbanim oblastima koje odlikuju: nezaposlenost, odsustvo obrazovanja i socijalnih pogodnosti, odnosno nizak standard stanovanja. Kod mladih se u ovakvim sredinama povećavaju frustracije, ljutnja i skrivene napetosti koje se manifestuju kroz povećani broj tuča i asocijalnog ponašanja. Najveći deo nasilja odnosi se na lične sporove među prijateljima, poznanicima i često je povezan sa upotrebom droga i alkohola. Uz prisustnost pištolja i drugog oružja i oruđa neretke su i povrede sa smrtnim ishodom.

Nasiljem u zajednici posebno su izložene marginalizovane grupe dece (Wernham, 2004: 25-36). Isto važi i za maloletna lica izbeglice i druga raseljena lica koja doživljavaju znatno nasilje (Izveštaj iz studije: *Nasilje nad decom*, 2006: 22). Trgovina ljudima, uključujući i trgovinu decom, izaziva veliku zabrinutost na međunarodnom nivou, a složenost ovog fenomena kao jednog od najtežih oblika organizovanog kriminala znatno otežava njegovo sprečavanje i suzbijanje.

Kontinuiranim razvojem informaciono-komunikacionih tehnologija, koje prati uvećana primena personalnih kompjutera i mobilnih telefona, otvoren je i prostor za brojne zloupotrebe. Dostupnost novih tehnologija deci stvorila je i prostor da tradicionalno vršnjačko nasilje prevaziđe granice realnog života i prenese se u "sajber prostor" (Popović-Čitić, 2009: 43-44), odnosno intezivirala zloupotrebu dece i njihovo regrutovanja putem računskih sistema i mreža u svrhu različitih oblika seksualne eksploatacije (Stevanović 2009: 28-29).

STRATEŠKI PRISTUP PREVENCIJI I SUZBIJANJU NASILJA MEĐU DECOM

Program aktivnosti za sprječavanje nasilja među djecom i mladima Republike Hrvatske

Imajući u vidu složenost posledica sve rasprostranjenijeg nasilja nad decom, pre svega, vršnjačkog, svaka država mora raditi na unapređivanju nenasilnih vrednosti i podizanju nivoa svesti o problemu. Republika Hrvatska suočena s različitim oblicima nasilja među decom i mladima, a što se posebno manifestovalo u domovima za decu s poremećajima u ponašanju unutar ustanova u sistemu socijalne zaštite, ali i izvan njih koje se javljalo u sve većem broju pojava oblika (prema vrsti i težini) pristupila je,

pre svega, donošenju: *Programa aktivnosti za sprječavanje nasilja među djecom i mladima* (u daljem tekstu: *Program aktivnosti*).¹¹ Kao osnovna svrha donošenja *Programa aktivnosti* određena je: senzibilizacija stručnjaka, roditelja, dece i mladih za probleme nasilja među decom i mladima, uspostavljanje strukturnih rešenja za prevenciju i sprečavanje nasilja među decom i mladima, te ublažavanje i uklanjanje njegovih posledica. Kao ciljevi *Programa aktivnosti* postavljeni su: prevencija pojave nasilja među decom i mladima; edukacija stručnjaka koji rade sa decom i mladima, senzibilizacija roditelja, dece i mladih za problem nasilja među decom i mladima, pružanje sistemske pomoći deci i mladima žrtvama nasilja i naučno praćenje pojave nasilja među decom i mladima. Takođe, *Programom aktivnosti* definisan je niz kratkoročnih i dugoročnih mera s popisom odgovornih službi i institucija za njihovo sprovođenje u tačno utvrđenim rokovima i ustanovljena obaveza kontinuiranog praćenja njegovog ostvarivanja.

Kao jedna od dugoročnih mera *Programa aktivnosti* definisana je i obaveza donošenja *Protokola o postupanju u slučajevima nasilja među decom i mladima* (u daljem tekstu: *Protokol*). *Protokol* je od strane Koordinacije za društvene djelatnosti i ljudska prava Vlade Republike Hrvatske prihvaćen 12. septembra 2004. godine. Ovaj *Protokol*, a u smislu zahteva postavljenog u *Programu aktivnosti*, sadrži: opšteprihvaćenu definiciju nasilja među decom i mladima, odnosno označava oblike ponašanja među decom i mladima koji predstavljaju nasilje i vrlo detaljno propisuje obaveze nadležnih državnih organa i službi u postupanju u slučajevima nasilja među decom i mladima, kao i način i sadržaj njihove međusobne saradnje.

Usvajanje *Protokol o postupanju u slučajevima nasilja među decom i mladima* je bilo od izuzetnog značaja, pre svega, iz razloga jer je jasno definisao koji se oblici ponašanja među decom i mladima smatraju nasiljem. Takođe, njegova posebna vrednost se ogleda u jasno i precizno definisanim obavezama državnih organa i službi, načinu, vrsti i širini njihovog delovanja u slučajevima vršnjačkog nasilja, što je u praksi

---

¹¹*Programa aktivnosti za sprječavanje nasilja među djecom i mladima* je prihvaćen zaključkom Vlade Republike Hrvatske 25. februara 2004. godine. Nasilje među decom i mladima u smislu ovog *Programa aktivnosti* definisano je kao: svako direktno (namerno ili slučajno) fizičko ili psihičko nasilno ponašanje usmereno na decu i mlade od strane njihovih vršnjaka (s ciljem povređivanja) koje može varirati u težini, intenzitetu i vremenskom trajanju. Nasiljem se smatra udaranje, šamaranje, guranje, čupanje, uzimanje stvari ili novca, vređanje zbog bilo kog oblika različitosti, nazivanje pogrdnim imenima, isključivanje iz grupe ili slični oblici ponašanja. Ciljna starosna grupa *Programa aktivnosti* su deca i mladi do 21 godine.

izbrisalo dileme koje su se javljale, kako u vezi sa tim šta se pod vršnjačkim nasiljem podrazumeva, tako i u vezi sa odgovorom na pitanje šta se podrazumeva pod "primerenim postupanjem", a koje predstavlja odgovor na pojavu nasilja među decom i mladima.

Prevencija i zaštita dece od nasilja u Republici Srbiji: strateški pristup

Imajući u vidu da su se programi primarne i sekundarne prevencije nasilja nad decom, uključujući i prevenciju njegovog posebnog oblika: nasilje među decom u Srbiji do sada samo sporadično realizovali, ohrabruju prvi koraci ka strateškom pristupu ovom problemu. Ovi koraci ogledaju se, pre svega, u izradi i donošenju *Nacionalne strategije za prevenciju i zaštitu dece od nasilja*,¹² odnosno *Akcionog plana*¹³ za njenu primenu, ali i u izradi *Polaznog okvira Nacionalne strategije prevencije kriminaliteta*.

Nakon analize stanja o nasilju nad decom u Republici Srbiji, izdvojenih prioriternih problema i čvrstog opredeljenja za poštovanje prava svakog deteta da bude zaštićeno od svih oblika nasilja, u *Nacionalnoj strategiji za prevenciju i zaštitu dece od nasilja* istaknuta su dva opšta strateška cilja: 1) razvoj bezbednog okruženja u kome će biti ostvareno pravo svakog deteta da bude zaštićeno od svih oblika nasilja i 2) uspostavljanje nacionalnog sistema prevencije i zaštite dece od svih oblika zlostavljanja, zanemarivanja i iskorišćavanja. Opšti ciljevi razrađeni su kroz specifične ciljeve i mere koje treba da dovedu do ostvarenja opštih strateških ciljeva. Jedan od specifičnih ciljeva u okviru prvog opšteg strateškog cilja je: *Podrška razvoju programa za prevenciju nasilja nad decom*, koji je, između ostalih, operacionalizovan donošenjem *Akcionog plana za sprovođenje Nacionalne strategije za prevenciju i zaštitu dece od nasilja (2010-2012)*. *Akcionim planom* u odnosu na navedeni specifični cilj u okviru prvog opšteg strateškog cilja predviđene su sledeće mere i aktivnosti: unapređenje urbane infrastrukture u funkciji prevencije nasilja

---

¹² Na inicijativu Saveta za prava deteta Vlade Republike Srbije formirana je posebna radna grupa 2006. godine koja je pristupila izradi situacione analize o stanju pojave nasilja nad decom, odnosno trenutno važećem zakonodavnom okviru, za potrebe početka rada na formulisanju *Nacionalne strategije za prevenciju i zaštitu dece od nasilja* koji je otpočeo 2007. godine. Vlada Republike Srbije u decembru 2008. godine konačno je usvojila *Nacionalnu strategiju za prevenciju i zaštitu dece od nasilja*.

¹³ *Akциони plan za sprovođenje Nacionalne strategije za prevenciju i zaštitu dece od nasilja* usvojen je od strane Vlade Republike Srbije 11. marta 2010. godine (zaključak Vlade 05Br: 560-1747/2010).

nad decom (mera 1.4.1) i razvoj i primena preventivnih programa u obrazovno-vaspitnim ustanovama za decu (1.4.2). Jedna od aktivnosti, čija je realizacija upravo započela, a tiče se implementacije mere unapređenja urbane infrastrukture u funkciji prevencije nasilja nad decom je i unapređenje programa "Školski policajac" uz aktivnije uključivanje licenciranih policijskih službenika u rad na prevenciji nasilja.

Posebna pažnja u *Akcionom planu*, posvećena je razvoju i primeni preventivnih programa za decu u vaspitno-obrazovnim ustanovama. Aktivnosti koje su s tim u vezi su sledeće: pokretanje procedura za uvođenje sadržaja o prevenciji nasilja u nastavne planove i programe osnovnih i srednjih škola, unapređivanje mehanizama primene dokumenata koji se odnose na oblast bezbednosti i prevencije nasilja u obrazovno-vaspitnim ustanovama i vaninstitucionalnim oblicima zaštite, nastavak dalje realizacije programa "Škola bez nasilja" u osnovnim školama, prilagođavanje programa "Škola bez nasilja" za predškolske ustanove i početak njene realizacije, promovisanje programa "Škola bez nasilja" u srednjim školama i motivisanje škola za realizaciju programa, sprovođenje preventivnih programa Ministarstva unutrašnjih poslova u zajednici,¹⁴ iniciranje sprovođenja akcije "Droga je nula, život je jedan" u obrazovno vaspitne ustanove na teritoriji Republike Srbije, sprovođenje programa "Trgovina ljudima (decom) – prevencija i edukacija" za nastavnike školske psihologe i pedagoge i iniciranje i sprovođenje preventivnih programa iz oblasti zaštite od nasilja, pre svega vršnjačkog nasilja, u sajber prostoru za nastavnike, roditelje i učenike.

Navedene aktivnosti prema *Akcionom planu* realizovaće se u periodu od 2010 do 2012 godine uz periodičnu evaluaciju i izveštavanje o postignutim rezultatima.

---

¹⁴ S tim u vezi Ministarstvo unutrašnjih poslova i Ministarstvo prosvete pokrenuli su zajednički projekat "Bezbedno detinjstvo – razvoj bezbednosne kulture mladih". Tokom realizacije programa licencirani policijski službenici i nastavno osoblje upoznaju đake osnovnih škola s rizicima i pretnjama koji mogu da ugroze njihovu bezbednost, ali i sa načinima zaštite. Licencirani policijski službenici ušli su u učionice nakon pohađanja za njih posebno organizovane obuke. Predviđeno je da do kraja godine, kroz razgovor, prezentacije, kratke filmove i kvizove sa đacima petih razreda svih osnovnih škola u Srbiji, na tri časa razredne nastave pričaju o tome kako da prepoznaju, izbegnu ili prijave nasilje. Teme koje će posebno biti obrađivane su: vršnjačko i elektronsko nasilje, prevencija vršnjačkog nasilja, prevencija zloupotreba droga i alkohola, bezbednost dece u saobraćaju i njihovo upoznavanje sa radom policije.

ZAKLJUČAK

Mišljenja smo da prevencija nasilja nad decom, pre svega, njegovog posebnog oblika: *prevencija nasilja među decom*, mora imati centralno mesto i u budućem strateškom pristupu u odnosu na ovu izuzetno složenu problematiku. Inače, razvoj preventivnih strategija koji podrazumeva široki spektar raznovrsnih preventivnih aktivnosti kojima se može doprineti podsticanju pravilnog socijalnog razvoja, omogućavanja formiranja prosocijalnih i sprečavanja ispoljavanja nasilnih oblika ponašanja mora biti integrisan u strukturu i funkcionisanje porodičnog, školskog i sistema zajednice (Popović-Čitić i Žunić-Pavlović, 2005: 73). Ovaj strateški pristup treba, pre svega, da podrazumeva materijalnu i političku podršku, jasno definisanje problema i osnovnih uzroka, da odredi najugroženije kategorije dece (i kao učinioce i kao žrtve nasilja), definiše najurgentnije oblasti u kojima treba preventivno delovati, odnosno pristupiti povezivanju institucionalnih i kadrovskih kapaciteta na lokalnom i nacionalnom nivou.

Napore koje Republika Srbija čini poslednjih godina, u smislu jasnog izdvajanja prioriteta problema i čvrstog opredeljenja za poštovanje prava svakog deteta da bude zaštićeno od svih oblika nasilja, su od ogromnog značaja. S tim u vezi smatramo da postoje i povoljne okolnosti da se i u Republici Srbiji, kao što je to uradila Hrvatska, učini još jedan korak u pravcu donošenja jedinstvenog dokumenta koji bi se odnosio na aktivnosti u cilju prevencije i zaštite dece od nasilja među decom. Ovaj dokument morao bi da sadrži opšteprihvaćenu definiciju šta se podrazumeva pod pojmom: *nasilje među decom*, odnosno označi oblike ponašanja među decom koji predstavljaju nasilje i vrlo detaljno propiše obaveze nadležnih državnih organa i institucija u postupanju u slučajevima nasilja među decom, kao i način i sadržaj njihove međusobne saradnje. Kao i u Hrvatskoj, to bi i u Srbiji izbrisalo dilemu oko toga šta se pod ovim pojmom podrazumeva u okviru relevantnih sistema i institucija, tako i u vezi sa odgovorom na pitanje šta se smatra "primerenim postupanjem", a koje predstavlja odgovor na pojavu nasilja među decom. Ovo posebno imajući u vidu jer se nasilje među decom odvija u različitim okruženjima i povodom njega su ovlašćeni da reaguju predstavnici raznih državnih organa i institucija.

REFERENCE

- (1) Akcioni plan za sprovođenje Nacionalne strategije za prevenciju i zaštitu dece od nasilja, Zaključak Vlade Republike Srbije 05 Br: 560-1747/2010.
- (2) Conragan, C. (2002). Children in Conflict with the Law: Victims of the Transition - An assessment of the juvenile justice system in the Republic of Serbia and Montenegro, UNICEF document.
- (3) Flay, B. R., Allred, C. G. (2003). "Long-term effects of the Positive Action Program – A Comprehensive, Positive Youth Development Program", American Journal of Health Behaviour, 27 (1), str. 6-21.
- (4) General's Study on Violence against Children Regional Desk Review: Middle East and North Africa, United Nations Secretary, 2005.
- (5) General's Study on Violence against Children, United Nations Secretary, Summary report (2005), New York: UNICEF.
- (6) Global Summary of the Legal Status of Corporal Punishment of Children, 28th June 2006.
- (7) Ilić, Z. (1998). "Zlostavljanje dece (mladih) u vaspitnim i vaspitno-popravnim ustanovama", u: Milosavljević, M. (ur.) Nasilje nad decom, Beograd, Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu.
- (8) Jović, V., Zečević, O. Stevanović, D. (2008). "Prevencija i suzbijanje krivičnih dela i prekršaja u vaspitno obrazovnim ustanovama i njihovom okruženju", u: Matejić-Đurić, Z. (ur.) Poremećaji ponašanja u sistemu obrazovanja, Beograd: Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, str. 141-152.
- (9) Mihalic, S., Fagan, A., Irwin, K., Ballard, d., Elliot, D. (2004). Blueprints for Violence Prevention, Boulder CO: Center for the Study and prevention of Violence.
- (10) Olweus, D. (1989). "Bully-victims problems among schoolchildren: Basic facts and effects of a school based intervention program", u: Rubin, K., Heppler, D. (ur.) The development and treatment of children-hood aggression, Hillsdale: Erlbaum.
- (11) Olweus, D. (1998). Nasilje među decom u školi – šta znamo i šta možemo učiniti, Zagreb: Školska knjiga.
- (12) Olweus, D. (2001). Olweus' Core Program Against Bullying and Antisocial Behaviour (a Teacher Handbook), Bergen: University of Bergen.

- (13) Pinheiro, P. S. (2006). World Report on Violence against Children, published by the United Nations Secretary – general's Study on Violence against Children, Geneva: ATAR Roto Presse SA.
- (14) Pluť, D., Popadić, D. (2006). Škola bez nasilja - ka sigurnom i podsticajnom okruženju za decu, Beograd: UNICEF & Institut za psihologiju Filozofskog fakulteta.
- (15) Pluť, D., Popadić, D. (2007). U lavirintu nasilja: Istraživanje nasilja u ustanovama za decu bez roditeljskog staranja u Srbiji, Beograd: Institut za psihologiju & Save the Children UK, kancelarija u Beogradu.
- (16) Polazni okvir Nacionalna strategije prevencije kriminaliteta (2009). Beograd: Ministarstvo unutrašnjih poslova, ISBN: 978-6-83397-11-2.
- (17) Popović-Ćitić, B. (2009). "Vršnjačko nasilje u sajber prostoru", Temida, br. 3, str. 43-62.
- (18) Popović-Ćitić, B., Žunić-Pavlović, V. (2005). Prevencija prestupništva dece i omladine, Beograd: Ministarstvo prosvete i sporta Republike Srbije & Pedagoško društvo Srbije.
- (19) Programa aktivnosti za sprječavanje nasilja među djecom i mladima (2004). Djete i društvo (časopis za promociju prava djeteta), Zagreb: Ministarstvo obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti, str. 83-99.
- (20) Protokol o postupanju u slučajevima nasilja među decom i mladima (2004). Djete i društvo (časopis za promociju prava djeteta), Zagreb: Ministarstvo obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti, str. 101-112.
- (21) Radočaj, T. (2005). "Nasilje među djecom" Djete i društvo (časopis za promociju prava djeteta), Zagreb: Ministarstvo obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti, str. 102-115.
- (22) Reza, A., Mercy, J. A., Krug, E. (2002). "Epidemiology of violent deaths in the world", Injury Prevention, vol 7, str. 104-111.
- (23) Rigby, K. (2002). A Meta-evaluation of Methods and Approaches to Reducing Bullying in Pre-schools and Early Primary Schools in Australia, Commonwealth Attorney-General's Department.
- (24) Stevanović, I. (2009). "Krivična dela vezana za iskorišćavanje dece u pornografske svrhe zloupotrebom računskih sistema i mreža (međunarodni i domaći krivičnopravni okvir", Temida, br. 3, str. 27-41.
- (25) Wernham, M. (2004). An Outside Chance: Street Children and Juvenile Justice – An International Perspective, London: Consortium from Street Children.

THE NECESSITY OF ESTABLISHING A UNIFIED PROGRAM OF ACTIVITIES FOR THE PREVENTION OF VIOLENCE AMONG CHILDREN IN THE REPUBLIC OF SERBIA

Forms of violence among children, with which scientific, professional and general public in Serbia is recently faced, show increase of more serious forms of violence. Taking into account this fact, the author points out the need for appropriate action by all responsible parties and the necessity of making a unique program of activities for the prevention of violence among children. The paper also gives a brief review of certain preventive activities that have been implemented primarily in the school environment in the Republic of Serbia, as well as review of some examples of good practice from around the world.

*KEY WORDS: unified program / prevention / violence among
children / adequate action*

Zbornik
Instituta za kriminološka i
sociološka istraživanja
2010/ Vol. XXIX / 1-2 / 89-108

Originalni naučni rad
UDK: 364.633-053.2/.6-078
343.85:343.541-053.2/.6
ID broj: 180169484

PEDOFILIJA I MOGUĆNOSTI SOCIJALNE REAKCIJE*

Leposava Kron*
Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd

Nema tog zla koje ne bi moglo na još gore izaći.

William Scheckspere: Mera za meru

Da je seksualna zloupotreba dece problem koji ima ozbiljne kliničke, moralne, psihološke i pravne implikacije nije potrebno posebno dokazivati.

Eksperti upozoravaju da je oko 10% dece u svetu danas seksualno zloupotrebljavano na neki od mogućih načina (American Academy of Child and Adolescent Psychiatry, 2004; Levine, 2002). Ovaj dramatičan i alarmantan statistički podatak najverovatnije ukazuje samo na vrh ledenog brega. Potreba za dobro kontrolisanim studijama subjekata čija je seksualna agresija usmerena ka deci, kao i rasvetljavanje specifične dinamike kod izvršilaca incesta i pedofila, u ideji dizajniranja adekvatnih preventivnih programa i eventualne predikcije i kontrole, postaje ekstremno očigledna u kontekstu razornih posledica ovog oblika kriminala. Ovo tvrdimo pre svega svesni da je subjekt eventualne zaštite daleko ranjiviji, senzitivniji i bespomoćniji od bilo koje odrasle žrtve kriminala kao i da su posledice mnogo komplikovanije i teže ispravljive, ako to uopšte i mogu biti.

KLJUČNE REČI: pedofilija / seksualno nasilje nad decom / socijalna zaštita

---

* Ovaj tekst je nastao kao rezultat rada na projektu "Prevenција kriminala i socijalnih devijacija" koji finansira Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije, broj 149016.

* Email: bebakron@gmail.com

1. PEDOFILIJA KAO SEKSUALNO ABERANTNO I SEKSUALNO DELINKVENTNO PONAŠANJE

U stručnoj književnosti postoji izvesna konfuzija u pogledu distinkcije između seksualnog prestupnika i seksualno aberantne (pervertovane) individue. Ponekad se ovi termini neopravdano upotrebljavaju sinonimno. Seksualna devijacija ili perverzija (tzv. "protivprirodna" seksualna praksa) može se definisati kao bilo koji oblik seksualnog ponašanja koji značajno odstupa od važećih normi i u datoj kulturi se procenjuje kao patološki. Pomaci u zakonskim, psihološkim, kulturnim i socijalnim standardima značajno relativizuju ovaj pojam. Individualno seksualno ponašanje može se smatrati devijantnim zato što je statistički neuobičajeno, zakonom proskribovano, socijalno nepoželjno, biološki neprokrativno, fizički povređujuće ili psihološki neproduktivno (Ellis, 1965). Mnoštvo kriterijuma stvara ozbiljne teškoće prilikom donošenja suda o tome šta je to devijantno. Seksualni prestupnik se može definisati kao individua koja je optužena i osuđena zbog seksualnih aktivnosti koje su zakonom zabranjene. Pretpostavlja se da većina tehničkih seksualnih prestupnika nikada ne biva uhapšena ili osuđena i da je njihov udeo u proporciji celokupne populacije drastično veći nego što pokazuju statistički parametri. Neki teoretičari smatraju da je broj otkrivenih slučajeva ovih oblika ilegalnih aktivnosti oduvek bio infinitezimalan (Reckless, 1961; Levine, 2002).

1.1. Definicija pedofilije i dijagnostički kriterijumi. Termin *Paedophilia erotica* skovao je 1896. bečki psihijatar Richard von Krafft-Ebing u svojoj čuvenoj knjizi *Psychopathia Sexualis* (Krafft-Ebing, 1965) i opisao je sledećim karakteristikama: a) seksualno interesovanje za decu prepubescentnog uzrasta ili na početku puberteta, b) takvo seksualno interesovanje je ekskluzivno ili pretežno usmereno na decu, c) to seksualno interesovanje je trajno.

U psihološkoj literaturi danas postoji konsenzus u pogledu toga da se pod pedofilijom podrazumeva patološki seksualni interes i uključivanje u seksualne aktivnosti sa sasvim malom ili prepubescentnom decom (ispod 12-13 godina) istog ili suprotnog pola. U DSM-IV (American Psychiatric Association, 2000) pedofilija se definiše kao postojanje intenzivnih seksualnih fantazija, seksualnih impulsa ili ponašanja koje uključuju seksualne aktivnosti sa prepubescentnim detetom. U ICD-10 (World Health Organization, 1994) pedofilija se definiše kao seksualna preferencija prema deci, dečacima, devojčicama ili i jednim i drugima, najčešće prepubertetskog ili ranog pubertetskog uzrasta.

Mnogi teoretičari analitičkog smera ističu da je priroda muške pedofilije mazohistična i da su oni često impotentni i preplavljeni kastracionom anksioznošću. Pedofil vidi dete kao slab i dostupan objekt. Treba razlikovati pedofile koji su primarno seksualno devijantni od osoba kod kojih se zlostreba dece javlja kao simptom organskog moždanog sindroma (npr. senilna deterioracija).

Pedofilija se može specifično odnositi na decu istog pola, suprotnog pola ili uključiti decu oba pola. Ona, takođe, može biti ekskluzivnog tipa (kada je osoba privučena isključivo decom) ili neekskluzivnog tipa. Posebno drastičan oblik pedofilije može biti sveden isključivo na incestno ponašanje. Mada su psiholozi svesni činjenice da su latentna ili manifestna incestuoza osećanja prilično česta kod njihovih pacijenata, oni su takođe svesni da većina tih pacijenata razvija stroge mehanizme odbrane protiv njih, budući da je tabu incesta vrlo moćna zabrana u mnogim kulturama.

1.2. Raširenost pedofilije. O incidenciji pedofilije ne može se sa izvesnošću zaključivati budući da ne postoji dovoljan broj dobro kontrolisanih empirijskih studija iz ove oblasti, kao i da je ta oblast komplikovana za istraživanje najviše usled fakta da se radi o ponašanju koje se, usled socijalne i moralne stigmatizacije, veoma vešto prikriva. Neke studije sugerišu (Malamouth et al., 1986) da aproksimativno četvrtina muške populacije globalno posmatrano ispoljava neku meru seksualnog uzbuđenja¹ u odnosu na seksualne stimuluse pedofilnog sadržaja. Neka istraživanja sugerišu da određeni broj pedofila (7-25%) svoje erotske fiksacije na decu abreaguje isključivo kroz masturbatorne fantazije i nikada ne prelazi na direktne seksualne prakse, bilo usled etičkih inhibicija unutar same ličnosti ili socijalno projektovanog straha od otkrivanja i kazne (Abel, 1981; Barbaree & Seto, 1997; Becker et al, 1987, Edwards, 2004; Finkelhor, 1986, Fuller, 1989, Stevenson & Wimberley, 1990).

Osobe koje seksualno zlostrebljavaju decu su, bez obzira na moguće razlike u faktorima ličnosti, sasvim izvesno mogu smatrati pedofilima, dakle, njihovi motivi za prestup su primarno i dominantno erotski, za razliku od prestupnika koji su orijentisani na odrasle žrtve, čiji motivi mogu biti i neseksualne prirode, kao što je to ekstremni bes, potreba za poniženjem, agresivnom dominacijom i sl. (v. Kron, 1992; Kron, 1993a; Kron, 1993b).

---

¹ Ovo su pokazale brojne falometrijske studije od kojih su najzačajnije one koje je sproveodio profesor Malamouth sa saradnicima sa University of Stanford, California.

Kredibilna istraživanja (Abel, Mittleman, and Becker, 1985, Ward et al., 1995, etc.), su pokazala i da pedofilni delinkventi počinju sa svojim prestupima značajno ranije od onih koji su usmereni na odrasle žrtve i često imaju veliki broj žrtava van porodice ("extra-familiar offenders") kao i sistem vrednosti koji podržava taj stil života ("offense lifestyle").

Pedofilija kao stanje erotske fiksacije na decu sama po sebi ne predstavlja prestup, nije pravni termin i nema pravne implikacije – pedofilija predstavlja *psihološko stanje*. Međutim, pedofilne prakse, dakle seksualne aktivnosti između odraslih i prepubescentne dece se univerzalno smatraju zloupotrebom dece i ilegalne su u većini zemalja u svetu.

1.3. Podvrste pedofilije. Ephebephilia se odnosi na stanje seksualne privlačnosti primarno ili ekskluzivno u odnosu na prepubescentne adolescente. Pederastija ili Shotaro complex generalno se odnosi na erotsku fiksaciju na starije muške adolescente koji su već ušli u pubertet. Lolita sindrom ili Lolita kompleks se sinonimno upotrebljavaju da bi označili stanje seksualne privlačnosti prema devojkama predpubertetskog ili ranog pubertetskog uzrasta. Nephephilia ili infantophilia uključuje privlačnost prema bebama ili infantima (0-3 godine).

2. O NEKIM UPADLJIVIM SLUČAJEVIMA SEKSUALNOG NASILJA NAD DECOM: KLINIČKE BELEŠKE

Iz moje studije 102 odrasla muška seksualna prestupnika pravomoćno osuđena zbog nekog od seksualnih delikata, od kojih je dominantan broj proglašen krivim zbog zloupotrebe dece (i to najčešće u okviru porodice), kratko ću analizirati nekoliko psiholoških profila klinički najupadljivijih slučajeva. Ispitanicima koji su se u vreme istraživanja nalazili na izdržavanju kazne, administrirane su četiri kategorije instrumenata za psihodijagnostičku procenu: Opšti upitnik, MMPI², Upitnik za praćenje razvoja i aktuelne životne situacije (POS), kao i projekivni test Crteža ljudske figure (Machover tehnika sa 14 elemenata za procenu). Klaster analizom 102 seksualna prestupnika dobijeno je 5 distinktivnih tipova profila ličnosti pri čemu je svaki tip dodatno validiran i opisan na osnovu kompletnog primenjenog dijagnostičkog instrumentarijuma (psihopatski tip, simulativni, neurotičan, "normalni" i psihotičan). Kliničke beleške koje slede ne predstavljaju "psihološke nalaze i mišljenja" *sensu stricto* budući

---

² Minnesota Multiphasic Personality Inventory

da su napisane bez pritiska dijagnostičkih dilema i diferencijalno – dijagnostičkih hipoteza, u ideji ukazivanja na one anamnestičke, bihevioralne i klinički ekspresivne detalje koji bi se mogli smatrati relevantnim za ličnost pedofilnog seksualnog prestupnika i prognozu njegovog aberantnog ponašanja. Kriterijum za izbor ispitanika koji su prikazani u ovim kratkim studijama slučaja je njihova ilustrativnost i relevantnost za temu koja je predmet ovog diskursa.

Slučaj 2.1. "Dođi da ti čika da bombonu ". Ispitanik je namamljivao male devojčice, uzrasta od šest do osam godina, ljubazno ih pozivajući u svoj stan na "bombone i žvake", posle čega im je demonstrirao "jednu igru" koja se uvek odvijala po identičnom scenariju: detetu objasni da će sada gledati neke slike, prikaže im fotografije iz porno časopisa, zatim svuče dete, dodiruje ga po telu, zatim obavi kunilingus, natera na felacio i ejakulira na detetovom telu.

Osuđen je na 4 godine.

Na testovima i u toku psihodijagnostičkog intervjua reaguje paranoidno, tvrdi da je "žrtva sredine koja mu je namestila krivično delo" i da on "mnogo voli decu i zato ih je stalno pozivao u svoju kucu na slatkiše". Rigidan, kompulsivan, sa veoma niskim socijalnim normama. Na slobodi je bio prilično socijalno izolovan. Porodična anamneza ukazuje na posesivnu i dominantnu majku i ispitanikovu zavisnost od nje. MMPI profil je tipično disimulativan što je u dijagnostičkom smislu jedan od tipskih pristupa testovnom materijalu. On je odraz tendencije da za prikrivanjem sopstvene patologije, u ovom slučaju najverovatnije zbog činjenice da se radi o krivičnom delu sa izrazito negativnom moralnom konotacijom koje povlači socijalnu stigmatu. Na jednom od testova je zapisao da sebe smatra da je "suviše dobar i da mu ta dobrota smeta" kao i da bi želeo da "ljudi o njemu misle sve najbolje i ne šire abrove po okolini". Na Crtežu, muška figura deluje nesigurno i uplašeno, a ženska dominantno i agresivno što je plauzibilna projekcija ispitanikovog odnosa sa majkom. Specifično su naglašena dugmeta na odeći što se često sreće kod infantilnih i neadekvatnih osoba. Paranoidno naglašavanje očiju odražava stav ekstremnog nepoverenja prema okolini.

Slučaj 2.2. Usvojitelji. Krivično delo ovog ispitanika sadrži elemente ekstremne bizarnosti i surovosti. Kao "otac porodice", seksualno je zloupotrebljavao, u trajanju od dve godine, troje svoje usvojene dece. Supruga i on su se na usvajanje odlučili jer u braku nisu imali svoje biološko potomstvo. U momentu otkrivanja ovog seksualnog zločina, usvojene ćerke su bile uzrasta 7 i 9 godina, a usvojeni sin 10.

Zbog višegodišnjeg seksualnog i psihičkog zlostavljanja troje svoje usvojene dece, ovaj ispitanik je osuđen na godinu dana i četiri meseca (sic!).

U obrazloženju presude, između ostalog, stoji da je sud kao olakšavajuću okolnost uzeo činjenicu da ni u kod jedne od žrtve nema dokaza o penetraciji, već su se seksualne prakse ispitanika zaustavljale na uzajamnoj masturbaciji i oralnom seksu.

MMPI profil ovog ispitanika je u kliničkom smislu izrazito poremećen. Skorovi na kliničkim i skalama validnosti ukazuju na konfuzno, bizarno i disocirano mišljenje, sklonost idejama paranoidnog tipa, nezrelost, narcizam i sklonost egzibicionizmu. Na Machover tehnici ljudske figure deluju bizarno, infantilno i seksualno neizdiferencirano. Oči kao tačkice ukazuju na emocionalnu nezrelost, egocentričnost i zaokupljenost sobom.

Budući da su obe figure predstavljene bez vrata to bi mogao biti indikator odsustva adekvatne povezanosti između tela koje predstavlja impulsivni život i glave koja je reprezentent racionalne kontrole. Za moj osnovni utisak o ovom crtežu čini se najprikladnijom rečenica: "Osobe koje su ograničene u kretanju i kontaktu sa spoljašnjim svetom često crtaju vegetirajuću, regresivnu, katkad budalastu figuru ograničavajući crtež na najnužnije" (Mahover, 1977).

Slučaj 2.3. "Ako ne budeš dobra, zaklaću te!". Ispitanik je silovao devojčicu od 12 godina, ćerku svoje supruge, sa kojom je živio u istoj kući. U vreme sklapanja braka supruga je bila u drugom stanju sa bivšim mužem. Iako je znao da to nije njegovo biološko dete, ispitanik je prihvatio devojčicu, vaspitavao je i brinuo se o njoj kao o svom detetu. U dva navrata, kada je majka bila na poslu, silovao je devojčicu pod pretnjom da će je zaklati. Posle zločina i razvoda pokušao je samoubistvo barbituratima.

Osuđen je na tri godine.

Potiče iz vanbračne zajednice, otac nepoznat, a sam ispitanik je odrastao sa očuhom. Posедуje istorijat zloupotrebe supstanci (alkohola, droga i tableta).

MMPI profil povišen je na "neurotskim" skalama (depresije, histerije i hipohondrije) uz dodatni naglasak na skali psihastenije. Kod ove osobe dominiraju depresivni simptomi neurotskog reda: ispitanik je razočaran u sebe, bez samopouzdanja, pesimističan, ima psihosomatske smetnje vegetativnog tipa. Osobe sa ovakvim profilom su frustraciono netolerantne, u stresnim situacijama sklone pasivizaciji i bežanju u bolest,

napete, anksiozne i nesposobne za opuštanje. Suštinski, to su pasivno-zavisne ličnosti čiji su interpersonalni odnosi siromašni i neadekvatni.

Na POS-u su prisutni indikatori gubilačkog scenarija: neželjenost, negativan doživljaj detinjstva i povređujuće poruke majke. Na istom testu napisao da "često razmišlja o tome da mu je penis suviše mali".

Muška figura je pomalo bizarnog, ptičijeg lika, sa asimetričnim rukama i izostavljenim šakama, verovatno na psihogenoj osnovi krivice.

Slučaj 2.4. "Pevac je kriv". Ispitanik, star 46 godina, silovao je devojčicu od nepunih 10 godina kojoj je on teča (ćerku njegove svastike) i pri tome joj naneo teške telesne povrede. Devojčica je bila izuzetno nerazvijena čak i za svoj uzrast, bez sekundarnih seksualnih karakteristika i snažno je krvarila u toku i posle čina. Osuđeni joj je pretio da će je ubiti ako roditeljima ne objasni "da je uključao pevac kad je bila u WC-u". Devojčica je, pri prijemu na ginekološku kliniku gde je operisana zbog zadobijenih povreda, priznala da je silovao teča.

Ispitanik je osuđen na 8 godina.

MMPI profil ukazuje na dominaciju neurotičnih tendencija depresivnog tipa, simptome autonomnog nervnog sistema, na nezrelost, egocentričnost i anksioznost.

Podaci iz porodične anamneze ukazuju da subjekt potiče iz razorene porodice u kojoj je, po očevoj smrti, do četvrte godine, bio kod majke, a zatim prešao kod strica od malena radeći kao sluga.

U životnom scenariju prisutni su sledeći indikatori: negativan emocionalni naboj vezan za detinjstvo, konfuzno odlučivanje. Bazična životna pozicija našeg ispitanika je depresivna: Ja nisam OK - Ti nisi OK, u kojoj preovlađuju osećanja očaja, beznađa, nevoljenosti. Osim upadljivog neraspoloženja na licima figura, crtež je nekarakterističan.

Slučaj 2.5. "Ja sam samo kontrolisao njenu higijenu". Anamnestički podaci ukazuju na izuzetno agresivnog oca koji je maltretirao ukućane i produženu *enuresis nocturna* koja je postojala i u vreme izvršenja krivičnog dela. Istorijat incestnog ponašanja ispitanika sadrži elemente izuzetne bizarnosti i surovosti. Svoju ćerku je godinama, kada majka ne bi bila kod kuće, terao da se svlači pod izgovorom da "kao otac kontroliše njenu higijenu" pri čemu je uvek pitao da li ga voli. Prilikom tih "kontrola" dodirivao je po telu budno prateći njene pubertetske promene. On je svoju ćerku prvi put silovao kada je imala 15 godina, u kolima. Kada je devojčica odbila da se svuče on je to uradio nasilno i obavio koitus. Nekoliko meseci kasnije silovao je devojčicu u kući dok mu je supruga bila

na poslu i naredio joj da "mami ništa ne priča jer je ona zastarelih shvatanja i neće moći ništa da razume".

Trećom prilikom je naterao da uđe u kadu "jer joj je kosa prijava", ušao za ćerkom i silovao je dok je devojčica plakala i branila se. Par meseci kasnije usledila je drama koja će se završiti razvodom i hapšenjem.

Ispitanik je u alkoholisanom stanju naredio ženi i ćerki da se svuku, pri čemu je supruzi objasnio da je "detetu i ranije kontrolisao higijenu". Žena ga je sprečavala uporno braneći ćerku od njegovih nasrtaja, posle čega ispitanik uzima bajonet i stavlja ga ćerki iznad glave uz tekst: "Šta sam odlučio mora biti inače će neko pasti mrtav". U toku koitusa sa ćerkom žena ga je udarila pepeljarom što je rezultiralo batinama i njenim telesnim povredama.

Osuđen je na osam godina. Delo ne priznaje i tvrdi da je to "stravična zavera žene i ćerke protiv njega".

Profil na MMPI ukazuje na socijalnu preosetljivost i netolerantnost ispitanika, na poteškoće u interpersonalnim komunikacijama, uvredljivost, sklonost paranoidnim interpretacijama, osećanje inferiornosti koje projektuje na okolinu, rigidnost, egocentričnost i sklonost neadekvatnom reagovanju.

Na testu životnog scenarija preovlađuju ideje proganjanja. Njegov osnovni problem je "kako verovati ženi", smatra da bi "odlično uspeo u životu da nije došlo do ove katastrofe" i da je on "častan čovek na koga je bačena ljaga". Najvažnija poruka majke bila je "Sine, obraz ti je preči od svega. On ti je svetinja".

Na Machover tehnici je upadljivo paranoidno naglašavanje ušiju što ukazuje na preteranu opreznost i nepoverenje. Konfliktno naglašavanje kose bi moglo biti znak eventualnih teškoća u seksualnoj sferi.

Slučaj 2.6. Silovanje nemoćnih i bolesnih. Ovaj ispitanik je silovao: 1) debilnog dečaka od trinaest godina, dijabetičara, čiji su roditelji njegovi kućni prijatelji; 2) devojčicu od jedanaest godina i 3) pokušao da siluje dečaka od šest godina pri čemu mu je naneo i sledeće telesne povrede: krvave podlive oko očiju, posekotine na obrazima, oguljotine i krvne i podlive oko anusa (dete se u poslednjem trenutku otrglo i pobešlo iz žbunja).

Osuđen je na osam godina.

Ispitanik potiče iz razorene porodice u kojoj su oba roditelja, kao i on sam, alkoholičari. Nikad nije bio oženjen. Ima prethodni kriminalni dosije.

Depresivno-Paranoidno-Histerični MMPI profil ukazuje na sklonost neraspoloženju i tužnim emocijama, odsustvo samopouzdanja,

egocentričnost, preosetljivost u socijalnim kontaktima, sklonost ka odbacivanju bliskih osoba i paranoidnim obradama događaja. Osobe koje pripadaju ovom tipu u stresnim situacijama reaguju depresivnim povlačenjem i obično su uvredljive, agresivne, socijalno insuficijentne i sa naglašenim osećanjem inferiornosti.

Patološko povišenje na skali šizofrenije mogao bi indukovati bizarno, konfuzno mišljenje, eventualne derealizacione fenomene, sumanutu izvesnost i rigidnost psihotičnog tipa.

Životni scenario je sa elementima gubilačke programiranosti. Životna pozicija ispitanika je paranoidna: Ja sam OK - Ti nisi OK.

Na obe ljudske figure vidimo paranoidno naglašavanje očiju kao znak nesigurnosti i opreza.

Slučaj 2.7. Sadističko silovanje devojčice. Ispitanik je silovao i naterao na oralni seks devojčicu od deset godina i pri tome je izudarao po glavi i po celom telu.

Osuđen je na deset godina.

Više puta psihijatrijski lečen, a u zatvorskoj bolnici u Beogradu prinudno lečen od alkoholizma. Već tri puta osuđivan zbog seksualnih delikata. Ima veoma niske socijalne norme. U zatvoru je imao dva pokušaja suicida: prvi sečenjem vena ("hteo sam da vidim svoju krv") a drugi put zabadanjem noža u stomak. Oba pokušaja suicida sadrže u sebi mnogo histeričnog privlačenja pažnje. Kao dete bio epileptičar, mucao, išao u specijalnu školu. Odrastao u patogenim uslovima, uz oca koji je bio agresivna i destruktivna osoba, alkoholičar, i prema kome ispitanik ima ambivalentan stav poistovećanja i odbacivanja ("Moj otac i ja smo nakaze alkoholičari" - detalj sa POS-a).

Analiza MMPI skala ukazuje na tipično simulativan profil. Ispitanik je bio neželjeno dete, ima negativne asocijacije u vezi sa detinjstvom, iskustvo povređujućih očevih poruka, gubilački scenario i hamartičnu skriptnu dobit. Važne odluke za svoj život donosio je u stanjima zbunjenosti i odsustva suštinskih informacija. Postoji upadljiv nesklad između onoga što ispitanik misli o sebi i kako bi želeo da ga vide drugi. Njegova životna pozicija je kriminalna: Ja sam OK - Ti nisi OK. Otkriva nam zanimljiv podatak iz sopstvene seksualne istorije: "Imao sam 13 godina 1972. godine nalazio sam se u društvu starijem od sebe: tu su se nalazile i devojke, jedna od njih je tražila da imamo odnose pred celim društvom, pošto sam stidljiv ja sam odbio, ali celo društvo i ona su navalili i tako samo imali odnos", što svakako nije najbolja osnova za kasnije formiranje

uspešnih i zdravih heteroseksualnih odnosa. Ispitanik je opisao (na POS-u) i sledeći seksualni problem: "Previše volim da iz daljine posmatram devojke ili mlade žene i da onanišem na njih i čak kažem al' ste zgodni (sledi nekoliko vulgarnih deskripcija) i tako se zadovoljim". Opisani problem ukazuje na histerično-egzibicionističke tendencije.

Slučaj 2.8. "Udaviću te!" Ispitanik je silovao dečaka od osam godina u kupatilu, pošto mu je pre toga zapužio usta papirnom maramicom i zapretio da će ga zadaviti.

Osuđen je na dve i po godine (sic!).

Paranoidno-Depresivno-Psihopatski MMPI profil ukazuje na teškoće u uspostavljanju odgovarajućih interpersonalnih odnosa, socijalnu anksioznost i preosetljivost, psihopatske i asocijalne tendencije, niske moralne norme, odsustvo osećanja krivice, osećanja bezvrednosti i inferiornosti, sklonost nekontrolisanom ponašanju i agresivnom pražnjenju, impulsivnost i rigidnost.

Crtež je psihološki upadljiv. Obe figure su prikazane stereotipno, kao ličnosti iz stripa što može biti znak nezrelosti i egocentrizma na šta ukazuje i narcistično naglašavanje genitalija na muškoj figuri.

Slučaj 2.9. Silovanje komplikovano teškim telesnim povredama. Ovaj ispitanik je silovao devojčicu od jedanaest godina nanevši joj teške telesne povrede (rascep međice i oštećenja sluzokože).

Osuđen je na deset godina.

Njegov MMPI profil, sa povišenjima na skalama psihopatskih devijacija i paranoidnosti ukazuje na defektnu moralnu svest, socijalnu neprilagođenost i nepoštovanje društvenih normi, afektivnu labilnost, nesposobnost dubokog emocionalnog reagovanja, sumnjičavost i eventualne iluzije proganjanja. O svom doživljaju detinjstva zapisao je sledeće: "Bilo je tužno bez imalo radosti u životu. Imao sam težak i pakostan život." Njegova bazična životna pozicija je paranoidna: Ja sam OK- Ti nisi OK, dakle dominiraju osećanja ljutnje, trijumfa, osvetoljubivosti i nevinosti. Ispitanik je nacrtao dve ženske figure (!), obe sa paranoidno naglašenim očima, kosom u neredu i rukama bez šaka što se obično smatra znakom infantilne agresije. Sekundarne seksualne karakteristike nisu uočljive. Činjenica izostavljanja muške figure mogla bi se interpretirati konfliktnom seksualnošću praćenom heteroseksualnom anksioznošću ili izvesnim stepenom seksualne inverzije.

Slučaj 2.10. Alkoholičar. Ispitanik, alkoholičar u toksikomanskoj fazi, osuđen je na pet godina zbog silovanja trinaestogodišnje devojčice. Izrečena mu je i izvršena mera bezbednosti obaveznog lečenja od alkoholizma, ali su

simptomi fizičke i psihičke zavisnosti (nemogućnost apstinencije, pad tolerancije, odsustvo kontrole, učestale amnezije za događaje koji su se odigrali u alkoholisanom stanju) ostali.

Usamljeni šiljak na skali psihopatskih devijacija uz nekarakteristične skale validnosti na MMPI govori nam o emocionalno nestabilnoj, impulsivnoj i nezreloj ličnosti, niskim moralnim normama i otežanoj kontroli agresivnosti. Statistike govore da su osobe sa ovim tipom profila često neusklađene u svom seksualnom funkcionisanju, sklone perverzijama i zloupotrebi alkohola što je očigledno slučaj i kod našeg ispitanika.

Dalstrom i saradnici (1975) ističu da su osobe sa visokim skorom na skali psihopatskih devijacija često u detinjstvu imale iskustvo roditeljskog odbacivanja ili maltretmana, razoren dom i neadekvatne socio-ekonomske uslove života. O tome svedoči i podatak koji nam, u svojoj autobiografiji, iznosi sam ispitanik: "Da vam pravo kažem nas je u porodici bilo puno dece. 7 dece to je dosta tužno. Bez majke samo sa ocem i babom i dedom. To je dugačka priča koju samo zna moj otac i najstarija sestra, naravno i maćeha". Njegova osnovna impresija o detinjstvu jeste da je bilo "siromašno". Misli da ljudi kao on "obično nemaju sreće u ljubavi a posle toga se opredele za alkohol." Njegova životna pozicija je depresivna: Ja nisam OK-Ti nisi OK, dakle dominantna su osećanja beznađa, besciljnosti, nevoljenosti, odbačenosti i očajanja.

Isprekidane linije i brojne osenčane površine kao i potpuna nesigurnost i nespretnost opšteg grafomotornog izvođenja Crteža ljudske figure verovatno su znak ne samo konfliktne seksualnosti našeg subjekta već i njegovog nekladnog i neadaptiranog odnosa i prema njemu samom i prema svetu koji ga okružuje.

3. PSIHOLOŠKI FAKTORI I PSIHOLOŠKE IMPLIKACIJE SEKSUALNOG KRIMINALA ČIJE SU ŽRTVE DECA: ISTRAŽIVAČKI DOMETI

U poslednje dve dekade publikovani su rezultati velikog broja studija o seksualnoj zloupotrebi dece i traumi incesta, temi koja je isuviše dugo bila prekrivena "zaverom ćutanja" i predstavljala "najbolje čuvanu tajnu".

Statistike o incidenciji ovog oblika kriminala krajnje su alarmantne a one, verovatno, predstavljaju samo vrh ledenog brega. Eksperti upozoravaju da je oko 10 procenata američke populacije imalo incestuozna iskustva i da je oko 15 procenata dece u ovoj kulturi seksualno zloupotrebljavano na neki od mogućih načina (Roth, 1987; Levine, 2002). Fuller (1989) ističe

podatak da svake godine između 100.000 i 500.000 dece u SAD biva seksualno zlostavljano. Mrazek (1984) procenjuje da aproksimativno 10 do 15 procenata dece ili adolescenata ima iskustvo od najmanje jedne seksualne viktimizacije čije razorne i uglavnom nepopravljive posledice gotovo da i nije potrebno posebno naglašavati.

Goldwater i Duffy (1990) ispitali su 182 psihijatrijske pacijentkinje koje su kao male bile žrtve seksualnog zlostrebljavanja. Žene koje imaju takvo iskustvo ispoljavaju patološke vrednosti na MMPI skalama paranoidnosti i psihopatskih devijacija. One su preplavljene osećanjem besa i imaju hostilan stav prema svetu, nepoverljive su, indirektno u komunikacijama, nesvesne svojih negativnih osećanja i nesposobne da ih izraze direktno. Scott i Stone (1988) istraživali su MMPI mere psihičke poremećenosti kod adolescentnih i odraslih žrtava incesta otac-ćerka. Rezultati nedvosmisleno pokazuju da žrtve incesta postižu T-skorove od preko 80 na skalama psihopatskih devijacija i šizofrenije.

Finkelhor (1986), u svojoj studiji, na osnovu intervjua sa odraslim osobama koje su kao deca bili žrtve seksualne zlostrebe, opisuje različite modalitete ovog oblika prestupničkog ponašanja. Seksualne aktivnosti sa decom obično uključuju dodirivanje genitalija, oralni seks ili, ređe, kompletan koitus. Incidencija masturbatornih i egzibicionističkih akcija značajno je viša od učestalosti penetracije za koju, s obzirom na uzrast žrtve, često postoje ozbiljne fiziološke kontraindikacije (čak i u situacijama kada je penetracija samo pokušana uobičajene su povrede vagine i rektalne oblasti). Ova studija izveštava i o tome da su šanse devojčica da budu seksualno viktimizirane oko dva i po puta veće od onih koje imaju dečaci. Zlostrebljavaju se deca svih uzrasta, od rođenja do osamnaeste godine (kada obično prestaje da se upotrebljava termin "dete" ali se zlostrebe, naravno, pojavljuju i dalje). Vrhunac vulnerabilnosti žrtve dostižu oko šeste - sedme godine i u prepubescentnom uzrastu, oko desete - dvanaeste godine. Neki autori, kao porodične faktore rizika za viktimizaciju, ističu sledeće: življenje bez biološkog oca, hendikepiranu, nemoćnu ili bolesnu majku, majku koja je često odsutna zbog posla, prisustvo očuha (Finkelhor, 1986; Gruber and Jones, 1983; Russell, 1986; Undervagor, 1995). Seksualno zlostrebljena deca često izveštavaju o siromašnim i emocionalno depriviranim odnosima sa roditeljima kao i o lošim međusobnim odnosima roditelja koji se odlikuju konfliktima i odsustvom ljubavi.

Devojčice - žrtve najčešće su napadane od strane nekog člana porodice za razliku od dečaka koji su samo u petini slučajeva zlostrebljeni od strane rođaka dok je u preostalim slučajevima zločinac uglavnom stranac.

Howells (1981) ističe da prilikom analize ličnosti seksualnih prestupnika čije su žrtve deca moramo imati na umu distinkciju između prestupnika preferencije i situacionih prestupnika (preference molesters and situational molesters). Dok prvi poseduju relativno stabilnu primarnu seksualnu orijentaciju ka deci i nezainteresovani su za emocionalne i seksualne odnose sa odraslima, situacioni prestupnici obično imaju normalne heteroseksualne odnose sa odraslim osobama, a prestup prema detetu ima impulsivan karakter i počinilac ga i sam procenjuje kao abnormalan. Pored ovoga, važno je razlikovati prestup koji je suštinski violentan i znači silovanje deteta od zloupotrebe deteta nenasilnim načinom prilikom kojega mu se nanosi više psihička nego fizička povreda.

Conte (1985), u svojoj studiji, sugerše pet dimenzija koje mogu biti koristan vodič za razumevanje i proučavanje prestupnika koji seksualno zloupotrebljavaju decu. Prva je negiranje problema; prestupnik svoj čin ne opaža kao povređujući za dete. Prirodno, treba praviti razliku između situacije u kojoj osoba negira zločin u cilju odbrane od osećanja krivice i stida i one u kojoj prestupnik negira problematičnost i štetnost samog akta. Drugu dimenziju predstavlja seksualno uzbuđenje. Falometrijska proučavanja nedvosmisleno ukazuju na činjenicu da kod ove vrste prestupnika dolazi do seksualne ekscitacije prilikom posmatranja seksualnih scena u koje su uključena deca (Abel et al., 1981, Malamouth et al., 1986). Treću dimenziju čine seksualne fantazije. Masturbatorne seksualne fantazije koje uključuju decu kao protagoniste mogu biti pretpostavka za seksualnu zloupotrebu dece. Četvrta dimenzija odnosi se na prisustvo kognitivnih distorzija. Ove distorzije najčešće imaju odbrambenu funkciju i pojavljuju se kao deo intrapsihičke strategije za prevazilaženje osećanja krivice i anksioznosti. Socijalna spretnost je peti faktor u Conteovoj shemi. Deficijentna socijalna i heteroseksualna spretnost može voditi zloupotrebi dece kao sredstvu za postizanje seksualnih ciljeva.

Pored ovih dimenzija, prilikom analize ličnosti seksualnog prestupnika čija je žrtva dete treba uzeti u obzir i ostale opšte probleme koji uključuju zloupotrebu alkohola ili droga, depresivnost, nisko samopoštovanje, probleme u emocionalnim odnosima, otežanu kontrolu impulsivnosti kao i negativnih osećanja.

Potreba za dobro kontrolisanim istraživanjima ličnosti čija je seksualna agresivnost usmerena ka deci kao i rasvetljavanje specifičnih problema vezanih za incestuozne učinioce, a koji bi bili osnova za dizajniranje preventivnih programa i eventualnu predikciju i kontrolu, najdrastičnije je izražena upravo u kontekstu ovog oblika seksualnog nasilja. Ovo tvrdim pre svega svesna činjenice da je predmet naše eventualne pažnje i

zaštite u ovom slučaju daleko vulnerabilniji, osetljiviji i bespomoćniji od bilo koje odrasle žrtve seksualnog kriminala pa su, sledstveno, i posledice tog čina daleko složenije i teže ispravljive, ako to uopšte i mogu biti.

Abel i saradnici (1981) identifikovali su sedam tipičnih izopačenih stavova i ubeđenja (tzv. kognitivnih distorzija) koji se najčešće sreću kod osoba koje seksualno zlorabljavaju decu:

- ~Dodirivanje genitalija nije pravi seks pa, prema tome, nema ni povrede;
- ~Deca ne pričaju o tome šta se dešava pošto uživaju u seksu;
- ~Seks učvršćuje odnose sa decom;
- ~Društvo bi trebalo da prizna da je seks sa decom prihvatljiv;
- ~Dečije raspitivanje o seksu znači da ona čeznu za seksualnim iskustvom;
- ~Upražnjavanje seksa je dobro sredstvo za učenje dece o seksu;
- ~Pomanjkanje fizičkog otpora znači da deca žele seks.

4. O MOGUĆNOSTIMA SOCIJALNE INTERVENCIJE ILI: DA LI ZAKON U OVOM PARTIKULARNOM SEGMENTU U DOVOLJNOJ MERI ŠTITI FIZIČKO I MENTALNO ZDRAVLJE, DOBROBIT DECE I MORALNI INTERES DRUŠTVA?

Seksualna zlorabotrebadece je veoma rasprostranjen problem koji ima ozbiljne kliničke, socijalne, moralne i pravne implikacije, *quod erat demonstrandum*.

Na koji način je seksualni kriminal čije su žrtve deca zakonom proskribovan, može se videti u najnovijem Krivičnom zakoniku (2005), u glavi osamnaestoj u okviru tzv. "krivičnih dela protiv polne slobode", u članu 180 gde je označen sintagmom "obljuba sa detetom".

Ergo, zakonom su za seksualno nasilje nad decom zaprećene sledeće kazne:

***"Obljuba sa detetom"*³ Član 180.**

(1) Ko izvrši obljubu ili sa njom izjednačen čin sa detetom, kazniće se zatvorom od jedne do deset godina.

---

³ Krivični zakonik (2005), pp.62 – 63. Beograd: Službeni glasnik 85, 2005.

(2) Ako je usled dela iz stava 1. ovog člana nastupila teška telesna povreda deteta prema kojem je delo izvršeno ili je delo izvršeno od strane više lica ili je delo imalo za posledicu trudnoću, učinilac će se kazniti zatvorom od dve do dvanaest godina.

(3) Ako je usled dela iz st. 1. i 2. ovog člana nastupila smrt deteta, učinilac će se kazniti zatvorom od pet do osamnaest godina.

(4) Neće se kazniti za delo iz stava 1. ovog člana učinilac, ako između njega i deteta ne postoji značajnija razlika u njihovoj duševnoj i telesnoj zrelosti."

Cak i kada telesne povrede nisu teške (v. stav 2), psihološke traume mogu biti veoma ozbiljne, a posledice dugotrajne, a kako relevantna istraživanja pokazuju – često i doživotne. Dete koje je u formativnom doživelo tako strašno i dramatično iskustvo da su mu, kako bi to rekao Harris "koža i kosti bili povređeni", nikada neće moći da povрати pređašnju nevinost duha ni formira poziciju bazičnog poverenja tako neophodnu za zdrav, srećan i produktivan život. Kao što je dobro poznato jedna od imanentnih generalnih karakteristika kriminalne scene jeste atribut tajnosti i prikrivanja. Ono što dodatno komplikuje situaciju u vezi sa seksualnim kriminalom, a posebno onim čije su žrtve deca, jeste fakt da se ova dela izrazito pažljivo prikrivaju i prečesto ostaju "dobro čuvana tajna" unutar porodice ili neke druge zatvorene zajednice. Kada te psihološko – seksualne drame i dospeju do suda, procedura dokazivanja takvih krivičnih dela komplikovana je in extremis⁴, a deca najčešće bivaju dodatno traumatizovana i viktimizirana tokom sudskog postupka.

Kada bi se više pažnje i sredstava poklanjalo primarnoj prevenciji i obrazovanju naroda onda se verovatno ne bi moglo tako jednostavno dogoditi da samo na godinu dana i četiri meseca (!) bude osuđen pedofil koji je u toku dve godine seksualno zlostavljao dve svoje male usvojene ćerke i sina (u momentu izricanja presude mališani su imali sedam, devet i deset godina), pri čemu je sud tretirao kao olakšavajuću, činjenicu da seksualne aktivnosti nisu bile koitalnog nego manuelno-oralno-analno-masturbatornog tipa (sic!). Ergo, kada se podsetimo okolnosti slučaja "Usvojitelja" (slučaj 2.2) ne možemo a da ne primetimo da izvesnost razornih posledica kao i nepopravljiva i ogromna psihološka šteta od ovakvog oblika seksualnog nasilja u tako ranom i vulnerabilnom uzrastu koje je pri svemu tome izvršila osoba u koje su žrtve imale osobitog poverenja, čine ovu presudu gotovo grotesknom. Plauzibilno je

---

⁴ Podsetimo se samo slučaja vranjskog vladike **Pahomija**.

pretpostaviti da će takva ličnost po izlasku iz zatvora nastavljati sa nasiljem iste ili slične vrste, najverovatnije nad istim žrtvama što dodatno moralno opterećuje donosiocima ove gotovo cinične presude.

U sličnom ključu mogao bi se komentarisati i slučaj 2.8. (silovanje osmogodišnjeg dečaka uz pretnje gušenjem za koje je počinilac osuđen na dve i po godine), kao i neki drugi slučajevi koji su u ovom tekstu ukratko prikazani.

5. REZIME I ZAKLJUČAK

Nataložena empirijska evidencija koja se odnosi na seksualni kriminal čije su žrtve deca ukazuje na činjenicu da većina tehničkih seksualnih prestupnika nikada ne biva uhapšena ili osuđena i da je njihov udeo u proporciji celokupne populacije drastično veći nego što pokazuju statistički parametri. Neki teoretičari smatraju da je broj otkrivenih slučajeva ovih oblika ilegalnih aktivnosti oduvek bio infinitesimalan (Reckless, 1961; Levine, 2002).

Da je seksualna zloupotreba dece problem koji ima ozbiljne kliničke, moralne, psihološke i pravne implikacije nije potrebno posebno dokazivati. Adekvatnija i rigoroznija državna reakcija na ovaj oblik kriminala u svakom slučaju bi uticala na porast kolektivne svesti o štetnosti i razornim posledicama ne samo po mentalno zdravlje konkretne žrtve već, indirektno, čitave zajednice. Statistike o incidenciji ovog oblika kriminala su alarmantne, pri čemu najverovatnije predstavljaju samo vrh ledenog brega. Eksperti upozoravaju da je oko 10% dece u svetu danas seksualno zloupotrebljavano na neki od mogućih načina (American Academy of Child and Adolescent Psychiatry, 2004; Levine, 2002).

U radu su komentarisani neki važni rezultati psihometrijskih studija odraslih osoba koje su u "nežnim godinama" bile žrtve seksualne zloupotrebe kao i istraživanja ličnosti prestupnika čije su žrtve deca.

Potreba za dobro kontrolisanim istraživanjima ličnosti čija je seksualna agresivnost usmerena ka deci, kao i rasvetljavanje posebnih problema vezanih za incestuozne učinioce, koji bi bili osnova za dizajniranje preventivnih programa i eventualnu predikciju i kontrolu, najdrastičnije je izražena upravo u kontekstu ovog oblika seksualnog nasilja. Rad na prevenciji i akcioni programi koji bi se sprovodili u savetovalištim za roditelje i zaposlene u obdaništima i školama doprineli bi pojačavanju socijalne svesti o razmerama ovog problema i potrebi za ranom detekcijom sumnjivih i opominjućih signala. U ovom kontekstu i

zakonopisci bi trebalo da imaju na umu fakt da je predmet naše pažnje i zaštite u ovom referentnom okviru daleko vulnerabilniji, osetljiviji i bespomoćniji od bilo koje odrasle žrtve seksualnog kriminala, pa su, sledstveno, i posledice tog čina komplikovanije i teže ispravljive, ako to uopšte i mogu biti. Ovo razmišljanje čitalac može smatrati zaključkom nad čitavom ovom raspravom.

REFERENCE

- (1) Abel, G. G., Mittleman, M. S., & Becker, J. V. (1985). Sex offenders: Results of assessment and recommendations for treatment. In M. H. Ben-Aron, S. J. Hucker, & C. D. Webster (Eds.), *Clinical criminology: The assessment and treatment of criminal behavior* (pp. 207-220). Toronto, Canada: M & M Graphics.
- (2) Abel, G.G., et al. (1981). Identifying dangerous child molesters. In R.B. Stuart (Ed.): *Violent behavior: Social learning approaches to prediction, management and treatment*_(pp. 116-137). New York: Brunner -Mazel.
- (3) American Academy of Child and Adolescent Psychiatry (2004) *Child sexual abuse report*. American Academy of Child and Adolescent Psychiatry: Washington.
- (4) American Psychiatric Association (2000). *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*. 4th ed. text revised. Washington DC: American Psychiatric Association.
- (5) Armentrout, J.A. & Hauer, A.L. (1978). MMPI's of rapists of adults, rapists of children and nonrapistsex offenders. *Journal of Clinical Psychology*. 34: 330-332.
- (6) Barbaree, H. E., and Seto, M. C. (1997). Pedophilia: Assessment and Treatment. *Sexual Deviance: Theory, Assessment, and Treatment*. 175-193.
- (7) Becker, J. V and Abel, G. G. (1985). Methodological and ethical issues in evaluating and treating adolescent sexual offenders. In E. M. Otey & G. D. Ryan (Eds.) *Adolescent sex offenders: Issues in research and treatment* (pp. 100-129) (Research monograph from the Center for the Prevention and Control of Rape). Rockville, MD: National Institute of Mental Health.
- (8) Becker, J. V, Cunningham - Rathmer, I., & Kaplan, M. S. (1987). Adolescent sexual offenders: Demographics, criminal and sexual histories, and recommendations for reducing future offences. *Journal of interpersonal violence*. 1: 431-445.

- (9) Blanchard, R., Lykins, A. D., Wherrett, D., Kuban, M. E., Cantor, J. M., Blak, T., Dickey, R., & Klassen, P. E. (2008) Pedophilia, hebephilia, and the DSM–V. *Archives of Sexual Behavior*. DOI 10.1007/s10508-008-9399-9.
- (10) Conte, J. R. (1985). Clinical dimensions of adult sexual interest in children. *Behavioral Sciences and the Law*. 3: 341-354.
- (11) Dalhstrom, W. G., Welsh, G. S. & Dalstrom, L.E. (1975). *An MMPI handbook* (third revisited edition). Minneapolis: University of Minnesota Press.
- (12) Edwards, D. J. (2004). Mental Health's Cold Shoulder Treatment of Pedophilia. *Behavioral Health Management*, May-June.
- (13) Edwards, M. (1997). *Treatment for Paedophiles; Treatment for Sex Offenders*. Paedophile Policy and Prevention, Australian Institute of Criminology Research and Public Policy Series (12), 74-75.
- (14) Ellis, A. (1965). The sex offender and his treatment (pp. 400-416). In H. Togh (Ed). *Legal criminal psychology*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- (15) Finkelhor, O. (1986). *A sourcebook on Child Sexual Abuse*. Beverly Hills, California: Sage.
- (16) Fuller, K.A. (1989). Child molestation and pedophilia. *The Journal of American Medical Association*, pp.602-605.
- (17) Goldwater, L. & Duffy, J.F. (1990). Use of the MMPI to uncover histories of childhood abuse in adult female psychiatric patients. *Journal of Clinical Psychology*. 45: 392-398.
- (18) Gruber, K. and Jones, R (1983). Identifying determinants of risk of sexual victimization of youth. *Child Abuse and Neglect*. 7: 17-24.
- (19) Howells, K. (1981). Adult sexual interest in children: Theories of etiology. In: M. Cook and Howells (Eds.): *Adult Sexual Interest in Children*. London: Academic Press.
- (20) Janssen, D. J. (2003). *Protoparaphilia*. Unpublished. 23-27. Via link: <http://en.wikipedia.org/wiki/Pedophilia>
- (21) Knopp, F. H. (1985). Recent developments in the treatment of adolescent sex offenders. In: E. M. Otey & G. D. Ryam (Eds.), *Adolescent sex offenders: Issues in research and treatment*. (Research monograph from the National Center for the Prevention of Rape). Rockville, MD: National Institute of mental health.
- (22) Kourany, R. F. C, Martin, J. E., & Armstrong, S. H. (1979). Sexual experimentation by adolescents who babysitting. *Adolescence*. 14: 283-288.
- (23) Krafft-Ebing, R (1965). *Psychopathia Sexualis*. Evanston, IL: Greenleaf Publishing Company.
- (24) *Krivični zakonik* (2005). Beograd: Službeni glasnik 85: 2005.

- (25) Kron, L & Nikolic, Z (2009) *Anatomija seksualne agresivnosti*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja
- (26) Kron, L. (1992). *Seksualno nasilje: psihološka studija*. Beograd: "Prometej" i Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- (27) Kron, L. (1993a). *MMPI Measures of Rapists and Dangerous Child Molesters*. Budapest: XIth International Congress on Criminology. *Socio-Political Change and Crime – a Challenge of the 21st Century*. Abstracts: p. 39.
- (28) Kron, L. (1993b). *Sexual Abuse of Children: A Clinical Study*. Budapest: XIth International Congress on Criminology. *Socio-Political Change and Crime – a Challenge of the 21st Century*, Abstracts: p.39.
- (29) Kron, L. (1994). *Problems of Child Sexual Abuse*. Montreal: XXth International Congress of Law and Mental Health. *International Academy of Law and Mental Health*, pp. 23-24.
- (30) Levine, J. (2002). *Harmful to Minors*. Minneapolis: University of Minnesota Press
- (31) Mahover, K. (1970). *Projekcija ličnosti u crtežu ljudske figure kao metoda za ispitivanje ličnosti*. Beograd: Zavod za proučvanje socijalnih problema grada Beograda
- (32) Malamouth, N., M; Check, J., V P, & Briere, J. (1986) Sexual arousal in response to aggression: Ideological, aggressive, and sexual correlates. *Journal of Personality and Social Psychology*. 50: 230-340.
- (33) Mrazek, F. J. (1984). Sexual abuse of children. In: B. Lahey and A. E. Kazdin (Eds). *Advances in Clinical Child Psychology*: Vol.6. New York: Plenum.
- (34) Rahman, T.(1988). Ephebophilia: the case for the use of a new word. *Forum for Modern Language Studies*. 24(2): 126-141.
- (35) Reckless, W. (1961). *The crime problem*. New York: Appleton-Century - Crofts INC.
- (36) Roth, L., H. (1987). *Clinical treatment of the violent person*. NY: Guilford Press.
- (37) Roundtree, G, A; Balthazar, M, L; Jordan-Cook, R; Grenier, C, E & Breau, N, L, (1990). A study of the sex role attitudes of incarcerated juvenile delinquents toward women. *Journal of offender, counseling, services & rehabilitation*. 15: 21-54.
- (38) Russell, D. E. H. (1975). *The Politics of Rape*. New York: Stein & Day.
- (39) Saunders, E. B. & Awad, G. A. (1988). Assessment, management and treatment planning for male adolescent sexual offenders. *American Journal of Orthopsychiatry*. 58: 571-579.

- (40) Scott, R. L. & Stone, D. A. (1986). MMPI measures of psychological disturbance in adolescent and adult victims of father - daughter incest. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*. 42: 251 -259.
- (41) Stevenson, H. C, Wimberley, R. (1990). Assessment of treatment impact of sexual aggressive youth. *Journal of Offender, Counseling, Services & Rehabilitation*. 15: 55-61.
- (42) Underwager, Ralph and Wakefield, Hollida (1995). Special Problems with Sexual Abuse Cases: Assessment of the Accused Adult. In J. Ziskin (Ed.) *Coping With Psychiatric and Psychological Testimony* (Fifth Edition). Los Angeles: Law and Psychology Press. pp. 1315-1370.
- (43) Vinogradov, S; Dishotsky, N; Doty, A. K; Trinkenberg, J. R. (1988). Patterns of behavior in adolescent rape. *American Journal of Orthopsychiatry*. 58: 179-187.
- (44) World health organization (1994). *International Classification of Diseases (ICD)*. Geneva: World health organization.

PEDOPHILIA AND POSSIBILITIES OF SOCIAL REACTIONS

Sexual abuse of children is a widespread problem with serious clinical, social, moral and juridical implications.

The experts keep warning that about 15 per cent of children are being sexually abused in some of many possible ways. načina (American Academy of Child and Adolescent Psychiatry, 2004; Levine, 2002). Statistics on the incidence of this type of crime are extremely alarming, and, above all, they probably represent only the top of an ice-berg.

A need for well conducted researches of those persons whose sexual aggression is directed toward children, as well as shading light on specific problems which have to do with incestuous offenders and which would be the base for designing of preventive programs and for eventual prediction and control is extremely obvious in the context of this type of sexual violence.

We declare this, being, before all, aware of the fact that the subject of our eventual attention and protection in this situation is far more vulnerable, sensitive and helpless than any adult victim of sexual offenses, and, therefore, the consequences of this act are far more complicated and more difficult to be corrected, if they can be corrected at all.

*KEY WORDS: pedophili / a sexual aggression toward
children / social reactions*

NOVI MEDIJI, NOVE GENERACIJE I DRUŠTVENI KAPITAL*

Olivera Pavićević*

Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd

Novi mediji pod kojima se podrazumevaju svi oblici društvene komunikacije na Internetu, postaju značajan socijalni činilac modernog društva. Oni nisu nosioci samo tehnološke promene u načinima komunikacije već kvalitativno menjaju odnos prema društvenosti. Uticaji novih vidova interakcije uspostavljenih u elektronskom društvenom umrežavanju (Facebook i My Space i dr.) predmet su novijih istraživanja. Još uvek nije data konačna ocena o uticaju novih medija na društveni kapital, ali se akcenat stavlja na ispitivanje društvenih grupa sačinjenih od pripadnika mlađe generacije, jer se oni pojavljuju kao najbrojniji korisnici novih društvenih mreža. Rad predstavlja pokušaj da se ustanove neka pitanja značajna za sagledavanje uticaja novih medija na društveni kapital u fokusu promena koje zahvataju generaciju mladih (srednjoškolci, studenti).

KLJUČNE REČI: novi mediji / interakcija / društveni kapital / mladi / individualizam

DRUŠTVENI KAPITAL KAO MORALNI RESURS ZAJEDNICE

Preovlađujući koncept društvenog kapitala formulisan je tako da izražava socijalnu suštinu komunalne vitalnosti. Rešenje za problem zajedničkog delanja pretpostavlja razvoj dobrovoljne kolektivne akcije i povezan je sa

---

* Ovaj tekst je nastao kao rezultat rada na projektu "Prevencija kriminala i socijalnih devijacija" koji finansira Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije, broj 149016.

* E-mail: olja64@eunet.rs

nasleđenim društvenim kapitalom u zajednici¹. Razvijeni društveni kapital shvaćen kao moralni resurs zajednice prisutan je u područjima sa dobrim funkcionisanjem lokalne samouprave u kojima su javne delatnosti građana kreirale atmosferu međusobne saradnje, uspostavile vitalne društvene mreže, jednake političke relacije i tradiciju građanske participacije. Iza ovih fenomena zrači etos međusobnog poverenja među građanima.

Uzajamna saradnja, poverenje i tolerancija čine osnov izgradnje građanske zajednice i građanskog angažovanja. Na temeljima Tokvilovog² shvaćanja demokratije kao aktivnog učešća u javnim poslovima, pri čemu preovlađuje "pravilno shvaćen lični interes" koji je ograničen kontekstom širih javnih potreba i svešću o interesima drugih, razvili su se kasniji koncepti o značaju društvenog kapitala.

Politička jednakost kao ključna odlika građanske zajednice odnosi se na jednaka prava i obaveze svih građana u zajednici povezanih horizontalnim odnosima uzajamnosti i saradnje. Takvi odnosi produkuju poverenje i toleranciju, poštovanje normi i vrednosti građanske zajednice. Društveni kapital je kao pojam u sociološkoj literaturi prisutan već decenijama. Pojavljuje se prvi put u radu Džejn Džekobs (Jane Jacobs, 1961), a preuzimaju ga Pjer Burdije (Pierre Bourdieu, 1983), Džejms S. Kolman (James S. Coleman 1988) i Rober Patnam (Robert D. Putnam 1993, 2000), koji će ga učiniti popularnim. Za razliku od fizičkog i ljudskog kapitala, društveni kapital se odnosi na veze među pojedincima – društvene mreže i norme reciprociteta iz kojih proizilazi određeni stepen pouzdanosti. Ono što zovemo "građanska vrlina" proističe iz mreže recipročnih društvenih odnosa što ukazuje na činjenicu da izolovani pojedinci ne moraju biti bogati društvenim kapitalom. Društvena interakcija čini suštinu društvenog kapitala, predstavlja osnov njegovog generisanja. Patnam ukazuje na tendenciju opadanja količine društvenog kapitala u savremenom američkom društvu kao posledicu naraslog sebičnog individualizma – izraženog kroz smanjivanje zajedničkih društvenih aktivnosti i udruživanja.

---

¹ U skladu sa Tabelini (2005) i Akocmak i ter Weel (2006) tvrde da istorija opština pre jednog veka ima značajan uticaj na postojeće verovanje u društveni kapital.

² Tokvil, O demokratiji u Americi, 1990

PROMENE

Privatnost i okupiranost personalnim predstavlja veoma značajno mesto u određenju identiteta moderne individue. Intimnost i sopstvo dobijaju centralni značaj (life politics) i postaju zamena za sve druge životne projekte. "Personalni narativ" pojačava značaj intimnog, privatnog i ličnog. Bavljenje sobom, samorazumevanje i samostalna kontrola sopstvenog života i budućnosti stavlja se u prvi plan na račun drugih, pre svega, društvenih ineresovanja i angažmana. Kolektivni identitet postaje manje značajan, a lično preispitivanje, "traženje sebe" su refleksivni odgovori na nastalu "ontološku nesigurnost" (Giddens, 1991:53). Na pitanje šta je zdravo i ispunjeno ljudsko biće preterani individualizam pruža jedan odgovor - lični rast. Samoispunjenje zamenjuje etiku obaveze kapricom individualizma, a potraga za samostalnošću i nezavisnošću je postala toliko preterana da je ugrozila "minimum javne pristojnosti i uljudnosti kao preduslov za ispunjenje života"(Bellah,et al.1985: 152-155).

Izuzetan porast interesovanja za lično uslovio je pad interesovanja za zajedničko kao motiv društvene angažovanosti, što dovodi do pretpostavke o tendenciji pada društvenog kapitala. Pojačani individualistički egoizam tumači se kao uzrok preovlađujućeg "građanskog cinizma" i političke apatije. Parole poput "moram verovati i voleti sebe","ne smem izneveriti svoje snove" smanjuju interes za udruživanje sa drugim ljudima u ostvarivanju zajedničkih ciljeva. Novi odnos prema sopstvu dovodi do opadanja intresovanja za učešće u zajedničkim aktivnostima kao što su borba za institucionalne promene, ostvarivanje socijalne pravde i građanskih sloboda, izlazak na glasanje. Ovo svojevoljno odricanje od minimuma političkog i društvenog angažmana postaje odlika američkog radikalnog individualizma. Posebno snažni efekti ove preovlađujuće ka sebi-orijentisanosti pogađaju pripadnike mlađe generacije. Prema rečima Džin Tvenge (JeanTwenge), narcisoidni individualizam u kombinaciji sa nametnutim zahtevima pop kulture koja kroz programe MTV-ija ili emisija kao što je American Idol kreira nerealna očekivanja mladih (ta se očekivanja u prvom susretu sa stvarnošću raspršuju uz veliko razočaranje) te se stvaraju generacije nezadovoljnih, apatičnih individua. Anksioznost i depresija su krajnji rezultati ovakvog stanja socijalne demotivisanosti. Tvenge, u raširenoj upotrebi novih elektronskih medija (My Space, Face Book, Twiter isl.) vidi veliki generator narcizma novih generacija. U knjizi *Generation Me* (Twenge, 2007) ona postavlja pitanja o društvenim posledicama izrazitog bavljenja sobom i definisanja identiteta kroz fotografije, profile i aplikacije za društveno umrežavanje. Narcizam proističe

iz neprestanog poziranja za kamere koje, po mišljenju autorke, uveliko premašuje poziranje filmskih zvezda iz pred-digitalnog doba. Kreirajući i osmišljavajući klipove iz svakodennog života u svrhu uključivanja u elektronske društvene mreže, eksponirajući svoju privatnost, nove generacije pretvaraju sopstveno postojanje u "performans". Narcistički orjentisani pripadnici *generation me* vide ljude koji ih okružuju isključivo kao instrumente u ispunjavanju sopstvenih potreba. Ukoliko ta svrha nije ispunjena oni postaju veoma ljuti i agresivni, odbijajući mogućnost da se stvari ne odvijaju na način koji su zamislili. Tada se frustracija ispoljava kao demonstracija moći koja može da preraste u zloćudno nasilje. Kooperativnost, solidarnost, kritičnost prema sebi i sopstvenom ponašanju povlače se pred imperativom da je "najvažnije osećati se dobro". Kada se sistem vrednosti kruniše krilaticom "Možete da budete šta god poželite" u sudaru sa realnošću koja ne omogućuje realizaciju tog principa rezultat mogu biti različite vrste društvenog haosa.

Novi odnos prema privatnosti ogleda se u deljenju najličnijih iskustava opisanih do najeksplicitnijih detalja sa širokim auditorijumom – posredovanim novim elektronskim medijima. Konačani opis karakteristika *Generacije Mi* je dominirajuća opsednutost izgledom, umnožavanje pirsinga na telu, produžetak adolescencije i materijalizam.

U želji da stvori kompletniju sliku o značaju novih oblika socijalnog ponašanja koje je oblikovano društvenim udruživanjem preko Interneta, Itan Voters (Vatters, 2003) zaključuje da, pre može biti reči o "redefinisanju prijateljstva, porodice, i posvećenosti" koje karakteriše svet novih *syber generacija*, nego o njihovom narastajućem narcizmu. On govori o kulturnom pomaku u kome se nova generacija mladih ljudi isključuje iz tradicionalnog sistema podrške šire porodice (tesno povezane zajednice) zamenjujući ih formiranjem surogata porodica - "urbanih plemena" sačinjenih od grupe prijatelja. Te grupe se neretko formiraju putem udruživanja na bazi zajedničkih interesovanja, podrške i širenja "socijalnih klika" kakve su poznate u srednjim školama. Ovakva druženja su manje ili više čvrsta, zasnovana su na zajedničkim aktivnostima i afinitetima koja su možda apolitična, ali u velikoj meri predstavljaju oslonac pojedincu i pružaju mu osećanje da nije sam. Pobijajući tezu o narastajućem narcizmu Voters ovu pojavu objašnjava polu svesnom željom za produžavanjem adolescencije i odlaganjem odrastanja (stupanja u brak, dobijanja dece).

Ričard Florida (Florida, 2002) insistira na transformaciji prirode posla, slobodnog vremena, zajednice i svakodnevnog života. On tvrdi da slično prethodnim epohama čija je industrija bila definisana "organizacijom " (50-te) ili "informacijama" (80 / 90-te), danas je definisanje profesije

povezano sa "kreativnošću" jer su čitave "klase" pojedinaca zaposlene u novim oblastima poput grafičkog dizajna, audio-inženjeringa i veb razvoja. Kreativnost se pojavljuje kao konkurentska prednost u poslu, a klasični obrazovni sistem ni u čemu ne priprema pojedinca na ovu vrstu novog tržišta rada. Utoliko se novi mediji pojavljuju kao jedan od izvora novih zahteva poslovnog ambijenta za fleksibilnošću, kreativnošću, dinamičnošću i specifičnim labavim socijalnim kontaktima čija je glavna karakteristika površnost i prostorna difuznost.

Kao zajednički zaključak može se sumirati teza o prisustvu nekoliko nepobitnih promena u društvenom životu, običajima i pravilima koji su nekada definisali civilizovano društvo. Pravila su manje formalna, nisu univerzalno prihvaćena, prulariteta i identiteta rukovodi se parolom: "Ne postoji jedan pravi način da se živi" (Twenge, 2006:18). Važnost izbora pojedinca potvrđuje se čvrstim načelom da ne treba voditi računa o onome što drugi misle. Pad društvenih pravila je zamenjen uzdizanjem pojedinca. Ova promena kursa u sferi motiva i interesovanja ima nekoliko implikacija. Pre svega, nestanak interesovanja za kolektivnu akciju koja će imati uticaj na politiku, društvo i svet, pad učešća u društvenim akcijama, opadanje interesovanja za politička pitanja. Indikatori su nezainteresovanost za informativne programe (vesti), opadanje učešća birača i opadanje vere u vladu (Twenge, 2007:140-145). Kolizija između ličnog jakog samopuzdanja i osećanja nemogućnosti kontrole spoljne situacije ogleđa se u naraslom cinizmu, pa čak i depresiji milenijumske generacije.

NOVI MEDIJI

Nove komunikacione tehnologije - novi mediji predstavljaju moderna sredstva društvene komunikacije. Njih karakteriše narasla konvergencija tehnologije, medija i zabave. Pristup kompjuterima i Internetu je univerzalan, u komunikaciju je uključena ogromna količina neverbalnih informacija (fotografije, video), tehnologija omogućuje i podstiče veze na daljinu. Mogućnost korišćenja Interneta kao zamene za TV i upražnjavanje drugih vidova zabave (videoigre, tekstovi, filmovi i sl.) povezuje komponente komunikacije, informacije i zabave. Sažimanje različitih svojstava nekoliko različitih medija (štampa, telefon, TV) kao i multifunkcionalnost u obavljanju svakodnevnih komunikacijskih potreba čini elektronsku mrežu nezamenljivim medijem modernog života.

Posebnu popularnost i rasprostranjenost u sajber-prostoru osvajaju elektronske društvene mreže koje u velikoj meri učestvuju u preoblikovanju

načina društvenog saodnošenja. Društvene implikacije njihove masovne primene još uvek su predmet novih istraživanja i različitih ocena.

Naka od pitanja koja se nameću su: Kako će novi svet digitalnih "prijateljstava" uticati na naš društveni život u stvarnom svetu? Kako ćemo se mi sami menjati u meri u kojoj postajemo stanovnici jednog virtuelnog univerzuma? Šta će sve veći prodor na Facebook i druge društvene medije značiti za način života koji živimo i kako će uticati na organizaciju života od porodičnog do političkog? Jednom rečju, potrebno je rasvetliti uticaj novih komunikacionih društvenih medija na savremeni život.

Facebook je više od "socijalne mreže, reč je paralelnom univerzumu odnosa i društvenog života. Za mnoge od gotovo 500 miliona korisnika ova mreža je postala polje delovanja gotovo podjednako značajna kao stvaran svet društvenih interakcija. Prosečni američki korisnik provede više od sedam sati mesečno na Facebook-u, i sve više ga koristi kao primarno sredstvo komunikacije. Facebook i drugi društveni mediji zauzimaju sve veći deo vremena koji se provede na mreži, postaje potentna snaga promene čiji uticaj tek počinje da se sagledava. Pored Facebooka, ogromnu posetu imaju i druge elektronske društvene mreže kao što su Twitter, LinkedIn, Plaxo, upotreba Skype za globalnu komunikaciju. Funkcionisanje elitnih socijalnih mreža još uvek nije bilo predmet analize³.

Veliki deo postojećih akademskih istraživanja Facebook-a i drugih društvenih mreža sa Interneta fokusiran je na problem prekomerne prezentacije ličnog identiteta i privatnosti (na primer, Gross i Ackuisti, 2005, Stutzman, 2006). Relativno otvorena priroda razmene ličnih informacija i ogoljavanje privatnosti koje izmiče kontroli predstavlja potencijalnu štetu i opasnost za korisnike. Osim ugroženosti koja nastaje kao posledica otkrivanja identitetskih podataka potencijalnim kriminalcima, privatnost postaje ugrožena činjenicom da sadržaji eksponirani na Internetu nemaju garantovanu zaštitu diskretnosti koja bi ih čuvala unutar mreže, tako da detalji iz privatnog života pojedinca mogu uvek osvanuti u široj javnosti i ekskluzivitet privatnog života nestaje.

Jedan od argumenata kritike elektronskih društvenih mreža zasnovan je na oceni da se radi o artificijelnim, gotovo neprirodnim načinima komunikacije i druženja. Ovaj utisak potiče od činjenice da se radi o novom društvenom mediju. Kada je prvi put predstavljen i telefon je

---

³ Podaci su izneti u panel diskusiji: *Alure of the Hive: Experts on Connectivity, Social Networking and Social Change*, Jim Luce, posted: May, 2010

smatran "veštačkim", da bi se danas telefonski razgovor doživljavao kao "pravi" i "prirodni" način komunikacije.

Najrasprostranjenija korisnička grupa Interneta su tinejdžeri. Oni su, prema istraživanjima (Ellison et al., 2007; Lenhart i Madden, 2007; Škorić i saradnici, 2009), u najboljoj poziciji, u odnosu na bilo koju drugu starosnu grupu u SAD, da iskoriste nove komunikacione tehnologije i društvene medije. Osnovni razlog prema autorima ovog istraživanja, leži intenzivnoj fokusiranosti adolescenata na društveni život, pri čemu im uključivanje u Internet druženja pomaže u širenju vršnjačke mreže. Tinejdžeri ne samo da u većoj meri prihvataju pozive za uključivanje u Internet komunikaciju, već na mnogo višem nivou u odnosu na druge starosne grupe, učestvuju u kreativnom korišćenju Interneta. Oni su orijentisani na blogove, stvaraju sadržaje koji prevazilaze komunikaciju sa tekstom razvijajući sposobnost da se sa lakoćom izražavaju kroz više tipova digitalnih medija- uključujući fotografije, video, muziku.

Imajući u vidu rezultate američkih istraživanja koja pokazuju da dolazeće generacije mladih prednjače u doživljaju sajber sveta kao svog psihološkog i socijalnog ambijenta potrebno je intenzivirati istraživanja socijalnih, političkih i ekonomskih implikacija novih društvenih mreža.

NOVI MEDIJI I DRUŠTVENI KAPITAL

Značaj proučavanja interakcije novih elektronskih medija i društvenog kapitala potiče od saznanja da novi mediji učestvuju u preoblikovanju društvenosti koja je osnovni element socijalnog kapitala. Novi mediji, takođe, intenzivno utiču na način provođenja vremena, posebno slobodnog vremena, koje je Patnam smatrao veoma značajnim društvenim poljem u stvaranju društvenog kapitala. Jedna od najznačajnijih karakteristika novih društvenih medija je njihova izuzetna interaktivnost. Ipak, još uvek je nejasno kako će se nova priroda te interaktivnosti odraziti na društveni kapital koji je prevashodno zasnovan na ličnoj - lice u lice interakciji.

Patnam ukazuje na pozitivne mogućnosti tehnologije, ali i na njena ograničenja. Uniformnost i univerzalnost kompjuterske komunikacije u velikoj meri reducira raznolikost ličnih kontakata. I pored mogućnosti neverbalnih informacija neposredni kontakt među ljudima nosi neuporedivo bogatstvo, i samim tim, značajno utiče na stepen poverenja koji će se uspostaviti između komunikacionih strana. Uska specijalizovanost tema koje su okosnica okupljanja i druženja na Internetu može predstavljati jednu od otežavajućih okolnosti kada je reč o društvenom kapitalu. "Sve više specijalizovanih grupa govori o vrlo specifičnim problemima"

(Sander,2000:1). Jedna od velikih vrlina tradicionalnih vidova druženja i oko njega okupljenih grupa (na pr. liga kuglanja koja se pominje u *Bolwing alone*), sastoji se u neograničenoj raznolikosti sadržaja kojima su te grupe mogle spontano da se posvete. Nije bilo tema koje su se smatrale nebitnim jer su bile van sfere uskog interesovanja. Što je koncept grupe čvršći i uže specijalizovan za određene teme čvršće su i granice onoga što je dozvoljeno, a razgovori gube čitav spektar vrednih (ali perifernih u odnosu na glavnu tačku) uvida o problemima od zajedničkog interesa za zajednicu.

Nova tehnologija ima tendenciju podsticanja komunikacije sa akterima koji su geografski udaljeni na račun komunikacije sa neposrednim susedima (i ako prostorno udaljeni akteri na osnovu selekcije interesovanja mogu imati manje zajedničkih interesa nego što je to slučaj sa susedima). Ovaj veliki spektar mogućnosti ostvarivanja veza na daljinu, na račun onih na blizinu, postaje problem kada se javi potreba za organizovanjem i povezivanjem sa susedima u kolektivnom bavljenju problemima lokala (zonska pitanja, kriminal, životna sredina). Sa druge strane, mogućnosti elektronskih društvenih mreža da održavaju kontakte između osoba koje su promenile geografske lokacije doprinose očuvanju društvenog kapitala koji opada usled velike prostorne fluktuacije. Patnam (2000), tvrdi da je pad društvenog kapitala u SAD povezan sa velikim brojem porodica koje menjaju mesto stanovanja u potrazi za poslom. Uloga Interneta u tim situacijama se pokazala kao pozitivna o čemu svedoče neka istraživanja online komunikacije (Cumings, Lee, & Kraut, 2006; Wellman et al., 2001). Velman i saradnici (2001) smatraju da korisnici Interneta oslanjajući se na e-mail uspevaju da održe odnose na daljinu i nakon promene mesta boravka čime smanjuju stepen uznemirenosti koji nastaje usled gubitka veze za starim prijateljima. Neki istraživači su skovali termin "friendsickness"(Paul i Brier, 2001) koji tretira mlade osobe koje se udaljavaju od svog porodičnog i vršnjačkog ambijenta po odlasku na koledž. Zahvaljujući Internet kontaktima održava se postojeći društveni kapital i nakon značajnih životnih promena (odlazak u drugi grad na školovanje i sl.). Online veze održavaju postojeće društvene odnose i stvaraju nove veze. Veći deo ranih istraživanja o online zajednicama pokazao je da pojedinci koriste ove sisteme da bi se povezali akterima koji nisu određeni istom geografskom lokacijom već se obrazuju prema zajedničkim interesovanjima (Wellman, Salaff, Dimitrova, Garton, Gulia, & Haythornthwaite, 1996). Njihova pretpostavka je da se veliki broj veza započetih na online završava sastancima u realnom prostoru - živim kontaktom. Veze koje počinju na Internetu retko ostaju samo na online komunikaciji (Parks i Floyd,1996) izveštavaju da je jedna trećina njihovih

ispitanika kasnije upoznala svoje online dopisnike i prešla na komunikaciju licem u lice. Rezultati ovih istraživanja relativiziraju tezu o odsustvu pozitivnih efekata elektronske društvene mreže na izgradnju društvenog kapitala.

Rezultati istraživanja⁴ u kome je korišćen Facebook da bi se utvrdila mogućnost generisanja društvenog kapitala od strane online sredstava, pokazali su da je starost ispitanika bila značajno povezana sa merom društvenog kapitala.

Opadanjem stope društvenog kapitala prema Putnamu, (Putnam 2000) društvena zajednica doživljava poremećaj koji se ogleda u smanjenom učešću u građanskim aktivnostima i povećanju nepoverenja među članovima zajednice. Veći društveni kapital podržava posvećenost zajednici i sposobnost da se mobilise za kolektivne akcije. Iako može biti korišćen u negativne svrhe društveni kapital se u celini posmatra kao pozitivan efekat interakcija između učesnika u društvene mreže (Hellivell i Putnam, 2004). Pojedincima društveni kapital omogućuje da iskoriste sredstva ostalih članova mreže. Ovi resursi mogu biti u formi korisnih informacija, ličnih odnosa, ili sposobnosti da se organizuje grupa (Pakston, 1999). Pristup pojedincima izvan jednog bliskog kruga obezbeđuje pristup informacijama koje mogu da obezbede zapošljavanje (Granovetter, 1973). Pored toga, neki oblici društvenog kapitala (veze sa prijateljima i komšijama) povezuju se sa indeksima psihološkog blagostanja, kao što su samopouzdanje i zadovoljstvo životom (Barg i McKenna, 2004; Hellivell i Putnam, 2004).

Društveni kapital može biti sazdan od slabih i tesnih veza. U tom smislu se razlikuju povezujući (bridging) i premošćujući (bonding) društveni kapital. Prvi je povezan "slabim vezama", a to su labave veze među pojedincima koje mogu pružiti korisne informacije ili nove perspektive, ali obično ne uključuju emocionalnu podršku (Granovetter, 1982). Tesne veze podrazumevaju društveni kapital koji se stvara među pojedincima u emocionalno bliskim odnosima, kao što su porodica i bliski prijatelji.

Internet je bio povezan i sa povećanjem i smanjenjem društvenog kapitala. Nie (2001), je tvrdio da korišćenje Interneta umanjuje vreme koje se provodi u neposrednoj komunikaciji licem u lice, što može da umani društveni kapital pojedinca. Međutim, ova perspektiva je dobila oštre kritike (Barg i McKenna, 2004). Štaviše, neki istraživači tvrde da onlajn interakcije dopunjavaju ili zamenjuju neposredne interakcije, i da vreme provedeno na forumu nije izgubljeno vreme (Wellman, Haase, Witte, &

---

⁴ The Benefits of Facebook "Friends:" Social Capital and College Students' Use of Online Social Network Sites

Hampton, 2001). Zaključak je da kompjuterski posredovane interakcije imaju pozitivne efekte na interakciju u zajednici i učestvuju u izgradnji društvenog kapitala (Hampton & Wellman, 2003; Kavanaugh, Carroll, Rosson, Zin, & Reese, 2005). Posebno se ističe doprinos socijalnih mreža stvorenih preko mreže kompjuterskih sajtova u uvećavanju premošćujućeg društvenog kapitala. On se gradi kreiranjem i održavanjem većih i difuznih mreža odnosa - kao resursa društvenog kapitala. Tehnologija predstavlja veliku olakšicu u brzom i jeftinom održavanju takvih veza.

Konvergencija tehnologije i zabave koja dovodi do čestog korišćenja Interneta kao zamene za televizijski program može imati veliki značaj u sagledavanju učinka ovog medija u razvoju društvenog kapitala. Odgovor leži u proceni da li Internet u većoj meri ispoljava svoje interaktivno svojstvo i podstiče komunikaciju između osoba ili se, naprotiv, koristi pretežno za zabavu. Postoji mnogo signala da industrija zabave usmerava Internet ka televizijskom tipu zabave što bi stvorilo daleko više negativnog uticaja na građansko angažovanje nego i sama televizija.⁵ Industrija osnažuje trend približavanja (mešanje televizije, računara i Interneta) i usku opredeljenost (emisije usmerene ka užim tržišnim segmentima). Oba navedena trenda mogu imati negativne socijalne efekte na društveni kapital. Konvergencija tehnologija je već pokazala da dovodi do smanjenja interakcije individue sa drugima i da povećava stepen izolovanosti (Sander, 2000:2). Uvođenje CD reprodukcije zvuka omogućilo je ljubiteljima klasične muzike da slušaju Baha u svako vreme uz najbolji mogući kvalitet zvuka. Sa druge strane, opala je potreba za odlazanjem na koncerte simfonijskih orkestara, a time i susreti, druženje i zajednički doživljaji sa drugim poklonicima klasične muzike. Kao što je već pomenuto, prema Patnamu, smanjivanje društvenih veza razvijenih u sferi slobodnog vremena i zabave negativno utiče na društveni kapital.

Učesnik u Saguaro istraživanju Pol Resnick (Paul Resnick) je donekle optimističan u vezi potencijalne uloge tehnologije na društveni kapital što iznosi u delu "Gde lokalitet susreće virtuelnost" (Where Locality Meets Virtuality, 2003). On primećuje da ako je cena jednog oblika zabave smanjena (npr. TV-a), povećava se konzumiranje TV-a u odnosu na druge

---

⁵ Pogledati (Robinson i Godbey), gde se vidi da Amerikanci u proseku imaju 6 sati više slobodnog vremena nego što su imali sredinom 60-ih i više od 100% od ovog povećanja upotrebljeno je za gledanje televizije per capita. Poređenja kako troše novac pokazuju da su troškovi upotrebljeni na zabavu porasli 4 puta brže od inflacije od sredine 60-ih, a očekuje se da rashodi vezani za rasprostiranje kompjutera porastu od 1992.-te godine kada su iznosili 300 milijardi dolara na 666 milijardi do 2006 godine. [Annetta Miller, "The Millennial Mind-Set." American Demographics. January 1999.

oblike zabave i konzumiranje zabavnih sadržaja generalno. Nažalost, povećava se i izolovanost pojedinca kao posledica povećanog gledanja televizije što vodi u usamljenost. Slično tome, on tvrdi da će Internet smanjiti troškove komunikacije i uticati kao nova mreža na bolju komunikaciju, što će potencijalno stvarati veći društveni kapital. Resnik, takođe, veruje da će Internet doprineti usponu novih institucija koje će biti vezane za široko rasprostranjenu upotrebu komunikacijske tehnologije.

DA LI JE VIRTUELNA ZAJEDNICA MOŽE BITI DRUŠTVENA ZAJEDNICA?

Koncept "zajednice" je kroz istoriju mnogo puta menjao svoj smisao. I danas, njegovo zanačenje ostaje raznoliko i ima široku primenu. Zajednica je smeštena između dominacije i subordinacije, opštosti i intimnosti i tesno je povezana sa onim što bi se moglo nazvati horizontalnim koncepcijama društvene organizacije (Tyler:2006). Modernizacija podrazumeva zamenu neformalnih institucija formalnom organizacijom društva. Tradicionalni oblici kulture zasnovani na zajedničkim normama u svrhu ostvarivanja kolektivnih ciljeva karakterišu predmoderne zajednice. Solidarnost predmodernog tipa odlikuje se usko shvaćenom moralnošću i povezanošću (bonding social capital) koja ne poznaje opšti interes. Tradicionalna društva karakterišu slabe veze između segmenata koji ih čine, i zato teško razmenjuju informacije, inovacije, ljudske resurse (Fukuyama, 1999). Prisustvo takvih zajednica u modernim društvima uvećava stepen korupcije i takozvane "amoralne familijarnosti".

Postmodernu zajednicu možemo sagledati kao mrežni socijalni entitet u okviru kojeg se, individue svesne sebe, svojih prava, odgovornosti i interesa povezuju na principu dobre volje, kako unutar grupe, tako i između grupa. Pronalaženje i uvažavanje zajedničkih normi, vrednosti i interesa, smanjuje potrebu za vertikalnim hierarhijskim izvorima kontrole, bilo da je ona interna (tradicionalna zajednica) ili spoljna (moderna organizacija).

Analiza novih medija i elektronskih društvenih mreža navodi na pitanje o mogućnosti razvijanja zajednice u sajber (syber) prostoru. Da li je moguća virtuelna zajednica i da li se ona može regulisati na demokratski način? Zajednica je mreža odnosa između grupa i pojedinaca koja je prožeta njihovim međusobnim uticajem (Jenkins i Thorburn, 2003). Odnosi između društvenih subjekata često unakrsno jačaju jedan drugog (ne samo u interakciji jedan na jedan ili kao lanac individualnih odnosa). Sa druge strane, postoji neophodna mera posvećenosti skupu zajedničkih vrednosti, normi, i značenja, kao i deljenje zajedničke istorije i identiteta - ukratko,

opredeljenost za određenu kulturu. Pored konstatacija pojedinih autora (Zablocki prema Etzioni, 1996) da je u savremenim društvima ostalo malo zajednica koje zadovoljavaju ove uslove (društvo čine fizička lica bez zajedničkih spona i vrednosti), mnogi društveni subjekti, čak i u velikim gradovima odgovaraju gore navedenoj definiciji. Zajednice se formiraju na osnovu etničke pripadnosti, seksualne orijentacije, zanimanja. Potrebe zajednice nisu samo lokalnog ili stambenog karaktera. Definicija isključuje interesne grupe koje, po pravilu ne mogu da čine zajednicu jer ne dele afektivne veze ili kulturne i etičke modele. Po mišljenju Dženkinsa (Jenkins i Thorburn, 2003) zajednica je daleko od nestajanja.

Pitanje da li online zajednice zadovoljavaju suštinske kriterijume realne društvene zajednice ostaje otvoreno usled nepotpune analize koja za sada daje protivurečne odgovore. Uopšte uzev, veoma veliki deo komunikacije i transakcije na Internetu ili nije uopšte interaktivan (npr. postavljanje naloga za potrošačke proizvode), ili je samo jednosmeran od tačke do tačke (na primer, razmena e-poruka). Takve interakcije same po sebi ne prave zajednicu. Godine 1998, prema istraživanju koje je sproveo Pew Center for the People and the Press, procenat aktivnosti korisnika koji najmanje jednom nedeljno koriste online veze izgleda ovako: 72% je poslao e-mail, 47% ispitanika koristilo je online veze zbog posla, a 38 % ispitanika je tražilo vesti o aktuelnim događajima i pitanjima javne politike. Daleko manji broj korisnika je učestvovao u grupnim aktivnostima na mreži. Samo 22% se bavi online forumima i učestvuje u čet (chat) grupama, a samo 4% su angažovani u političkim diskusijama na forumu⁶. U nedavnoj Galupovoj anketi mogu se naći slični rezultati. Izveštaji pokazuju da 95% ljudi na forumu koristi Internet za dobijanje informacija, 85% za slanje ili primanje e-pošte, a 45% koristi za kupovinu, dok su samo 21% poseta forumima za časkanje⁷. Mada sve ove činjenice pokazuju da veći deo onlajn interakcija nije fokusiran na stvaranje zajednice, one nisu dovoljan argument za tvrdnju da zajednica ne može biti formirana na Internetu. Na Internetu postoje brojni neformalni kontakti na osnovu kojih se razvijaju jake afektivne veze, što čini prvi element zajednica.

Drugi element zajednice, a to je formiranje zajedničke moralne kulture mnogo ređe se susreće na Internetu i teže ga je zadovoljiti. U prvi mah

---

⁶ Pew Center for the People and the Press: Technology and Online Use Survey 1998, November 1998, cited in Pippa Norris, "Who Surfs?" in Elaine Ciulla Kamarck and Joseph S. Nye, Jr. eds., *Democracy.com: Governance in a Networked World* (Holliis, NH: Holliis Publishing Company, 1999), 81.

⁷ Gallup Poll, conducted February 20-21, 2000, reported in David W. Moore, "Americans Say Internet Makes Their Lives Better," Gallup News Service, February 23, 2000, Gallup Organization home page, <http://www.gallup.com/index.html>

može izgledati da sobe za ćaskanje mogu da obezbede uslove za razvijanje takve kulture (kao i afektivne veze), jer na prvi pogled, one povezuju korisnike po principu zajednice (grupe ljudi koje se sastaju i sarađuju). Ali čet (chat) sobe su najčešće interakcija anonimnih pojedinaca, koji koriste pseudonime, a komunikacijske razmene su kratke i ispresecane drugim uključivanjima u isti komunikacijski prostor. Razgovori imaju osobinu površnosti i ne podrazumevaju dublje prijateljstvo.

Uslovi pod kojima bi napredovale virtuelne zajednice bile bi suprotnost principima funkcionisanja chat sobe: članstvo bi trebalo da bude ograničeno u broju i relativno stabilno, a članovi bi morali da otkriju svoj pravi identitet. Teme bi morale da obuhvate širi spektar. Činjenica da do sada su ovi uslovi najčešće nisu zadovoljeni ne znači da oni ne mogu da budu ispunjeni, već samo da za njih postoji malo interesa jer nisu profitabilni za one koji vode i organizuju chat sobe na Internetu. Građenje zajednice na Internetu ima otežane uslove usled dominacije usko specijalizovanih tema, pretežno komercijalnih sadržaja, anonimnosti, brzine i površnosti u interakciji. Postoje primeri, kao što je ECircles koji ima izraženiji lični fokus u odnosu na druge onlajn klubove na sajtovima. On pruža porodicama i prijateljima mogućnost da u okviru privatne sfere u sajber prostoru ostvaruju interakciju i razmenjuju poruke koje nisu povezane sa određenim uskim interesovanjima. H-net je dobar primer jer je u okviru ove mreže aktivno osamdesetak "klubova" koji u potpunosti ispunjavaju uslove zajednice - učešće je ograničeno, identiteti su otvoreni (Jenkins i Thorburn, 2003). Teme o kojima se raspravlja su prilično ograničene, ali princip funkcionisanja ohrabruje ideju o mogućnosti uspostavljanja prave zajednice na Internet mreži.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Kada se ima u vidu pregled rezultata istraživanja koja su se bavila uticajem novih društvenih komunikacionih mreža na društveni kapital očigledno je da još uvek ne postoje argumentovani osnovi za konačnu ocenu. Jedna grupa kritičkih osvrta ukazuje na trend izolovanosti i komunalne ispražnjenosti online društvene interakcije, pre svega, usled odsustva neposrednog kontakta između komunikacionih aktera. Kao otežavajuća okolnost u formiranju društvenog kapitala ističu se uska specijalizovanost tema na koju su fokusirane grupe oformljene na Internetu, kao i komercijalizacija - preterana orijentisanost na potrošačke i zabavne sadržaje. Konzumerski odnos prema sadržajima na Internetu ne podstiče mogućnosti online veza kao sredstva udruživanja značajnog za interes zajednice. Sa druge strane, tehnologija brzog i lakog uspostavljanja veza na daljinu, kao i održavanje bliskih veza nakon promene mesta boravka,

smatra se značajnim doprinosom za sticanje novog društvenog kapitala, pre svega premošćujućeg, koji podrazumeva ne tako čvrste, ali široko rasprostranjene međugrupne veze.

Smatramo da bi za potpunu analizu ovog odnosa veoma zanimljivo bilo istraživanje u obrnutom smeru - osvetljavanje uticaja postojećeg društvenog kapitala (i njegovog preovlađujućeg oblika) na stepen uključenosti pojedinačnih aktera u elektronske društvene mreže. Za sada, postoje podaci o preovlađujućem prisustvu pripadnika srednje klase, pretežno belih studenata i srednjoškolaca, sa višim stepenom samopouzdanja i zadovoljstva životom. Nameće se pretpostavka da je tim grupacijama društveni kapital bio u značajnoj meri dostupan i pre uključivanja u društvene mreže posredovane Internet sajtovima. Podaci koji bi govorili o meri društvenog kapitala sa kojom se pojedinac uključuje elektronske društvene mreže dali bi kompletnija saznanja o trendu uticaja ovih veza na društveni kapital i obrnuto. Sa druge strane, raznovrsniji i širi populacijski uzorak u istraživanjima otkrio bi mogućnosti Internet komunikacije kao sredstva socijalne inkluzije.

Činjenica da Facebook ima ogromnu i sve veću popularnost signalizira da nova medijska komunikacija možda postaje preovlađujući oblik društvenosti, ali ne govori ništa o njenom socijalnom kvalitetu. Uklopljena u narastajuće individualističke trendove može postati dodatni element u redukciji društvenosti shvaćene kao reciprocitet vrednosti, normi i solidarnosti. Ekskluzivitet usko definisanih interesovanja i preokupiranost oblikovanjem i ispoljavanjem ličnog, uz prolaznost, anonimnost i površnost uspostavljenih kontakata mogu stvoriti društvenu mrežu usamljenih individua. Anonimnost kao i izazov poigravanja identitetom pružaju alibi za nedostatak motiva i hrabrosti za stupanje u stvarne društvene odnose i akcije. U tom smislu mogućnosti ostaju otvorene, a predlozi koji za cilj imaju podspešivanje društvene interakcije u smislu uspostavljanja elemenata građanske zajednice i društvenog kapitala odnose se na negovanje i potenciranje javne rasprave, građanskog novinarstva, panel diskusija o temama važnim za zajednicu, promovisanje društvenih događaja i stvaranje "novih paradigmi"⁸.

---

⁸ Ove intervencije mogu uključivati ideje o tome kako koristiti tehnologiju da bi se olakšala licem-u-lice komunikacija (kao što su meetup.com or NetDay koji koriste tehnologiju da bi pomogli kalifornijskim volonterima u javnim školama da obezbede kablovski pristup Internetu). Ove intervencije mogu da uključuju veliki bezlični društveni kapital, kao što su preporuke servisa na osnovu interesa ljudi koji dele isti ukus, reputacionih softvera koji omogućavaju korisnicima da se upoznaju sa ugledom i pouzdanošću određenih korisnika mreže, uputstva za predstavljanje pred različitim auditorijumima. Diskusija o ovim konceptima se detaljnije može videti na: Paul Resnick, "Beyond Bowling Together: SocioTechnical Capital". www.si.umich.edu/~presnick/papers/stk/ResnickSTK.pdf

Zajednice i društva se menjaju u pravcu umreženog društva poroznih granica. Interakcije sa različitim individuama, prožimanje više mreža i uspostavljanje horizontalnih i rekurzivnih hijerarhija odlikuju komunikaciju posredovanu kompjuterskim mrežama (Castells, 2000, Wellman, 1997, 1999, 2001). Društvene mreže postaju difuzne i preklapaju se, ljudi komuniciraju van granica grupe stupajući u manje bliske kontakte koji prevazlaze socijalne i prostorne granice. Promene u prirodi kompjuterske komunikacije podstiču umreženi individualizam razvijajući proces personalizacije. Osoba je primarna jedinica veze, a mogućnosti razvijanja njene društvenosti kroz društvenu podršku, informisanje, socijalne identitete i osećanje pripadnosti predstavljaju potencijal koje nove društvene mreže treba da ostvare.

REFERENCE

- (1) Akçomak, S. & Weel, B. (2008). *The Impact of Social Capital on Crime: Evidence from the Netherlands*, UNU-MERIT Working Paper Series 042, United Nations University, Maastricht Economic and social Research and training centre on Innovation and Technology.
- (2) Bellah R., Madsen R., Sullivan W., Swidler A., Tipton S. (1985). *Habits of the Heart Individualism and Commitment in American Life*, New York, Harper and Row Pub
- (3) Clark, A. (2004). Review: *Society: Urban Tribes* by Ethan Watters, *The Sunday Times*, London
- (4) *Confident, Assertive, Entitled--and More Miserable Than Ever Before*, Free Press, New York
- (5) De Tokvil, A. K. (1990) *O demokratiji u Americi*, Izdavačka Knjižarnica Zorana Stojanovića, Novi Sad
- (6) Ellison, B. N., Steinfield, C., Lampe, C. (2007). *The Benefits of Facebook "Friends: "Social Capital and College Students' Use of Online Social Network Sites*, Department of Telecommunication, Information Studies, and Media Michigan State University
- (7) Fukuyama, F. (1995). "Social Capital and the Global Economy." *Foreign Affairs* 74: 89-103
- (8) Giddens A. (1991). *Modernity and Self-Identity*. Cambridge, MA: Polity
- (9) Jenkins, H. and Thorburn, D. (2003). *Are Virtual and Democratic Communities Feasible?* Massachusetts Institute of Technology, pp.85-100
- (10) Lenhart, A., Madden, M. (2007). *How teens manage their online identities and personal information in the age of MySpace*, Pew Internet & American Life Project 1615 L ST., NW – Suite 700 Washington, D.C. 20036

- (11) Putnam, D. R. (2000). *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*, Simon & Schuster, New York
- (12) Resnick, P. (2000). *Beyond Bowling Together: SocioTechnical Capital*, To appear in *"HCI in the New Millenium"*, edited by John Carroll. Addison-Wesley, pp.1-24
- (13) Sander, H. T. (2003). *(New) media and Social Capital*, Saguaro Seminar: Civic Engagement in America, John F. Kennedy School of Government, Harvard University, pp.1-8
- (14) Škorić, M.; Ling L. K.; Lu, J.; Hui T.; Yong Chia Ta, G.(2006). *Social are Social Media? The Relationship between Facebook™ Use and Online Social Capital*, *Telekomunikacije* Br.3
- (15) Twenge, M. J. (2007). *Generation Me: Why Today's Young Americans Are More*
- (16) Tyler, Richard. 2006. *Comprehending Community Returning (to) Communities. Theory, Culture and Political Practice of the Communal*. Edited by Stefan Herbrechter and Michael Higgins, pp. 21-28(8)
- (17) Wellman, B.; Quan-Hasse, A.; Chen, E.(2003). *The Social Affordances of the Internet for Networked Individualism*, *Journal of Computer-Mediated Communication*, Toronto

NEW MEDIA, NEW GENERATION AND SOCIAL CAPITAL

New media, which imply all forms of social communication on the Internet, are becoming a significant social factor of the modern society. They are not only champions of technological change in the ways of communication, but are also producing a quality change of relation toward social interaction. Effects of new forms of interaction established in electronic social networking (Facebook, My Space etc.) are subjects of recent researches. Final assesment of effects of new media on the social capital has still not been made, but the accent is put on examination of social groups made of members of the younger generation because they appear as most frequent users of new social networks. The paper is an attempt to establish some issues of significance for examining the impact of new media on the social capital in the focus of changes which include the young generation (high school and university students).

*KEY WORDS: new media / interaction / social capital /
young people / individualism*

Zbornik
Instituta za kriminološka i
sociološka istraživanja
2010/ Vol. XXIX / 1-2 / 125-139

Originalni naučni rad
UDK: 364-787.22-053.5/.6
343.85:343.91-053.5/.6
ID broj: 180172044

OPTIMUS - OBUHVATAN PRISTUP PREVENCIJI SUKOBA SA ZAKONOM KOD DECE I MLADIH*

Jasna Hrnčić*

Tamara Džamonja-Ignjatović*

Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu

Vera Despotović-Stanarević*

Savetovalište za brak i porodicu, Gradski centar za socijalni rad, Beograd

Na osnovu savremenih naučnih saznanja, efikasnih praksi u svetu, važećih regulativa u oblasti socijalne zaštite i pravosuđa, kao i potreba i mogućnosti socijalne zaštite u Srbiji, razvijen je preventivni program "OPTIMUS - obuhvatan pristup tretmanu i integraciji mladih u sukobu sa zajednicom". Program ima za cilj smanjenje antisocijalnog ponašanja, unapređenje ličnih kapaciteta i socijalnih kompetencija i bolju integraciju u zajednicu dece i mladih sa problemima ponašanja. Primenljiv je za tretman dece i mladih sa ozbiljnijim oblicima antisocijalnog ponašanja i iz multiproblemskih porodica i, ali koja nemaju perzistentne i teške forme antisocijalnog ponašanja, teže mentalne poremećaje ili bolesti zavisnosti. Program obuhvata tri forme tretmana u lokalnoj zajednici: radionice za mlade, radionice za roditelje i posete porodicama. Radionice za mlade i posete porodicama su paralelno već primenjene u praksi i evaluirane. U program je bilo uključeno 36 adolescenata muškog pola uzrasta 14-19 godina i njihovih porodica iz tri beogradske opštine. Evaluacija od strane korisnika i realizatora programa pokazala je da su mladi bili bolje integrisani u zajednicu, dok su porodice pokazale napredak u

---

* Ovaj tekst je nastao kao rezultat rada na projektu "Prevenција kriminala i socijalnih devijacija" koji finansira Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije, broj 149016

* E-mail: jasna.hrnčić@fpm.bg.ac.rs

* E-mail: tamara.dzamonja@fpm.bg.ac.rs

* E-mail: veradest@gmail.com

prevazilaženju problema mladih i u zadovoljenju potreba svojih članova. Rezultati retesta baterijom skala Socijalizacije Momirovića i saradnika, popunjenom od strane adolescenta, i Listom ponašanja deteta Ahenbaha (CBCL), popunjenom od strane roditelja, pokazali su da je došlo do smanjenja antisocijalnog ponašanja i povećanja prosocijalnih veština.

KLJUČNE REČI: antisocijalno ponašanje / maloletnička delinkvencija / multisistemski pristup / kognitivno-bihevioralne intervencije

UVOD

Problemi ponašanja i sukob sa zakonom dece i mladih u našem društvu su tokom poslednje dve decenije u ekspanziji, dok postojeće usluge i tretmani za ovu vrstu problema nisu dovoljno razvijeni. Nedostaje kontinuitet zaštite, nema specijalizovanih tretmana za ozbiljnije forme problema ponašanja, dok je podrška u okviru prirodne sredine mlade osobe nedovoljna, neodgovarajuća i neblagovremena. Nedostatak efikasne preventivne reakcije društva povećava rizik od nastavka i eskalacije antisocijalnog ponašanja mladih, koji ugrožava kako društvenu zajednicu pogođenu prestupima, tako i razvoj ove grupe mladih, kojima preči dalja društvena marginalizacija i smeštaj u institucije, što dalje samo produbljuje problem. Ovakvo stanje je podstaklo pripremu programa tretmana za decu i mlade sa problemima ponašanja koji su primereni, izvodljivi i efikasni u našim uslovima. Da bi izašli u susret potrebama, bilo je potrebno da programi budu tako definisani da je za njihovu efikasnu primenu moguće edukovati postojeće stručnjake u sistemu socijalne i zdravstvene zaštite u relativno kratkom vremenu. Neki oblici rada, kao što su radionice za decu i mlade, kao i radionice za roditelje, takođe su pogodni za rad sa mladima u obrazovnom sistemu, kao odgovor na prevenciju eskalacije nasilja u školama.

DOBRE PRAKSE U TRETMANU DECE I MLADIH SA PROBLEMIMA PONAŠANJA

Radioničarski rad sa decom i mladima je svakako najmanje ekonomski i vremenski zahtevna forma tretmana ove populacije. Radionice podrazumevaju polustrukturisani sastanak male grupe koji vodi posebno obučena osoba, a koji ima jasno definisanu temu, ciljeve i strukturu, kao i

moгуćnost prilagođavanja potebama grupe i specifičnim okolnostima u kojima se realizuje sastanak. Prednost ovog pristupa je kako u ekonomičnosti samog tretmana koja istovremeno uključuje u rad veći broj mladih, tako i u ekonomičnosti obuke profesionalaca koja je manje zahtevna od obuke za psihoterapiju. Radionice podrazumevaju i ujednačenost metodologije koju primenjuju različiti voditelji programa, što omogućava procenu efikasnosti pojedinih pristupa. Sa druge strane, u ovom načinu rada je otežan individualni pristup prema potrebama pojedinaca, posebno kada je u pitanju rad sa jakim emocijama i neprimereno ponašanje učesnika.

Kognitivno-bihejvioralna terapija se pokazala kao tretman koji pokazuje najbolje efekte u grupnom radu sa populacijom dece i mladih sa problemima u ponašanju (Lipsey, 1995, Lipsey i sar., 2001). Tipično se radi sa malom grupom dece ili mladih (6 do 10 osoba) koji su relativno ujednačeni po uzrastu, gde se, kroz provežbavanje socijalnih situacija, podstiču uvidi u sopstveno ponašanje u društvu i kognitivna rekonstrukcija i razvijaju se socijalne veštine i njihova primena u svakodnevnom životu (Lochman, Dunn, 1993). Programi koji se bave specifičnim problemima ponašanja dece i mladih pokazali su daleko bolji efekat od onih koji se bave unapređenjem opštih socijalnih veština (Wasserman i sar., 2000; Stoolmiller i sar., 2000). Pozitivne efekte su pokazali polustrukturisani programi usmereni na razvoj znanja i veština kod mladih sa problemima ponašanja, koji smanjuju rizik od antisocijalnog ponašanja i povećavaju socijalno prihvatljivo i odgovorno ponašanje (Lipsey, 1995, Lipsey i sar., 2001). Uspešni programi obuhvataju od 12 do 36 radionica trajanja od 1 do 2 sata, koje se realizuju 10 do 20 nedelja, jednom do tri puta nedeljno (Lipsey, Wilson, 1998; Lipsey i sar., 2001, Goldstein i sar., 2003). Efekti su bolji kod programa koji traju duže od 23 nedelje i nemaju više od 5 sati programa nedeljno (Lochman, Dunn, 1993; Lipsey, Wilson, 1998). Pozitivne efekte u tretmanu mladih sa ozbiljnim antisocijalnim ponašanjem postižu programi koji obuhvataju preko 35 radionica tj. 70 sati radioničarskog rada (npr. programi "Reassoning and Rehabilitation Programme", Ross i sar., 1988; *Aggression Replacement Training*, Goldstein i sar., 2003).

Radioničarski rad sa decom i mladima posebno odgovara adolescentima koji su inače orijentisani na vršnjake kao referentnu grupu za usvajanje socijalnih veština i dobijanje socijalne podrške. Oni takođe imaju prilike da u grupi steknu realističniji pogled na sopstvene okolnosti, prošire i uvežbavaju proaktivne socijalne veštine, kao što su veštine komunikacije i rešavanja problema, i razviju odgovornije ponašanje.

Radionice sa mladima se mogu realizovati u okviru savetodavnih aktivnosti psihosocijalnih stručnjaka u obrazovnim i zdravstvenim ustanovama, ali i kao način realizacije vaspitnog naloga ili posebne obaveze uključivanja u pojedinačni ili grupni tretman u odgovarajućoj zdravstvenoj ustanovi ili savetovalištu, i u okviru pojačanog nadzora uz dnevni boravak u odgovarajućoj ustanovi za vaspitavanje i obrazovanje maloletnika koje predviđa *Zakon o maloletnim učinocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica* (2005, u daljem tekstu ZMUKDKZML).

Grupni rad sa mladima sa problemima ponašanja nosi sa sobom i specifične izazove. Kod dece i mladih koji su se upoznali u radionicama, može se povećati rizik za antisocijalno ponašanje kroz njihovo međusobno druženje van grupe (Eddy, Chamberlain, 2000). Ishod radioničarskog rada u smislu smanjenja antisocijalnog ponašanja i povećanja integracije učesnika u zajednicu, zavisi od načina na koji se ovaj rad kombinuje sa drugim pristupima, kao što su rad sa porodicom, intervencije u školi koju dete/mlada osoba pohađa i uključivanje u prosocijalne vršnjačke grupe. Fokus tretmana na rad sa porodicom smanjuje i negativne efekte druženja sa antisocijalnim vršnjacima u radioničarskom radu (Henggeler i sar., 1998). Ukoliko se u tretman ne uključi i paralelni rad sa porodicom, efekti grupnog tretmana se često gube posle par godina (Borduin i sar., 1995; Lochman, Dunn, 1993, Wasserman i sar., 2000). Uključivanje porodice u tretman može biti u formi individualnog rada sa roditeljima, grupnog radioničarskog rada sa roditeljima ili poseta porodicama. Ovi pristupi se mogu međusobno kombinovati.

Radioničarski rad sa roditeljima je svakako najekonomičniji modalitet rada sa porodicom. Ima za cilj osnaživanje roditelja u njihovim roditeljskim funkcijama (Barkley i sar., 2001; Martinez, Forgatch, 2001, Dishion, Kavadagh, 2003). I ovde se pokazuju kao najefikasniji kognitivno-bihejvioralni pristupi. Program radionica za roditelje sadrži više edukativnih elemenata u odnosu na program za decu i mlade, ali okosnicu rada čine vežbe u grupi. Uspešniji su programi koji podstiču preuzimanje roditeljske odgovornosti, unapređenje veština komunikacije sa detetom, rešavanja problema, disciplinovanja i nadgledanja deteta, dobijanja socijalne podrške, kao i primenu stečenih veština u okviru porodice, ali i širih sistema kojima porodica pripada (proširena porodica, škola, službe pomoći, vršnjačka grupa mlade osobe, klubovi, itd.) (Dishion, Kavadagh, 2003). Kroz grupnu koheziju i razmenu sličnih iskustava među učesnicima, smanjuje se i osećaj stida, stigmatizacija i socijalna izolacija koju često trpe roditelji dece koja su u sukobu sa zajednicom. Program najčešće uključuje 12 do 20 radionica, u trajanju od dva sata, koje se obično

održavaju jednom do dva puta nedeljno. Grupa se sastoji od 6 do 10 roditelja ili roditeljskih parova.

Prednost radioničarskog rada sa roditeljima je, osim ekonomičnosti i pozitivnog uticaja grupne dinamike, i fleksibilnost uključivanja roditelja u tretman. Mogu da ih pohađaju i roditelji čija deca iz nekog razloga nisu uključena u grupni program (npr. nisu dostigla razvojni nivo koji omogućava da se uključe u ovakav oblik radioničarskog rada). Program može da pohađa i samo jedan roditelj, ako drugi roditelj ne može ili neće da se uključi. Uključeni roditelj ima šansu da unapredi kvalitet svog roditeljstva, uspostavi bolju saradnju sa službama pomoći i drugim relevantnim sistemima i podstakne ostale članove porodice na pozitivnu promenu i njihovo eventualno uključivanje u program.

U ovoj vrsti rada teškoću predstavlja motivacija roditelja za uključivanje i aktivno učešće tokom celog programa, a rizik od odustajanja polaznika od učešća u programu je veći nego što je to slučaj za radionice sa mladima i posete porodici (Dishion, Kavadagh, 2003). Kako se podrazumeva odlazak roditelja u ustanovu u kojoj se program odvija, to povećava obaveze koje roditelji imaju, dok je njihova motivacija za grupni rad manja nego kod mladih. Roditelji utoliko ređe učestvuju u ovakvim programima ukoliko su problemi ponašanja ozbiljniji i perzistentniji, jer su ovakvi problemi tipično praćeni porodičnim problemima u nekoliko sistema, sa kojima roditelji ne uspevaju da se nose (Patterson i sar., 1992).

Radionice za roditelje se mogu primeniti samostalno ili u kombinaciji sa drugim tretmanima. U našem kontekstu, one su primenljive kao tretman u okviru savetodavnih aktivnosti, kao i u okviru vaspitne mere pojačanog nadzora roditelja, pojačanog nadzora organa strateljstva i pojačanog nadzora uz dnevni boravak (ZMUKDKZML, 2005).

Najefikasniji pristup u okviru radioničarskog rada je onaj koji uključuje paralelni rad sa grupom dece/mladih i sa grupom njihovih roditelja, čime se povećava održivost postignutih promena i obezbeđuje ekonomičnost pristupa. Ipak, ni paralelne radionice ne omogućavaju pristup multiproblemskim porodicama, niti prilagođavanje specifičnostima porodice i deteta, što je utoliko potrebnije ukoliko se radi o ozbiljnijem i obuhvatnijem antisocijalnom ponašanju dece i mladih.

Posete porodici su daleko efikasniji oblik rada u postizanju saradnje sa multiproblemskim porodicama. Tretmani zasnovani na ekološko-sistemskom pristupu obuhvataju razvijanje prosocijalnih veština i veština roditeljstva i insistiraju na povezivanju porodice sa drugim sistemima kojima pripadaju

njeni članovi, kao i na integraciji deteta u zajednicu, čime se omogućava održivost postignute promene (Borduin i sar., 1995; Henggeler i sar., 1998; Washington State Institute for Public Policy, 1998). Cilj je da se porodica osnaži da optimalno zadovoljava potrebe svojih članova, kao i da se efikasno nosi sa izazovima sa kojima se susreće. Da bi se postigla trajnija promena, tretman treba da traje barem nekoliko meseci, kao i da posete porodicama budu bar jednom nedeljno. Ovakvi pristupi su daleko zahtevniji od grupnog rada, kako u odnosu na vreme koje je profesionalcu potrebno za tretman jedne porodice, tako i u odnosu na obuku za ovu vrstu tretmana i kontinuiranu superviziju tokom njegove primene, potrebnu radi prevazilaženja specifičnih prepreka (Henggeler i sar., 1998). Odnos između cene koštanja ovih programa i efekata koje imaju na smanjenje sudskih troškova, troškova institucionalizacije i troškova posledica recidiva krivičnih dela, pokazuju da su oni ipak značajno ekonomičniji i efikasniji od eventualnog smeštaja u instituciju (Washington State Institute for Public Policy, 1998; Araki i sar., 2002).

Paralelna primena programa polustrukturisanih radionica sa mladima i programa poseta porodicama omogućava da se integrišu prednosti oba pristupa. To se preporučuje kod mladih sa ozbiljnijim i perzistentnijim formama antisocijalnog ponašanja kod kojih postoji rizik od institucionalizacije. U našem zakonskom okviru primeren je za izvršenje mere pojačanog nadzora roditelja, pojačanog nadzora organa starateljstva i pojačanog nadzora uz dnevni boravak (ZMUKDKZML, 2005).

PROGRAM OPTIMUS

Teorijske osnove programa

Program "OPTIMUS - obuhvatni program tretmana i integracije mladih u sukobu sa zajednicom" (OPTIMUS je akronim punog naziva programa) je zasnovan na savremenim saznanjima iz oblasti koje se bave razumevanjem razvoja, održavanja i prevencije problema ponašanja i kombinuju elemente kognitivne teorije (socijalno kognitivne teorije Bandure, teorije racionalnog odlučivanja, modela socijalnog informacionog procesiranja), teorije socijalnog učenja (modela stadijuma socijalne interakcije), systemske teorije (teorije opštih sistema, teorije socijalne ekologije) i konceptata restorativne pravde. Praktični pristup je zasnovan na modelu socijalnog informacionog procesiranja Dodža i saradnika (Dodge, Coie, 1987, Lochman, Dodge, 1994, Crick, Dodge, 1994; Lansford, 2006), racionalno-bihejvioralno-emocionalnoj terapiji Elisa

(Ellis, 1994; Ellis, Tafrate, 1997), modelu stadijuma socijalne interakcije Džeralda Petersona i saradnika (Patterson, 1986, Patterson i sar., 1984, 1992), tretmanu fokusiranom na rešenje u okviru sistemske porodične terapije (De Shazer, 1985, 1988, Berg, 1991), na principima multisistemske terapije Henglera i saradnika (Henggeler i sar., 1998, Huey i sar., 2000), kao i na rezultatima preglednih studija faktora rizika i faktora zaštite od antisocijalnog ponašanja (Hrnčić, 2003, 2004, 2009).

Ciljevi programa

Opšti cilj programa tretmana OPTIMUS je ostvarivanje efikasne zaštite dece i mladih u sukobu sa zakonom i/ili sa problemima u ponašanju (ciljne grupe) u lokalnoj zajednici u skladu sa Strategijom razvoja socijalne zaštite. Specifični ciljevi programa su:

- 1) smanjenje recidivizma antisocijalnog ponašanja dece i mladih;
- 2) efikasnija prevencija sukoba sa zakonom dece i mladih sa problemima ponašanja;
- 3) unapređenje ličnih kapaciteta i socijalnih kompetencija dece i mladih u sukobu za zakonom/sa problemima ponašanja za produktivan život u zajednici;
- 4) poboljšanje međuljudskih odnosa dece i mladih sa problemima ponašanja i/ili u sukobu za zakonom u porodici, sa vršnjacima i sa nastavnicima;
- 5) ostanak u prirodnom okruženju i smanjenje stope smeštaja van porodice; i
- 6) bolja integracija dece i mladih u sukobu za zakonom / sa problemima ponašanja u lokalnu zajednicu.

Razvoj programa

Program tretmana OPTIMUS je nastao zahvaljujući implementaciji projekta "Integrativni pristup mladima u sukobu sa zajednicom" tokom 2009. - 2010. godine, tokom koga su razvijeni, primenjeni, evaluirani, revidirani i finalizovani programi tretmana dece i mladih u sukobu sa zajednicom i sa problemima ponašanja. Na početku projekta pripremljen je program tretmana od 12 polustrukturisanih poseta porodicama i paralelnih 12 radionica za mlade sa problemima ponašanja i u sukobu sa zakonom. Program tretmana je kreiran za adolescente koji imaju

probleme ponašanja srednje težine, koji traju najmanje šest meseci i obuhvataju i antisocijalno ponašanje i sukob sa zakonom, a kod kojih nisu registrovane bolesti zavisnosti, teški psihijatrijski poremećaji, niti teži oblici nasilja u porodici. Program je sproveden u tri odeljenja Gradskog centra za socijalni rad u Beogradu (GCSR) sa opština Voždovac, Palilula i Novi Beograd, koji su izabrani na osnovu lokalnih potreba za ovakvim programima i interesovanja i mogućnosti centara. Tretman je realizovalo 27 stručnjaka koji su bili obučeni za njegovu primenu kroz edukativni seminar u trajanju od 11 dana. Uključeno je 36 adolescenata muškog pola, uzrasta od 14 do 19 godina, zajedno sa njihovim porodicama. Nakon selekcije i motivacije korisnika, realizovane su paralelno posete porodicama i radionice za mlade, prosečno jednom nedeljno. Realizatori tretmana su imali redovnu superviziju od strane autora programa.

Sadržaj programa

OPTIMUS obuhvata tri oblika tretmana - posete porodicama, radionice za mlade i radionice za roditelje - koji predstavljaju zaokružene, zasebne celine koje se mogu samostalno primenjivati, mada je iz do sada navedenih razloga, preporučljivo njihovo kombinovanje. Svaki od ovih oblika tretmana ima posebno definisan program tretmana i prateće obuke.

OPTIMUS ZA MLADE predstavlja grupni rad sa mladima sa problemima ponašanja u formi strukturisanih radionica i obuhvata sledeće teme: opšte prosocijalne veštine (aktivno slušanje, davanje i traženje podrške, kooperacija, samopredstavljanje); emotivna pismenost (prepoznavanje, razumevanje i nošenje sa sopstvenim i tuđim emocijama); kognitivna rekonstrukcija disfunkcionalnih uverenja; prosocijalne strategije rešavanja problema kao alternativa agresivnom i antisocijalnom pristupu; kontrola besa i acting-out reakcija povećavanjem samokontrole; uspešno prevladavanje stresnih situacija; razvijanje sposobnosti anticipacije i planiranja kroz postavljanje ciljeva, predviđanje posledica ponašanja i odlučivanje; razvoj preduslova za moralno prosuđivanje (empatija, uzajamno razumevanje i briga, poverenje, kooperativnost, prosocijalne vrednosti); proširivanje životnog repertoara (disperzija interesovanja, motivacija za nove aktivnosti i načine provođenja vremena) i generalizacija stečenih veština u drugim situacijama. Sadrži 12 radionica za grupni rad sa mladima adolescentnog uzrasta sa problemima u ponašanju.

OPTIMUS ZA PORODICE obuhvata primenu multisistemskog, na rešenje fokusiranog pristupa kroz posete porodici mlade osobe. Definirano je 12 poseta porodicama koje se razlikuju po stepenu strukturisanosti. Prve tri posete su visoko strukturisane, namenjene motivisanju porodica za aktivnu participaciju u tretmanu, postavljanju principa rada i definisanju individualnih planova tretmana. Sledećih osam poseta je manje strukturisano u skladu sa individualnim potrebama porodice, dok su poslednje dve posete posvećene održivosti i generalizaciji postignutih promena. Program rada sa porodicama obuhvata: procenu problema u kontekstu porodičnih i socijalnih okolnosti i prepoznavanje snaga i resursa porodice i zajednice; izradu individualnog plana zaštite kroz participativni rad sa porodicom i mladom osobom kroz kontinuiranu aktivnost, fokus na sadašnjosti i razvoj odgovornosti svih članova za realizaciju planiranih aktivnosti; unapređenje prosocijalnih veština članova porodice koje obuhvataju emotivnu pismenost, kognitivnu rekonstrukciju, veštine prosocijalnog rešavanja problema i konflikata, planiranja i anticipacije, aktivnog slušanja, davanja i primanje podrške, kooperacije; razvoj veština roditeljstva i uspešnije zadovoljavanje potreba porodica u široj zajednici; unapređenje porodične komunikacije, preuzimanje odgovornosti za roditeljstvo, efikasno disciplinovanje deteta, prevladavanje stresnih situacija i podrška proširivanju životnog repertoara deteta; razvijanje saradnje sa ostalim sistemima u zajednici uključujući školu, prosocijalnu vršnjačku grupu, proširenu porodicu, druge institucije; generalizacija stečenih veština u drugim situacijama. Program poseta porodicama OPTIMUS je prvi ove vrste u Srbiji.

OPTIMUS ZA RODITELJE je nastao na osnovu iskustava primene prethodna dva programa, koja su ukazala na potrebu da se napravi program radionica za one roditelje dece i mladih sa problemima u ponašanju koji su motivisani da pohađaju radionice za unapređenje njihovog roditeljstva, a koji zbog različitih razloga ne mogu da se uključe u program OPTIMUS ZA PORODICE. Tako su najuspešniji i najprimereniji moduli iz programa OPTIMUS ZA PORODICE i najprimerenije radionice i vežbe iz programa OPTIMUS ZA MLADE prilagođene radu sa roditeljima i priređene u formi programa od 12 radionica za grupni rad sa roditeljima dece i mladih sa problemima ponašanja i u sukobu sa zakonom. Program rada sa porodicama obuhvata: motivaciju roditelja za pozitivnu promenu, razvoj osetljivosti i responsivnosti roditelja na dečje potrebe, naglasak na snagama i resursima roditelja i porodice; unapređenje veština komunikacije (aktivno slušanje, decentraciju i empatiju, davanja konstruktivne povratne informacije), kognitivnu rekonstrukciju disfunkcionalnih uverenja, kontrolu besa, veštine konstruktivnog rešavanja problema i konflikata, razvoj odgovornog ponašanja u porodici, efikasno disciplinovanje deteta, razvijanje

saradnje sa ostalim sistemima u zajednici uključujući školu, prosocijalnu vršnjačku grupu, proširenu porodicu, druge institucije i generalizacija stečenih veština u drugim situacijama.

Evaluacija programa

Evaluacija primenjenih programa pokazala je značajna poboljšanja kod mladih uključenih u program. Evaluacija se zasnivala na dve vrste podataka. Evaluativne upitnike za procenu efekata tretmana su na kraju programa popunjavali korisnici i realizatori programa. Skale procene ponašanja i stanja adolescenata koje su popunjavali roditelji (Lista ponašanja deteta Ahenbaha – CBCL, Achenbah, 1991) i sami adolescenti (baterija Socijalizacije, Momirović i sar., 2004), zadavane su na početku i na kraju programa da bi se na osnovu razlika u rezultatima zaključilo o efektima tretmana (test-retest). Rezultati su potvrdili pozitivne efekte tretmana u smislu smanjenja antisocijalnog ponašanja mladih, povećanja njihovih prosocijalnih veština i poboljšanja integracije u zajednicu. Evaluacija od strane korisnika i realizatora programa pokazala je da su mladi bili bolje integrisani u zajednicu, dok su porodice pokazale napredak u prevazilaženju problema mladih i u zadovoljenju potreba svojih članova. Rezultati retesta pokazali su da je došlo do smanjenja antisocijalnog ponašanja i povećanja prosocijalnih veština. Takođe, praćenje u CSR gde su realizovani programi šest meseci posle završetka tretmana, pokazali su da se pozitivni efekti programa održavaju.

Mogućnosti i ograničenja primene programa

Tri posebna programa paketa OPTIMUS se mogu primenjivati samostalno ili se mogu kombinovati. Preporučuje se da se barem jedan program koji obuhvata rad sa roditeljima primeni paralelno sa programom radionica za mlade radi efikasnijeg postizanja i održavanja pozitivne promene. Ukoliko su problemi ponašanja kod deteta/mlade osobe ozbiljniji i perzistentniji, utoliko intenzivniji i obuhvatniji treba da bude rad sa njima i njihovom porodicom. Kod dece i mladih iz multiproblemskih porodica i sa ozbiljnijim oblicima antisocijalnog ponašanja najprimerenija je kombinacija poseta porodici i radionica za mlade. Za sve navedene oblike tretmana optimalno je da se realizuju jednom nedeljno. Ako se paralelno primenjuju dva programa, najbolje je da se oni međusobno usklade tako da počinju i završavaju se u približno isto vreme. Indikovano je da se program primeni što pre nakon prvog sukoba sa zakonom dece i mladih, kada su porodica i

mlada osoba u krizi zbog novonastale situacije i tako posebno otvoreni za spoljnu podršku i za promene potrebne da bi se kriza prevazišla.

Pored značajnih prednosti, treba imati u vidu ograničenja za primenu programa, kao što su antisocijalno ponašanje koje ima karakteristike perzistentnog tipa, kao što su veoma rani početak (pre 10. godine), raznovrsnost oblika i učestalost ispoljavanja sukoba sa zakonom; nanošenje veoma teških telesnih povreda i/ili ubistvo ili ako su dela imala elemente posebne surovosti; zatim isključivo seksualni delikti, zavisnost od psihoaktivnih supstanci, intelektualna ometenost, teški psihijatrijski poremećaj, kao i nedostatak motivacije i saradnje sa potencijalnim učesnicima programa.

ZAKLJUČAK

Program OPTIMUS je nastao na osnovu detaljnog pregleda različitih modaliteta programa koji se primenjuju u svetu, a koji su na osnovu empirijske evaluacije potvrdili svoju efikasnost u praksi. Modifikovan za primenu u našoj sredini, program je primenjen i evaluiran u tri beogradska centra za socijalni rad, gde se pokazao veoma efikasnim. Program pruža ekonomičan, sveobuhvatan i primenljiv tretman mladih u sukobu sa zakonom i sa problemima i poremećajima u ponašanju. Poseban doprinos tretmanima u zajednici daje program poseta porodicama, koji je prvi ove vrste u Srbiji. Efikasnost tretmana se povećava kombinacijom poseta porodicama, radionica sa roditeljima i radionica sa mladima.

Svaki od ovih oblika tretmana ima posebno definisan program obuke koji je akreditovan kod Republičkog zavoda za socijalnu zaštitu u cilju osposobljavanja zaposlenih u oblasti socijalne zaštite, ali i prosvete i mentalnog zdravlja, koji se u svom radu susreću sa decom i mladima sa problemima ponašanja.

U našem zakonskom okviru, program je primeren za realizaciju vaspitnog naloga ili posebne obaveze uključivanja u pojedinačni ili grupni tretman u odgovarajućoj zdravstvenoj ustanovi ili savetovalištu, pojačanog nadzora roditelja i pojačanog nadzora organa starateljstva, i u okviru pojačanog nadzora uz dnevni boravak u odgovarajućoj ustanovi za vaspitavanje i obrazovanje maloletnika koje predviđa *Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica* (2005).

Ipak, postoje realne prepreke za primenu ovakvih intenzivnih oblika tretmana u okviru redovnih aktivnosti profesionalaca zaposlenih u socijalnoj zaštiti i drugim delatnostima. Na žalost, dnevni boravci koji bi predstavljali

najpogodniji okvir za pružanje ovakve vrste tretmana u lokalnoj zajednici, uprkos jasno prepoznatoj potrebi za njihovim osnivanjem, još nisu zaživeli u praksi, uz retke izuzetke u nekoliko opština u Srbiji.

Za uspešnu akciju borbe protiv nasilja, posebno među mladima, od nivoa preventivnih do nivoa interventnih programa, neophodan je zajednički, koordinisani napor Ministarstva rada i socijalne politike, Ministarstva prosvete, Ministarstva zdravlja, Ministarstva omladine i sporta i nevladinog sektora. Za sada postoje brojni programi koji se odvijaju paralelno, organizuju se slične aktivnosti koje se zasnivaju na sličnim vrednosnim orijentacijama, ali ne daju zadovoljavajuće rezultate. Osnivanje Dnevni boravaka predstavlja jedan od pogodnih okvira da se takve aktivnosti, koje prevazilaze organizacione mogućnosti redovne delatnosti pojedinačnih sistema, implementiraju kao redovna usluga koja se realizuje na nivou lokalne zajednice kao efikasan odgovor na porast nasilja među mladima.

REFERENCE

- (1) Achenbach, T. M., (1991). *Manual for the Youth Self-Report and 1991 Profile*. Burlington, VT: University of Vermont, Department of Psychiatry.
- (2) Berg, K., I. (1991). *Family Preservati, A Brief Therapy Workbook*. London, BT Press.
- (3) Borduin, C. M., Mannm B. j., Cone, L.t., Henggeler, S.W., Fucci, B.r., Blaske, D.M., Williams, R.A. (1995). Multisystemic treatment of seriour juvenile offenders: long term prevention of criminality and violence, *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 63, 4:569-578.
- (4) Crick, N. R., & Dodge, K. A. (1994). A review and reformulation of social information-processing mechanisms in children's social adjustment. *Psychological Bulletin*, 115, 74-101.
- (5) De Shazer, S. (1985). *Keys to Solutions in Brief Therapy*. New York, Norton.
- (6) De Shazer, S. (1988). *Clues: Investigating Solutions in Brief Therapy*. New York, Norton.
- (7) Dishion, T., Kavadagh, K. (2003). *Intervening in Adolescent Problem Behavior. A family centered approach*. New York, The Guilford Press,
- (8) Dodge, K. A., Coie, J. D. (1987). Social-information-processing factors in reactive and proactive aggression in children's peer groups. *Journal of Personality and Social Psychology*, 53, 6:1146-1158.
- (9) Eddy, J.M., Chamberlain, P. (2000). Family management and deviant peer association as meditors of the impact of treatment

- condition on youth antisocial behavior, *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 68, 5:857-863
- (10) Ellis, A. (1994). *Reason and Emotion in Psychotherapy*. A Birch Lane Press Book, Published by Carol Publishing Group.
  - (11) Ellis, A., Tafrate, R.C. (1997). *How Control Your Anger Before It Controls You*. New York, Citadel Press
  - (12) Goldstein, A.P, Glick, B., Gibbs, J.C. (2003). *Aggression Replacement Training*. New York, The Guilford Press.
  - (13) Hrnčić, J. (2003). Pregled faktora rizika antisocijalnog ponašanja mladih (uticaji u okviru porodice). *Revija za kriminologiju i krivično pravo*, 41, 2-3:43-72.
  - (14) Hrnčić, J. (2004). Pregled faktora rizika antisocijalnog ponašanja mladih (individualni faktori, stresori i vršnjačka grupa). *Revija za kriminologiju i krivično pravo*, 42, 3:133-163.
  - (15) Hrnčić, J. (2009). *Prestupništvo mladih: rizici, tokovi i ishodi*, Beograd, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
  - (16) Lansford, J. E., Malone, P. S., Dodge, K. A., Crozier, J. C., Pettit, G. S., Bates, J. E. (2006). A 12-year prospective study of patterns of social information processing problems and externalizing behaviors. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 34, 5:709-718.
  - (17) Lipsey, M.W. (1995). What do we learn from 400 research studies on the effectiveness of treatment with juvenile delinquents? U: McGuire (ur.), *What Works: Reducing Reoffending – Guidelines from research and practice*. John Wiley & Sons Ltd, str. 63–78.
  - (18) Lipsey, M.W. Chapman, G. I., Landenberger, N.A. (2001). Cognitive behavioral programs for offenders, *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 578, 144 -157.
  - (19) Lipsey, M.W., Wilson, D.B. (1998). Effective Interventions for Serious Juvenile Offenders. A Sythesis of research. U: Loeber, R., Farrington, D.P. (ur.), *Serious and Juvenile Offenders: Risk Factor and Successful Interventions*. Thousand Oaks, CA, Sage.
  - (20) Lochman, J. E., Dodge, K. A. (1994). Social-cognitive processes of severely violent, moderately aggressive, and nonaggressive boys. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 62, 2:366-374.
  - (21) Lochman, J. E., Dunn, S.e. (1993). An intervention and consultation model from a dsocial cognitive perspecitve:a description of the anger coping program. *School, Psychology Review*, 1993, 22, 3:458-471.
  - (22) Martinez, C. R., Forgatch, M.S. (2001). Preventing problems with boys' noncompliance: effects of a parent training intervention for

- divorcing mothers, *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 69, 3:416-428.
- (23) Momirović, K., Džamonja, Z., Hašek, A., Džamonja, T. (2004). *Baterija testova socijalizacije - priručnik*, Nacionalna služba za zapošljavanje, Beograd, interno izdanje.
- (24) Patterson, G. R., Reid, J. R., Dishion, T. J. (1992). *A Social Interactional Approach*. Vol. 4. *Antisocial Boys*. Eugene, Castalia Publishing Company.
- (25) Patterson, G.R. (1986). Performance model of antisocial boys. *American Psychologist*, 41:432-444.
- (26) Patterson, G.R., Stouthamer-Loeber, M. (1984). The correlation of family management practices and delinquency. *Child Development*, 55:1299-1307.
- (27) Stoolmiller, M., Eddy, J.M., Reid, J.B. (2000). Detecting and describing preventive intervention effects in an universal school-based randomized trial targeting delinquent and violent behaviour, *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 68, 2:296-306.
- (28) Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica (2005). *Službeni glasnik RS*, 85/05.

OPTIMUS - OPTIMAL APPROACH TO PREVENTION OF CONFLICT WITH THE LAW OF CHILDREN AND YOUTH

Based on current scientific researches, effective world practices, legal regulations in social protection and juvenile justice area and needs and possibilities of social protection in Serbia, preventive programme "OPTIMUS – Optimal Approach to Treatment and Integration of Youth in Conflict with the Community" has been developed. The programme aims is to decrease antisocial behaviour, improve personal capacities and social competences and better integration into community of children and with behavioural problems. It is appropriate for treatment of children and adolescents with more serious antisocial behaviour and from multiproblem families, but who doesn't have persistent forms of antisocial behaviour, severe mental disorders or substance dependence. Programme includes three forms of community treatment: workshops with youth, workshops with parents and family visits. Workshops with youth and family visits were implemented in practice and evaluated. Into treatment were included 36 male adolescents from 14 to 19 years of age and their families from three Belgrade municipalities. Evaluation by programme users and implementers showed that adolescents were better integrated into community, while families

*Zbornik IKSI, 1-2/2010 – J. Hrnčić, T. Džamonja-Ignjatović, V. Despotović-Stanarević
„OPTIMUS - obuhvatan pristup prevenciji sukoba sa zakonom
kod dece i mladih”, (str. 125-139)*

showed improvement in overcoming adolescent's problems and fulfillment of family members' needs. Results of retest by scales of Socialization by Momirovic et al, completed by adolescents, and Child Behaviour Checklist by Achenbach, completed by parents, showed decrease of antisocial behaviour and increase of pro-social skills.

*KEY WORDS: antisocial behaviour / juvenile delinquency /
multisystemic approach / cognitive-behavioural interventions.*

SKITNIČENJE I PROSJAČENJE - OD NUŽDE DO IZNUDE - socijalnopatološki i kriminološki aspekt -*

Zlatko Nikolić*

Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd

Vekovni problem svih socijalnih sredina bili su skitnice i prosjaci, odnosno, jedan manji deo članova svake društvene zajednice koji nije mogao da se uklopi i snađe u svom društvenom okruženju. Oni su otuda, budući da su morali da žive i preživljavaju, svoju "sreću" tražili u stalno novim i novim sredinama, a bez oslonca i staništa među tamošnjim ljudima. Međutim, oni su uvek računali na tuđe milosrđe, odnosno, empatiju tih njima nepoznatih ili poznatih ljudi, a da bi to pospešili pribegavali su i svojevrsnom agravanju izgleda njihovog problema: prljava i pocepana odeća, obogaljenost, prilagođena blagoglagoljivost i slično. Vremenom je, nažalost, ta njihova nesreća postala izgledna šansa za organizovani biznis beskrupuloznih izrabljivača, pa je kriminalizacija ovog socijalnopatološkog fenomena predmet ovog rada.

KLJUČNE REČI: skitnice / prosjaci / milosrđe / kriminalizacija / prevencija

UVOD

Nema godine ili, bolje rečeno, nema generacije tinejdžera koja svoj "sukob" sa sredinom (roditelji, vršnjaci, simpatije i slično) ne rešava tako što od problema beži u fizičkom smislu, napuštajući sredinu u kojoj ih "ne razumeju" ili u kojoj ne mogu da se snađu. Tako je samo u Beogradu u

---

* Ovaj tekst je nastao kao rezultat rada na projektu "Prevencija kriminala i socijalnih devijacija" koji finansira Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije, broj 149016.

* E-mail: zlatkon@ptt.rs

toku 2009. godine takvo rešenje potražilo 123 tinejdžera¹, od čega su na svakog jednog dečaka "kofere pakovale" čak tri devojčice. Ovaj problem, međutim, nije karakteristika samo naše socijalne sredine, već i svih drugih i to utoliko više ukoliko je razvijenost zajednice i mobilnost stanovništva zbog toga veća. Policije svih zemalja, zato, imaju svoja odeljenja koja se bave upravo tim problemom, a rezultati naše policije su, srećom, za sada sasvim solidni².

Skitničenje, kako se to službenim jezikom naziva kada je neko napustio svoje rodno mesto i stanište, nije novina ovog vremena, već datira od vremena kidanja feudalnih veza i obaveza u Evropi, robovskih obaveza ili isteka kazne deportovanih osuđenika u Americi, Australiji i drugim kolonijama u devetnaestom veku. Tada se, naime, zbog prestanka dotadašnjih obaveza prema feudalcima ili kolonijalnim vlastima, ali i promena koje je nametala industrijska revolucija, mnogi feudalni podanici i bivši robijaši krenuli da traže posao, udomljenje i "svoje mesto pod suncem" (Kostić, M. 2010, 241-256). To ih je, razumljivo, vodilo van svog okruga ili svoje zemlje i dalje iz mesta u mesto, a sve u potrazi za ukorenjivanjem u nekoj socijalnoj sredini. Te sredine, pak, nisu ni mogle da budu niti su bile naklonjene svim tim došljacima, pa mnogi od njih nisu mogli da pronađu to što su u svojim htenjima i očekivanjima želeli. Budući beskućnici u novim sredinama oni su i tretirani kao skitnice, a mnogi od njih su postajali i prosjaci radi preživljavanja. Zbog toga se, verovatno, između beskućnika i skitnica, sa jedne strane i prosjaka i prosjačenja, sa druge, u javnosti i čak u literaturi stavlja znak jednakosti, iako te dve kategorije ljudi u nevolji nisu u svemu iste, niti im je zajednički imenitelj u mentalnom smislu posebno značajan.

SKITNIČENJE I SKITNICE

Pretpostavka je da naš termin skitnice i skitničenje potiče od starovekovnih naziva za nomadska plemena "Skiti", odnosno, starogrčkog Skýthai ili latinskog Scythae (Vujaklija, M. 1980, 853), kako su u tim starovekovnim državama tretirani svi nomadski narodi severno od Crnog i Kaspijskog mora. U svakom slučaju, pod skitnicom i skitničenjem se podrazumeva neko ili neki koji nemaju stalno prebivalište. Nomada ili skitničkih plemena je prema tome bilo od nastanka sveta, ali se u

---

¹ Podaci MUP-a Beograd

² Prema podacima MUP-a Beograd, vraćeno je svih 123 odbeglih u kalendarskom uzrastu od 14 do 18 godina.

savremenom značenju kao socijalnopatološka forma pod skitničenjem podrazumeva mnogo uži pojam od nomada. Skitnicama, prema tome, smatramo samo osobe (individue) koje "beže" iz svog užeg okruženja u neko novo, a da pre toga nemaju određeni cilj ili odredište, osim tog svog imaginarnog da ih u njihovom okruženju sve "guši", da su neshvaćeni, da ne mogu da ispolje svoje sposobnosti, pa zato i da se samorealizuju u njemu. Pri tome, kalendarska zrelost ne igra neku posebnu ulogu u takvom shvatanju, već je u pitanju njihova emocionalna i socijalna zrelost. Srećom, mnogi od njih se nakon prvih iskustava brzo "probude" i shvate da problem nije samo u socijalnoj sredini već i u njima samima, te uspeju da se ponovo prilagode okruženju iz koga su pobegli³. Međutim, jedan manji broj od odbeglih od kuće stvarno postaju skitnice i fiksiraju takvo ponašanje, pa ih, kako se to kolokvijalno kaže, "ne drži mesto". Najgore od svega po njih i po socijalne sredine u kojima oni egzistiraju je u tzv. fenomenu sekundarne identifikacije, a oni, upravo zato, egzistiraju na maloj razlici između pravih skitnica i prosjaka (Nikolić, Z. 2000, 481). Skitnice, zapravo, zbog načina življenja (iz sredine u sredinu) nikada ne mogu da predvide kako će i koliko razumevanja za svoja "viđenja sebe" naći u novoj sredini, pa su zbog nužde preživljavanja prinuđeni i na privremeno prosjačenje, robovske uslove privremenog rada i eksploatacije, prostitucije, sitnih krađa, prevara i slično.

Pod skitnicama i skitničenjem, dakle, ne podrazumevamo ekonomsku iznudu nezaposlenih koji traže posao i egzistenciju u periodima ekonomske krize, kakav je to slučaj bio u SAD-u početkom prošlog veka i sada, ili naše ekonomske migrante od sedamdesetih godina prošlog veka do danas. Takođe ne bi moglo da se u skitnice i skitničenje uvrste ni neke etničke grupe (među Romima, na primer) kojima je skitnički način življenja u vrednosnom sistemu njihovih običajnih normi. Taj kulturni konflikt, prema tome, nije reper za definisanje nečijeg načina življenja, iako izaziva neslaganje i, čak, prezir većinskog stanovništva u skoro svakoj društvenoj zajednici⁴.

Pod skitnicama i skitničenjem, zato, podrazumevamo samo osobe i njihovo ponašanje koje iz nekih svojih objektivnih ili subjektivnih razloga ne mogu da pronađu ukorenjenost u socijalnoj sredini iz koje potiču. Potreba

---

³ Primera među tinejdžerima koji su bežali od kuće ima bezbroj, na šta ukazuju podaci svih socijalnih službi u svetu, pa i naši podaci koje smo već naveli u uvodu.

⁴ Problemi sa Romima u evropskim zemljama, kao što su Italija i Francuska, na primer, ali i u Češkoj, Sloveniji i kod nas, ne govore o rasizmu i diskriminaciji te etničke grupe, kako to neke nevladine organizacije i neki mediji olako nazivaju, već otpor većine prema kulturi življenja tih etničkih grupa.

za pripadnošću je, naime, jedna od osnovnih ljudskih potreba, jer čovek ne može da bude sam, iako je svestan da je sam. Taj osećaj usamljenosti, objektivno ili subjektivno, blizak mu je ludilu, pa je on u stalnom nastojanju da prevaziđe taj osećaj straha i "kreira" svoju sudbinu kroz prevazilaženje pasivnosti svoje egzistencije (From, E. 1984, 116). Zbog toga on traga za sebi sličnima, u čijem okruženju može da pronađe svoju socijalnu satisfakciju i osećaj samopotvrđivanja, pa zato skitnice ne moraju da budu i nisu uvek samo osobe bez zanimanja, kako se najčešće pretpostavlja, već samo ljudi "bez korena" i puni nerealnih želja.

Sve društvene zajednice će, prema tome, uvek imati članove koji ne mogu da se ukorene u postojeće vrednosne, kulturne i običajne norme, jer ne podnose nametnute im uloge i očekivanja socijalne sredine. Da to nije tako onda bi ljudi, po funkcionalističkom shvatanju društva, stvarno bili statični igrači uloga koje im dato društvo nameće, a samo bi aberanti uticali na određene promene (Nikolić, Z. 2000, 201). Svaki čovek je, međutim, uvek zaseban i individua za sebe, pa on kao takav niti može niti prihvata unapred mu dodeljene uloge i očekivanja socijalne sredine. On je, naime, uvek iznad i izvan uloga koje su mu unapred određene i koje se od njega očekuju, a koje mu se nameću socijalizacijom preko agenasa ili prenosnika za to: porodica, vršnjaci, škola i mas-mediji. Budući svestan svojih mogućnosti i nemogućnosti da ih realizuje u datoj socijalnoj sredini, pojedinac može, a neki to i čine, da potraži novu sredinu u kojoj će i po svom sopstvenom saznanju biti pridošlica i autsajder, dakle još uvek neukorenjen.

Problem savremenih skitnica među tinejdžerima, ali i adultima, leži upravo u toj ukorenjenosti, s tim što je vidljivo da je adultima bilo potrebno više vremena da racionalizuju svoje razloge za "bekstvo" i odluče se na to, a nakon više neuspeha u svom životu nego tinejdžerima. Tinejdžeri, sa druge strane, posle prinudnog vraćanja od strane organa formalne socijalne kontrole i uviđenog neuspeha, lakše prihvataju okolnosti koje ih okružuju i "guše", dok adulti nastavljaju sa "traženjem krivca" za svoju nesreću i nezadovoljstvo⁵. Otuda se među odraslim skitnicama najčešće susreće povrat u različitim prihvatilištima za odrasle, jer oni, nakon višegodišnjeg skitničenja, dospeju u kategoriju prosjaka i beskućnika.

---

⁵ Istorija naseljavanja kolonija iz evropskih zemalja ukazuje na to da su među "tražiocima nove sreće" bili i oni koji su sve to već imali u svojoj matičnoj zemlji, kao što su mnogi engleski, španski, portugalski i drugi aristokrati tog vremena.

PROSJAČENJE I PROSJACI

Dok je problem skitnica u njihovom neuspehu da dostignu socijalnu satisfakciju kroz ukorenjenost ili pripadnost u određenu socijalnu sredinu, odnosno, uspehu i samopotvrđivanju u njoj, prosjacima i prosjačenju je koren u neuspehu socijalizacije u izgradnji i internalizaciji vrednosnog sistema povezanog sa čovekovom potrebom za prevazilaženje pasivnosti njegove egzistencije kroz stvaralački akt. Obe ove egzistencijalne protivurečnosti čoveka, naime, jesu produkt njegove svesti, koja je imanentna samo njemu, kao dar ili "prokletstvo" prirode (From, E. 1984a, 48-50). On, da bi preživeo i samorealizovao sebe kao društveno biće, mora da se udružuje sa drugima u društvenoj podeli rada, a da bi to mogao mora da ima i određeni odnos prema radu ili svom stvaralačkom aktu. Kako se taj odnos prema radu izgrađuje i nameće kroz proces socijalizacije ličnosti, prosjaci su osobe koje za tu imanentnu potrebu čoveka nisu osposobljene i zato je ne zadovoljavaju radom kao stvaralačkim aktom, već glumom i prikazivanjem sebe kao nemoćne, bogalje, oštećene u bilo kakvoj nesreći ili slično, dakle, nesposobne za rad. Oni zato u takvom "uspešnom" prikazivanju sebe kao nesposobne za rad nalaze satisfakciju, pa dobro proučavaju mesta i uslove na kojima će i pod kojima će ljudi biti milosrdniji ili lakši "plen" njihovom ubogom prikazivanju. Iskustvo i prvi uspesi u tome ih uče da je osećaj solidarnosti i empatije sastavni deo socijalizovanih ljudi koji su njihova ciljna grupa. Na taj način ljudsku potrebu za stvaralačkim aktom i prevazilaženje pasivnosti svoje egzistencije prosjaci zadovoljavaju u naporu da druge prevare svojim performansom, da bi se vremenom, zbog unutrašnje zakonitosti "posla" kojim se bave, sasvim uživali u svojim ulogama, kao posledici sekundarne identifikacije⁶.

Mediji, otuda, ne beleže slučajno da prepodnevni bogalji sa ulica uveče odbacuju štake i igraju fudbal, da navodno obogaljeni vojnici u uniformama traže pomoć, da pokazuju rane i obogaljene udove kao da su iz nekog minulog ratnog vremena i slično. Reakcija socijalnih sredina u kojima se prosjaci svakodnevno pojavljuju je, stoga, ambivalentna, jer prosjak uporno pokušava da verbalno i neverbalno saopšti da i oni (prolaznici) jednog dana mogu da budu u istoj ili sličnoj situaciji, pa da je milosrđe svojevrсно iskupljenje. Kada se tome doda da sve religije, a i

---

⁶ Nije, doduše, nepoznato da i u biljnom i u životinjskom svetu postoje vrste koje egzistiraju kao paraziti, ali i parazita u okviru samih vrsta koje nisu parazitske, već samo jedan manji broj njihovih članova. Ljudski rod, prema tome, nije ništa posebno u prirodi kojoj pripada.

građanski moral, naglašavaju da je empatija i milosrđe nešto što je poželjno u vrednosnom sistemu ljudi, onda nije čudno da veliki broj ljudi podleže tom iskušenju da budu milosrdni. Da to nije tako, prosjaka u tolikom broju i tako dugo ne bi ni bilo na gradskim i seoskim ulicama i trgovima, pred crkvama, tržnicama i drugim prometnim mestima, ali sve više i na pragovima stanova i kuća građana.

KRIMINALIZACIJA I KRIMINALNA EKSPLOATACIJA SKITNICA I PROSJAKA

Zvaničnih i statistički praćenih podataka o odbeglim tinejdžerima od kuće postoje, kako smo i u uvodu naveli, jer su oni deo službenih obaveza svih policija sveta. Tako statistike beleže podatke o deci beskućnicima ili "dece sa ulice", čiji broj omogućava pretpostavku da ih na pragu ovog veka u svetu ima preko sto miliona (Kostić, M. *ibid*). Taj pojam "deca sa ulice", sam po sebi, asocira na nešto neprirodno, nekontrolisano i civilizovanom čoveku nesvojstveno, jer u životinjskom svetu takve pojave skoro da i nema. On takođe asocira na visoku povredljivost tako unesrećenih lica, odnosno, na viktimološku predisponiranost te dece da budu žrtve raznih eksploatatora, uključivši i njihove roditelje ili bližnje. "Zakonima verni građani" ih pak nazivaju besprizornim⁷, iako taj termin etimološki nema validan koren, ali to ne menja činjenicu da su to deca ulice i beskućnici. Kao takvi, a zbog emocionalne i socijalne nezrelosti, povodljivosti, i lakovernosti, deca sa ulice su izuzetno lake žrtve za beskrupulozne ljude, pa deca skitnice (odbegli od kuće) i deca sa ulice (beskućnici) veoma brzo postaju i prosjaci i prostitutke i lopovi, sve sa jednim ciljem: da oni prežive, a kriminogeni eksploatatori da na njima zarade. Nisu, otuda, retki natpisi u medijima o otkrivanju i hapšenju organizovane grupe kriminalaca koji kupuju ili, prosto, krađu decu u siromašnim zemljama ili krajevima, a radi organizovanog prosjačenja, krađa, ropskog rada ili maloletničke prostitucije⁸.

---

⁷ Termin potiče iz vremena carske Rusije (17. vek), a u istoj zemlji je aktuelizovan i kao takav prihvaćen i šire nakon Prvog svetskog rata. Dovoljno je da se setimo Makarenkovih napora i rada u nekoliko vaspitnih kolonija, ali i pisanih dela, kao što su: Zastave na kulama, Metodika vaspitnog rada i druge.

⁸ U medijima je nedavno objavljivano o hapšenjima organizovanih grupa kriminalaca, koji su iz bivših istočnoevropskih zemalja prebacivali radi prosjačenja, krađa i prostitucije kupljenu ili ukradenu decu. Tako je u Velikoj Britaniji uhapšena grupa od čak 24 rumunska građana, koji su više desetine dece uzrasta od jedne do deset godina prisiljavali na prosjačenje, krađe ili prostituciju.

Taj "biznis" organizovanih kriminalaca ili neregistrovanih eksploatatora dece skitnica ili dece sa ulice (roditelji, rođaci ili poznanici), očigledno, ima značajan resurs od preko sto miliona takve dece i sa tendencijom njihovog uvećanja. Zbog toga nije moguće govoriti o eliminisanju problema ili, čak, značajnijoj redukciji istog, jer na njega ne utiče samo "zao duh" kriminalaca, već velika ponuda "materijala" za eksploataciju. Koreni toga, međutim, leže u ekonomskim, vrednosnim i kulturnim normama određenih sredina, ali i u kupcima takvih "usluga". Ljudi koji su, na primer, smislili da im je pašteta od jezika određene vrste ptica delikates i zbog toga uništavaju skoro celu vrstu, nisu imuni i na tako bestijalnu eksploataciju dece, pa u njihovim zemljama i postoje i takva "tržišta". Dok ima tržišta, nažalost, ima i prodavaca usluga, a to što su deca jedino kod ljudi postali roba stvar je njihove svesti i civilizacije. Budući da istorija beleži da taj fenomen nije samo ovovremeni, već istorijski, a da se i tokom cele te istorije beleže razni naponi u vidu moralnih i zakonskih pretnji za zanemarivanje, eksploatisanje i zlostavljanje dece, onda je jasno gde problem leži.

Ali, da zakonske pretnje i moralne osude nisu bile delotvorne u potpunosti znali smo ili smo slutili još pre pojave modernih sredstava za komunikaciju, kakav je internet, na primer. Nažalost, taj ovovremeni fenomen skoro "nekontrolisane" komunikacije nas je uverio koliki je broj tzv. "tamnih brojki" onih među nama "zakonima vernih građana" koji te moralne i zakonske norme krše. Zato smo bili šokirani i konsternirani pri saznanju o širini mreže korisnika dečje pornografije, o njenoj rasprostranjenosti i, skoro, bratstvu modernih pedofila. Svi oni, doduše, nisu neposredno eksploatisali i seksualno zlostavljali decu čije su fotografije ili video klipove plaćali i gledali, ali je jasno da su čak i kao voajeri bili "potrošači usluge" koji su im kriminogeni eksploatatori "dece sa ulice" ili dece odbegle od kuće prodavali. Racionalizacija u vidu, 'pa šta, ja u tome nisam učestvovao' nije oprost pred zakonom i zato sva moderna kaznena zakonodavstva i sankcionišu takva ponašanja, a policije sveta sarađuju na otkrivanju i procesuiranju takve "sabraće".

Međutim, za razliku od dece koju bar službeni organi i njihove statistike beleže, odrasle skitnice u koje spadaju različite kategorije po uzrocima i načinu života niko ne prati. Oni su primećeni i zabeleženi samo kod socijalnih službi kada im budu privedeni, ili kada sami zatraže neku pomoć. Ta razlika u socijalnoj brizi skoro svih društvenih zajednica prema maloletnim i punoletnim skitnicama i prosjacima je sasvim razumljiva, jer je i iskustveno uočeno da su maloletne skitnice i prosjaci uglavnom žrtve punoletnih eksploatatora tuđe nevolje. Punoletne skitnice i prosjaci,

podrazumeva se, to nisu i ne moraju to da budu čak ni pod prinudom eksploatatora. Oni su, kako se takođe podrazumeva, pod prinudom svojih unutrašnjih i ličnih razloga za socijalni neuspeh, čak iako su to bili od detinjstva. Otuda socijalne sredine na njihovo prisustvo i ponašanje ne reaguju emotivno i smatraju ih normalnim koloritom određenih gradova ili javnih objekata kao što su crkve, kafane i slično⁹.

Naši uslovi življenja, naša kultura i mentalitet takođe imaju neke osobenosti u pojavi i postojanju beskućnika, odnosno, skitnica i prosjaka. Dok je među maloletnicima kod nas, kako smo već naveli, bilo ispod 200 begunaca od kuće, što je za neke razvijene ali i po broju stanovnika veće zemlje zanemarljivo, broj prosjaka je daleko veći i u takvom upoređenju. To što ih službeno zabeleženo nema u našim statistikama¹⁰ ne znači i da ih nema na beogradskim ulicama i ulicama drugih mesta. Pojava je posebno uočljiva od početka tranzicije društvenog sistema devedesetih godina, kada je za veliki broj građana prestala socijalna sigurnost u vidu bezbednosti radnog mesta i mogućnosti socijalne podrške od strane društva. Naopake i, skoro, kriminalne privatizacije, ratovi, inflacija i, posebno, ekonomska blokada zemlje, srušili su ceo obrazac i okvir za ponašanje "zakonima vernih građana". Umesto tog obrasca na koji su navikli, ljudi su bili prinuđeni da se na početku solidarišu sa do juče problematičnim, a sada "snalažljivim" ljudima, jer nas oni ipak snabdeavaju artiklima koji nam trebaju, a nedostupni su legitimnim putem zbog blokade. Zato je i prosjačenje u tom okviru "snalažljivih" postalo biznis, pa su među evidentiranim prosjacima u Beogradu preko 90% profesionalni prosjaci, dakle ljudi sa određenim "gazdama", određenim teritorijama za prosjačenje i određenim obavezama u visini zarade. Pošto deca prosjaci, sa majkama prosjakinjama, izazivaju posebnu vrstu empatije, operativno je poznato da pojedine "prosjakinje" iznajmljuju tuđu decu za taj biznis, a cena je, takođe operativna i ne sasvim potvrđena, od 10 do 15 evra po detetu. Zato se i dešava, kako su to zabeležili policijski inspektori, da pri nailasku inspekcija ili policije može da se čuje "poplava" ili "murija", pri čemu "slepi" iznenada progledaju, a hromi prohodaju i čak trče.

---

⁹ Skitnice i prosjaci su, pod različitim nazivima, postali i raritet nekih sredina, kao što su pariski klošari za Pariz. Zbog njih se u hladnijim vremenskim uslovima otvaraju i stanice pariskog metroa, a njihove probleme prati i domaća i evroska štampa. Neki od njih su čak ovekovečeni u romanima francuskih klasika književnosti.

¹⁰ Deo podataka o tome ima samo Prihvatilište za odrasla lica u Beogradu, u kome je za sve vreme njegovog postojanja (34 godine) evidentirano tek 1542 prosjaka. Centri za socijalni rad i službena statistika, nažalost, ne beleže ovu pojavu pa je nemoguće istraživati je.

Tako je sa ekonomskom blokadom i naopakom tranzicijom započela i zahuktavala se kriminalizacija društva, pa oni koji to nisu umeli ili hteli počeli su da se bave tzv. "sivom ekonomijom" kao iznajmljeni prodavci švercovane robe. To je za mnoge bilo kratkog veka, jer je konkurencija postajala sve oštrija, a mogućnosti sve manje. Najugroženiji su, stoga, počeli da se snabdevaju iz kontejnera i prosjačenjem, povremenim poslovima, prostitucijom i čak sitnim krađama. Porodice su se raspadale, a ulice postajale sve bogatije novodošlim beskućnicima i iz samih gradova i okolnih naselja. Kruna svega u ovom fenomenu bila je tzv. readmisija naših građana iz zapadnoevropskih zemalja, gde su neki od nesrećnika potražili "bolji svet" i to kod onih koji su nam u svemu što nas je snašlo kumovali zarad svojih interesa. Stoga mi možemo ali i ne moramo da beležimo socijalnopatološke fenomene, kakvi su skitničenje i prosjačenje, jer nas manje ugrožava od ogoljenog kriminaliteta. Međutim, ne smemo izgubiti iz vida da je ta fenomenologija upravo jedan od uzročnika ili etioloških faktora pojavi i opšteg i organizovanog kriminaliteta. Na to nas podseća istorijat pojave i razvoja "Koza nostre", "Trijada", "Kamore", "Ruske mafije" i sličnih, jer je to jedini način da se u eksploatatorskom svetu marginalne grupe, narodi i nacije, socijalno promovišu. Globalizacija ili nasilna unifikacija vrednosnog sistema, prema tome, ima i svoju cenu, a na štetu javno proklamovanih moralnih, religioznih i kulturnih vrednosti, odnosno, na štetu mogućih i željenih tekovina ljudske civilizacije.

MOGUĆNOSTI PREVENCIJE

Sve društvene zajednice u svetu su, iako ne u alarmantnom tonu, prihatile da problem beskućnika, skitnica i prosjaka postoji i iskazale su poseban odnos prema mladim beskućnicima, skitnicama i prosjacima. Ozbiljnost toga bi mogla da se vidi u zakonodavnim aktima skoro svih zemalja, ali i u jednodušnim pristajanjem da potpisuju sve relevantne međunarodne obaveze i deklaracije. Stvarnost, međutim, nije saglasna sa javno deklarisanom brigom i prihvaćenim obavezama, a pošto je to univerzalno prisutno kod svih društvenih zajednica, čak i kod najglasnijih za zaštitu ove kategorije ljudi, onda tu nešto nije u redu. To što nije u redu je, zapravo, problem između javno nametnutih i očekivanih normi za ponašanje pojedinaca u socijalnoj sredini i individualnih shvatanja tih obaveza, odnosno, internalizaciji takvih normi.

Društvena ili kolektivna svest, naime, poima i saglašava se sa pravom pojedinca da oseća drugačije i da se drugačije vlada u odnosu na

većinske norme. To što oni drugačije žive i beže od zajedničkih normi jeste čin kršenja slova normi, ali ne i njihovog duha, jer duh svih moralnih normi naglašava potrebu empatije ili samilosti prema onima koji ne mogu ili ne umeju da žive i rade kao mi. Da toga nema, skitnica i prosjaka, inače, ne bi ni bilo, jer ne bi imalo ko da im pomogne kao u životinjskom svetu, uostalom. Skitnice i prosjaci su, prema tome, naša stvarnost i naša budućnost, jer kao aberanti oni, iako odstupaju od slova normi ne ugrožavaju i njihov duh, ne ugrožavaju celinu sistema koji je kao civilizacijska tekovina uspostavljen.

Problem ove socijalnopatološke forme ispoljavanja pojedinaca u svim društvenim zajednicama je, međutim, upravo u njihovoj viktimološkoj predisponiranosti. Odbegli od kuće, ma kog uzrasta i posebno deca, su laka žrtva svih kriminogenih tipova ličnosti ili grupa, jer je poznato da su kriminalci i kriminalni svet "najgostoljubiviji". Oni, naime, ne traže ni diplome, ni socijalno poreklo od onih koji im se sami nameću da bi preživeli, pa je među njima dobrodošao svako ko može da im čak i svojom nesrećom, a posebno sposobnošću, doprinese u njihovim poslovima, kao što su prosjačenja, krađe, dilovanje, prostitucija ili slično. Ceni se samo lojalnost i bezpogovorna poslušnost, a suprotno od toga se drastično kažnjava. Sekundarna identifikacija sa prihvaćenom ulogom prosjaka ili prostitutke je već unutrašnja zakonitost načina življenja, pa stepen izloženosti uticajima takvog okruženja, a po teoriji diferencijalne asocijacije (Nikolić, Z. 2000, 154), samo doprinosi fiksiranju takvog ponašanja i povratu nakon društvene intervencije.

Uprkos svega što se o ovom problemu zna i sa naučnog i sa socijalnopolitičkog aspekta, sve društvene zajednice i međunarodne asocijacije s pravom ulažu napore da se pojava redukuje na normalni i prirodno očekivani nivo, odnosno, da se redukuje uticaj kriminalne eksploatacije ove kategorije građana. Stoga nije ni čudno da nema godine u kojoj se ne oglasi svojom deklaracijom neka međunarodna organizacija ili nevladin sektor, sa zahtevom da se problemu "dece sa ulice", skitnicama uopšte i prosjacima ne posveti pažnja, u vidu zaštite od kriminalne eksploatacije. Ako se pogleda lista dokumenata od kraja drugog svetskog rata naovamo, postoje i prihvaćene su brojne deklaracije o pravima čoveka na standard življenja, pa dakle i skitnica i beskućnika svih kategorija, prava raseljenih, prava osuđenika i bivših osuđenika i posebno prava maloletnih beskućnika. Sve deklaracije,

inače, kipte od prava i obaveza potpisnika, ali se problem, nažalost, stalno uvećava¹¹.

Naše zakonodavstvo i socijalna politika, takođe, imaju sve slatkorečive fraze o pravima unesrećenih i beskućnika, zlostavljanih i eksploatisanih, jednako kao i sav ostali svet, ali je praksa i život tih istih na koje se ti propisi odnose i nadalje isti. Tolerišu se, naime, "ciganski bosovi" koji organizuju prosjačenja, krađe i prostituciju romske dece na svim trgovima, koji prodaju navodne barake za njihovo stanovanje na gradskom zemljištu, koji podmićiju radnike Elektrodistribucije da im ne isključuju divlje i besplatne priključke na javno osvetljenje. Policija, sa druge strane, ne interveniše zbog kršenja saobraćajnih propisa kada Romi kroz grad voze tricikle, prepravljene stare automobile bez oznaka i osiguranja, zaprege koje domorodačko stanovništvo ne sme da koristi, freze, traktore i sličan prevoz za sekundarne sirovine. Ne intervenišu ni kod krađa bakarnih kablova za telefoniju ili struju, jer je lako vidljivo gde kradljivci obgorevaju plastiku sa kablova, ne kontrolišu uništavanje bakarnih oluka na javnim zgradama, mesinganih bisti sa globalja ili spomenika u gradu i slično. U takvom haosu i anomiji, odnosno višestrukih aršina u primeni propisa ne trpe samo "zakonima verni građani", već i napred opisane žrtve kriminogenih struktura, kao što su odbegla deca, deca sa ulice, prosjaci iz nužde ili iznude i celo društvo u celini. Da li je to politika "viših interesa" nekog ili nekih sasvim je sve jedno za nastavak agonije unesrećenih, ali mogućnosti i oprobanih načina za njihovo suzbijanje postoje, u šta ne podrazumevamo zaključavanje kontejnera i stanica podzemnih železnica, kao u SAD-u i nekim najdemokratskijim zemljama EU.

REFERENCE

- (1) From, E. (1984). *Čovjek za sebe*. Zagreb: Naprijed.
- (2) From, E. (1984). *S onu stranu okova iluzije*. Zagreb: Naprijed.
- (3) Kostić, M. (2010). Deca sa ulice - viktimološko i pravno sagledavanje, *Pravna riječ*, Vol. VII br. 23, Banja Luka.

---

¹¹ Da je licemerje poseban problem u ovoj nevolji, vidi se i po tome da je, na primer, na Brdu kod Kranja proslavljena 60. godišnjica Saveta evrope u organizaciji Republike Slovenije, kao člana EU, a tada i tu je doneta Deklaracija o pravima mladih u kojima se naglašava i pravo na njihovo pristojno i dostupno stanovanje. Kako će i kakvo pravo ta ista Republika da obezbedi građanima, kada je "izbrisala" na hiljade svojih građana iz spiska svojih žitelja, što znači bez prava na stanovanje i egzistenciju?

- (4) Nikolić, Z. (2010). *Kriminologija sa socijalnom patologijom*. Beograd: Narodna knjiga.
- (5) Vujaklija, M. (1980). *Leksikon stranih reči i izraza*. Beograd: Prosveta.

VAGRANCY AND BEGGARING – FROM NECESSITY TO EXTORTION - socially pathological and criminological character -

For centuries now, vagrants and beggars were a problem of every social environment, that is, a small part of each social community that could not fit into or get accustomed within its own social surroundings. They have, therefore, since they had to live and survive, constantly been looking for their "happiness" in new and more new surroundings and communities, without any support or residence between local people. However, they have always counted on charity and empathy of known and unknown people around them, and to that matter, resorted to some kind of emphasizing on the looks of their problem – dirty and worn-out clothes, crippled limbs, smooth-talking and etc. With time, unfortunately, their misfortune had become a chance for organized business of unscrupulous extortionists, hence, criminalization of this socially-pathological phenomenon is a subject of this work.

*KEY WORDS: Vagrants / beggars / charity / criminalization /
prevention*

Zbornik
Instituta za kriminološka i
sociološka istraživanja
2010/ Vol. XXIX / 1-2 / 153-166

Originalni naučni rad
UDK: 343.62-055.1-058.6
343.988-053.1; 316.624
ID broj: 180172812

U PRILOG ISTRAŽIVANJU ZLOSTAVLJANJA MUŠKARACA U PORODICI*

Branislava Knežić*

Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd

U poslednjih dvadesetak godina povećan je broj istraživanja nasilja u porodici, posebno nasilja nad ženama i decom, dok je istraživanje muškaraca- žrtava zlostavljanja u porodici marginalno.

Prevenција nasilja u porodici zahteva proučavanja koja će osvetliti sve značajne aspekte problema, dati celovit uvid u specifičnosti i okolnosti nasilja koje se odvija među članovima porodice.

Ovaj tekst je mali pokušaj da se ukaže na potrebu i značaj istraživanja pojave u celini uključujući oba pola. Razlog za takav pristup zasniva se i na prikazanim primerima nasilja nad muškarcima u porodici. Pošto je reč o nedovoljno istraženoj pojavi, istraživač treba da sledi put "otkrića" primenom kvalitativnih metoda, nastojeći da "dopre" do složenih i suptilnih odnosa u porodici i društvenom okruženju.

KLJUČNE REČI: zlostavljanje muškaraca / nasilje u porodici / istraživanje

UVOD

Podaci istraživanja govore, i svakidašnjica ih potvrđuje, da je proteklih dvadesetak godina u nas u uslovima tek započete tranzicije, dramatičnih socio-političkih zbivanja, ekonomske krize i pada životnog standarda nastalo pogodno tlo za sve vrste nasilja što nije mimoišlo ni porodicu.

---

* Ovaj tekst je nastao kao rezultat rada na projektu "Prevenција kriminala i socijalnih devijacija" koji finansira Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije, broj 149016.

* E-mail: knezic@sbb.rs

Zahvaljujući medijima, ženskim pokretima i organizacijama nasilje nad ženama i decom u porodici je izašlo iz porodičnog "okrilja" i postalo predmet šire društvene brige a ne samo privatni problem pojedinca. Dok se pitanja nasilja nad starima "sramežljivo" postavljaju u društvenoj i naučnoj javnosti o muškarcima- žrtvama nasilja u porodici, gotovo, da se i ne razmišlja. Procenjuje se, jer pouzdanih podataka nema, da u svetu raste procenat muškaraca koji su izloženi nasilništvu u porodici. Tradicionalne rodne uloge im ne idu na ruku jer se od muškaraca očekuje da su jaki i da znaju da "drže ženu pod kontrolom"?

Efikasno reagovanje na nasilje u porodici zahteva istraživanje nasilja koje obuhvata oba pola a objektivnije poznavanje stanja vodiće razumevanju problema. Neophodno je da se istraži kontekst u kome žive članovi porodice i u kojima se odvija zlostavljanje odnosno šta prethodi nasilju.

Nameće se pitanje: zbog čega većina istraživanja nasilničko ponašanje u porodici ne stavlja u širi kontekst međuljudskih odnosa tj. zašto se polazi od pretpostavke da su muškarci samo nasilnici u porodici? Zbog čega, koliko nam je poznato, kod nas, u uzorak ispitivanja ulaze jedino žene?

Očekujemo da će se društvo, nauka i profesija prisetiti i onih koje imenujemo "jači" pol i koji će to ime opravdati pristajanjem da (pro)govore o onom što se dešava u porodici a o čemu se uporno čuti.

Podatke o nasilju nad ženama, u čiju istinitost ne sumnjamo, trebalo bi upotpuniti rezultatima istraživanja nasilja u porodici, bez obzira na pol i ulogu, u cilju sveobuhvatnijeg sagledavanja svih aspekata pojave.

Retka istraživanja u svetu, kojima su obuhvaćeni i muškarci, upućuju, što je i očekivano, da su muškarci u partnerskim vezama najčešće žrtve psihičkog nasilja sa elementima proganjanja i kontrole. Iz toga autori zaključuju da se po ozbiljnosti posledica ne mogu izjednačiti sa ženama žrtvama. (Lenz, Puchert, 2005; Dobash, Dobash, 2004).

Kampanje od strane (ne)vladinih organizacija i ženskih grupa, medijska upornost, SOS telefoni i sigurne ženske kuće uložili su vredne napore u podizanju svesti javnosti o problemima nasilja nad ženama i decom u porodici. Isto tako, bi društvenoj i profesionalnoj javnosti trebalo skrenuti pažnju na muškarce – žrtve nasilja u porodici, posebno kada je u pitanju starateljstvo nad decom i kontakti posle razvoda. Ova pojava je, još uvek, koliko nam je poznato, van dometa naučnih istraživanja. Pitanje je da li udruženja očeva, grupe građana i web stranice (poslednjih godina aktivirane u Sloveniji, Bosni i RS, Crnoj Gori) i otvorena prva sigurna kuća za muškarce na Balkanu u blizini Čuprije 2009. godine upozoravaju da postoji problem nasilja nad muškarcima u porodici? Da nasilje nad

muškarcima nije samo naš problem podsećaju i hosteli za zlostavljane muškarce u Britaniji, Meksiku i...

Partneri, bivši ili sadašnji, naročito očevi, se bore i traže pomoć protiv ugrožavanja svojih roditeljskih prava. Nisu retki slučajevi, koje očevi sve češće obelodanjuju u mas medijima i na internetu, a odnose se na manipulaciju detetovim pravom na oba roditelja, koja formalno-pravno postoji, ali nakon razvoda centri za socijalni rad i sudstvo, u najvećem broju slučajeva, starateljstvo nad decom dodeljuje majci. Plakat postavljen u Sarajevu ispred Predsjedništva 2007. godine potpisan udruženjem – otac.ba upravo glasi: "Svako dijete ima pravo na oba roditelja. Sudovi i socijalne službe podržavaju predrasude da otac nema važnu ulogu u odgoju djece".

Znano je ko su najveće žrtve nasilja između bivših supružnika ali nije poznato koliko majki izmišlja razloge i truje decu neistinama zbog kojih ne treba da viđaju i čuje očeve. Dok se temeljnije ne pozabavimo tim, možda najbolnijim, oblicima zlostavljanja može se sumnjati ili verovati muškarcima (očevima maloletne dece) koji "jadikuju", iznoseći svoja iskustva, u kojima se bivše supruge ostrašćeno postavljaju kao gospodari i vlasnici zajedničke dece. Po mišljenju nezadovoljnih očeva problem nije u zakonskim rešenjima nego u predrasudama nadležnih institucija koje, starateljstvo nad decom, u najvećem broju slučajeva, dodeljuju majkama koje tom "moći" često manipulišu ponižavajući očeve i "osiromašujući" decu. Gde je tu dobrobit dece?

Iz pregleda istraživanja porodičnog nasilja kod nas i u svetu (Ćopić, 2003; Spasić, Radovanović, 2009; Jovanović, 2010) stiče se uvid i u nedostatke istraživanja: uglavnom su ispitivane žene o nasilju u porodici, neretko na ciljanom uzorku i dobijeni rezultati se, često, prezentuju kao rasprostranjenost nasilja u porodici. Niko ne može osporiti ugroženost žena u porodici, pogotovo kada su u pitanju ubistva i teže fizičke povrede (Abel, 2001), gde su žene u najvećem broju žrtve heteroseksualnih partnera, na što ukazuju rezultati istraživanja i u nas (Simeunović-Patić, 2002; Kovačević, Kecman, 2006; Knežić, 2009 i dr.) ali bez ispitivanja i muškaraca i viđenja nasilja i iz drugog ugla ne može biti pouzdanih podataka o: akterima, rasprostranjenosti, vrstama i posledicama nasilja u porodici. Da je nasilje u porodici interaktivno, da se sve više shvata kao funkcija odnosa i da je retko jednokratno i jednostrano govore i rezultati nekih istraživanja (Brinkerhoff, Lupri, 1988:419)

Nasilje nad ženama i decom opravdano zaokuplja društvenu, naučnu i profesionalnu pažnju dok su retki oni, na čije smo radove naišli u literaturi, koji ozbiljno skreću pažnju i na problem nasilja nad muškarcima u porodici. (Ignjatović, 2007, Ignjatović, 2008).

NASILJE NAD MUŠKARCIMA - određenje, vrste, počinioci i posledice-

Za nas je pojam – nasilje u porodici, pa i nad muškarcima, širi od pojma nasilja koje je u krivičnom zakonodavstvu pretočeno u krivična dela (od 2002. godine, kada je u tada važeći Krivični zakon Republike Srbije uneto krivično delo nasilje u porodici do novog Krivičnog Zakonika RS iz 2005. godine i Zakona o izmenama i dopunama Krivičnog zakonika RS iz 2009. godine). Uvođenje novog krivičnog dela ne znači da do tada nasilje u porodici nije bilo obuhvaćeno pozitivnim krivičnim zakonodavstvom već je cilj da se istakne značaj dela.

Pod nasiljem u porodici podrazumevamo svaku zloupotrebu moći, upotrebu sile (ne samo fizičke) i pretnje u cilju nanošenja psihičke i/ili fizičke boli. Nasilje je ponašanje kojim se narušava odnos poverenja i sigurnosti u okviru porodičnih odnosa i štetno je za sve članove porodice bez obzira na pol i ulogu, može se odrediti kao:

- psihičko, verbalno ili emocionalno (vređanje, podsmevanje, laganje, ponižavanje, zastrašivanje, proganjanje, kontrola kretanja i komunikacije, manipulacija decom, manipulacija bolešću, lažno optuživanje zbog fizičkih povreda);
- fizičko (šamaranje, udaranje, ugrizanje, ucena, teške telesne povrede i ubistva);
- seksualno (prisiljavanje na seksualni odnos, omalovažavanje i);
- ekonomsko ili finansijsko (prevare, otimanje novca, prisiljavanje na prepisivanje imovine, neovlašćeno korišćenje imovine i sl.) i
- ugroženost prava očeva (uskraćivanje starateljstva, zabrane kontakta sa decom posle razvoda, postavljanje svojih uslova oko viđanja i vraćanja dece...).

Uočljivo je da smo u psihičko nasilje ubrojali manipulaciju decom a u poseban oblik nasilja naveli pravo deteta na oba roditelja. Posebna je "priča" manipulacija decom jer postoji i u braku u vidu pretnji da će ga napustiti i odvesti decu ako ne uradi - to i to, ali pokušaj odvajanja i "oduzimanje" prava ravnopravnog učešća u vaspitanju dece posle razvoda je ozbiljan problem koji, kako se po oglašavanju očeva vidi, najviše pogađa muškarce. Uz psihičko nasilje može to biti i pritisak za materijalni dobitak.

Preko web stranica i blogova, na kojima se nalaze podaci o zlostavljanju očeva i nevoljama kroz koje prolaze posle razvoda, očevo su se udružili i

traže prava na puno roditeljstvo a ne samo finansijsko sudelovanje i uslovljene kontakte sa decom..

Ko su nasilnici?

Jasno je da muškarci u porodici mogu biti žrtve svih članova porodice:

- majke/oca,
- sina/ćerke,
- brata/sestre
- tasta/šte i ostalih srodnika.

U ovom tekstu naglasak je na suprugama/partnerkama i bivšim suprugama/partnerkama jer smatramo da su one najčešće počinioi nasilja nad muškarcima u porodici.

Posledice mogu biti:

- fizičke (povrede i bol),
- psihičke (patnja, strah, gubitak samopouzdanja, ugrožen odnos poverenja i sigurnosti, uzajamno nerazumevanje, poniženje...),
- ekonomske (gubitak imovine, uskraćivanje korišćenja sredstava...),
- uskraćivanje kontakata s decom posle razvoda uz očeve najviše ispaštaju deca,
- seksualno sramoćenje ("diranje" u muškost, uvrede i prisiljavanje na seksualni odnos može izazvati psihičke posledice, frustracije).

Jedna od bitnih osobenosti nasilja u porodici je što ono, najčešće, dugo traje i što je bujice netrpeljivosti, nepoverenja i najrazličitijih oblika nasilništva teško zaustaviti. Razlike u vrstama i posledicama nasilja koje vrše muškarci i žene u porodici postoje ali to ne znači da su jedne opasne i bolne a druge treba "progledati kroz prste". Muškarci češće koriste pesnice (fizičko) a žene jezik (verbalno i emocionalno) nasilje i posledice muškog su, često, vidljivije: batine, modrice, i nažalost smrt. Žene češće psihički zlostavljaju muškarce: kontrolišu i proganjaju supružnike i/ili partnere, "slučajne povrede" prijavljuju kao posledice muškog nasilja, ucenjuju, prete i manipulišu decom na suptilniji i perfidniji način što je teže vidljivo. A da i reč može biti ubojita odavno je poznato, jer se rečima pogađa tamo gde je čovek najosetljiviji i najranjiviji. Naravno, ova razlika je uslovna jer i muškarci i žene mogu biti žrtve i jednog i drugog oblika nasilja.

Nije nam namera da pravimo ravnotežu u "ratu polova" niti opravdavajući naslov teksta da se takmičimo u tome ko je veća žrtva

porodičnog nasilja. Ako bi birali stranu onda bi porodica u celini, odnosno na prvom mestu deca, zasigurno bila ta strana.

Zašto se čuti o nasilju nad muškarcima:

Nasilje nad muškarcima je, kod nas, tema koja se ne dodiruje i o kojoj se ozbiljno ne razmišlja, između ostalog, jer izaziva podsmeh. Nasuprot tome postoji, i treba da postoji, velika senzibilisanost prema problemima žena. Za muškarce se tvrdi ili da nisu ugroženi ili da su sami krivi, jer nisu dovoljno muškarci, ako im se tako nešto dogodi. Zainteresovanost ali neosetljivost za muškarce kao žrtve nasilja u porodici, ne retko, se svodi na veselo učestvovanje (prisluškivanjem i/ili gledanjem) u "porodičnim predstavama" sa zaključkom "tako mu i treba". Pod varnicama teških reči i ostrašćenosti potkradu se i vidljivi tragovi oklagija, cepanica, štikli, šerpi..., koji izazivaju surovo ismejavanje i kod muškaraca i kod žena.

Žrtve čute iz: straha da ih okolina zove slabićima, "šonjama"; osećanja stida i neprijatnosti; straha od odvajanja od dece; nepostojanja podrške i saosećanja sa muškarcima-žrtvama. I kako kaže jedan naš ispitanik "muškarci čute jer obično ne znaju da im se radi o glavi". Iako nisu usamljeni primeri o surovostima "nežnijeg" pola predrasude i dominantan stav u društvu da su jedino muškarci "siledžije" utiče i na proučavanju nasilja među heteroseksualnim partnerima. Zanemaruje se da se položaj žena, na sreću, zahvaljujući emancipaciji, ženskim pokretima i nevladinim organizacijama poslednjih decenija promenio na bolje što, nažalost, za posledicu može imati i agresivniji odnos prema muškarcima u porodici. Muškarci pod uticajem vaspitanja i socijalizacije i pod pritiskom uloge (da budu jaki, odgovorni, izdržavaju porodicu...) neretko "pucaju".

ŠTA I KAKO ISTRAŽIVATI?

Istraživanja nasilja u porodici su često sporadična, parcijalna i metodološki nedovoljno utemeljena. Na društvenoj sceni Srbije proteklih dvadesetak godina pojavljuju se organizacije, već poodavno pokrenute u svetu, koje se nazivaju "nevladine", "neprofitne", "organizacije civilnog društva", "udruženja građana" i sl. s potrebom, između ostalog, da ukažu na zapostavljene i zanemarene probleme (informisanje i senzibilizacija građana o izbeglicama, marginalizovanim, nasilju nad manjinama i u porodici ...). Značaj i uloga takvih organizacija u osvetljavanju i pružanju podrške i pomoći pojedincima i grupama koje su žrtve bilo kakvog zlostavljanja je neosporna. Isto je tako nedopustivo oslanjanje na fragmentarna istraživanja nasilja u porodici kada je poznato (da li i priznato?) da teret ozbiljnog istraživanja mogu najbolje podneti naučne

institucije i iskusni istraživači. Svako istraživanje, pa i istraživanje nasilja u porodici, ima i svoj socio-kulturni kontekst što bi trebalo imati na umu prilikom izrade projekta istraživanja kao i eventualnog preuzimanja i korišćenja inostranih instrumenata za prikupljanje i analizu podataka.

Da li se nasilje žena nad muškarcima vrši samo u samoodbrani? Ili je nasilje osveta za prethodno trpljenja nasilja? Da li je nasilje i koliko obostrano? Da li je nasilje put rešavanja porodičnih nesuglasica? Koliko je nasilje "kap koja prelje čašu" ili pak "slučajni", pojedinačni događaj? Ko su inicijatori nasilja? Nije nam poznato da lekari pitaju muškarce da li su zlostavljani u porodici.

Od istraživanja i razumevanje navedenih pitanja bi trebalo početi, još je mnogo nepoznatog ili teže "uhvatljivog" što se odvija u porodici i što prethodi zlostavljanju. Pitanjima pokušavamo problem učiniti vidljivim jer je sastavni deo složene situacije u porodici.

Poznato je da su predmet istraživanja, pristupi, metode i tehnike u tesnoj vezi sa pogledima istraživača na problem. Iz toga proizilaze i mnoge slabosti.

Rezultati istraživanja iskazani u tabelama i brojkama često su lišeni socijalnih, ekonomskih, kulturnih... uslova istraživane pojave.

Slabosti istraživanja mogu biti: nedovoljna teorijska utemeljenost, orijentisanost i oslanjanje samo na kvantifikaciju i kada nije neophodno, zapostavljanje kvalitativnih istraživanja i neadekvatna metodološka zasnovanost. Nastojanje da se sve svede na broj i statističke pokazatelje lišava istraživanja mogućnosti da se dopre do slojevitosti, složenosti i suptilnosti odnosa u porodici. Postoji mnoštvo istraživačkih pristupa, metoda (kvalitativnih i kvantitativnih) i tehnika istraživanja u proučavanju nasilja u porodici. Poznato je da su pristupi i metode istraživanja u tesnoj vezi sa pogledima istraživača na problem iz čega proizilaze i manjkavosti. Ponašanje uopšte, pa i nasilničko, ne odvija se po linearnim uzročno-posledičnim obrascima nego ponašanje oblikuju misli, motivi, osećanja, uverenja...i potrebno ga je sagledati razvojno i celovito.

Mahanje nesrećama žena žrtava nasilja u porodici može, nažalost, biti (zlo)upotrebljeno da bi se opravdala neka površna istraživanja ili finansijeri istraživanja. Po pravilu, mnoga od istraživanja nasilja u porodici u nas, rađena na ženama, prate empirijski podaci prikupljeni na uzorku, koji se olako proglašava reprezentativnim po principu zdravorazumskog a ne naučnog jezika. Nisu malobrojni oni koji bi na slučajnom uzorku iz metodologije najlakše pali. I rezultati dobijeni na takav način, koji se

uzimaju zdravo za gotovo, bili bi korigovani rezultatima dobijenim na metodološki zasnovanijim istraživanjima.

Početak naučnog istraživanja je identifikacija problema koji se želi istraživati. Onaj koji na bilo koji način mari za naučno istraživanje društvene pojave, ovaj skromni pokušaj, bi verovatno, nazvao predistraživanjem tzv. pilot ispitivanjem čiji je cilj bio da se skrene pažnja na jedan podjednako tako naučno koliko i društveno aktuelan i zapostavljen problem. Preliminarno sticanje uvida u problem nasilništva nad muškarcima trebalo bi da posluži temeljnijem istraživanju na reprezentativnom uzorku (stratumi po regionima, gradovima, selima, starosti, obrazovanju, bračnom i porodičnom statusu itd.) uz prethodno postavljene ciljeve i hipoteze i naknadno konstruisane, što valjanije i pouzdanije, instrumente (upitnike, skale...) za prikupljanje podataka.

Zato ne bismo niti ispravljamo reči 14 ispitanika sa šireg područja Beograda, koji su pristali na kratki intervju u periodu januar-maj 2010. godine. A pitani su, pored opštih podataka, o mišljenju da li ima nasilja nad muškarcima i kojih oblika i zbog čega, po njihovom mišljenju, muškarci o tome nerado pričaju. Očekivali smo, a nadamo se i čitaoci, da se nije bilo lako dokopati ni ovih slučajeva. Naša prethodna istraživačka iskustva problema nasilja u porodici pokazuju da je teško "privoleti" ljude da pričaju o najbolnijim događajima iz porodice, da često poriču da su žrtve ili da svoj slučaj ispričaju kao da je nekog poznanika. (Knežić, 2002, Knežić, 2009). Istraživanje pomoću polustrukturiranog intervjua povezano je sa različitim praktičnim i materijalnim poteškoćama ali prednost je što omogućava prikupljanje podataka o veoma osetljivim pitanjima od osoba koje su to doživele, ostajući otvoreni za nove i neplanirane vrste podataka. Od sposobnosti istraživača (obučenosti i senzibilisanosti za problem nasilja) da kroz interakciju sa ispitanikom i posmatranjem dođe do što više informacija zavisi i uspeh istraživanja. S jedne strane, istraživač mora da se uživi u problem a s druge da zadrži distancu koja garantuje objektivnost.

Priložene reči, koje valja ozbiljno shvatiti, ukazuju da se muškarci (supruzi i partneri - bivši i sadašnji), očevi i sinovi nalaze u ulozi žrtve.

1. Otkad sam pre godinu dana ostao bez posla (51 godišnji ekonomista, otac dvoje dece) gotovo svakodnevno bivam čašćen od svoje zaposlene visokoobrazovane supruge pogrđnim rečima i uvredama na račun nesposobnosti i nesnalažljivosti, a često odzvanja iz našeg stana (koje je nasleđe od mojih roditelja): "džukelo, džukelo jedna, što mogu čuti svi stanari i da fizički nisam nešto jači bila bi me "ko vola u kupusu" i "teško tome od koga bi bila jača". Kad joj iziđem iz vidokruga onda me

kontroliše i proganja telefonom (pozivima i SMS porukama) pokušavajući da me odvoji i od rodbine i prijatelja. Sve podnosim zbog dece."

2. 40 godišnji veterinarski tehničar, neoženjen sebe ne doživljava žrtvom nasilja u porodici i smatra da se "muškarac hvali da ženu zlostavlja a crn mu obraz ako prizna da je zlostavljan, sve to zbog sujete".

3. Neoženjeni 32 godišnjak, ugostitelj, nema iskustvo zlostavljanog niti zna zbog čega muškarci nerado pričaju o tome.

4. 39 godina, oženjen radnik sa višom školom govori o nasilju koje doživljava njegov poznanik koji je žrtva majke (ima intimne odnose s majkom, zamena za ženu) a muški ponos, zatupljenost i nasleđe su razlozi zbog čega muškarci ćute.

5. penzioner-trgovac, star 67 godina, razveden trpio je nasilje od žene kada je bila u alkoholisanom stanju i to: fizičko "udarala me cepanicom u glavu, bacala šerpe, tanjire i sve što joj je bilo pri ruci na mene i raznovrsne verbalne pretnje i uvrede. Izišao sam iz mog dela kuće zbog straha i poniženosti od novih fizičkih napada, osećam se kao prosjak i sramota je mene, verovatno, i druge muškarce da o tome pričaju".

6. Radnik, SSS (srednja školska sprema), oženjen i star 42 godine je žrtva fizičkog i psihičkog zlostavljanja: "moja žena ima psihičke probleme i onda viče i svađa se, reči ne bira, tukla me je, napadala i nož je posezala na mene, ja sam pričao ali niko mi ne pomaže".

7. Vozač, SSS, 45 godina, razveden bio je žrtva "mene moja žena bez razloga napada, hoće da se svađa, grebala me je i nasrtala na mene, u kući je bio haos, teško je to rešiti a muškarce je sramota da to pričaju a i ređe žene tuku nego što tuku muškarci žene".

8. "Moja žena prema meni nije u stanju da izmisli ništa više i ništa drugo do prividne nadmoći i želje za licemernim spokojstvom, cena koju plaćam uništava moju mušku hrabrost i ne očekujem ni Vaše razumevanje" izjavio je sredovečni muškarac i zatražio da druge podatke o sebi ne daje.

9. "Žalba" oženjenog intelektualca starog 62 godine na svoju izabranicu, koju u redovnim verbalnim napadima ne može zaustaviti niti urazumiti je: "nezaustavljivu bujicu reči: ti si monstrum, sirovina, nisi zaslužio ni kozu, ni ovcu a kamoli ženu, zgromit ću te, oči bi ti izvadila...neretko čuju i naši prijatelji, valjda, da bi me što više ponizila. U takvim histeričnim napadima moram da se predam ako mislim da tome nesvitanju ima kraja. I nije sve u rečima, jer iako smo oboje zaposleni ona je otpočetka smatrala da je moj zadatak da ja snosim sve troškove života a da je njena plata samo

njena. Radi mira u kući i tu sam pokleknuo. Ne našlo Vas zlo, zajednički život svašta podnosi”.

10. Student, 23 godine, neoženjen, sebe ne smatra žrtvom nasilja ali iznosi slučaj dede iz jednog manjeg mesta u unutrašnjosti "dedu, gotovo, svakodnevno verbalno napadaju žena i sin, nazivajući ga raznim pogrdnim imenima. Napadi su učestali otkako im je prepisao svoju imovinu a deda samo čuti i gleda što ga je snašlo od onih od kojih se najmanje nadao." Student je mišljenja da je nasilje nad muškarcima tabu tema, posebno, u manjim mestima i da je sramota razlog zbog čega muškarci to skrivaju

11. Službenik, 55 godina, oženjen ne trpi nasilje ali se pita da li je nasilje to što njegova koleginica, približnih godina i obrazovanja, radi svom mužu. "Godinama se hvali kako ona, kad god hoće, manipulirše i ucenjuje muža lažnim bolestima, jer kad dođu s posla, a ona je prethodno ručala u gradu, legne i kaže da ne može jesti od bolova: glave, stomaka ili noge nije važno čega. On ne sumnja u njene reči, pozavršava sve poslove po stanu i obasipa nju pažnjom i brigom da joj se nešto ne desi. Na sličan način ga ucenjuje i za raznovrsne poklone. Nemaju dece a ja se pitam kako se može nazvati takvo ponašanje žene prema mužu, i da li su muškarci "slepi" za takve podvale”.

12. Četrdesetdevetogodišnji mali privatni preduzetnik, razveden, otac dvoje dece svoju patnju posle razvoda opisuje "Već sam nekoliko godina razveden, ako nisam bio dobar suprug, uredu. Da li to znači da nisam ni zaslužio da budem roditelj? Moja bivša supruga koristi na sve negativne načine decu da bi me povredila i uništila. Okrenula ih je protiv mene pričajući im godinama laži, prvo im je branila da dolaze kod mene a posle su i sami odustali, dolaze jedino kad znaju da sam odradio neki dobar posao kako bi mi "izvukli" dodatno novac, inače svakog meseca na vreme im je uplaćena alimentacija. I to ih je majka podučila. Iako znam da dolaze samo iz koristoljublja obradujem se i pokušavam da ih malo zadržim, da osetim i pružim ljubav, ali mi ne uspeva. Njene priče, u najvećem delu izmišljene i godine razdvojenosti, učinile su svoje. Deci trebam i sete se da imaju oca jedino kad im je potrebno nešto opipljivo. Pitam se, dokle će majke biti zaštićene razvodom a očevi onemogućeni da budu roditelji? Ne krijem da trpim nasilje ali me niko ozbiljno ne shvata.”

13. Student, 24 godine, neoženjen ali je bio u dužoj vezi iz koje ima neprijatna iskustva. "Devojka sa kojom sam se zabavljao me proganjala i kontrolisala moje kretanje što je bio i jedan od razloga raskida. U početku sam mislio da to radi iz ljubavi i tolerisao sam ali je vremenom postalo nepodnošljivo. Ako nisam istog trenutka odgovorio na njene poruke ili se

javio na poziv uskočila bi mi u usta da je mogla, uvrede i poniženja letele su na sve strane bez obzira ko se tu nalazio. Moje muke nisu prestale raskidom jer i sada povremeno ima periode proganjanja, ucenjivanja. Ima nas i onih koji se hvalimo muškošću a ne znamo da pripadamo programu slabije vrste. Nekad je privilegija bilo biti muško a sad je opšte mesto nositi tange. Muškarci čute jer obično ne znaju da im se radi o glavi."

14. Sedamdesetogodišnji penzioner, istaknuti sportista, poverio nam je svoje muke. "Od fizičkog zlostavljanja supruge i sina sklonio sam se iz komforne kuće iz Beograda kod drugara u predgrađe u baraku za ljute siromahe. Svoje se meso ne jede" završava kratku ispovest i nada se brzom kraju ovaj zlostavljani čovek.

Šta dalje:

I na ovako malom broju ispitanika uočeni su oblici nasilja nad muškarcima:

- psihičko (vređanje, proganjanje, kontrola, manipulacije, uskraćivanje viđanja dece, ponižavanje);
- fizičko (udaranje, nasrtanje);
- finansijsko (uslovljavanje i ucene za raspolaganje porodičnog budžeta) i
- seksualno (ponižavanje i incest?).

Počinioci su:

- supruge/partnerke i bivše supruge/partnerke,
- odrasli sin i
- majka.

Iako nismo birali uzorak ni po kom obeležju, sem po polu, iz navedenih primera se vidi da su ispitani:

- neoženjeni,
- oženjeni i
- razvedeni

Starosti u rasponu - od 23 do 70 godina,

- srednjeg i visokog obrazovanja,
- ne/zaposleni, studenati i penzioneri.

Namera i namena ispitivanja, je da dobijeni nalazi posluže sveobuhvatnijem istraživanju nasilja u porodici u koji će biti uključeni i muškarci.

Neophodno je sprovesti istraživanje nasilja nad muškarcima u porodici na reprezentativnom uzorku na celoj teritoriji Srbije kako bi došli do pouzdanih podataka o: žrtvama, počiniocima, rasprostranjenosti, posledicama i uzrocima nasilja. Podsetimo, toj vrsti istraživanja trebalo bi da prethodi kvalitativno istraživanje (intervju, studije slučaja, životne priče...) čiji cilj bi bio da opiše i razume specifičnosti i prirodu nasilja na način koji postoji u realnom porodičnom životu. Naučno zasnovano istraživanje i rezultati istog omogućili bi sagledavanje pojave nasilja u porodici u celini, a ne samo parcijalno, i izradu odgovarajućih programa prevencije za sve članove porodice.

Cilj bi trebalo da bude sticanje što potpunijeg uvida u nasilje u porodici i na osnovu empirijskih podataka izrada i pokretanje programa prevencije u cilju smanjenja nasilja u porodici.

Zadaci istraživanja bi bili: utvrditi ko su nasilnici a ko žrtve; rasprostranjenost i vrste nasilja, posledice i u kojoj su meri deca direktne žrtve i žrtve manipulacije.

Rezultate bi trebalo predstaviti javnosti i na taj način razbiti pogrešna uverenja da su muškarci samo nasilnici a ne i moguće žrtve istog u porodici. To su i najčešći razlozi zbog kojih muškarci, i kada se požale, ostaju bez podrške i pomoći.

NA KRAJU

Nasilje u porodici je ljudski a ne rodni ili polni problem i za očekivati je da istraživačka pažnja i radoznalost pripada svima. Motivisani traganjem za nepoznatim u području nasilja iza porodičnih vrata pokušali smo da ukažemo na potrebu i značaj istraživanja integralne pojave. Poznato je da su uvek najveće žrtve najnedužniji – deca. Rešenje nije niti može biti u krajnostima, prave odgovore može pružiti jedino temeljniji pristup istraživanju, koje, koliko nam je poznato, za sada ne postoji, čiji rezultati bi trebalo da dokažu ili opovrgnu predrasude o nasilju u porodici.

Ni jedna prevencija nasilja u porodici ne može umanjiti nasilje ako se istraživanjem: počinioca, žrtava, rasprostranjenosti, uzroka i posledica ne obuhvati cela porodica. Oni koji ostaju zarobljeni svojim predrasudama i podležu stereotipima da su žrtve i nasilnici strogo podeljeni po polovima trebalo bi da se okrenu drugim interesovanjima a ne da svojim rezultatima zamagljuju pogled na višeslojan i dinamičan problem nasilja u porodici.

REFERENCE

- (1) Abel, E.M. (2001). Comparing the social service utilization, exposure to violence and trauma symptomology of domestic violence female-victims and female-batters. *Journal of Family Violence*, 16(4), 401-412.
- (2) Brinkerhoff, Merlin B., Lupri, E. (1988). Interpersonal violence. *Canadian Journal of Sociology* 13(4), 407-434.
- (3) Čopić, S. (2003). Porodično nasilje u zemljama bivše Jugoslavije: pregled najvažnijih rezultata istraživanja, *Temida*, br. 2.
- (4) Dobash, R.P., Dobash, R.E. (2004). Women's Violence to Men in Intimate Relationships, *British journal of Criminology*, vol. 44, 3.324-349.
- (5) Ignjatović, Đ. (2007). Kriminološki aspekti tranzicije, u: Kron, L., (ur.) *Kriminalitet u tranziciji: fenomenologija, prevencija i državna reakcija*, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd.
- (6) Ignjatović, Đ. (2008). *Kriminologija*, Dosije, Beograd.
- (7) Jovanović, S. (2010). *Pravna zaštita od nasilja u porodici*, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd
- (8) Knežić, B. (2009). Od ubistva u porodici do samoubistva, *Pravni život*, br. 9, Beograd.
- (9) Knežić, B. (2002). Nasilje u porodici – navike i nade, u: *Pravom protiv nasilja u porodici*, Ženski centar za edukaciju i komunikaciju, Niš.
- (10) Kovačević, R., Kecman, B. (2006). *Ubistvo u porodici*, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd.
- (11) Lenz, H.J., Puchert, R. (2005). Violence within the family: men as victims" u: *Council of Europe, Violence within the family. the place and role of men*, pp17-26.
- (12) Nikolić-Ristanović, V., ur. (2002) *Porodično nasilje u Srbiji*, Viktimološko društvo Srbije i Prometej, Beograd.
- (13) Simeunović-Patić, B. (2002). Ubistva heteroseksualnih partnera: kriminološke i viktimoške karakteristike, *Temida*, br.3.
- (14) Spasić, D., i Radovanović, I. (2009). Istraživanja porodičnog nasilja u: *Istraživanja u specijalnoj pedagogiji* ur. Radovanović, D. Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Beograd.

CONTRIBUTION TO RESEARCH ON MALE VICTIMS OF DOMESTIC VIOLENCE

During the last twenty years the number of researches on family violence, and especially violence against women and children has increased, while research on male victims of domestic violence is marginalized.

Prevention of family violence demands studies that will enlighten all relevant aspects of problem and will also give holistic insight in specificities and circumstances of violence between family members.

This text is a small attempt to point out the importance and need for research of this phenomenon as a whole, including both genders. The reason for that approach is also based on presented cases of violence against men in family. Since we are discussing a phenomenon that is not enough explored, the researcher should follow the road of "discovery" by application of qualitative method, trying to "reach" complex and subtle relations in family and social environment.

*KEY WORDS: maltreatment of man / domestic violence /
research*

PORODICA I PRIPADNOST KRIMINALNIM GRUPAMA KAO KAUZALNI KRIMINOGENI FAKTORI*

Vesna Gojković*

Fakultet za pravne i poslovne studije, Novi Sad

U radu smo diskutovali o relacijama između nasilničkog kriminalnog ponašanja i dva kriminogena faktora koja se relativno često navode u anamnezi delinkvenata: primarna porodična patologija i udruživanje u kriminalne grupe. Nakon uvodnog razmatranja rezultata relevantnih istraživanja, prikazali smo rezultate dobijene testiranjem 356 odraslih kriminalaca, starih u proseku 36 godina, koji su presuđeni za neko od dela iz oblasti nasilničkog kriminala. Proveravane su hipoteze o uticaju navedenih etioloških faktora na kriminalno ponašanje, kao i hipoteza da primarna porodična patologija i udruživanje u kriminalne grupe pripadaju psihološkom, a ne sociološkom mernom polju. Primenom odgovarajućih instrumenata i statističkih tehnika, utvrđeno je da oba faktora ostvaruju svoj uticaj u grupi sa konativnim osobinama, nasuprot sociološkim (i kognitivnim). Takođe, utvrđeno je da varijabla udruživanja u kriminalne grupe deluje kao samostalni regresor na kriminalno ponašanje i da razlikuje počinioce krivičnog dela razbojništva, dok varijabla primarna porodična patologija ne utiče značajno na nasilničko kriminalno ponašanje kao samostalni regresor.

KLJUČNE REČI: primarna porodična patologija / udruživanje u kriminalne grupe / kriminalno ponašanje

---

* Ovaj tekst je nastao kao rezultat rada na projektu "Prevencija kriminala i socijalnih devijacija" koji finansira Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije, broj 149016

* E-mail: v.gojkovic@open.telekom.rs

Kada se govori o etiopatologiji delinkventnog i devijantnog ponašanja, većina autora različitih teorijskih usmerenja, navodi da su uticaji primarne porodične sredine i uticaji vršnjačke grupe značajni kriminogeni faktori. U tom smislu, najčešće su se istraživale relacije između sklonosti ka kriminalu i funkcionalnih i strukturalnih osobina primarne porodične sredine, kao što su: porodične interakcije, (ne)potpunost porodice, način vaspitanja dece, devijantno ili delinkventno ponašanje roditelja, veličina porodice kao i uticaj vršnjaka.

Rezultati istraživanja su često bili kontradiktorni, posebno kada je reč o uticaju *porodične strukture*: neki nalazi su ukazivali na to da je sindrom "brocken home" specifično obeležje anamneze delinkvenata, dok su drugi izveštaji bili drugačiji. Najčešće citirana je longitudinalna studija maloletnih delinkvenata na Floridi, koja je pokazala da bela deca – prestupnici u 28% slučajeva žive samo sa jednim roditeljem (13% ima oba roditelja), dok je kod crnih mladića taj odnos 59% na prema 43%. Međutim, mnoga kasnija istraživanja odraslih prestupnika, recidivista i maloletnih delinkvenata ne nalaze izraženu značajnu korelaciju između odsustva oca i kasnije delinkvencije, a drugi saopštavaju da je ta korelacija značajna samo kod neke vrste antisocijalnog ponašanja, kao što su bežanje iz škole ili begstvo od kuće. Takođe, korelacija je značajnija kod dečaka, nego kod devojčica, značajnija je kod odraslih, nego kod mlađih delinkvenata i značajnija je kod belaca, nego kod crnaca.

Različiti rezultati navode na to da se ne sme posmatrati samo fizička odsustnost ili prisutnost oca, nego pre svega, kvalitet tog prisustva, odnosno *interakcije* između članova porodice. Na primer, MekKord i saradnici, tokom longitudinalnog proučavanja juvenilnih delinkvenata (Blackburn, 2004), nisu utvrdili razliku između delinkvenata koji su poticali iz rasturenog doma (odsustvo oca) i onih koji su poticali iz problematičnih ali celovitih porodičnih sredina. Uticaj razorenog doma, tako bi se morao svesti pre svega na efekat razvoda, separacije roditelja i deteta od roditelja. Tu se misli na izbor deteta (ako je moguć) kom roditelju treba da pripadne, osećanja krivice i druge snažne emocije i sve ono što se odvija kao intrapsihički život deteta u takvim procesima. Tome u prilog govore i podaci da nema korelacije između razvoda i delinkvencije, ali je značajna korelacija između destruktivnosti i agresivnosti roditelja (što inače i uzrokuje razvod), kao i njihovog antisocijalnog ponašanja. S druge strane, ako dete ostane sa majkom koja je topla i ne-devijantnog ponašanja, odsustvo oca će biti ublaženo. Isto tako, ako se dete identifikovalo sa figurom oca koji je nasilan i napušta dete, sigurno će doći do devijantnog i delinkventnog ponašanja deteta, zaključuju autori ove studije.

Relativizujući hipotezu o značajnosti rasturenog doma, Peterson (Patterson, 1986) navodi podatke da 70% delinkvenata potiče iz cele porodice, 50% iz konfliktne porodice, a 20% iz rasturene porodice gde je prisutna hladna i nezainteresovana majka.

Neke sociološke teorije vide porodicu¹ ne samo kao primarni faktor socijalizacije dece, nego kao izvor kasnije personalne pozicije u društvenoj strukturi. U tom smislu, rasturanje porodice utiče na formiranje delinkvencije tako što dete usvaja ovaj model ponašanja, ali i društvo svojim stereotipima o deci iz razvedenih brakova kao nužno devijantnim osobama, čini da oni to i postanu (pitanje izbora profesije, na primer).²

Savremene teorije sistema, koje svaku devijaciju posmatraju kao promenu procesa u okviru sistema - porodice, navode da se i ta odstupanja od uobičajene šeme ponašanja u drugim sistemima moraju sagledati i rešavati sa aspekta porodice. *Kvalitet porodične interakcije*, odnosno konflikti između roditelja izraženi u formi neslaganja, svađa, nasilničkog ponašanja, bračne nestabilnosti ili razvoda, faktori su koji se izoluju u longitudinalnim istraživanjima delinkvenata. Nesuglasice u braku takođe koreliraju sa poremećajima ponašanja kod dečaka i opštom agresivnošću izvan kuće (slična korelacija nije nađena kod devojčica).

Bračni par Gluk (Glueck, 1960) navodi da roditelji delinkvenata češće iskazuju negativan stav prema deci, iako nije jasno izolovana koja veza više utiče – sa majčine ili očeve strane. I otac i majka delinkventa pokazuju slabiju emocionalnost prema deci u odnosu na roditelje nedelinkvenata. Bandura (Bandura 1977) međutim, navodi da odnos između oca i sina ima važniju ulogu nego odnos majka – sin, pogotovo kada očevi iskazuju manje topline i provode manje vremena sa sinovima. S druge strane, MekKordova (McCord, 1978) longitudinalna studija pokazuje da nedostatak osećajnosti i topline od strane majke prema detetu uzrasta od 5 – 13 godina, značajno utiče na kasniju sinovljevu delinkvenciju.

Delinkventi takođe iskazuju negativnu percepciju sopstvene porodice. Frejzer (prema Blackburne, 2004) navodi da delinkventi opisuju majke

---

¹ Porodica, odnosno porodična patologija se često definiše kao sociološka varijabla u različitim istraživanjima, pa i našem. Pitanje je, međutim, u kojoj meri je to zaista sociološka varijabla, što ćemo pokazati i u našem radu.

² Interesantno je da se sindrom razorene porodice navodi i kao uzročnik različitih devijantnih oblika ponašanja, kao i nekih mentalnih poremećaja i poremećaja ličnosti. Naravno, nesporno je da destrukcija emocionalnih porodičnih interakcija zaista utiče na različite vidove devijacija ličnosti i ponašanja, ali neophodno je precizno definisati svaku varijablu i njihove međusobne odnose.

manje povoljnim izrazima nego nedelinkventi, a očevi manje dobijaju značaj ego-ideala. Porodica je označena kao manje složna (i međusobno roditelji i roditelji prema deci), visok je procenat konflikata, postoji slabo poverenje u roditelje i nedostaje intimna komunikacija. Neki autori faktor porodične privrženosti navode kao najznačajniji u nastanku antisocijalnog ponašanja dečaka, (jače nego kod devojčica). Porodična disharmonija, koja obiluje nasilničkim i neprijateljskim komunikacijama, nedostatkom topline i bliskosti, negativnim očekivanjima i nipodaštavanjima dece, zajednički su rezultati studija o delinkventskoj porodici. Posebno se navodi i zlostavljanje dece, fizičko i emocionalno, koje je takođe znatno učestalije kod delinkvenata, posebno onih koji čine nasilnička krivična dela.

Međutim, neki autori smatraju da mnoga deca koja su bila fizički zlostavljana ne završavaju kasnije kao delinkventi, iako povremeno mogu iskazati antisocijalna ponašanja. To ne znači da ovaj faktor ne utiče značajno na formiranje određenih patoloških promena u ličnosti deteta, naprotiv. Ali što se tiče delinkvencije, *istraživanja navode da je prediktivno značajniji faktor odbacivanja (emocionalno zlostavljanje) nego fizičkog zlostavljanja*. 50% dece koja su bila emocionalno odbačena od strane roditelja čine kasnije ozbiljna krivična dela (20% onih koji su fizički zlostavljana i 11% normalnih). Što se tiče muških ispitanika, 42% odbačenih dečaka postaju kriminalci, u odnosu na 33% normalnih i u poređenju sa 16% ženskih ispitanika. Ovo konstantno odvajanje prema polu, s jedne strane, može biti posledica različitih kriterijuma zlostavljanja, a s druge strane, može se tumačiti i odnosom socijalne sredine prema polu deteta. Naime, kod dečaka je poželjna i toleriše se agresivnost kao crta ličnosti (muškost), dok se kod devojčica takva ponašanja ne tolerišu. U skladu sa tim, one nalaze drugačije načine da odgovore na ponašanja roditelja kao što su odbacivanje, a jedan od njih je okretanje agresije ka unutra, ka sebi a ne na druge ljude, ili formiraju neki drugi, devijantni vid socijalnog ponašanja.

Dakle, *način vaspitanja* dece ima takođe vrlo značajnu ulogu u formiranju delinkventnog ili devijantnog konativnog stila. Ovde se radi prvenstveno o tome koje *disciplinarne tehnike* upražnjavaju roditelji u procesu vaspitanja. Osnovni nedostatak istraživanja koja su sprovedenja su metodološke prirode, jer su se bazirala uglavnom na posmatranju porodičnog funkcionisanja, gde je posmatrač beležio koje metode je preferirao koji roditelj u određenom trenutku. Kao rezultat toga, nastala je prilična konfuzija u terminologiji, ali i samog određivanja onoga šta se posmatra (koji su parametri). Na primer, posmatrači su izveštavali o disciplinskim postupcima roditelja u porodicama delinkvenata ili

agresivne dece, češće koristeći termine nasilan, kažnjavajući, nestabilan, labav, nastran, uz isticanje slabih majčinih sposobnosti.

Zatim su napravljeni pokušaji da se podaci organizuju na drugačiji način, u zavisnosti od konteksta, stila i konzistentnosti disciplinarnih postupaka. Jedan prilaz identifikuje obrazac nagrađivanja i kažnjavanja kao dva polariteta vaspitačkih postupaka, pri čemu se pravi razlika između vršenja *snažnog pritiska – primena sile* (fizičko kažnjavanje, kritikizam i materijalna deprivacija), *povlačenja ljubavi - indiferentnost* (nema fizičke ekspresije neodobravanja, povlačenje od izražavanje osećanja), i *indukovanja* (insistiranje na razmišljanju o posledicama onoga što se čini).

Kod "normalne" dece, moralni razvoj je u pozitivnoj korelaciji sa češćim korišćenjem indukcije od strane roditelja, negativno korelira sa primenom sile, ali nema konzistencije kada je u pitanju emocionalna indiferentnost (povlačenje ljubavi). Relativna "delotvornost" primene sile objašnjava se time što nasilni roditelj postaje uzor za identifikaciju, odnosno, model kasnijeg nasilničkog ponašanja. Primena principa povlačenja osećanja (emocionalna indiferentnost) je ograničena u svojim efektima kod odnosa koji su već izgradili određenu osećajnost. Indukcija, s druge strane, je mnogo bliža učenju kontigenta pravila nego izazivanju odgovora koji su inkompaktibilni sa odvijajućom devijantnom akcijom, i mora da kapitulira pred dečjom sposobnošću za empatiju.

Nekoliko studija sugerise da delinkventne porodice u većoj meri primenjuju tehniku primene sile. Bandura (*Bandura, 1979*) i saradnici primećuju da roditelji delinkvenata u većoj frekvenciji koriste porugu i druge psihičke metode kažnjavanja, dok roditelji nedelinkvenata koriste kao metod kažnjavanja uzdržavanje od iskazivanja osećanja i indukciju (davanje pouke). Majke dece sa poremećajima ponašanja i devijantnim ponašanjem češće koriste komandovanje i kritikovanje od ostalih majki. MekKord (*McCord, 1977*), nalazi da je roditeljska agresivnost prema deci značajni faktor u nastanku kasnijeg kriminalnog ponašanja, ali ne za stvaranje kriminaliteta kao ličnosne osobine.

Materinsko ponašanje prema detetu može se predstaviti kao kružni model u kome se različite forme interakcija kreću u odnosu na dve nezavisne varijable: ljubav (prihvatanje i toplina naspram odbacivanja i nasilnosti) i kontrola (zahtevi i ograničenja naspram nepostavljanju zahteva i popustljivosti). Kombinacijom polariteta ovih dimenzija, dobijamo četiri različita modela (stila) roditeljskog ponašanja: *autoritativan* (prihvatajući – zahtevajući), *popustljiv* (prihvatajući – nezahtevan), *autoritaran* (odbijajući – zahtevan) i *zanemarujući* (odbijajući – nezahtevan). Kakve će efekte

imati ovi stilovi, zavisi i od inteziteta, frekvencije i konzistentnosti kojom se primenjuju.

Istraživači naglašavaju da neusklađenost postupaka i primena disciplinskih mera od strane roditelja, dovodi do značajnih poremećaja u razvoju dečje ličnosti i otežanog procesa socijalizacije. Neki autori čak smatraju (Ekerman, Goleman) da je upravo problem u komunikaciji između roditelja (neusaglašenost primene postupka vaspitanja) i roditelja i dece, glavni faktor u nastanku poremećaja empatije, moralnosti, ali i raznih psihopatoloških stanja. Ekerman (Ackerman, 1987) je tako smatrao da se poremećajem u porodičnoj dinamici "dvostruke veze" mogu objasniti i neki izvori shizofrenije ili devijantnog ponašanja, kao što je alkoholizam. Naime, jedna poruka prema detetu ide na verbalnom nivou, a druga, čak i suprotna na ekspresivnom nivou, pa dete jednostavno ne zna šta treba da uradi, koje ponašanje se od njega traži. Isto tako, majka može vrednovati i tražiti od deteta da poštuje jednu grupu načela i normi, a otac drugu. Dete se tada nalazi u "shizofrenoj" situaciji i usvaja takav model komunikacije kao normalni i uobičajeni model, koji zatim reprodukuje u sekundarnoj porodici. Kod delinkvenata na primer, često imamo kombinaciju popustljive majke i restriktivnog oca.

Peterson (Patterson, 1986) je posmatrao averzivno ponašanje dece, kao što su vikanje, razdraženost, ignorisanje i sl., koje je bilo zajedničko za sve posmatrane porodice. Ovakvo ponašanje se često razvija u delinkventno i to u porodicama gde jeste korišćena u većoj meri kazna kao metod vaspitanja, ali ono što je važnije, jeste nedoslednost u korišćenju te metode. On razlikuje dve vrste poremećaja ponašanja koji su posledica određenog disciplinarnog stila koja se koriste u devijantnim i delinkventnim porodicama. Socijalno agresivna deca (antisocijalna) razdražuju i udaraju braću i sestre, imaju česte napade besa, dok kradljivci pokazuju obrasce laganja, preteranih reakcija, paljenja požara i krađa. Roditelji prve grupe dece iskazuju ponašanja koja ne trpe ni trivijalna odstupanja u akcijama dece, najmanje draži deluju ekscitirajuće, a da bi ga suzbili ili sprečili koriste komandovanje, kritikizam i "tvrdu" disciplinu. Roditelji kradljivaca nastoje da ne uključuju dete u proces interakcije, koriste "labav" stil vaspitanja, gde se kažnjavaju samo neka antisocijalna ponašanja. A i onda kada koriste kaznu, ona nije jednoznačna, konzistentna. Oba stila utiču na devijantno ponašanje dece.

Makobi i Martin (Maccoby, Martin, 1983) svojim istraživanjem pokazuju da je labavost (popustljivost) značajno povezana sa nastankom delinkvencije. Od ukupnog uzorka deca koja su krala na uzrastu od 8 godina, 84% njih je imalo

kontakte sa policijom u 14-oj godini, za razliku od agresivne dece koja su to postala u 24% slučajeva i normalnih – 21%, (dve trećine su već postali hronični prestupnici). Oni zaključuju da je popustljivost u većoj korelaciji sa kasnijom delinkvencijom, nego rigidnost, što se objašnjava time da prvi stil pretpostavlja odsustvo nadgledanja dečjeg ponašanja. Roditelji ne vode dovoljno računa o tome šta dete radi u svoje slobodno vreme, kako provodi vreme u školi, s kim, se druži i sl. Neki istraživači su, ispitujući delinkvente iz deprivirajućih gradskih zona, čak došli do podataka da je majčinska popustljivost i slaba kontrola bila značajnija od socijalnog hendikepa ili delinkvencije roditelja u razlikovanju delinkventnog i nedelinkventnog ponašanja.

Kriminalci imaju u značajno većem procentu roditelje kriminalce, nego ostala populacija, glasi jedna od frekventno korišćenih premisa. Kembridžska studija pokazuje da 37,9% dečaka koji su postali prestupnici imaju roditelje sa kriminalnim dosijeom iz vremena kada su oni imali 10 godina (u poređenju sa nedelinkventima, kod koji je taj procenat 14,6%). Porodični kriminalitet takođe dobro predviđa trajno kriminalno ponašanje mladih nakon 20 godina, naročito kod onih koji su osuđeni za nasilna krivična dela. Kriminogene porodice reprodukuju kriminalce, posebno njihovu agresivnost, poremećaje ponašanja i antisocijalna ponašanja.

Autori nude razna objašnjenja, a jedno od njih je da se kriminal jednostavno nasleđuje kao dispozicija, što se ispoljava kao perzistentno bavljenje kriminalom, i što razlikuje hronične (opasne) delinkvente od situacionih počinilaca, koji čine dela slučajno, na mah i sl. Druga objašnjenja pozivaju se na model identifikacije sa roditeljima. Zatim, u vezu se dovode i faktori koji podrazumevaju proces vaspitanja, o čemu su govorila istraživanja navedena u odeljku koji obrazlaže uticaje vaspitnih tehnika. Pored toga, smatra se i da je važno kako funkcioniše strukturalno i dinamički porodica roditelja kriminalaca: Mek Kord navodi da *nije bilo izrazito značajnih korelacija kada su u pitanju roditelji koji imaju normalne procese interakcije i komunikacije kao i odnos prema detetu, iako imaju kriminalnu prošlost*. Ovaj nalaz sugerise manji značaj naslednog koda za bavljenje kriminalom, ali se ipak mora imati u vidu da autor ne navodi eksplicitno vrstu (težinu) kriminalne karijere roditelja.

Osim potencijalnog uticaja delinkvencije roditelja, ispitivan je i uticaj veliçine porodice.

Neka penološka istraživanja i rezultati samoiskaza maloletnih delinkvenata ukazala su na to da deca koja potiču iz porodica sa većim brojem članova

(četvoro i više dece) su sklonija delinkvenciji i bivaju češće osuđivana (recidivisti). Ali, ovo takođe ne važi kod ženskih delinkvenata.

Koja su objašnjenja? Naravno, zavisi od teorije koju prihvatite. Svi ranije navedeni porodični faktori mogu imati svoj uticaj i kada je u pitanju veličina porodice, s tim što se obično veći broj dece registruje kod siromašnog sloja populacije, slabije obrazovanog, migranata, religijski determinisanih osoba i sl. Svaki od navedenih elementa može imati svoj determinišući uticaj. Govori se i o tome da u takvim porodicama slabi međusobna interakcija, kvalitativno i kvantitativno nisu jednako raspoređene emocionalne i druge sadržine tih poruka, teže je primenjivati određene disciplinske metode i td. Glukovi na primer, izveštavaju da 65% delinkvenata ima brata ili polubrata koji je delinkvent takođe, za razliku od nedelinkvenata, gde je taj procenat 26%. Ali, to važi i za one koji imaju samo jednog brata, kao i za one koji ih imaju više. Oni zaključuju da nije toliko važan broj dece, koliko je važno da postoji brat-delinkvent koji je uzor i model identifikacije drugom bratu (ili braći).

Osim uticaja porodice, kao što smo rekli, istraživana je i kriminogena uloga *vršnjačkih grupa* koje poseban uticaj ostvaruju kroz sistem školovanja (podrazumeva socijalizacijske procese van porodice). Ova dva faktora se međusobno prožimaju toliko da ih je teško i nepotrebno izdvajati. Naime, o uticaju sistema školovanja i procesa vaspitanja koji se sprovodi kroz ovu društvenu instituciju nećemo govoriti, jer to nije tema našeg rada, Ali, škola kao ustanova u kojoj se u najvećoj meri proces socijalizacije obavlja kroz druženja sa vršnjacima, ima izuzetan značaj. Neki autori, kao što je Blekburn, navode da je pripadnost grupi vršnjaka kritička determinanata delinkventnog ponašanja, dok drugi ističu da je ova komponenta ključ za predikciju maloletničke delinkvencije. Oltman (*prema Blackburne, 2004*), na primer, navodi da je dve trećine prestupnika svoje prvo krivično delo počinilo u društvu sa nekim (dvojica ili trojica). Kembriđžska studija je takođe iznela podatke da su mlađi prestupnici uglavnom svoje delikte vršili u grupi (sa braćom i li drugovima) i da žive blizu mesta zločina i blizu jedni drugih. Ipak, neki autori smatraju da se uticaj grupe mora sagledati u zavisnosti od uzrasta (početak adolescencije) i ne u potpuno nezavisnom uticaju od roditelja i škole. Isto tako, različita su mišljenja kako se formiraju ove grupe, kako se pozicioniraju određeni članovi i kako počinju da se bave kriminalom.

Subkulturalne teorije, naravno, smatraju da vršnjačke grupe direktno uzrokuju nastanak kriminala. Kada krene normalni razvojni proces osamostaljivanja, separacija od roditeljskog uticaja, deca se okreću vršnjacima, pripadnicima svoje subkulture, iz komšiluka i to postaju

dominantni uticaji na ponašanja mnogih adolescenata. Teorije pritiska sugerišu da statusna deprivacija utiče na antiškolsku motivaciju i raspoloženje da se formiraju posebne "družine". Neslaganje između školskih aspiracija i postignuća je povezano sa odbacivanjem škole i okretanjem istomišljenicima. Istraživanja su pokazala da deca koju su vršnjaci odbacili (usled agresivnog ponašanja ili nedostatka sposobnosti da postignu legitimne ciljeve), kasnije imaju probleme prilagođavanja i bivaju involvirani u kriminalno okruženje.³

Međutim, ako su agresivna deca socijalno odbačena i nesposobna, kako se onda objašnjava njihovo značajno učešće u delinkventnim vršnjačkim grupama. Da bi to proverili, grupa autora (*Giordano, Cernkovich, Pugh, 1986*), pitali su da li su delinkventni nesposobni za stvaranje prijateljstava. Našli su da većina delinkvenata nije bila socijalno izolovana, i da su bili sposobni da formiraju dugotrajna i čvrsta prijateljstva, za razliku od mladih koji su bili spremniji na konformiranje koji su imali manja ubedljiva prijateljstva. Agresivna deca, iako su možda manje popularna, nisu socijalno izolovana i druže se sa sličnim osobama. Za razliku od njih, odbačena, ali ne i agresivna deca su imala manje uspešne prijateljske veze.⁴

Analize teorija socijalnog učenja podsećaju da je za formiranje grupe neophodan prijem člana, inicijacija i određivanje značaja uloge koje član dobija, što zavisi od toga kako će se u grupi dokazati. Oni imaju svoja pravila, ciljeve (koji su delinkventni) i uglavnom provode zajedno svo svoje vreme, mnogo više nego sa porodicom ili u školi na primer. Ponašanje je određeno isključivo onim što grupa (vođa) odobrava ili neodobrava.

Dok teorije subkulture smatraju da se adolescenti pasivno, po inerciji uključuju u delinkventne grupe, koja ih onda socijalizuje u delinkvente, teoretičari socijalnog učenja smatraju da mladi aktivno biraju delinkventne drugove. Znači, onaj ko bira, selekcioniše i opredeljuje se za delinkventne drugove, on je već socijalizovan u tom smeru, na osnovu ranijeg učenja, smatra (*Bandura, 1979*). Bračni par *Gluk*, u svojoj longitudinalnoj studiji,

---

³ A možda je reč o tome da takvo dete nije pasivno involvirano u kriminogenu sredinu, nego je on u stvari sam bira, usled sopstvenih predispozicija. Ovo stanovište je inače, deo jedne od naših hipoteza, od kojih smo pošli prilikom istraživanja.

⁴ Ova podela na agresivnu i odbačenu decu može se porediti sa Ajenkovom podelom na ekstroverne i introverne, s tim što je različita priroda nastanka ovih osobina: u prvom slučaju se radi o osobinama koje su nastale kao posledica određenih roditeljskih postupaka, dok se u drugom slučaju radi o urođenim predispozicijama. Interesantno bi bilo ispitati u koliko meri i kako deluju ti postupci u zavisnosti od toga da li je dete urođeno sklonije jednom ili drugom tipu ponašanja.

pokazuje da "svaka ptica svome jatu leti", i da se isključivo po tom principu obavlja asocijacija za delinkventnu grupu.

Autori koji pripadaju teorijama kontrole, smatraju da je prediktivnost kriminalnog ponašanja relevantnija sa aspekta vezanosti adolescenata za konvencionalne grupe i standarde, nego za delinkventne grupe vršnjaka. Najveći stepen delinkvencije nađen je u self-raportima adolescenata koji su imali slabe odnose sa porodicom, sa roditeljima i konvencionalnim vršnjacima.

Eliot (*Elliot, prema Andrews & Bonta, 2002*) sumira sve ove psiho-socijalne nalaze i kaže da indeks izražene povezanosti sa devijantnim grupama jeste u najvećoj meri direktan i proksimativno kauzalan faktor deklinvencije i njenog merenja. Neadekvatna socijalizacija i socijalna dezorganizacija su medijatori koji deluju indirektno, upravo preko formiranja subkulturalnih, delinkventnih grupa.

Međutim, i pored priznanja relevantnosti uticaja ovog faktora, dva pitanja su ostala nerešena. Prvo, u kojoj meri su vršnjačke grupe neophodan i dovoljan uslov za promociju maloletničke delinkvencije? Naime, postoji manjina, ali značajna, koja deluje samostalno, pa se može zaključiti da vršnjačke grupe možda jesu najčešći razlog za vršenje prestupništva, ali ne važi za sve počinioce, niti za sve vrste krivičnih dela. Drugo, u kojoj meri vršnjačke grupe utiču na formiranje delinkventnog ponašanja putem procesa učenja, nasuprot aktivaciji određenih predispozicija ili mogućnosti za delinkventnost, koja se nalazi u samoj ličnosti budućeg prestupnika. Kako navodi Hirši, (*Hirschi, prema Blackburn, 2004*) vršnjačka grupa možda fascilitira izvršenje zločina, ali kriminalne mogućnosti su već oformljene pre adolescentskog perioda. Nalaz sugerše drugačiju konotaciju izreke "svaka ptica svome jatu leti".

U novijim istraživanjima kriminalnog ponašanja, posebno nasiliništva, utvrđeno je da se kao najprediktivnije varijable indikuju sve forme ranog antisocijalnog ponašanja, dok se kliničke varijable, kao što je patologija u primarnoj porodici indikuju kao relativno slab prediktor.

Različite studije su nepobitno utvrdile da i primarna porodica i grupe ljudi s kojima se družimo utiču na aberantna ponašanja, ali nije dovoljno precizno određen kontekst njihovog odvijanja. Da li su ovi faktori instrumenti socijalizacije, pa shodno tome pripadaju takozvanim sociološkim kriminogenim faktorima, ili su oni deo konativno kognitivnih interakcija jedinke i sredine, pa shodno tome pripadaju psihološkom mernom polju? Prvi deo pitanja podrazumeva ne samo pasivnost ličnosti i

organizma uopšte, nego i određeni pristup delovanja u cilju prevecnije i resocijalizacije. Drugi deo pitanja podrazumeva da je ljudsko biće aktivna jedinka koja svaku akciju iz spoljne sredine prima sopstvenim "senzornim" poljem, obrađuje je kognitivno i konativno, a zatim reaguje na nju u pokušaju da ostvari komunikaciju. Ovaj drugi, psihološki pogled na jedinku podrazumeva i drugačiji pristup u procesu razumevanja i delanja u odnosu na kriminalitet uopšte.

Tako na primer, u nizu prevalentnih istraživanja kod nas (Hošek i saradnici, 1998) utvrđeno je da su primarna porodična patologija i sklonost ka udruživanju maskirani psihološki faktori.

Prikaz istraživanja

U jednom našem obimnom istraživanju (Gojković, 2007) konativnih i kognitivnih osobina nasilnih kriminalaca proveravali smo relacije između ličnog sklopa nasilnih delinkvenata i njihovih socijalnih karakteristika u odnosu na tipove kriminalnog ponašanja. Uzorak je činilo 356 odraslih kriminalaca, u proseku starih 36 godina, koji su presuđeni za jedno od krivičnih dela iz oblasti nasilničkih delikata (ubistvo, silovanje, razbojništvo i nanaoštećenje tešjih telesnih povreda).

U ovom radu prikazaćemo nalaze koji su dobijeni testiranjem hipoteze o značajnom uticaju faktora primarne porodične patologije i udruživanja u kriminalne grupe na vršenje kriminala, kao i hipoteze o tome da ova dva kauzalna faktora pripadaju psihološkom merenom prostoru, pre nego sociološkom.⁵ Primenjeni su sledeći instrumenti: baterija testova KON6 i KOG3 za merenje psiholoških osobina, upitnici (konstruisani za potrebe istraživanja) kojima smo utvrđivali mere socijalnog, materijalnog, obrazovanog i bračnog

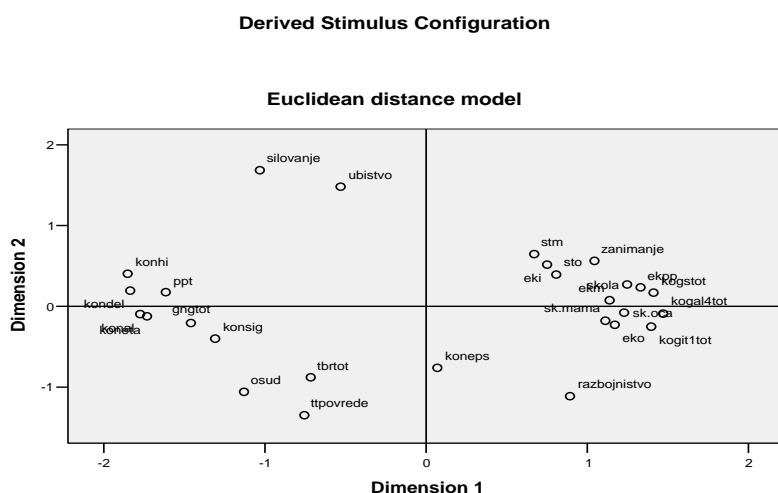
---

⁵ Grupu nezavisnih varijabli činile su psihološke i sociološke varijable. Psihološke su operacionalno definisane primenom teorijskog kibernetičkog modela, to su konativne osobine određene primenom baterije testova KON6 i kognitivne osobine određene primenom baterije KOG3; sociološke varijable su operacionalno definisane kao glavne komponente primenjenih upitnika za merenje socijalnog, ekonomskog i obrazovnog statusa ispitanika, njegovog oca, majke i porodice u celini, zanimanjem ispitanika, kao i njegovog oca i majke, bračnog statusa ispitanika. U grupu socioloških varijabli svrstali smo i varijable primarne porodične patologije koja je operacionalno definisana primenom upitnika za merenje porodične patologije, kao i varijabla udruživanje u kriminalne grupe, koja je operacionalno definisana primenom upitnika za merenje udruživanja u gangove. Zavisne varijable su bile tip krivičnog dela, operacionalno definisane kao presuđeni kriminalitet, kao i recidivizam. Varijabla "neotkrivena krivična dela" operacionalno definisana primenom upitnika TBR, povremeno je korišćena kao zavisna ili kao nezavisna varijabla.

statusa, kriminalne karijere kao i postojanje primarne porodične patologije i udruživanja u kriminalne grupe. Podaci su obrađivani različitim tehnikama, kako onima koje podrazumevaju linearni odnos između merenih varijabli, tako i onima koje podrazumevaju da je taj odnos alinearan.

Primenom tehnike optimalnog skaliranja ALSCAL dobijeni su sledeći rezultati:

Slika broj 1: Euklidov model distanci merenih varijabli

U gornjem levom kvadrantu se nalaze sledeće varijable: krivična dela silovanje i ubistvo, konativni faktori HI, DELTA i PPT (faktor primarne porodične patologije). U donjem levom kvadrantu se nalaze sledeće varijable: GNG - udruživanje u kriminalne grupe, konativni faktori ETA, SIGMA i ALFA, varijable ranija osuđivanost, "tamna brojka kriminala" – TBR i krivično delo nanošenja teških telesnih povreda. U gornjem desnom kvadrantu se nalaze sledeće varijable: STM – socijalni status majke, STO – socijalni status oca, zanimanje ispitanika, stepen školske sprema ispitanika, EKI – ekonomski status ispitanika, EKP – ekonomski status porodice, i kognitivni faktori KOGS - specijalizacija i KOGAL – verbalne sposobnosti. U donjem desnom kvadrantu se nalaze sledeće varijable: SKoca – školska sprema oca, SKM – školska sprema majke, EKO – ekonomski status ispitanika, kognitivni faktor perceptivnih sposobnosti KOGIT, konativni faktor epsilon i krivično delo razbojništva.

Utvrđeno je da se faktori udruživanja u kriminalne grupe i porodične patologije nalaze nasuprot kognitivnih osobina i socijalnih faktora, kao i krivičnog dela razbojništva, i da se nalaze u prostoru sa konativnim osobinama i krivičnim delima ubistva i silovanja, odnosno nanošenja teških telesnih povreda.

Takođe, evidentno je da se faktor udruživanja u kriminalne grupe nalazi u istom prostoru sa konativnim faktorima ETA, ALFA i SIGMA, ali i kriminalnim varijablama, kao što su osuđivanost, kriminalna karijera i krivično delo nanošenja teških telesnih povreda.

Faktor primarne porodične patologije je u istom merenom prostoru sa konativnim faktorima DELTA i HI, kao i krivičnim delima ubistva i silovanja.

Zaključci koji se iz ove analize mogu izvesti su sledeći:

Najpre, oba faktora, koji se tradicionalno svrstavaju u grupu socijalnih uticaja, nalaze se u psihološkom merenom prostoru, zajedno sa merenim konativnim osobinama.

Drugo, primarna porodična patologija je u relaciji sa psihoticizmom, odnosno poremećajem u radu centralnog ličnog procesora koji koordinira rad celokupnog sistema, kao i poremećajima u funkcionisanju osnovnih biotičkih funkcija. Prema kibernetičkom modelu, disfunkcije navedenih faktora indikuju maligne forme agresije, analnu agresiju i amoralnost. Reč je o kriminalnoj psihopatiji, koja se, prema ovim analizama, nalazi u anamnezi silovatelja i ubica. S obzirom da su na suprotnoj strani merenog prostora svrstani socijalni faktori i kognitivni faktori, može se zaključiti i to da su ovi počinioci i kognitivno insuficijentni i socijalno indisponirani.

Treće, faktor udruživanja u kriminalne grupe je u relaciji sa impulsivnim, agresivnim ponašanjem koje odlikuje slaba samokontrola i poremećaji afekata, kao i sklonost ka sukobu sa okolinom, odnosno invalidna socijalizacija. Ove osobine se nalaze kod onih koji čine teške telesne povrede. Udruživanje u kriminalne grupe u većoj meri je određeno time da li je neko prethodno osuđivan, ranijeg kriminalnog staža, nego od socijalnih osobina i kognitivne strukture.

Ovi rezultati potvrđuju našu početnu premisu kao i ranije nalaze dobijene istraživanjima na uzorku nasilnih delinkvenata kako u našoj zemlji, tako i u ostalim studijama (Hare, 1998, Andrews & Bonta, 2002).

UTICAJ VARIJABLE UDRUŽIVANJE U KRIMINALNE GRUPE NA KRIMINALNO PONAŠANJE

Međutim, mi smo proveravali i koliki i kakav je "samostalni" uticaj varijable udruživanja u kriminalne grupe na vršenje nasilnog kriminala. Primenom tehnike kategorijalne regresije CATREG, utvrdili smo da između varijable pripadnosti kriminalnim grupama i kriminalnog ponašanja postoji multipla korelacija $R = 0.34$. Međutim, varijabla udruživanja u kriminalne grupe može objasniti svega 11% varijanse krivičnih dela.

Skala pripadnosti prokriminalnim grupama razlikuje s jedne strane krivična dela razbojništva i nanošenja teških telesnih povreda (koji po skor u zauzimaju gotovo istovetno mesto), a s druge strane krivično delo silovanja i ubistva (nešto manji skor, ali na istoj strani kao silovanje). To znači da se prva grupa osuđenika udružuje radi izvršenja krivičnog dela ili je stalni član neke bande, dok druga grupa osuđenika čini prestupe samostalno. Ipak, senku sumnje na mogućnost generalizacije ovog zaključka, baca mali procenat varijanse koji ova varijabla može da objasni. Faktorska analiza skale je utvrdila da je reč o jednofaktorskom instrumentu, dok je ajtem analiza potvrdila njegove dobre metrijske osobine. Dakle, objašnjenje zbog čega ovaj prediktor objašnjava mali procenat varijanse može biti to što se njegov uticaj "preliva" na neke druge faktore (jedan ili više njih) koji po svom sadržaju subsumiraju ovu varijablu. Pretpostavljamo da to može biti faktor ETA koji podrazumeva sklonosti ka sukobima sa okolinom, ili faktor SIGMA koji podrazumeva agresivnost.

Nakon što smo ustanovili da varijabla pripadnosti prokriminalnim grupama vrši svoj uticaj na kriminalno ponašanje kao samostalni prediktor, analizom faktorske strukture testa pokušali smo da sagledamo po kojim se latentnim osobinama razlikuju ispitanici koji su počinili različita krivična dela, kada je u pitanju udruživanje radi izvršenja zločina.

Faktorska analiza upitnika GNG (metod rotacije je Promax)

*Zbornik IKSI, 1-2/2010 – V. Gojković
„Porodica i pripadnost kriminalnim grupama kao
kauzalni kriminogeni faktori”, (str. 167-192)*

Tabela 1 Matrica sklopa

	Faktori			
	1	2	3	4
gng8	,781			
gng17	,616			
gng12	,555	,172		
gng18	,478			
gng13	,477		,159	
gng16	,460			
gng6	,383	-,148		,343
gng10	,183	,805	-,201	-,172
gng3	-,126	,656	,138	
gng11		,480	,137	
gng2	-,103	,415		
gng1		,371		
gng7	,122	,362	-,215	,280
gng9		,329	,253	
gng14		-,124	,708	
gng15		,160	,631	
gng4	,111	,225	,291	,158
gng5				,932
	4.15	4.04	2.99	2.92
%	29.43	28.65	21.20	20.71

14,1

Tabela 2 Matrica strukture

	Faktori			
	1	2	3	4
gng8	,729	,417	,304	,434
gng12	,676	,542	,388	,419
gng17	,591	,373	,297	,313
gng16	,538	,416	,335	,318
gng18	,536	,408	,323	,295
gng13	,498	,322	,346	,289
gng10	,507	,719	,275	,248
gng3	,390	,673	,473	,366
gng11	,365	,563	,426	,367
gng9	,396	,525	,491	,387
gng7	,410	,460	,191	,432
gng2	,210	,392	,248	,213
gng1	,249	,354	,172	,134
gng15	,473	,556	,744	,394
gng14	,270	,270	,615	,210
gng4	,493	,546	,553	,477
gng5	,453	,394	,348	,869
gng6	,519	,319	,345	,521

Tabela 3 Matrica korelacija faktora

Faktori	1	2	3	4
1	1,000	,650	,501	,571
2	,650	1,000	,580	,512
3	,501	,580	1,000	,483
4	,571	,512	,483	1,000

Tabele broj 1-3 prikazuju rezultate faktorske analize varijable pripadnosti prokriminalnim grupama. Ortogonalnom projekcijom faktora dobijena su četiri glavna faktora, koji ukupno objašnjavaju 39 % varijanse, od čega samo prvi faktor objašnjava 28% varijanse. Nakon rotiranja, prva dva faktora imaju jednak procenat varijanse (4%), a onda slede druga dva sa takođe jednakim procentom varijanse (3%). Pogledajmo sada strukturu ovih faktora.

Prvi faktor, koji objašnjava najveći procenat ukupne objašnjene varijanse pripadnosti prokriminalnim grupama (29%), definisan je isključivo onim aitemima koji podrazumevaju članstvo u kriminalnoj grupi. To su sledeći aitemi: "Kada si član bande imaš posebnu važnost u kraju, pa te ljudi više poštuju", "da nisam bio član grupe, nikada ništa ne bi stekao ni postao neko i nešto", "Jedino sam se kao član grupe osećao sigurno".

Drugi faktor, koji objašnjava 28% ukupne varijanse, odnosi se na one aiteme koji ne definišu nužno članstvo u grupi, ali podrazumevaju "filozofiju uličnih bandita" i ponašanje po zakonima ulice. Smatramo da ispitanici koji su zaokružili ove aiteme spadaju u osobe koje po potrebi mogu pristupiti grupi da bi se dokazali pred drugima ili sobom, ali najpre promovišu sopstvenu moć i fizičku snagu. Mogu se prepoznati i kao siledžije.

Treći faktor, koji objašnjava 28% ukupne varijanse, zasićen je aitemima koji definišu povodljivost i težnju ljudi da se poistovete sa svojim grupama. Smatramo da prestupnici koji su pozitivno odgovorili na ove aiteme, za razliku od prve grupe, koji su članstvo u grupi koristili kao sredstvo za postizanje nekog cilja (da bi se dokazali i postali "neko" ili "nešto"), su u krajnje podređenom položaju u odnosu na grupu kojoj pripadaju – oni od nje ne očekuju ništa više nego samo da ih prizna kao svoje članove.

Četvrti faktor, koji objašnjava 21% ukupne varijanse, zasićen je aitemima koji definišu vodstvo kriminalne grupe⁶.

---

⁶ Naime, kriminalci koji su se deklarirali kao vođe kriminalnih grupa nastavljaju to da budu i u zatvoru, s tim što su oni sada vođe neformalnih zatvorskih grupa.

U odnosu na ove podatke, može se reći da je varijabla GNG značajan pokazatelj kriminala, i to prvenstveno krivičnog dela razbojništva, ali da nije iskazala očekivani uticaj na vršenje krivičnog dela. Ona se ne može definisati kao sociološka varijabla, jer ne utiče na grupne razlike ako se nalazi u prostoru koji "grade" sociološke varijable. U psihološkom prostoru utiče na razlikovanje krivičnih dela, ali je taj uticaj relativno nizak. Ipak, naša hipoteza je potvrđena, iako iz nalaza sledi da varijabla pripadnosti prokriminalnim grupama vrši samostalan uticaj kao kriminološka varijabla. Ključni dokaz za ovu tvrdnju je taj što kada se analizira ponašanje ove varijable u prostoru sa psihološkim faktorima, ona se ne nalazi u prostoru koji diferencira krivično delo razbojništva od ostalih, što je očigledno utvrđeno ispitivanjem njene "samostalne" regresije na tipove kriminala.

UTICAJ VARIJABLE POSTOJANJA PRIMARNE PORODIČNE PATOLOGIJE NA KRIMINALNO PONAŠANJE

Kada su postupkom ALSCAL skalirane sve vrednosti (psihološke, sociološke i krivična dela), utvrđeno je da se faktor primarne porodične patologije nalazi u prostoru sa konativnim osobinama, a nasuprot prostoru koji grade sociološke i kognitivne osobine. Time je potvrđena hipoteza da je reč o faktoru koji pripada prostoru psiholoških, pre nego socioloških faktora.

Kao i u slučaju varijable udruživanja u kriminalne grupe, proveravali smo uticaj varijable primarne porodične patologije na kriminalno ponašanje primenom tehnike CATREG. Dobijen je sličan koeficijent (tabele prikazane u *prilogu broj 2*), multiple korelacija $R=0.32$ sa krivičnim delima, ali nije potvrđena statistička značajnost. To znači da primarna porodična patologija kao samostalni prediktor ne utiče sistematski na kriminalno ponašanje, što na prvi pogled može ukazati da ovaj faktor nema značaj u etiologiji kriminala koji su mu mnogi kriminolozi-psiholozi pripisali.⁷

Kvantifikacijom zavisne varijable krivično delo, utvrđeno je da se prema varijabli primarne porodične patologije razlikuju ubice i silovatelji (krivična dela ubistva imaju skor od $-2,42$, a krivična dela silovanja $1,58$), dok nema značaja za kriminalce koji vrše krivična dela nanošenja teških telesnih povreda i razbojništva. Ovo potvrđuje raniji zaključak, dobijen tehnikom ALSCAL: u anamnezi onih koji vrše silovanja ili ubijaju, veća je verovatnoća

---

⁷ Međutim, treba imati u vidu da se predviđa vrsta krivičnog dela, a ne da li će neko počiniti zločin ili ne.

postojanja indikatora poremećenih porodičnih odnosa, nego kod osoba koji vrše teške telesne povrede ili razbojništva.

Dakle, dok iz analize regresije varijable udruživanje u kriminalne grupe na krivično delo proizilazi da su teške telesne povrede i razbojništvo jedno isto, i da se dobro diskriminiraju naspram silovatelja (i ubica), dotle iz analize regresije varijable primarne porodične patologije na krivično delo proizilazi da ovaj faktor nema nikakvog uticaj na prva dva dela, ali zato vrlo dobro diskriminira ubice od silovatelja.

Urađena je faktorska analiza skale primarne porodične patologije PPT, i to posebno za oca i posebno za majku.

Tabele faktorske analize PPT – otac

Tabela 4 Matrica sklopa

	Faktori			
	1	2	3	
ppto1	-.898	,199	,159	
ppto11	-.718	-,104	,154	
ppto7	,639		,217	
ppto4	,517		,244	
ppto6		,711		
ppto10		,681	-,125	
ppto8		,632		
ppto2	-,153	,449		
ppto9	,123	,216		
ppto5	-,162	-,125	,564	
ppto3	,126		,502	
	2.52	2.17	0.92	5.61
%	44.92	38.68	16.40	

Tabela 5 Matrica strukture

	Faktori		
	1	2	3
ppto1	-,755	-,233	
ppto11	-,725	-,449	
ppto7	,716	,356	,402
ppto4	,629	,351	,397
ppto6	,416	,739	,114
ppto8	,389	,670	
ppto10	,248	,650	-,103
ppto2		,372	
ppto9	,217	,274	
ppto3	,267		,538
ppto5		-,174	,511

Tabela 6 Matrica interkorelacija dobijenih glavnih faktora

Faktori	1	2	3
1	1,000	,490	,287
2	,490	1,000	,053
3	,287	,053	1,000

Tabele broj 4-6 prikazuju rezultate faktorske analize. Za razliku od upitnika GNG koji je jednofaktorski instrument (prvi dobijeni faktor reprezentuje predmet merenja skale), ovaj upitnik je po svoj prilici dihotoman (dvofaktorski). Kada je u pitanju primarna porodična patologija koja se odnosi na oca, izdvajaju se tri glavna faktora koji ukupno objašnjavaju 5,6% varijanse. Nakon rotacije, prva dva faktora imaju približnu varijansu (2.5% i 2.2%), a treći nešto manju (0.9%).

Prvi faktor, koji objašnjava 45% objašnjene ukupne varijanse, definiše se kao odnos zanemarivanja i emocionalnog odbacivanja ispitanika od strane oca.

Drugi faktor, koji objašnjava 39% ukupne objašnjene varijanse, definiše se kao odnos fizičkog i emocionalnog zlostavljanja ispitanika od strane oca.

Treći faktor, koji objašnjava 16% ukupne objašnjene varijanse, definiše se kao potpuna permisivnost i zanemarivanje ispitanika od strane oca.

Kada smo govorili o parcijalnom uticaju varijabli PPTO, najveći značaj su imali ajtemi smešteni u prvom faktoru koji objašnjava i najveći procenat varijanse, a to su zanemarivanje deteta, seksualno zlostavljanje, emocionalno zlostavljanje. Vidimo da iako fizički teror i kažnjavanje kao "vaspitni metod" ima određenog uticaj na vršenje kriminala, veći značaj ima emocionalno zanemarivanje i indiferentnost.

Tabele faktorske analize primarne porodične patologije – majka

Tabela 7 Matrica sklopa

	Faktori			
	1	2	3	
pptm1	-,935	,197	,196	
pptm4	,555	-,112	,199	
pptm11	-,503	-,208		
pptm7	,493	,205	,187	
pptm8	,170	,594	-,102	
pptm6		,588		
pptm10		,577		
pptm2	-,114	,372		
pptm3	,134		,443	
pptm5		-,150	,369	
pptm9			,183	
	2.52	2.17	0.92	5.61
%	44.92	38.68	16.40	

Tabela 8 Matrica strukture

	Faktori		
	1	2	3
pptm1	-,794	-,149	
pptm7	,635	,483	,391
pptm11	-,575	-,406	-,140
pptm4	,561	,197	,316
pptm8	,402	,634	,139
pptm6	,320	,632	,289
pptm10	,155	,527	,132
pptm2		,300	
pptm3	,243	,173	,470
pptm5			,313
pptm9			,180

Tabela 9 Matrica međusobnih interkorelacija glavnih faktora

Faktori	1	2	3
1	1,000	,439	,278
2	,439	1,000	,328
3	,278	,328	1,000

Kada je u pitanju varijabla primarne porodične patologije koja se odnosi na majku, stvar je gotovo identična kao i kod oca ispitanika. Nakon rotacije faktora, dobijena su tri glavna faktora koja objašnjavaju 5.6% ukupne varijanse. Prvi faktor objašnjava 2.52%, drugi 2.17% i treći 0.92% varijanse.varijanse.

Prvi faktor, 45% ukupne objašnjene varijanse, definiše se kao zanemarivanje i emocionalno napuštanje od strane majke prema ispitaniku.

Drugi faktor, 39% ukupne objašnjene varijanse, definiše se kao fizičko i emocionalno zlostavljanje ispitanika od strane majke.

Treći faktor, 16% ukupne objašnjene varijanse, definiše se kao permisivnost i odbacivanje ispitanika od strane majke.

Zaključak je isti kao i kada je reč o ocu – veći kriminogeni uticaj ima emocionalno napuštanje i odbacivanje deteta, ravnodušnost i zanemarivanje, ili permisivnost, nego fizičko kažnjavanje i bes.⁸

Kada se uradi faktorska analiza primarne porodične patologije zajedno za oca i majku dobija se čak 8 glavnih faktora, koji nakon rotacije, objašnjavaju oko 17% ukupne varijanse.

Prvi faktor, 18% ukupne objašnjene varijanse, definiše pozitivan odnos oca prema ispitaniku, odnos razumevanja i poverenja.

Drugi faktor, 14% ukupne objašnjene varijanse, definiše odnos emocionalnog zlostavljanja i odbacivanja ispitanika od strane majke.

Treći faktor, 13% ukupne objašnjene varijanse, definiše se kao surovost i fizičko kažnjavanje ispitanika od strane oca.

Četvrti faktor, 13% ukupne objašnjene varijanse, definiše se kao zanemarivanje ispitanika od strane majke.

Peti faktor, 11% ukupne objašnjene varijanse, definiše se kao rigidnost i restriktivnost oca prema ispitaniku.

Šesti faktor, 10% ukupne objašnjene varijanse, definiše se kao fizičko kažnjavanje majke ispitanika

Sedmi faktor, 10% ukupne objašnjene varijanse, definiše se zanemarivanje i odbacivanje ispitanika od strane oca.

Osmi faktor, 9% ukupne objašnjene varijanse, definiše se kao apsolutna permisivnost majke prema ispitaniku.

Kada se uporede faktorske analize skale primarne patologije porodice u celini, sa patologijom posebno majke i posebno oca, na prvom mestu je pozitivan odnos sa ocem, a zatim emocionalno odbacivanje od strane oca i majke, pa tek onda fizičko zlostavljanje i potpuna permisivnost. Pri

---

⁸ Drugim rečima, bolje je i bilo kakva emocija nego nikakva, a ako se već emocija pojavi, onda je bolje čak i bes nego emocionalna hladnoća i prezir.

tom je nešto veći procenat varijanse faktora koji se odnose na oca (52%), nego na majku (46%).

Međutim, većina zapisa u kriminološkoj literaturi koja obrazlaže različite etiološke faktore kriminala, najčešće kao uzrok navodi surovo fizičko kažnjavanje i bes prema detetu, ili udruženo dejstvo fizičkog i emocionalnog zlostavljanja. Prema našim nalazima, faktor odbacivanja i zanemarivanja, tj. emocionalnog zlostavljanja dece je faktor koji je u najvećoj meri zajedničko svojstvo naših ispitanika. Takođe, vidimo da se oni koji čine ubistva i oni koji čine krivično delo silovanja, razlikuju prema tome u kojoj meri su roditelji bili indiferentni prema deci, koliko su ih zanemarivali ili ispoljavali bes i surovost. Isto tako, odnosi u primarnoj porodici nisu imali efekta na kriminalnu karijeru zločinaca koji nanose teške telesne povrede i razbojništva.

S druge strane, moramo ponoviti da ova varijabla iskazuje slabe regresione uticaje na kriminal i niske korelacije sa ostalim psihološkim faktorima.

Jedno od mogućih objašnjenja je da ovaj faktor nesumnjivo čini značajan deo porodične anamneze kriminalaca (silovatelja i ubica), ali da ga subsumiraju neki drugi konativni faktori koji vrše značajniji uticaj. Prilikom analize rezultata CATPCA govorili smo o međusobnim korelacijama mernih varijabli, i tada je ustanovljeno da faktor primarne porodične patologije korelira sa faktorom DELTA i HI (psihoticizam i primarna psihopatija). Poremećaj u radu sistema za koordinaciju i integraciju regulativnih funkcija, kao i regulatora organskih funkcija koji se često nalazi u "profilu" ovih kriminalaca, definišemo kao primarnu psihopatiju. Dakle, poremećeni emocionalni odnosi, disfunkcionalna porodična sredina i traume u ranom razvojnem periodu su inkorporirane u ove ličnosne sisteme. U stvari, svaka od konativnih dimenzija kibernetičkog modela, na izvestan način je "osetljiva" na postojanje rane patologije. To može objasniti slab uticaj primarne porodične patologije kao jednog od psihološkog regresora.

IMPLIKACIJE DOBIJENIH REZULTATA

S obzirom na nalaze koji ukazuju da se radi o teškim poremećajima ličnosti (Gojković, 2009) koji su strukturirani i kao takvi imaju lošu prognozu, sistem delovanja društvenih programa treba da bude usmeren na prevenciju pre nego na resocijalizaciju. Zaštita društva od nasilnika podrazumeva duže vremenske kazne, što je metod koji se inače uveliko primenjuje u anglosaksonskom pravosuđu (kumulativne kazne, doživotne

kazne za pedofiliju i sl). Drugim rečima, nije sporno da se kod opasnih počinilaca u anamnezi nalazi faktor porodične disfunkcije, ali on je samo deo šireg dispozicionog spektra, koji je otporan na uobičajene mere delovanja. Dakle, konativna dezorganizacija i kognitivna insuficijencija koja je karakteristična za počinioce krivičnih dela silovanja, a posebno recidivizam kao dominantno obeležje, ukazuje na izraženi malignitet koji prevazilazi značaj utvrđivanja porekla patologije.

S druge strane, ako govorimo o sklonosti kriminalaca koji čine najteže prestupe da se udružuju u grupe, možemo reći da je prognoza optimističnija, jer se radi o psihološkoj strukturi na koju je moguće delovati različitim tehnikama. To su osuđenici koji su u najvećoj meri počinili krivično delo razbojništva, na čiji recidivizam u većoj meri utiče upravo faktor udruživanja, više nego neki socijalni faktori – školska sprema, zanimanje, materijalni status (Gojković, 2007). Ponavljanje krivičnog dela je odlika svih nasilnih delinkvenata, jer se radi o struktuiranom ponašanju, i ova vrijabla značajno razlikuje klasične od nasilnih kriminalaca, što dodatno potvrđuje stav da je intervencija društva vrlo ograničena.

REFERENCE

- (1) Andrews, D.A. and Bonta, J. (2003). *The Psychology of Criminal Conduct*, Anderson Publishing Co, Cincinnati, Ohio
- (2) Bandura, A. (1977). *Social Learning Theory*. Englewood, New Jersey, Prentice Hall.
- (3) Bandura, A. (1979). *Psychological mechanisms of aggression in Human Etiology*. Cambridge University Press.
- (4) Blackburn, R. (2004). *The Psychology of Criminal Conduct – Theory, Research and Practice*, Chichester, Wiley
- (5) Fajgelj, S. (2003). *Psihometrija – Metod i teorija psihološkog merenja*, Centar za primenjenu psihologiju, Beograd.
- (6) Farrington, D.P. & West, D.J. (1971). *A comparison between early delinquents and young aggressives*, The British journal of criminology.
- (7) Farrington, D.P., Biron, L., and LeBlanc, M. (1982). *Personality and delinquency in London and Montreal*. In J. Gunn and D.P. Farrington (eds), *Abnormal Offenders, Delinquency, and the Criminal Justice System*, Chichester, Wiley.
- (8) Giordano, P.C., Cernkovich, S.A. and Pugh, M.D. (1986). *Friendship and delinquency*, American Journal of Sociology, 91, 1170-1202.

- (9) Glueck, S. and Glueck, E. (1968). *Unraveling Juvenile Delinquency*, Howard University Press.
- (10) Gojković, V. (2007). *Kibernetički model dimenzija ličnosti i tipovi kriminalnog ponašanja*, Novi Sad, doktorska disertacija
- (11) Gojković, V. (2009). *Psihologija kriminalnog ponašanja*, Novi Sad, Prometej i Fakultet za pravne i poslovne studije
- (12) Hare, R.D. (1998). *Psychopathy and Their Nature: Implications for Mental Health and Criminal Justice Systems*. In: Millon, T., Simonsen, E., Briket-Smith, M. and R. Davis. *Psychopathy: antisocial, criminal and violent behavior*, 40-50, New York and London: Guilford Press.
- (13) Hošek, A. i Momirović, K. (1998). *Relativni uticaj socioloških i psiholoških faktora na kriminalnu patologiju u porodici i pripadanje prokriminalnim grupama*, Psihologija kriminala, IKSI, Beograd
- (14) Krueger, R.F., Hicks, B.M., and McGue, M. (2001). *Altruism and social behavior: Independent tendencies, unique personality correlates, distinct etiologies*. *Psychological Science*, 12, 397-402.
- (15) Maccoby, E.E., and Martin, J.A. (1983). *Socialisation in the context of the family: Parent-child interaction*. In E.M. Hetherington (ed.), *Handbook of Child Psychology*, vol.4. New York. Wiley.
- (16) McCord, W., and Zola, I.K. (1959). *Origins of crime (A new evaluation of Cambridge-Somerwillie youth study)*, Columbia University Press, New York.
- (17) Momirović, K., Wolf, B. i Džamonja, Z. (1998). *Kibernetička baterija konativnih testova KON6*, Centar za primenjenu psihologiju, Beograd.
- (18) Petterson G.R. (1986). *Performance models for antisocial boys*, *American Psychologist*, 41, 432-444
- (19) Wolf, B., Momirović, K. i Džamonja, Z. (1998). *Baterija testova inteligencije KOG3*, Centar za primenjenu psihologiju, Beograd.

THE FAMILY AND AFFILIATION WITH CRIMINAL GROUPS AS CAUSAL CRIMINOGENIC FACTORS

In further research, we have discussed the relations between violent criminal behavior and the two criminogenic factors that are mentioned relatively often in the anamnesis of a delinquent: the primary family pathology and affiliation with criminal groups. After initial consideration of the results acquired from the relevant researches, we have presented the results obtained by testing 356 adult criminals, average age of 36, who

have been convicted of a violent criminal offence. We were testing hypotheses on how the earlier mentioned etiologic factors affect criminal behavior, and also the hypothesis which claims that the primary family pathology and affiliation with criminal groups are a part of the psychological, not sociological measuring field. By using the adequate instruments and statistical techniques, it was determined that both factors have an effect in the group with conative faculties, as opposed to the sociological (and cognitive) ones. In addition to that, it was concluded that the variable of affiliation with criminal groups functions as an independent regressor to the criminal behavior and that it distinguishes the perpetrators of criminal assaults, whilst the variable of primary family pathology does not have a significant impact on criminal behavior as an independent regressor.

KEY WORDS: *primary family pathology / affiliation with
 criminal groups / criminal behavior*

PRILOZI:

Prilog broj 1:

SATREG analiza: regresija varijable pripadnost prokriminalnim grupama (GNG) na varijablu krivično delo (KD)

Koeficijent višestruke korelacije

Multipla R	R ²	Korigovani R ²
,335	,113	,059

Tabela ANOVA

	Suma kvadrata	df	Prosecni kvadrat odstupanja	F	Sig.
Regresija	35,556	18	1,975	2,092	,006
Residual	280,444	297	,944		
Total	316,000	315			

*Zbornik IKSI, 1-2/2010 – V. Gojković
„Porodica i pripadnost kriminalnim grupama kao
kauzalni kriminogeni faktori”, (str. 167-192)*

Standardni regresioni koeficijenti

	Standardni koeficijenti		df	F	Sig.
	Beta	St. greška			
gngr1	-,121	,059	1	4,232	,041
gngr2	,074	,060	1	1,526	,218
gngr3	-,026	,071	1	,137	,711
gngr4	-,014	,071	1	,041	,839
gngr5	-,138	,068	1	4,150	,043
gngr6	-,054	,067	1	,657	,418
gngr7	,056	,064	1	,742	,390
gngr8	,033	,073	1	,209	,648
gngr9	,065	,065	1	,990	,320
gngr10	-,180	,071	1	6,444	,012
gngr11	-,041	,066	1	,398	,528
gngr12	,086	,073	1	1,396	,238
gngr13	-,007	,063	1	,013	,911
gngr14	,163	,064	1	6,550	,011
gngr15	,076	,074	1	1,058	,304
gngr16	-,035	,065	1	,293	,589
gngr17	-,025	,066	1	,146	,702
gngr18	,115	,067	1	2,970	,086

Kvantifikacija zavisne varijable

Kategorije	Frekvencije	Kvantifikacija
ubistvo	118	-,855
tt povrede	32	1,106
razbojn	117	1,039
silovanje	49	-1,145

Prilog broj 2: CATREG analiza uticaja varijable primarne porodične patologije PPT na varijablu krivično delo:

Tabela 87 Koeficijent višestruke korelacije

Multipla R	R ²	Korigovani R ²
,321	,103	,031

Tabela 88 Tabela ANOVA

	Suma kvadrata	df	Prosecni kvadrat odstupanja	F	Sig.
Regresija	30,722	22	1,396	1,437	,096
Residual	267,278	275	,972		
Total	298,000	297			

Tabela 89 Kvantifikacija zavisne varijable

Kategorije	Frekvencije	Kvantifikacija
ubistvo	113	,027
tt povrede	31	-2,425
razbojn	108	-,008
silovanje	46	1,585

POLITIKA KONTROLE ORGANIZOVANOG KRIMINALA: SLUČAJ TURSKE*

Aleksandra Bulatović*

Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd

Autorka u tekstu projektuje bitne elemente savremenog zakonodavnog i institucionalnog okvira u suzbijanju organizovanog kriminala na shemu dobre opšte prakse u kontekstu Evropske unije. Kandidatura za članstvo u Evropskoj uniji obavezuje Tursku, između ostalog, i na to da ima delotvornu strategiju borbe protiv organizovanog kriminala. Budući zemlja u tranziciji, geografski locirana u regionu koji je u velikoj meri opterećen tipičnim problemima slabih država među koje spada i organizovani kriminal, Turska se suočava sa brojnim poteškoćama koje opterećuju i na taj način koče reformske procese. Vlasti Turske su tokom trajanja reformskih procesa preduzele niz internih i eksternih mera kako bi dostigle zadate standarde u prevenciji organizovanog kriminala. Na osnovu date argumentacije u prilog potpunoj transformaciji rada institucija koje se bave kontrolom, autorka upućuje na nove mogućnosti definisanja političkog razvoja u krajnjoj instanci.

KLJUČNE REČI: organizovani kriminal / Turska / institucije / zakon / reformski proces.

Tipično za zemlje u tranziciji jeste da se suočavaju sa potrebom da moraju da ulažu dodatne napore u prevenciji organizovanog kriminala i da se, u poređenju sa razvijenim zemljama, intenzivnije angažuju u

---

* Ovaj tekst je nastao kao rezultat rada na projektu "Prevencija kriminala i socijalnih devijacija" koji finansira Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije, broj 149016.

* E-mail: abulatovic@sezampro.com

njegovom suzbijanju. Spremnost pojedinca na određen društveni i preduzetnički rizik definiše, u najopštijem smislu reči, društveno okruženje u kome stepen poverenja u integritet institucija tog društva predstavlja posebno značajan element.

DOMINANTNI OBLICI DELOVANJA ORGANIZOVANOG KRIMINALA

Za razliku od većine zemalja na svetu u kojima ne postoji pravna definicija organizovanog kriminala, u turskom pravnom sistemu već godinama postoji njegova odrednica. Aktuelni turski Krivični zakonik u članu 220 definiše organizovanu kriminalnu grupu veoma široko: potrebno je da je organizacija osnovana u cilju vršenja krivičnih dela i da ima najmanje tri člana.¹ Shodno zakonodavnom okviru, aktivnosti koje pod određenim okolnostima mogu biti procesuirane kao dela organizovanog kriminala uključuju:

- nezakonito korišćenje, proizvodnju i promet opojnih droga, psihotropnih supstanci i supstanci potrebnih za njihovu proizvodnju;
- krijumčarenje;
- krijumčarenje oružja, municije, nuklearnog i radioaktivnog materijala;
- krijumčarenje kulturnih i prirodnih dobara;
- krijumčarenje imigranata i trgovina ljudima;
- krijumčarenje organa i tkiva;
- falsifikovanje, neovlašćeno kopiranje, proneveru i prevaru;
- pranje novca;
- korupciju; i
- visokotehnološki kriminal.

---

¹ Zvaničan prevod člana 220 Krivičnog zakonika na engleski glasi: "Those who establish or direct organizations for the purpose of committing crimes shall be sentenced to imprisonment of 2 to 6 years if the structure of the organization, number of members, equipment and supplies are sufficient to commit the crimes aimed. However, for the existence of an organization, the number of members shall be at least three". Videti u: "Criminal Code of the Republic of Turkey", www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes.

Turske organizovane kriminalne grupe primarno funkcionišu kao koordinatori, finansijeri i posrednici u trgovini drogom.² Osim toga, njihovo "profesionalno" iskustvo stečeno u aktivnostima u vezi sa transportom, formiranjem preduzeća i obezbeđivanjem menadžmenta, omogućava im uspešno angažovanje u trgovini ljudima i organizovanju ilegalne migracije. Takođe, ove kriminalne grupe bave se širokom lepezom legalnih poslova koje koriste za pranje novca ostvarenog trgovinom heroinom, kao što su restorani, franšize brze hrane, barovi, agencije za promet nekretninama, putničke agencije, automehaničarske radionice. Tipična obeležja organizacije ovih grupa jesu hijerarhijsko ustrojstvo i homogenost. Međutim, vremenom su turske organizovane kriminalne grupe formirale trajna partnerstva sa drugim organizovanim kriminalnim grupama u Evropi. Jedan broj Turaka koji učestvuju u trgovini drogom u zemljama Evrope ima trajan boravak u tim zemljama što im olakšava uspostavljanje veza sa kriminalnim grupama koje čine pripadnici drugih nacija. Posebno se u tom smislu pokazala korisna saradnja između turskih i albanskih grupa koje eksploatišu veliki deo evropskog tržišta u brojnim poljima nelegalnog poslovanja. Albanske grupe nabavljaju heroin od turskih trgovaca na veliko. Savezništvo između ovih grupa delimično je istorijski uzrokovano, a delimično ih povezuju i religija i etničke veze.

Poslednjih godina stvoren je trend u vezi sa turskim organizovanim kriminalnim grupama koji sugerise da je u toku diversifikacija kriminalnih aktivnosti. Na primer, put kojim se krijumčari tursko malokalibarsko oružje vodi iz Turske, preko Srbije i Crne Gore, u Zapadnu Evropu, a to je put korišćen za transport heroina i drugih opojnih droga. Takođe, neke grupe turskog porekla, čiji pripadnici imaju stalan boravak u zapadnoj Evropi, a posebno u Holandiji, sve značajnije učestvuju u distribuciji sintetičkih droga iz Holandije u Nemačku i Tursku. Za uzvrat, bivaju snabdevane heroinom i oružjem. U suštini, diversifikacija kriminalnih aktivnosti kreće se u pravcu uključivanja organizovanih kriminalnih grupa u trgovinu drogom i oružjem, ali, po sistemu ponude i tražnje, uključuje i trgovinu ljudskim organima i tkivima, koja se razvija imajući u vidu da je zabranjena transplantacija organa sa živih nesrodnika. Geografski element ovog procesa podrazumeva stvaranje baza u Mađarskoj koje omogućavaju poslovanje u kontekstu pošiljki droge. Mađarska, jedna od novih članica

---

² Organizovanim kriminalnim grupama u Turskoj dominira nekoliko kurdskih klanova koji se kolokvijalno nazivaju "Turci". Ove grupe imaju poreklo u grupama krijumčara koje su vekovima pre delovale na području od Kavkaza do otomansko-persijske granice. Osim trgovine heroinom, oni trguju piratskim elektronskim proizvodima, krivotvore pasoše i lična dokumenta, a bave se i prostitucijom, nezakonitom kockom, iznudom, prevarom i proneverama.

Evropske unije, geografski je pozicionirana u središtu EU, a u blizini glavnih tržišta u Nemačkoj, Italiji i Poljskoj. Bitan element ovakve geografske diversifikacije čini i još uvek nedovoljno razvijen sistem nadzora nad organizovanim kriminalom i odsustvo struktura koje bi ga suzbijale, a koje postoje u nekim susednim državama Mađarske. Prema navodima EUROPOL, falsifikovanje ličnih dokumenata postaje sve značajniji izvor nelegalnog profita za turske organizovane kriminalne grupe.

Nezakonito korišćenje, proizvodnja i promet opojnih droga

Opojne droge utiču na pojedince i društva širom sveta. Droga ugrožava zdravlje ljudi, njihove mogućnosti za napredovanje i njihovu bezbednost. Siromašne i zemlje u razvoju trpe višestruku štetu jer oskudevaju u sredstvima i kapacitetu potrebnom za borbu protiv krivičnih dela u vezi sa drogom, ali su sve zemlje na svetu u situaciji da se bore protiv ove vrste kriminala. Prema UNODOC izveštajima, opojne droge koristi tri procenta svetske populacije starosti između 15 i 64 godine. Hašiš je najrasprostranjenija droga od koje je zavisno 150 miliona ljudi, dok je od sintetičkih droga zavisno 30 miliona ljudi. Opijate koristi 15 miliona, a kokain 13 miliona ljudi. Smatra se da su opijati najopasnija droga jer se od nje leči većina zavisnika od narkotika: 67 odsto u Aziji, 61 odsto u Evropi i 47 odsto u Okeaniji.³

Prema strateškim izveštajima o kontroli opojnih droga koje na godišnjem nivou američka vlada objavljuje već pola veka, trgovci opojnim drogama bazirani u Turskoj kontrolišu većinu tržišta heroina koji se prodaje u zapadnoj Evropi. Preko Turske ide prirodni put do destinacija u Evropi, kojima se transportuje hašiš iz Pakistana, Avganistana i Irana. Osim toga, Turska je ne samo glavna tranzitna stanica tzv. Balkanske rute, već i teritorija na kojoj se opojne droge proizvode i skladište, a heroin je u tom smislu dominantna supstanca. Balkanska ruta polazi od oblasti u jugozapadnoj Aziji na kojima se gaji opijumski mak, ide preko Irana i Turske nakon koje se račva severno i južno preko Balkanskog poluostrva. Severni put sledi rutu preko Bugarske, Rumunije, Mađarske i Austrije, da bi se završio u Nemačkoj, a južna ruta predstavlja pomorski put preko Turske i Grčke do zapadne Evrope. Supstance koje se koriste za proizvodnju heroina dospevaju iz zapadne Evrope, Balkana i Rusije, a opijati iz Avganistana, tako da laboratorije trgovaca narkoticima mogu da rade

---

³ Videti više u: "2009 International Narcotics Control Strategy Report", 27 February 2009, U. S. Department of State, www.state.gov/p/inl/rls/nrcrpt/2009/index.htm.

na različitim lokacijama u Turskoj, a posebno blizu tursko-iranske granice. Količina zaplenjenog heroina u Turskoj na pravi način ilustruje dimenzije njegovog krijumčarenja.⁴

Glavna područja aktivnosti trgovaca drogom jesu jugozapadni i centralni deo Anadolije, mediteranska i egejska obala i jugoistočna oblast. Prema izvršenim zaplenama droge, "sezona" za trgovinu heroinom i hašišom jeste od avgusta do oktobra i od decembra do februara, a u letnjoj sezoni preovladavaju sintetičke droge. Prema hapšenjima izvršenim poslednjih godina, uočava se i trend porasta broja žena i stranih državljana koji su uključeni u trgovinu narkoticima. Rezultati kriminalističko-obaveštajnog rada upućuju na trend koji podrazumeva da organizovane kriminalne grupe koje trguju opojnim drogama sprovode svoje aktivnosti na teritorijama različitih zemalja, koristeći sofisticiranu tehnologiju, i da trguju sa više vrsta droga, često razmenjujući domaće proizvedeni heroin za sintetičke droge. Takođe, uočen je i trend povezivanja aktivnosti trgovaca drogom na Kavkazu, Evropi, Srednjem istoku i u Aziji.

Krijumčarenje

Zbog specifične geografije koja uključuje morsku granicu na severu, zapadu i jugu, planinske predele na jugoistoku, te sprečavanje krijumčarenje različitih "dobara" — od nezakonitog prometa legalnih dobara, preko krijumčarenja ljudi, oružja i ostalih zakonom predviđenih oblika nezakonitog prometa, kontrola granica predstavlja pravi izazov (uključujući i 120 graničnih prelaza), pa se zato govori da Turska ima problem poroznih granica.

Turska je prirodni most između Evrope, Bliskog istoka i Azije, a u kontekstu migracija, povezuje i zemlje Afrike, jer leži u središtu trougla između tri kontinenta. Time je ona glavna tačka tranzita za nelegalnu imigraciju u Evropu, posebno ka Grčkoj, Italiji, Nemačkoj, Holandiji i Velikoj Britaniji. Problem ilegalnih migranata iniciran je promenom režima u Iranu 1979. godine. Talas kurdskih izbeglica iz severnog Iraka zapljusnuo je Tursku 1988. godine, a potom su usledile grupe izbeglica iz Azije, Afrike, Bliskog istoka i sa Kavkaza. Zbog svoje ekonomije, Turska nije privlačna kao finalna odrednica nelegalnih imigranata, ali je zbog liberalnog političkog sistema odgovarajući prolaz ka prosperitetnijim zemljama Evrope. Kao i u slučaju trgovaca drogom, mreže organizatora nelegalne imigracije koriste prednosti savremene tehnologije da omoguće ilegalne ulaske u evropske zemlje, posebno u vezi sa izradom krivotvorenih pasoša, viza i ličnih dokumenata koji

---

⁴ Ibid.

se koriste prilikom prelaska na graničnim prelazima. Opciono, granica se prelazi mimo zvaničnih puteva bilo kopnenim bilo morskim, pa čak i vazdušnim putem. Ovom poslu organizovane kriminalne grupe prilaze nakon temeljnog izučavanja tržišta za nelegalne imigracije, identifikacije klijenata, sastavljanja materijala potrebnog za zahtevanje azila, te obećanje pomoći klijentima prilikom zapošljavanja u zemlji koja je željena destinacija migracije. Cena krijumčarenja ilegalnog imigranta iz Turske u Veliku Britaniju kreće se od 1 500 do 4 500 američkih dolara (LaVerle, 2003). Za razliku od trgovine ljudima koja se smatra modernim oblikom ropstva i podrazumeva prinudu i fizičku eksploataciju žrtve trgovine, krijumčarenje imigranata podrazumeva zajednički interes i pristanak imigranta. U Turskoj je trgovina ljudima pre usamljena pojava nego pravilo, za razliku od tranzita nelegalnih imigranata. Zbog toga je u procesu harmonizacije turskog zakonodavstva sa evropskim, Krivični zakonik u članovima 79 i 80 posebno penalizovao trgovinu ljudima i trgovinu imigrantima.

Trgovina ljudskim organima i tkivima posledica je međunarodne zabrane prodaje organa i transplantacije sa živih donatora nesrodnika.⁵ S obzirom da ponuda kadaveričnih organa ni izbliza ne zadovoljava potražnju za transplantacijom, ponuda na tržištu uvećava se nelegalnim putem. Najčešće se trguje bubrezima i prema procenama Svetske zdravstvene organizacije, prosečna cena bubrega u Turskoj je oko 5 000 američkih dolara.⁶

Izveštaji o krijumčarenju kulturnih i prirodnih dobara koje redovno priprema Ministarstvo kulture i turizma na osnovu podataka koje im dostavlja KOM, Turska beleži neželjeni trend kontinuiranog rasta u ovoj oblasti krijumčarenja. U 2003. godini zaplenjeno je 3 255 predmeta od istorijskog značaja, 2007. godine zaplenjeno je 17 936 predmeta, dok je 2008. godine taj broj iznosio čak 42 073 predmeta u 1 576 operacija sprečavanja krijumčarenja u kojima je zadržano 4 077 lica koja su učestvovala u krijumčarenju! Najčešće se krijumčare antički novčići koje je relativno lako neotkriveno izneti iz zemlje. Broj novčića otkriven u pokušaju krijumčarenja 2008. godine uvećao se više nego dvostruko u gotovo fantastičnih 55 613 komada.⁷

---

⁵ Iran je jedina zemlja u kojoj je zakonita prodaja svojih organa. Osim Irana, i Filipini su bili legalizovali ovu prodaju 2007, ali je to ukinuto već naredne godine.

⁶ Videti više u: "Factbox: The who, what, where, and why of organ trafficking", Reuters, <http://www.reuters.com/article/idUSL01729419>, 04/02/2010.

⁷ Videti više u: Ercan Yavuz, "Turkey a magnet for smugglers of historical artifacts", *Today's Zaman*, 27 September 2009, www.todayszaman.com/tz-web/news-188131-101-turkey-a-magnet-for-smugglers-of-historical-artifacts.html.

Krijumčarenje oružja tipična je aktivnost organizovanih kriminalnih grupa u pograničnim područjima na granici sa Irakom i Sirijom, gde je prekogranična trgovina intenzivna a zbog planinskog terena ne postoje dovoljno efikasne barijere koje bi zaštitile granicu.⁸ Raspadom Sovjetskog Saveza beleže se i pokušaji krijumčarenja radioaktivnog materijala iz Rusije preko Turske ka nepoznatim odredištima (Zaitseva, 2002). Krijumčarenje konvencionalnog oružja i nuklearnog materijala odvija se već utvrđenim putevima za krijumčarenje drugih roba.⁹

Pranje novca

Sprečavanje pranja novca jedan je od odlučujućih koraka koje bi trebalo preduzeti u borbi protiv organizovanog kriminala jer te aktivnosti podrivaju društveni poredak, a profit ostvaren tim kriminalom može da ima negativne posledice na ceo ekonomski sistem. Često novac ostvaren kriminalnim delovanjem cirkuliše kroz iste tokove kao i novac ostvaren utajom poreza. U savremeno doba novac cirkuliše kroz bankarski sistem neverovatnom brzinom i bez ograničenja u nacionalnom smislu. Zbog toga je značajno da banke vode računa o identitetu svojih klijenata i da sarađuju sa odgovarajućim državnim organima kada dođe do polaganja sumnjivih depozita ili nekih drugih sumnjivih transakcija. Centralizacijom ovakvih informacija koje obezbeđuju banke, povećavaju se mogućnosti kontrole nad tokovima prilivnog novca. Veliki broj zemalja je u svoja nacionalna zakonodavstva uveo krivično delo pranja novca, u skladu sa tzv. Bečkom konvencijom.¹⁰ Turska je, takođe, donela specijalni zakon o sprečavanju pranja ilegalnog novca 1996. godine. Naredne godine oformljena je finansijska obaveštajna služba (skraćeno na turskom: MASAK) koja funkcioniše u okviru Ministarstva finansija i prevashodno se bavi sprečavanjem pranja novca. S obzirom da je na međunarodnom nivou unapređena metodologija borbe protiv pranja novca, a da je intenzivirana međunarodna ekonomska i finansijska saradnja, Turska je odgovorila na potrebe za novim pravnim okvirom za sprečavanje pranja novca donošenjem aktuelnog propisa 2006. godine koji je ranije utvrđenim nadležnostima dodao i nadzor, analizu i izveštavanje u skladu sa odredbama o sprečavanju finansiranja terorizma. Kako je naredne godine

---

⁸ Videti detaljnije u: "Tighter Controls Urged at Narcotics Gateway", *Jane's International Police Issues*, 10 June 1998, www.janes.com/security/law_enforcement/news/ipi/ipi0040.shtml.

⁹ Ibid., pp. 174–6.

¹⁰ Konvencija Ujedinjenih nacija protiv nezakonitog prometa opojnih droga i psihotropnih supstanci doneta je 1988. godine, a stupila na snagu dve godine kasnije.

33 od 49 kategorija za sprečavanje pranja novca dobilo negativnu ocenu od strane relevantnog međunarodnog tela čije procene proizvode direktne posledice u političkom smislu (Radne grupe za finansijske mere protiv pranja novca, skraćeno na engleskom: FATF), nadležno ministarstvo donelo je obavezujuće uputstvo za sve finansijske institucije (banke, osiguravajuća društva, penzione fondove itd.) da unaprede sistem monitoringa finansijskih transakcija putem usvajanja standardizovanih procedura i obuke zaposlenih.¹¹

Glavna funkcija MASAK-a jeste da ispituje i izrađuje sektorske studije u vezi sa pranjem sredstava stečenih kriminalom, utvrđuje adekvatne metode za prevenciju i otkrivanje dela pranja novca, da prikuplja podatke i analizira ih, vodi i inicira istrage, kao i da prikupljene informacije i rezultate istraga dostavlja relevantnim organima. U cilju izvršavanja svojih nadležnosti, MASAK doprinosi utvrđivanju javne politike u oblasti sprečavanja pranja novca, razvija strategije i akcione planove, priprema zakonske i podzakonske akte i druge propise u skladu sa utvrđenom politikom, te obezbeđuje primenu aktuelnih propisa, koordinira svoj rad sa radom drugih institucija i organizacija i razmenjuje informacije i gledišta.¹² Rezultati govore o stepenu efikasnosti sistema za sprečavanje pranja novca. Prema zvaničnim podacima, u periodu od 1997. do 2007. godine zabeležen je 231 pokušaj pranja novca, a krajem perioda u kome su prikupljeni podaci, sudski postupci se nisu okončali za njih 170.¹³ U 2008. godini, broj prijavljenih sumnjivih transakcija popeo se na 4 318, ali je to mali broj imajući u vidu veličinu i karakteristike turskih privrednih subjekata. U zaključku izveštaja FATF je ponovo ukazao na potrebu dodatnog pooštavanja mera za sprečavanje pranja novca standardizacijom procedure u skladu sa međunarodnom praksom, pa se ove godine koja je naknadno dodatno odobrena za harmonizaciju propisa u skladu sa smernicama, očekuje dostizanje standarda utvrđenim preporukama.¹⁴

Prema nalazu FATF-a, glavni izvor kriminalno stečenog profita u Turskoj predstavljaju trgovina opojnim drogama, krijumčarenje, bankrotstvo, falsifikovanje dokumenata, pljačka na putevima, razbojništvo, otmice i

---

¹¹ Videti više u: "Directive on the Harmonization Program Regarding Responsibilities Related to the Prevention of the Laundering of Criminal Proceeds and the Financing of Terrorism", *Official Gazette*, No. 26999, 16 September 2006.

¹² Videti više o delovanju MASAK-a na: www.masak.gov.tr/en/index.htm.

¹³ Videti više u: Jenkins Gareth, "Turkey Seeks to Tighten Legislation Against Money Laundering", *Eurasia Daily Monitor*, Vol. 5, Issue 185, www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews%5Btt_news%5D=33975.

¹⁴ Videti više u: Coyle Martin, "Turkey puts tougher AML regime in place in response to FATF criticism", *Bankers Almanac*, 23 March 2009, www.bankersalmanac.com/addcon/news/Turkey-puts-tougher-AML-regime-in-place-in-response-to-FATF-criticism.

dela uperena na podrivanje državnog sistema. Osnovna sredstva pranja tako stečenog novca jesu novčani transferi i druge bankarske transakcije, računovodstvene transakcije i promet nekretninama. Godišnji izveštaj koji je OECD sačinila za 2007. godinu ukazao je na diskrepanciju u računovodstvenim dokumentima prema čemu je u periodu između 2002. i 2003. godine došlo do povećanja iskazanog nepotkrepljenog prihoda sa 149 miliona na gotovo četiri milijarde američkih dolara. Procenjuje se da trgovci opojnim drogama bazirani u Turskoj prebacuju novac da bi platili svoje snabdevače u Pakistanu i Avganistanu putem alternativnih sistema isplata. Sredstva se prebacuju na račune u Ujedinjenim Arapskim Emiratima, Pakistanu i drugim zemljama Bliskog istoka, da bi novac konačno bio isplaćen pakistanskim i avganistanskim trgovcima drogom.

S obzirom da postoji velika disproporcija u broju započetih istraga o pranju novca i broju donetih osuđujućih presuda, procenjuje se da turski pravosudni sistem nije adekvatno obučen da postupa u skladu sa postojećom politikom sprečavanja pranja novca. Dodatni faktor koji doprinosi neefikasnosti postojećeg sistema sprečavanja pranja novca predstavlja nedovoljnu obučenost službenika u lancu institucija koje učestvuju u borbi protiv organizovanog kriminala. Imajući u vidu prethodno navedeno, nedovoljna koordinacija između aktivnosti koje institucije sprovode protiv organizovanog kriminala nameće se kao još jedan faktor neefikasnosti postojećeg sistema sprečavanja pranja novca. Većina slučajeva započetih postupaka zbog pranja novca uključuje krivično sankcionisane aktivnosti koje nisu u direktnoj vezi sa trgovinom opojnim drogama, kao što je, na primer, izbegavanje plaćanja poreza.

Korupcija

Reakcija vlasti na organizovani kriminal uslovljena je njegovom metodologijom. Organizovani kriminal kao oblik preduzetničkog delovanja ima konzervativne aspiracije ka stabilnoj tržišnoj ekonomiji i državnom sistemu unutar koga je moguće konsolidovati mreže i profite, te od većine neprimećeno funkcionisati na periferiji legalnog. Organizovani kriminal u Turskoj generiše sredstva u visini četvrtine ukupnog nacionalnog dohotka ove zemlje.¹⁵ Ovo govori o ogromnoj finansijskoj moći organizovanog kriminala u Turskoj.

---

¹⁵ Prema navodima koji se pozivaju na izveštaj Privredne komore Ankare, Videti u: "IPR Strategic Business Information Database", videti detaljnije u http://findarticles.com/p/articles/mi_hb6465/is_200406/ai_n26341401/?tag=content;coll. Metodologija korišćena za procenu u

Fenomenologija organizovanog kriminala podrazumeva korupciju kao metod delovanja, jer je jasan interes kriminalne organizacije da "investira" u dugoročnu stabilnost uslova koji im pogoduju tako što će korumpiranjem kooptirati državu tj. njene predstavnike (Swanström). Zbog toga ne čudi što, uz još uvek neizbežno pitanje sekularizma, tema korupcije predstavlja dominantno obeležje savremenog političkog života Turske (Kaya and Cornell). Problem korupcije dodatno dobija na značaju s obzirom da se sve češće govori i o ugroženosti slobode štampe u Turskoj, jer je veliki deo medijske sfere potpao pod kontrolu poslovnih interesa koji na jedan ili drugi način upućuju na veze sa vlastima, te je izveštavanje medija postalo prilično ujednačeno.¹⁶

Iako je suzbijanje korupcije predmet ocene zemlje kandidata za članstvo u Evropskoj uniji, pa je i očekivani viši stepen motivacije za suočavanje s tim problemom, prema izveštajima Evropskog parlamenta postignuti napredak je više nego skroman.¹⁷ Turska je 2003. godine usvojila zakon kojim se u nacionalno zakonodavstvo uvodi akt OECD iz 1997. godine: Konvencija o borbi protiv podmićivanja javnih službenika u međunarodnim poslovnim transakcijama. Naredne godine Turska se priključila Grupi zemalja protiv korupcije (GRECO) pri Savetu Evrope koja nadzire usaglašenost antikorupcijskih propisa. Većina preporuka koje je Turska do sada dobila od GRECO tek bi trebalo da bude primenjena. Donet je zakon kojim se predviđa osnivanje i delatnost posebnog savetodavnog tela sa funkcijom nadzora nad etičkim vršenjem javne službe i koje ima nadležnost nad svim javnim službenicima osim predsednika, članova parlamenta i ministara. Tokom 2003. i 2004. godine, ratifikovane su obe konvencije Saveta Evrope o korupciji (iz oblast krivičnog i građanskog prava). Osnovano je i centralno telo sa svrhom borbe protiv krijumčarenja i doneta je vladina uredba o akcionom planu za povećavanje transparentnosti i dobre vladavine javnog sektora, a i osnovan je skupštinski odbor za ispitivanje ekonomskih i društvenih aspekata korupcije.

Novi Krivični zakonik koji je stupio na snagu tokom 2005. godine, uveo je oštrije kažnjavanje za krivična dela korupcije, produžio rokove za postupanje

---

ovom izveštaju nije predstavljena, no tipično je za procene ovakve vrste da se uobičajeno vrše indirektnom metodom. Indirektna metoda podrazumeva procenu izveštaja o privrednom rastu prema kome se privredni subjekti svrstaju u "dobro procenjene" (*well-measured*), "sumnjive" (*suspect*) i "srednje" (*intermediate*), nakon čega se poredе različite stope rasta različitih faktora u određenom dužem periodu.

¹⁶ Ibid.

¹⁷ Videti detaljno na: http://europa.eu/legislation_summaries/enlargement/ongoing_enlargement/community_acquis_turkey/e22113_en.htm, 16/12/2009.

u tim slučajevima, uveo koncept korporativne krivične odgovornosti u slučajevima korupcije i odredbe o korupciji u postupcima javnih nabavki. Iste godine, dva skupštinska anketna odbora osnovana su sa ciljem da istraže korupciju u slučajevima krijumčarenja nafte, nezakonitih javnih ponuda i zloupotrebe bankarskih depozita. Naredne godine, izmenjen je zakon o pristupu informacijama i usvojena je Konvencija Ujedinjenih nacija o korupciji. Od 2007. godine, komitet ministara zadužen je za povećavanje transparentnosti i dobre vladavine javnog sektora, kao i za koordinaciju donetih politika spram međunarodnih organizacija.

Korupcija, uopšteno govoreći, obezbeđuje neometano delovanje organizovanih kriminalnih grupa. Bez efikasnosti u suzbijanju korupcije, nije moguće graditi efikasan strateški pristup borbi protiv organizovanog kriminala uprkos novousvojenim propisima i novoformiranim posebnim strukturama sa specijalnim mandatom. Iako se neka krivična dela mogu sprečiti putem odgovarajućeg regulatornog okvira koji eliminiše povoljne okolnosti za vršenje nezakonitih aktivnosti, efikasnost zakona u krajnjoj instanci zavisi od odlučnog sprovođenja istrage, sudskog procesuiranja nezakonitog dela i sprovođenja odluka suda. Ukoliko postoji sistemska korupcija u institucijama koje suzbijaju organizovani kriminal, to ne samo da će sprečiti njegovo efektivno otkrivanje i odgovarajući sudski progon, već će omogućiti bezbedno okruženje za nezakonito delovanje unutar same državne strukture. Imajući u vidu opisani nexus između korupcije i organizovanog kriminala, strategije za suzbijanje ovih devijantnih društvenih fenomena moraju biti integrisane.

Uprkos brojnim zakonodavnim i administrativnim merama usvojenih u Turskoj, korupcija ostaje kao raširen problem.¹⁸ Ne postoji telo koje bi se bavilo prikupljanjem podataka i vođenjem statistike o korupciji, a praktičnog napretka nema u pogledu usvajanja propisa u vezi sa revizijom. Ne postoji nadzor nad vođenjem javnih finansija. Finansiranje političkih partija i izbornih kampanja i dalje je nedovoljno transparentno. Zbog ovakve situacije zvanična preporuka Evropske unije jeste da Turska usvoji strategiju za borbu protiv korupcije, oformi centralizovano telo koje će da koordinira primenu strategije i da unapredi zakonodavni okvir kako bi se stvorili bolji uslovi za borbu protiv korupcije.

---

¹⁸ Različiti oblici korupcije (podmićivanje, zloupotreba službenog položaja itd.) krivično su sankcionisani u Turskoj.

Visokotehnološki kriminal

Od 2007. godine, beleži se rekordno povećanje krivičnih dela u vezi sa korišćenjem Interneta. Te godine je broj uhapšenih za ova dela bio 2 992, a već naredne godine iznosio je 4 363.¹⁹ Delo je definisano kao svaka nezakonita aktivnost koja uključuje jednu ili više komponenti Interneta kao što su prezentacije i elektronska pošta. Ova aktivnost podrazumeva nameru da se Internet koristi za komunikaciju predstavljajući se lažno ili na prevaran način. Neka od ovih dela su: neisporučivanje roba i usluga, prevaru s kreditnim karticama, krađu računarskih podataka, programiranje računarskih virusa ili crva itd. Međunarodna povezanost uobičajen je element kod krivičnih dela u vezi sa korišćenjem Interneta.

SISTEM INSTITUCIJA U PREVENCIJI I SUZBIJANJU ORGANIZOVANOG KRIMINALA

Na osnovu naloga i uputstava javnog tužioca, istragu sprovode nadležni organi. Ministarstvo unutrašnjih poslova Turske primarna je institucija u borbi protiv organizovanog kriminala, tj. Turska nacionalna policija u urbanim područjima, a Žandarmerija u ruralnim područjima. Unutar policije, glavna jedinica za borbu protiv svih vrsta organizovanog kriminala je, uključujući i trgovinu narkoticima, Odeljenje policije za borbu protiv krijumčarenja i organizovanog kriminala (*Police department for anti-smuggling and organised crime*, skraćeno na turskom: KOM). Pored toga, u organizacionoj šemi institucija angažovanih u borbi protiv organizovanog kriminala nalaze se i:

- Obalska straža (u sastavu Ministarstva unutrašnjih poslova);
- Ministarstvo pravde (Tužilaštvo);
- MASAK (Finansijska obaveštajna služba u sastavu Ministarstva finansija);
- Finansijska inspekcija (u sastavu Ministarstva finansija);
- Uprava carine.

Turska je nastojala da formiranjem određenih operativnih tela dodatno unapredi ovu strukturu sistema institucija u prevenciji i suzbijanju organizovanog kriminala. Uz pomoć Kancelarije Ujedinjenih nacija za

---

¹⁹ Videti detaljnije na: "Internet crime reaches record level in Turkey", *Turkishny.com*, Internet portal, 17 July 2009, www.turkishny.com/old/en/english-news/11782-internet-crime-reaches-record-level-in-turkey.html.

borbu protiv narkotika i organizovanog kriminala (UNODC), turska vlada je juna 2000. godine u Ankari oformila regionalni centar za obuku i istraživanje – Tursku međunarodnu akademiju za borbu protiv narkotika i organizovanog kriminala (*Turkish International Academy against Drugs and Organized Crime* — TADOC) kao ogranak Odeljenja policije za borbu protiv krijumčarenja i organizovanog kriminala. Svrha ovog centra jeste uvećanje kapaciteta pripadnika institucija angažovanih u borbi protiv organizovanog kriminala putem obuke u korišćenju sofisticirane tehnologije i savremenih teorijskih saznanja i unapređenje profesionalizma kao i promocija saradnje između institucija u regionu što se realizuje obučavanjem profesionalaca raznih zemalja.²⁰

U okviru TADOK-a, 2002. godine oformljen je Nacionalni monitoring centar za narkotike i zavisnost od narkotika (*Turkish Monitoring Center for Drugs and Drug Addiction* — TUBIM) koji funkcioniše u sistemu Evropskog centra (*European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction* — EMCDDA).²¹ S obzirom na svoje nadležnosti i poziciju (da koordinira i sarađuje sa drugim relevantnim nacionalnim i međunarodnim agencijama), TUBIM sprovodi aktivnosti u saradnji sa brojnim agencijama i organizacijama, pa tako u okviru ovog centra postoje posebne radne grupe i mehanizam ranog uzbunjivanja. Najvažnija uloga TUBIM-a je u obezbeđivanju tačnih objektivnih i uporedivih podataka na nivou Turske u saradnji sa 25 nacionalnih i međunarodnih agencija. Navedeni podaci na nivou Turske služe kao osnov za izradu procene rizika i strategije suzbijanja, tj. u godišnje izveštaje i relevantne dokumente na evropskom nivou nakon dostavljanja EMCDDA.

Nakon dvodecenijskog reformskog procesa približavanja evropskim standardima, danas u Turskoj ipak postoji ustanovljena praksa koordinisanog delovanja institucija u borbi protiv organizovanog kriminala, koja se potvrđuje kroz povećanje učestalosti zajedničkih operacija, unapređenim sredstvima potrebnim za njihovu uspešnu saradnju i putem održavanja redovnih koordinativnih sastanaka o trgovini narkoticima za pripadnike policije, žandarmerije, obalske straže i carine. Integrativni element nacionalne bezbednosne politike jeste aktivna međunarodna saradnja u ovoj oblasti i dosledno sprovođenje odredbi multilateralnih i bilateralnih međunarodnih dokumenata kojima je Turska pristupila, a u vezi sa sudskom i policijskom saradnjom u krivičnopravnom

---

²⁰ Do sada je TADOK obučio više hiljada profesionalaca iz Turske i iz preko šezdeset zemalja.

²¹ Evropski monitoring centar za narkotike i zavisnost od narkotika formiran je 1993. godine u Lisabonu gde se i danas nalazi njegovo sedište.

pitanjima.²² Posebna pažnja pridaje se podizanju kapaciteta zaposlenih u institucijama koje čine sistem borbe protiv organizovanog kriminala kako bi bilo moguće ostvarivati njihovu uspešnu saradnju, primenjivati odgovarajuće strateške aktivnosti, kao i uspešno unapređivati saradnju sa evropskim policijskim snagama u okviru EUROPOL.

UVOĐENJE NOVIH MODALITETA KONTROLE ORGANIZOVANOG KRIMINALA

Jedno od inicijalnih reagovanja države na organizovani kriminal jeste donošenje propisa kojima se preciznije utvrđuje šta je pravno nedopustivo i na koji način država to sankcioniše. Tako su brojne zemlje izmenile svoje krivične zakone, odnosno, usvojile nove zakone (na primer, zakon o konfiskaciji imovine stečene kriminalom). Još od 1926. godine, turski krivični zakon sankcionisao je trgovinu drogom, organizovanu pljačku, falsifikovanje novca, ucenu itd. Zakon o sprečavanju pranja novca usvojen je 1966, a Zakon o organizovanom kriminalu – 1999. godine.

Aktuelno krivično procesno zakonodavstvo kodifikovano je 2004. godine pokazujući senzibilitet za složenost dela organizovanog kriminala. Predviđena je posebna procedura za procesuiranje dela organizovanog kriminala. Iz domena preliminarne istrage dela organizovanog kriminala mere koje su zakonikom predviđene uključuju i mere elektronskog nadzora, kontrolisane isporuke i korišćenje prikrivenih islednika. Okvir za primenu ovih mera, u smislu obezbeđivanja prava na privatnost, utvrđen je turskim ustavom. Elektronski nadzor moguć je samo uz sudski nalog, a u hitnim slučajevima gde bi odlaganje naškodilo ljudima, javni tužilac može odobriti nadzor, ali je to odobrenje neophodno sudski potvrditi u roku od 24 časa, inače se mora prestati s elektronskim nadzorom.

Razmatranje koncepta krivičnopravnih sankcija u opštim crtama imalo je za rezultat zaključak da tradicionalne sankcije kao što su zatvorske i novčane kazne nisu dovoljne u suočavanju sa organizovanim kriminalom. U različitim zemljama sveta i iskustveno je potvrđeno da bolje rezultate u smislu prevencije daju kazne kao što su: ograničenja u pogledu svojine, prebivališta i udruživanja. Takođe, uspešna prevencija organizovanog kriminala postiže

---

²² Turska poslednjih godina aktivno učestvuje u suzbijanju proizvodnje opijumskog maka u Avganistanu obučavajući lokalne pripadnike institucija. Prema najnovijem izveštaju TADOK-a o tome, došlo je do smanjivanja proizvodnje opijumskog maka od 19 odsto u odnosu na prethodnu godinu (sa 8 200 tona spalo je na 7 700 tona), a proizvođači opijuma migrirali su južno, u Mijanmar, pa je u južnoj Aziji proizvodnja opijuma porasla za 22 odsto.

se i uskraćivanjem dozvola za obavljanje javnih radova licima koja imaju dosije da su učestvovala u organizovanim kriminalnim aktivnostima. Kontinuitet u razvoju turskog krivičnog pravnog sistema reflektovan je donošenjem aktuelnog Krivičnog zakonika 2005. koji je doneo detaljnije regulisanje krivičnih dela specifičnih za organizovani kriminal.

Zaštita svedoka neophodna je u borbi protiv organizovanog kriminala, pa je tako posebnim zakonom, usvojenim 2009. godine, predviđeno da se u tu svrhu mogu izdati dokumenta o novom identitetu, promeniti lični opis putem plastične hirurgije, privremeno obezbeđivati smeštaj svedoku, ili pomoći prilikom zapošljavanja itd. Međutim, primena zakona je, zasad, neuspešna u pogledu sakrivanja identiteta svedoka.²³ Osim kontroverzi u vezi sa aktuelnim Zakonom o zaštiti svedoka koje je namećnula njegova primena, kritičari ovog zakona u Turskoj posebno ističu da odredbe ne odgovaraju evropskim standardima, te da će svaka sudska odluka koja je zasnovana na svedočenju zaštićenog svedoka završiti pred Evropskim sudom za ljudska prava. Ovaj sud je još 1989. godine ustanovio presedan u odnosu na zaštićenog svedoka koji podrazumeva da optuženi mora imati pravo da na odgovarajući način ispita svedoka, bilo u toku svedočenja ili kasnije u postupku. Zbog toga se smatra da odredbe turskog zakona koji predviđa potpunu tajnost identiteta svedoka i pre svedočenja lišavaju optuženog mogućnosti da dokazuje da je svedok nepouzdan ili na drugi način neodgovarajući, shodno procesnom pravu.

NOVE MOGUĆNOSTI DEFINISANJA DRUŠTVENE KONTROLE ORGANIZOVANOG KRIMINALA

Nastojanja Turske da unapređuje politiku borbe protiv organizovanog kriminala reflektuju njen istorijski i ekonomski razvoj. Organizovani kriminal razvijao se tokom prethodne decenije, poprimivši razmere koje umnogome otežavaju njegovo suzbijanje. Ove razmere su narasle kako u kvantitativnom smislu – povećanje nasilnog kriminala, prevara, korupcije, trgovine ljudima

---

²³ Identiteti svedoka otkriveni su u slučaju "Ergenekon", u kome se sudi organizovanoj kriminalnoj grupi koja je optužena za zaveru sa ciljem da zbaci vladu, kao i u slučaju koji se vodi protiv visokog zapovednika Žandarmerije (Cemal Temizöz) kome se na teret stavlja organizovanje kriminalne organizacije i kome preči devet doživotnih kazni bez prava na pomilovanje. Istovremeno, u javnosti su se pojavile kontroverze oko uloge tela od 11 članova koje je u okviru Ministarstva unutrašnjih poslova nadležno da obezbedi zaštitu svedocima, jer je Vrhovni savet sudija i tužilaca koji postavlja dva člana ovog tela pokušao da postavi nove sudije i tužioce u slučajevima koji su već u toku. Videti više u: "Witness Protection Law in Turkey flawed in practice", *Today's Zaman*, 28 August 2009, www.todayszaman.com/tz-web/detaylar.do?load=detay&link=185370.

itd., tako i u smislu njegovog kvaliteta – unapređen je profesionalizam, izvršena je racionalizacija i stvorene su međunarodne veze.

Globalizacija trgovine i finansija u velikoj meri doprinela je razvoju organizovanog kriminala, kao i povećanju mobilnosti u kretanju lica i imovine. Takođe, doprinela je i razvoju komunikacija, novih međunarodnih međuzavisnosti, otvaranju granica i redefinisaju koncepta suvereniteta. Proces radikalne transformacije zemalja u tranziciji stvorio je određeni vakumski prostor koji je zaposeo organizovani kriminal, dok je proces evropske konstrukcije omogućio sve vrste prevara.

Odsustvo koherentne javne politike za suzbijanje organizovanog kriminala koja bi se zasnivala na jasnom prepoznavanju ciljeva i čvrsto utemeljenim kriterijumima, pokazalo je ozbiljne strukturne nedostatke do sada izgrađivanog sistema borbe protiv organizovanog kriminala. Svet svakim danom postaje sve manji, između ostalog i zbog toga što organizovane kriminalne grupe sprovode aktivnosti preko nacionalnih granica, tj. u međunarodnoj areni. Zbog toga je neophodno da zemlje međusobno sarađuju u krivičnopravnoj sferi pomažući se u prikupljanju dokaza, hapšenju begunaca, izručivanju kriminalaca, te zamrzavanju i konfiskaciji imovine stečene kriminalom. Iako je Turska učinila značajan napredak u borbi protiv organizovanog kriminala reformišući svoje institucije i pravni sistem, nastojanjima da preventivno deluje utičući na smanjivanje situacionih prilika za kriminalno delovanje te određivanjem smernica javne politike donošenjem ključnog strateškog dokumenta 2007. i usvajanjem niza dokumenata od značaja za povećanje ukupne bezbednosti građana tokom 2009. godine, tek će uslediti vrednovanje uspešnosti ukupnih napora, tj. ocena potpunosti transformacije i rada institucija koje se bave društvenom kontrolom, čime se u krajnjoj instanci definišu nove mogućnosti političkog razvoja. Oklevajući da počne pregovore s Evropskom unijom Turska još uvek nije započela pregovaranje ni na polovinu od 35 poglavlja o članstvu. Vreme potrebno za prepoznavanje uzročno-posledičnih veza između delovanja organizovanog kriminala i inhibicije političkog razvoja određuje i trajanje stagnacije reformskih procesa.

Svet svakim danom postaje sve manji, između ostalog i zbog toga što organizovane kriminalne grupe sprovode aktivnosti preko nacionalnih granica, tj. u međunarodnoj areni. Zbog toga je neophodno da zemlje međusobno sarađuju u krivičnopravnoj sferi pomažući se u prikupljanju dokaza, hapšenju begunaca, izručivanju kriminalaca, te zamrzavanju i konfiskaciji imovine stečene kriminalom.

Pristupanje međunarodnim integracijama podrazumeva ispunjavanje određenih standarda. Turska ima status zemlje kandidata za članstvo u

Evropskoj uniji, a delotvorna i efikasna strategija borbe protiv organizovanog kriminala jedan je od standarda za članstvo u ovoj integraciji. Korektivne radnje države u smislu borbe protiv organizovanog kriminala neophodne su jer, kada ne bi postojale, ne bi bilo razloga da pojedinci unutar te državne zajednice uopšte održavaju bilo kakva uzajamna legitimna očekivanja, a to bi dovelo u pitanje temelje društva. U kontekstu borbe protiv organizovanog kriminala, suočavanje sa pojavom ove forme kriminala u velikoj je meri posledica sopstvenog (ne)činjenja. Izostanak odgovarajuće društvene reakcije ugrožava optimum društvenog poverenja u njegove vrednosti koje čine socijalni kapital. Ukoliko takvo stanje potraje, za posledicu ima destrukciju društva. Ovakvo razumevanje koncepta zajednice osnov je evropskog insistiranja na borbi protiv organizovanog kriminala i zahteva na koje reformski proces zemlje kandidata mora adekvatno da odgovori.

REFERENCE

- (1) "Criminal Code of the Republic of Turkey",
www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes
- (2) "Directive on the Harmonization Program Regarding Responsibilities Related to the Prevention of the Laundering of Criminal Proceeds and the Financing of Terrorism", *Official Gazette*, No. 26999, 16 September 2006
- (3) "Tighter Controls Urged at Narcotics Gateway", *Jane's International Police Issues*, 10 June 1998,
www.janes.com/security/law_enforcement/news/ipi/ipi0040.shtml.
- (4) Jenkins, G. (2008). "Turkey Seeks to Tighten Legislation Against Money Laundering", *Eurasia Daily Monitor*, Vol. 5, No. 185,
[www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews\[tt_news\]=33975](http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews[tt_news]=33975)
- (6) Kaya, M. K., and Cornell, S.E. (2008). "Politics, Media and Power in Turkey", *Turkey Analyst*,
www.silkroadstudies.org/new/inside/turkey/2008/080604A.html
- (7) LaVerle, B. et al. (2003) *Nations Hospitable to Organised Crime & Terrorism*, Library of Congress, Washington D. C.,
www.loc.gov/rr/frd/pdf-files/Nats_Hospitable.pdf, pp. 142-144
- (8) Swanström, N. (2007). "Political Development and Organized Crime: The Yin and Yang of Greater Central Asia?", *China and Eurasia Forum Quarterly*, Vol. 5, No. 4, pp. 83-101

- (9) U. S. Department of State (2009). "2009 International Narcotics Control Strategy Report"
www.state.gov/p/inl/rls/nrcrpt/2009/index.htm.
- (10) www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews%5Btt_news%5D=33975
- (11) Zaitseva, L. (2002). "Illicit Trafficking in the Southern Tier ant Turkey since 1999: A Shift from Europe?", *The Non-Proliferation Review*, Fall–Winter 2002, pp. 168-182

ORGANISED CRIME CONTROL POLICY: CASE STUDY OF TURKEY

The author of the paper discusses the main elements of Turkish legislation and institutional policy to address organised crime against the backdrop of the good practice (good governance) scheme prevalent adopted in the European Union EU. She argues that Turkish institutions need to progress towards a complete policy transformation vis-à-vis organised crime, which would then also open up avenues for a more comprehensive political progress within the EU candidature. Turkey is a transitional country, geographically located in a region that is affected by the typical problems relating to weak states, including organised crime. Thus this is a country that faces numerous difficulties that stifle the already initiated reform processes. Turkey's European Union member candidature means that Turkey is obliged to institute an effective anti-organised crime strategy, and the Turkish authorities have undertaken an array of internal and external measures to reach the standards in crime prevention.

KEY WORDS: organised criminal / Turkey / institutions / law / transitional reform.

BORBE PASA KAO TEŽI OBLIK KRIVIČNOG DELA UBIJANJA I ZLOSTAVLJANJA ŽIVOTINJA*

Ana Batrićević*

Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd

Nesporno je da priređivanje borbi pasa predstavlja oblik ekstremne okrutnosti prema životinjama. Ovaj "krvavi sport" ujedno se smatra ozbiljnim i složenim društvenim i pravnim fenomenom, čiji značaj prevazilazi okvire problematike dobrobiti životinja. Krivično delo ubijanja i mučenja (sada: zlostavljanja) životinja uključeno je u krivično zakonodavstvo Republike Srbije 2006. godine, ali njegov teži oblik koji se odnosi na borbu između životinja postoji tek od izmena i dopuna Krivičnog zakonika iz 2009. godine. Iste godine naša zemlja je usvojila svoj prvi Zakon o dobrobiti životinja čime su pojedine radnje koje su direktno ili indirektno povezane sa borbama između životinja proglašene prekršajima. Društvena opasnost borbi pasa, njihova povezanost sa drugim nasilničkim i kriminalnim aktivnostima, i svest o značaju dobrobiti životinja u savremenom društvu zahtevaju efikasnu primenu navedenih propisa. Smisao ovog rada je da analizira relevantne zakonske odredbe iz ove oblasti kao i da istakne i pokuša da reši nedoumice koje se mogu javiti u njihovoj praktičnoj primeni.

KLJUČNE REČI: ubijanje i zlostavljanje životinja / zaštita i dobrobit životinja / borbe između životinja / krivično delo / prekršaj

---

* Ovaj tekst je nastao kao rezultat rada na projektu "Prevenција kriminala i socijalnih devijacija" koji finansira Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije, broj 149016.

* E-mail: ana.batricevic@yahoo.com

UVOD

U vremenu u kom se naše društvo suočava sa porastom različitih oblika i vidova nasilja, laičku i stručnu javnost posebno uznemiruju u medijima sve prisutnije slike okrutnosti prema životinjama. Ipak, čini se da od svih formi zlostavljanja životinja najburniju reakciju, uključujući i najoštriju osudu i najintenzivniji strah kod ljudi, izaziva priređivanje borbi između životinja, a naročito borbi pasa.

Danas je u velikom broju razvijenih zemalja apsolutno nesporno da borbe pasa u prvom redu predstavljaju vid eksplicitne okrutnosti prema životinjama. Sa stanovišta savremene biocentrične etike, ta činjenica sama po sebi predstavlja dovoljno jak argument u prilog zakonskoj zabrani ovih "manifestacija". Međutim, problematika borbi pasa znatno je šira od izolovanog pitanja dobrobiti životinja. Naime, utvrđeno je da borbe pasa po pravilu prati i niz "uzgrednih" devijantnih i kriminalnih aktivnosti koje ozbiljno ugrožavaju i šire društvene interese. Reč je pre svega o različitim oblicima nasilničkog ispoljavanja, kao što su nasilje u široj zajednici, nasilje u porodici, remećenje javnog reda i mira, pripadništvo uličnim bandama (gangovima), ali o drugim ilegalnim delatnostima poput trgovine drogom i oružjem i nezakonitog kockanja i kladjenja (Ortiz, 2010: 40).

Iako je ubijanje i mučenje (sada: zlostavljanje) životinja u našoj zemlji obuhvaćeno kriminalnom zonom od 1. januara 2006. godine, kada je istoimeno krivično delo uključeno u XXIV poglavlje Krivičnog zakonika Republike Srbije posvećeno krivičnim delima protiv životne sredine¹, odredbe posvećene suzbijanju borbi između životinja postale su deo našeg pravnog sistema tek 2009. godine. Tada je, nakon izmena i dopuna Krivičnog zakonika Republike Srbije, krivično delo ubijanja i zlostavljanja životinja dobilo još jedan teži oblik koji se odnosi na ovu problematiku², a iste godine usvojen je i Zakon o dobrobiti životinja³, kojim je predviđena prekršajna odgovornost za raznovrsne aktivnosti koje se posredno ili neposredno vezuju za borbu između životinja. Time su stvoreni elementarni preduslovi za suzbijanje ove pojave, ali i svih drugih "uzgrednih" aktivnosti koje je po pravilu prate i koje često mogu predstavljati i veću društvenu opasnost od nje same.

---

¹ Krivični zakonik, "Službeni glasnik Republike Srbije", br. 85/2005, 88/2005 i 107/2005

² Čl. 269. st. 3. Krivični zakonik, "Službeni glasnik Republike Srbije", br. 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009 i 111/2009

³ Zakon o dobrobiti životinja, "Službeni glasnik Republike Srbije", br. 41/2009

Dosledna implementacija opšteprihvaćenih standarda iz sfere dobrobiti životinja zahteva temeljnu analizu navedenih zakonskih novina ne bi li se precizno razgraničila polja primene krivičnopravnih i prekršajnopravnih odredbi. Međutim, da bi se održavanju borbi između životinja efikasno stalo na put, potrebno je sagledati i društveno-istorijske okolnosti u kojima se ovaj fenomen u svom današnjem obliku izrodio i razvijao, kao i modalitete društvene i državne reakcije na njega u onim zemljama u kojima beleži dugu tradiciju.

1. Borbe pasa kroz istoriju

Borbe između životinja, uključujući i borbe između dva psa ili između pasa i drugih životinja (najčešće bikova ili medveda), bile su uobičajena zabava još u Starom Rimu, a poznato je da su priređivane i u srednjem veku (Gibson, 2005). Koreni borbi pasa kakve poznajemo danas potiču iz Engleske, gde je ovaj "krvavi sport" bio naročito popularan i to uglavnom među pripadnicima radničke klase, koji su u njemu videli izvor razonode ali i dodatnih prihoda od opklada (Evans, Forsyth, 1997: 59 i 61). U nastojanju engleskih odgajivača da proizvedu što agresivnije pse, sredinom XIX veka razvijena je sada već čuvena rasa-stafordširski bul terijer, poznatija kao "pit bul". Ovi psi, posebno odgajani za borbu, ubrzo su iz Engleske preneti u Sjedinjene Američke Države, žarište "modernih" borbi pasa, koje odlikuju osobita brutalnost i čvrsta isprepletenost sa drugim oblicima socijalno-patološkog i kriminalnog ispoljavanja poput pripadništva uličnim bandama, trgovine drogom i oružjem, nasilja u porodici, okrutnosti prema životinjama, i ilegalnog kockanja i kladjenja (Gibson, 2005).

Bez obzira na svojevršno varvarstvo i primitivizam koji "krase" borbe pasa, interesovanje za ovaj vid zabave i zarade nije opalo ni u savremenim društvima. Prema procenama jedne od najvećih organizacija za zaštitu životinja, "The Humane Society of the United States", samo u Sjedinjenim Američkim Državama postoji oko 40.000 osoba koje se "profesionalno" bave organizovanjem borbi pasa, dok oko 100.000 lica učestvuje u priređivanju takozvanih uličnih borbi širom zemlje.⁴ Iako su borbe pasa u Americi doživele epidemijske razmere, istraživanja pokazuju da ni ostatak sveta nije imun na ovu pojavu te da je ona i danas prisutna u Rusiji,

---

⁴ Podatak je preuzet sa zvanične internet prezentacije organizacije za zaštitu životinja "The Humane Society of the United States" i dostupan je na linku http://www.humanesociety.org/issues/campaigns/cruelty_fighting/

Engleskoj, Italiji, Kanadi, Australiji, Južnoj Africi, Japanu, Avganistanu i Hondurasu (Gibson, 2005).

Uprkos dugoj tradiciji i statusu sporta koje su imale u pojedinim društvima, borbe pasa su sa podizanjem svesti zakonodavaca o značaju dobrobiti životinja postepeno inkriminisane u sve većem broju zemalja. Promene moralnih uverenja najvećeg broja ljudi u odnosu prema životinjskom svetu u vidu odstupanja od izrazito antropocentričnog načela i prelaska na principe biocentrične etike počele su se odražavati na zakonodavstvo već od sredine XIX veka (Paunović, 2004: 27). Jedan od prvih pisanih zakona posvećenih dobrobiti životinja, usvojen je 1828. godine u državi Njujork (*New York Animal Cruelty Law*) (Ascione, Arkow, 1999:103). Ovaj zakon je izmenjen i dopunjen 1867. godine⁵, čime su, na inicijativu osnivača Američkog društva za prevenciju okrutnosti prema životinjama (*The American Society for the Prevention of Cruelty to Animals - ASPCA*) Henrija Berga⁶, borbe pasa po prvi put zabranjene i to kao lakše krivično delo (*misdemeanor*), što bi (prema visini zaprećene kazne) odgovaralo pojmu prestupa odnosno istupa ili prekršaja u onim pravima koja poznaju takvu podelu kažnjivih ponašanja (o dvojnoj i trojnoj deobi krivičnih dela prema vrsti i meri zaprećene sankcije videti: Jovašević, 2006: 77 i 78). Izmenama i dopunama navedenog zakona predviđeno je da će se smatrati odgovornim za prestup svako lice koje drži ili koristi životinje za borbu ili koje je na bilo koji način povezano sa borbama životinja ili zainteresovano da ih organizuje ili koje prima novac zato što dozvoljava drugome da određeno mesto koristi u svrhu borbe bikova, medveda, pasa, petlova ili drugih živih bića i svako lice koje podstrekava, pomaže ili asistira drugome u tome ili koje dopušta ili trpi da bilo koje mesto bude korišćeno u tu svrhu.⁷

Sledeći primer države Njujork, i ostale federalne jedinice vremenom su usvajale zakone o zabrani okrutnosti prema životinjama kao i posebne odredbe protiv borbi pasa ili "*anti-dogfighting*" zakone. Prema važećim propisima svih 50 federalnih jedinica, priređivanje borbi pasa predstavlja teže krivično delo (*felony*)⁸ za koje se u svakom slučaju može izreći kazna zatvora, a prema pojedinim zakonodavstvima i novčana kazna (Ortiz, 2010:24). Visine kazni kojima je ovo krivično delo zaprećeno variraju od

---

⁵ New York Revised Statutes 1867: Chapter 375: Sections 1-10

⁶ Videti zvaničnu internet prezentaciju *American Society for the Prevention of Cruelty to Animals – ASPCA* na sledećem linku: <http://www.asPCA.org/about-us/about-the-asPCA.html>

⁷ New York Revised Statutes 1867: Chapter 375: Section 2.

⁸ Videti i HSUS, Fact Sheet: Dogfighting State Laws, Sept. 2009, na sledećem linku: http://www.hsus.org/acf/fighting/dogfight/ranking_state_dogfighting_laws.html

jedne do druge federalne jedinice. Na primer, u Severnoj Karolini se licu koje priređuje borbe pasa može izreći kazna zatvora u trajanju od 4 meseca do 8 meseci⁹, dok je isto krivično delo u Alabami, Luizijani i Oklahomi zaprećeno kumulativno kaznom zatvora od 1 do 10 godina i strogim novčanim kaznama¹⁰. Pored priređivanja borbi pasa, zakonima svih federalnih jedinica osim Montane¹¹ i Havaja¹² izričito je zabranjeno i prisustvovanje borbama pasa u svojstvu gledalaca.

Iako su borbe između životinja do tada već uveliko bile inkriminisane na nivou pojedinih država, prvi propisi federalnog ranga posvećeni ovoj problematici usvojeni su tek 1976. godine¹³, nakon izmena i dopuna Zakona o dobrobiti životinja (*The US Animal Welfare Act*) iz 1966. godine¹⁴. Time je van zakona stavljeno izlaganje ili transportovanje međudržavnim saobraćajem onih životinja koje su namenjene za borbu, a kao primer takvih životinja navedeni su psi i petlovi (Becker, 2009:3). Kršenje navedenih zabrana bilo je zaprećeno novčanom kaznom u iznosu od 5.000 dolara, da bi nakon izmena i dopuna koje su usledile 2002. godine za isti prestup bila propisana novčana kazna u iznosu od 15.000 dolara¹⁵. Najradikalniji korak na planu suzbijanja borbi pasa u Americi načinjen je 2007. godine, kada je usvojen Zakon o sprovođenju zabrani borbi između životinja (*Animal Fighting Prohibition Enforcement Act*)¹⁶. Ovim propisom je kršenje odredbi federalnog Zakona o dobrobiti životinja koje se odnose na borbu pasa proglašeno težim krivičnim delom (*felony*) za koje se može izreći kazna zatvora do 3 godine.¹⁷

Borbe pasa su u Engleskoj zabranjene nakon usvajanja Zakona o zaštiti životinja (*The Protection of Animals Act*) 1911. godine¹⁸. Uprkos zakonskoj zabrani, njihovo priređivanje je i u ovoj zemlji nastavljeno, a praktikuje se i danas. Kao primer država u kojima održavanje borbi pasa još uvek ima status legalne aktivnosti navode se i Honduras i Japan (Gibson, 2005).

---

⁹ North Carolina GEN. STAT. §§ 14-362.2, 15A-1340.17(c) (2006)

¹⁰ Alabama CODE §§ 3-1-29(a)-(b), 13A-5-6 (2005); Louisiana REV. STAT. ANN. § 14:102.5(A)(1), (C) (2004) i Oklahoma STAT. ANN. tit. 21, § 1694, 1699.1(A) (2002)

¹¹ Montana Consolidated Cruelty Statutes MT ST 45-8-209-211.

¹² Hawaii Revised Statutes Annotated HI ST § 711-1100 - 1110.6

¹³ Animal Welfare Act Amendments of 1976, Pub. L. No. 94-279 § 17-90 Stat. 421

¹⁴ The US Animal Welfare Act) (1966) 7 U.S.C.A. § 2131 -2159

¹⁵ Animal Welfare Act Amendments of 2002, Pub. L. No. 107-171

¹⁶ Animal Fighting Prohibition Enforcement Act of 2007 Pub. L. No. 110-22, § 3, 121 Stat. 88

¹⁷ US Code-Crimes and Criminal Procedure, Title 18., Part 1., Chapter 3. § 49

¹⁸ The Protection of Animals Act, 1911 (1&2Geo. 5) (Ch VII p.1.)

Prilikom analize reakcije pojedinih društava na borbe između životinja, treba uzeti u obzir činjenicu da prema podacima Svetskog društva za zaštitu životinja (*World Society for the Protection of Animals-WSPA*) za sada svega 65 zemalja u svetu od ukupno 192 ima nacionalne zakone koji se uopšte bave zaštitom životinja.¹⁹ Iz toga proizlazi da u ovom trenutku svega jedna trećina čovečanstva nastoji da promoviše zaštitu i dobrobit životinja, te da ni broj zemalja koje na bilo koji način inkriminišu priređivanje borbi životinja ne može biti veći.

2. Krivičnopravna i prekršajnopravna reakcija na borbu pasa u našoj zemlji

2.1. Teži oblik krivičnog dela ubijanja i zlostavljanja životinja

Okrutnost prema životinjama prvi put je u pravnom sistemu naše zemlje inkriminisana stupanjem na snagu Krivičnog Zakonika Republike Srbije, 1. januara 2006. godine. Tada je krivično delo ubijanja i mučenja (sada: zlostavljanja) životinja uključeno u njegovo XXIV poglavlje posvećeno krivičnim delima protiv životne sredine²⁰. Međutim, ozbiljna i složena problematika borbi između životinja našla se na meti zakonodavca tek pre nepunih godinu dana, kada je sa izmenama i dopunama Krivičnog zakonika Republike Srbije iz 2009. godine, krivično delo ubijanja i zlostavljanja životinja dobilo još jedan teži oblik.

Osnovni oblik krivičnog dela ubijanja i zlostavljanja životinja čini lice koje kršeći propise ubije, muči ili povredi životinju. Ovaj oblik inicijalno je bio zaprečen novčanom kaznom ili kaznom zatvora do 6 meseci²¹, da bi nakon izmena i dopuna Krivičnog zakonika Republike Srbije učinjenih 2009. godine ona bila pooštrena, te se sada za njega može izreći novčana kazna ili kazna zatvora do 1 godine.²² Radnja izvršenja ovog osnovnog oblika krivičnog dela se sastoji u ubijanju, mučenju ili povređivanju životinje. Mučenje predstavlja nanošenje fizičkih ili psihičkih patnji životinjama. Povređivanje se sastoji u povredi tela životinje u vidu izazivanja rana, lomljenja šapa i sličnih radnji. Ovde je povređivanje

---

¹⁹ Prema: World Society for the Protection of Animals: An overview of Animal Protection Legislation, 2006. godine, dostupno na zvaničnoj internet prezentaciji ove organizacije: <http://enextranet.animalwelfareonline.org/resources/animalwelfare/legislation/index.aspx>

²⁰ Krivični zakonik, "Službeni glasnik Republike Srbije", br. 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009 i 111/2009

²¹ Čl. 269. st. 1., Krivični zakonik, "Službeni glasnik Republike Srbije", br. 85/2005, 88/2005 i 107/2005

²² Čl. 269. st. 1., Krivični zakonik, "Službeni glasnik Republike Srbije", br. 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009 i 111/2009

shvaćeno u širem smislu te ga ne treba svoditi isključivo na telesne povrede koja se nanose ljudima (Lazarević, 2006: 695) u smislu krivičnog dela teške i lake telesne povrede²³. Za postojanje krivičnog dela potrebno je da patnja koja se nanosi životinji prilikom njenog mučenja ili povređivanja bude velikih razmera i intenziteta, kao i da je do njenog nanošenja došlo bez racionalnog razloga i opravdanog cilja. Osim aktivnim delatnostima, radnja se može izvršiti i nečinjenjem, odnosno, propuštanjem kao što je, na primer, sistematsko nedavanje životinji hrane i vode (Stojanović, 2006:614).

Prvi teži oblik ovog krivičnog dela postojaće ukoliko je usled preduzimanja radnje izvršenja osnovnog oblika došlo do ubijanja, mučenja ili povređivanja većeg broja životinja, ili ako je delo učinjeno u odnosu na životinju koja pripada posebno zaštićenim životinjskim vrstama. Za njega je propisana novčana kazna ili kazna zatvora do 3 godine²⁴.

Kao što je već istaknuto, odredbe koje su posvećene suzbijanju borbi između životinja uključene su u naše krivično zakonodavstvo tek pre nepunih godinu dana, nakon izmena dopuna Krivičnog zakonika Republike Srbije od 2009. godine i to tako što je uveden još jedan teži oblik krivičnog dela ubijanja i zlostavljanja životinja. Ovaj drugi teži oblik navedenog krivičnog dela čini lice koje iz koristoljublja organizuje, finansira ili je domaćin borbe između životinja iste ili različite vrste, ili lice koje organizuje ili učestvuje u kladenju na ovakvim borbama. Učiniocu ovog oblika krivičnog dela ubijanja i zlostavljanja životinja sud može kumulativno izreći kaznu zatvora u trajanju od tri meseca do tri godine i novčanu kaznu.²⁵

Radnja izvršenja ovog težeg oblika krivičnog dela ubijanja i zlostavljanja životinja određena je alternativno i može obuhvatati sledeća činjenja: 1) organizovanje borbi između životinja, 2) finansiranje borbi između životinja, 3) bivanje domaćinom borbi između životinja, 4) organizovanje kladenja na borbama između životinja i 5) učestvovanje u kladenju na borbama između životinja. To znači da će krivično delo postojati ako je preduzeta bilo koja od navedenih radnji bez obzira da li je u konkretnom slučaju došlo do održavanja borbi između životinja i da li je usled takvih borbi došlo do telesne povrede ili smrti životinja koje su u njima

---

²³ Čl. 121. i 122., Krivični zakonik, "Službeni glasnik Republike Srbije", br. 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009 i 111/2009

²⁴ Čl. 269. st. 2

²⁵ Čl. 269. st. 3.

učestvovala. Za postojanje ovog oblika potrebno je da je tokom preduzimanja bilo koje od navedenih radnji izvršenja na strani učinioca postojao subjektivni element u vidu koristoljublja u smislu pohlepe, požude, bezobzirne, egoističke, asocijalne težnje za prekomernim i nepotrebnim bogaćenjem ili enormnim uvećanjem imovine (Jovašević, 1998:185). Postojanje koristoljublja kao subjektivnog elementa ukazuje na to da ovaj teži oblik krivičnog dela ubijanja i zlostavljanja životinja može biti učinjen samo sa direktnim umišljajem, za razliku od osnovnog oblika istog dela koji može biti učinjen kako sa direktnim tako i sa eventualnim umišljajem (Stojanović, 2006:615).

U ulozi učinioca ovog težeg oblika krivičnog dela ubijanja i zlostavljanja životinja može se javiti bilo koje lice. To, pre svega, može biti vlasnik jedne ili više životinja koje učestvuju u borbi, ali organizovanje, finansiranje ili bivanje domaćinom borbi životinja, kao i organizovanje kladenja ili učestvovanje u kladenju na borbama životinja može činiti i neko drugo lice. Imajući to u vidu, može se postaviti pitanje krivične odgovornosti vlasnika životinje koja učestvuje u borbi u situaciji kada on sam nije ni organizovao ni finansirao takvu borbu niti je na njoj bio domaćin ili organizovao kladenja ili učestvovao u njima, ali je hteo ili pristao da životinja u njegovom vlasništvu učestvuje u takvoj borbi.

Budući da to lice ne preduzima ni jednu od taksativno navedenih radnji izvršenja, ono ne bi moglo odgovarati za drugi teži oblik krivičnog dela ubijanja i zlostavljanja životinja. Međutim, njegov pristanak ili htenje da životinja čiji je vlasnik učestvuje u takvim borbama stvaraju uslove da se ono smatra učiniocem osnovnog oblika istog dela. Naime, radnja izvršenja osnovnog oblika krivičnog dela ubijanja i zlostavljanja životinja definisana je veoma široko i obuhvata: 1) ubijanje životinje, 2) povređivanje životinje, 3) mučenje životinje ili 4) zlostavljanje životinje na drugi način. Formulacijom "zlostavljanje životinje na drugi način" omogućeno je da kriminalnom zonom bude obuhvaćeno i uključivanje životinje u borbu, koje se, prema relevantnim standardima iz oblasti zaštite i dobrobiti životinja smatra zlostavljanjem, i to neovisno od samog ishoda borbe u smislu telesnih povreda ili smrti. U pogledu krivice, za osnovni oblik zahteva se postojanje umišljaja (direktnog ili eventualnog), koji obuhvata i svest o tome da se preduzimanjem radnje izvršenja krše odgovarajući propisi (Stojanović, 2006:615). Dakle, vlasnik životinje će krivično odgovarati samo ukoliko je bio svestan da će ona učestvovati u borbi i upravo to hteo (direktni umišljaj) ili na to pristao (eventualni umišljaj), znajući pritom da takvo postupanje predstavlja kršenje odgovarajućih propisa.

Priroda zaštitnog objekta drugog težeg oblika krivičnog dela ubijanja i zlostavljanja životinja prilično je sporna. Ako je suditi po glavi krivičnog zakonika u koju je ovo delo svrstano, to bi bila životna sredina, u smislu skupa prirodnih i stvorenih vrednosti čiji kompleksni međusobni odnosi čine okruženje odnosno prostor i uslove za život ljudi²⁶. Ipak, jasno je da se ovom inkriminacijom tako definisana životna sredina štiti samo delimično. Ni jedna od 5 alternativno navedenih radnji izvršenja ovog oblika ne doprinosi ni posredno ni neposredno povređivanju ili ugrožavanju životne sredine, već se njima samo stvara opasnost po dobrobit onih životinja koje su namenjene da učestvuju u borbi. Iz zakonske formulacije proizlazi da će neko lice krivično odgovarati samo za organizovanje borbe ili kladenja ili učestvovanju u kladenju na borbi, pri čemu se ne zahteva izričito da je borba i održana niti da je usled borbe došlo do povređivanja ili smrti životinja koje su u njoj učestvovala. Dakle, za postojanje krivičnog dela dovoljno je nastupanje opasnosti i to ne po životnu sredinu već po dobrobit životinja koje su u toj borbi učestvovala ili bile namenjene da u njoj učestvuju. Ako bi i došlo do borbe između životinja, kako u zakonskom tekstu nije naveden minimalan broj životinja koje bi u njoj trebalo da učestvuju, može se zaključiti da su za postojanje ovog krivičnog dela dovoljne i samo dve životinje, kada svakako ne bi moglo biti reči o povredi ili ugrožavanju životne sredine.

Uprkos tome što je u savremenim društvima gotovo opšteprihvaćen stav da je okrutnost prema životinjama, uključujući i borbe između njih, nedopustiva kako sa moralnog (etičkog), tako i sa pravnog stanovišta, ostaje otvoreno pitanje da li životinje ili prava životinja uopšte mogu predstavljati zaštitni objekt u krivičnopravnom smislu. U našem pozitivnom krivičnom pravu se objektom zaštite smatraju čovek i druge osnovne društvene vrednosti²⁷ i njihova zaštita predstavlja osnov i granice za određivanje krivičnih dela, propisivanje krivičnih sankcija i njihovu primenu (Stojanović, 2006:31). Iz ovako "antropocentrično" definisanog objekta zaštite proizlazi da životinja može biti samo objekt radnje krivičnog dela, ali ne i zaštitni objekt, te da se ovim krivičnim delom, pa i njegovim drugim težim oblikom, suštinski i ne štiti životinja već čovek, odnosno osećanja koja čovek gaji prema životinjama i odgovornost koju prema njima treba da ima. U prvom redu, tu se misli na osećaj sažaljenja koji ubijanje i

---

²⁶ Čl. 3., Zakon o zaštiti životne sredine, "Službeni glasnik Republike Srbije", br. 135/2004

²⁷ Čl. 3., Krivični zakonik, "Službeni glasnik Republike Srbije", br. 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009 i 111/2009

mučenje odnosno zlostavljanje životinja izaziva kod većine ljudi (Stojanović, 2006:613-614).

Za razliku od osnovnog oblika krivičnog dela ubijanja i zlostavljanja životinja, kojim se u prvom redu nastoji zaštititi njihova dobrobit, inkriminisanjem različitih delatnosti koje su usmerene na priređivanje borbi između životinja mogu se ostvariti i neki drugi ciljevi. Pojedina istraživanja ukazuju na gotovo neraskidivu povezanosti između borbi životinja i raznih drugih devijantnih i kriminalnih aktivnosti kao što su: nasilničko ponašanje u zajednici, pripadništvo uličnim bandama, nasilje u porodici, trgovina drogom i oružjem, nezakonito kockanje i kladenje i ugrožavanje javnog reda i mira (Ortiz, 2010:45-53).

Imajući to u vidu, može se smatrati da problematika borbe između životinja, a posebno između pasa, po svojoj ozbiljnosti i povezanosti sa drugim socijalno patološkim i kriminalnim pojavama uveliko prevazilazi okvire dobrobiti životinja i zaštite životne sredine. Stoga bi trebalo preispitati opravdanost svrstavanja ovog krivičnog dela u krivična dela protiv životne sredine, pa i razmotriti njegovo izdvajanje iz okvira krivičnog dela ubijanja i zlostavljanja životinja i konstituisanje kao samostalne inkriminacije koja bi i sama mogla imati nekoliko oblika.

2.2. Prekršaj prema Zakonu o dobrobiti životinja

Pre samo godinu dana naša zemlja je, prateći savremene tendencije prisutne kako u svetu tako i u regionu²⁸, usvojila Zakon o dobrobiti životinja. Tim zakonom regulisana su pitanja relevantna za dobrobit životinja, prava, obaveze i odgovornosti fizičkih i pravnih lica ustanovljena u cilju njenog ostvarenja kao i zaštita životinja od zlostavljanja. Njime su definisane i obaveze ljudi prilikom ubijanja (klanja) životinja, njihovog držanja, uzgoja, prometa, prevoza i sprovođenja oglada na njima.²⁹ Pored minimalnih standarda u oblasti dobrobiti životinja, ovim zakonom ustanovljena je i dužnost relevantnih subjekata da podstiču jačanje svesti o značaju

---

²⁸ Kao primeri zemalja u regionu koje su usvojile zakone posvećene zaštiti i dobrobiti životinja mogu se navesti Slovenija (Zakon o zaštiti živali, "Uradni list Republike Slovenije" št.98 od 1999. godine), Hrvatska (Zakon o dobrobiti životinja, "Narodne novine Republike Hrvatske" br. 19/1999), Crna Gora (Zakon o zaštiti i dobrobiti životinja, "Službeni list Republike Crne Gore", broj 14/08), Republika Srpska (Zakon o zaštiti i dobrobiti životinja, "Službeni glasnik Republike Srpske", br 111/08) i Bosna i Hercegovina (Zakon o zaštiti i dobrobiti životinja, "Službeni glasnik BiH" od 31.03.2009 godine)

²⁹ Videti: čl. 1. Zakon o dobrobiti životinja, "Službeni glasnik Republike Srbije", br. 41/2009

dobrobiti životinja, kao i obaveza svih građana da spreče i prijave nadležnim organima okrutno postupanje drugih ljudi prema njima³⁰.

Osim što izričito zabranjuje svako fizičko i psihičko zlostavljanje životinja³¹ pod pretnjom prekršajne sankcije-novčane kazne u iznosu od 5.000 do 50.000 dinara za fizičko³², odnosno od 100.000 do 1.000.000 dinara za pravno lice³³, Zakon o dobrobiti životinja sadrži i nekoliko odredbi koje se direktno ili indirektno odnose na problematiku borbi između životinja. One su sistematizovane u okviru 82 taksativno nabrojane aktivnosti koje se prema ovom zakonu smatraju prekršajima i koje su zaprećene navedenim novčanim kaznama.³⁴ Pre svega, ovim zakonom je izričito zabranjeno održavanje borbi između životinja ili između životinja i ljudi, odnosno organizovanje kladenja ili kladenje u borbi između životinja.³⁵ Pored toga, zabranjeno je i držanje, reprodukovanje, obučavanje ili vršenje prometa životinja u svrhu borbe, kao i stavljanje na raspolaganje objekata, zemljišta ili materijalnih sredstava drugom licu radi borbe između životinja ili između životinja i ljudi.³⁶ Konačno, predviđeno je da prekršajnom sankcionisanju podleže i fizičko lice koje samo prisustvovanje borbama između životinja.³⁷

Pored navedenih, Zakon o dobrobiti životinja sadrži još nekoliko odredbi koje se ne odnose isključivo na borbe između životinja, ali koje takođe mogu biti prekršene prilikom priređivanja takvih "manifestacija" ili tokom pripremanja životinja za učestvovanje na istim. U tom smislu, prekršajem se prema ovom zakonu smatra i povećavanje agresivnosti životinje selekcijom ili mehaničkim metodama³⁸ kao i vršenje nahuškavanja životinja na ljude ili druge životinje, osim u postupku dresure službenih životinja³⁹. Budući da trening pasa za borbu neretko uključuje i njihovo nahuškavanje i puštanje na drugu životinju, koja služi kao "živi mamac" (Gibson, 2005) od posebnog je značaja odredba ovog zakona kojom se zabranjuje korišćenje živih životinja kao mamaca za lov ili obuku drugih životinja.⁴⁰ U takvom slučaju ne treba izgubiti iz vida da će

---

³⁰ Čl. 3.

³¹ Čl. 7. st. 1.

³² Čl. 85.

³³ Čl. 82. st.1. tačka 3.

³⁴ Videti: čl. 7. st. 1. i čl. 82. st. 1. tačka 1-82.

³⁵ Čl. 7. st. 1. tačka 22. i čl. 82. st. 1. tačka 21.

³⁶ Čl. 7. st. 1. tačka 23. i čl. 82. st. 1. tačka 22.

³⁷ Čl. 7. st. 1. tačka 22. i čl. 85. st. 1. tačka 2.

³⁸ Čl. 7. st. 1. tačka 8. i čl. 82. st. 1. tačka 9.

³⁹ Čl. 7. st. 1. tačka 9. i čl. 82. st. 1. tačka 10.

⁴⁰ Čl. 7. st. 1. tačka 11. i čl. 82. st. 1. tačka 12. Zakon o dobrobiti životinja, "Službeni glasnik Republike Srbije", br. 41/2009

u pogledu životinje koja je korišćena kao "živi mamac" za obuku često biti ostvareni i uslovi za postojanje osnovnog oblika krivičnog dela ubijanja i zlostavljanja životinja⁴¹.

Pripremanje pasa za borbu i povećavanje njihove sposobnosti, izdržljivosti i agresivnosti često podrazumeva i podvrgavanje životinja dejstvu određenih veštačkih supstanci poput steroida (Ortiz, 2010:38). Zakonom o dobrobiti životinja inkriminisane su i određene radnje koje su usmerene na doping životinje u smislu davanja životinji stranih supstanci ili većih količina supstanci koje organizam životinje normalno sadrži sa ciljem da se na veštački način stimulišu radne i sportske sposobnosti životinje.⁴² Prekršajem se smatraju sledeće radnje: posedovanje, upotrebljavanje i prodaja lekova i supstanci u cilju doppingovanja životinja⁴³, podsticanje, podržavanje, pomaganje i prikrivanje doppinga životinja⁴⁴. U tom kontekstu treba podvući i zabranu hranjenja ili napajanja životinja supstancama koje načinom upotrebe ili sadržajem mogu da izazovu nepotrebnu patnju ili bol životinje⁴⁵, koja ima posebnu težinu ako se uzme u obzir podatak da pojedini vlasnici ili držaoci pasa za borbu dodaju istima u hranu različite supstance (uključujući i barut) u nameri da povećaju njihovu agresivnost i borbenost Ortiz, 2010:33 i 45)

Propisivanjem navedenih zabrana, Zakon o dobrobiti životinja omogućava prekršajnopravno sankcionisanje širokog spektra aktivnosti koje su na direktan ili indirektan način usmerene na održavanje borbi između životinja. Na taj način su stvoreni preduslovi ne samo za adekvatnu državnu reakciju na ovu pojavu, već i za njenu efikasnu prevenciju. Međutim, dosledna primena relevantnih odredbi ovog zakona zahteva i jasno razgraničenje sa normama Krivičnog zakonika koje su posvećene istoj materiji. I Zakon o dobrobiti životinja i Krivični zakonik inkriminišu održavanje (odnosno organizovanje ili bivanje domaćinom) borbi između životinja, organizovanje kladenja i kladenje u borbi između životinja, kao i finansiranje (odnosno stavljanje na raspolaganje objekata, zemljišta ili materijalnih sredstava drugom licu radi borbe između životinja ili između životinja i ljudi).⁴⁶

---

⁴¹ Čl. 269. st. 1. Krivični zakonik, "Službeni glasnik Republike Srbije", br. 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009 i 111/2009

⁴² Čl. 5. st. 1. tačka 6. Zakon o dobrobiti životinja, "Službeni glasnik Republike Srbije", br. 41/2009

⁴³ Čl. 7. st. 1. tačka 26. i čl. 82. st. 1. tačka 25.

⁴⁴ Čl. 7. st. 1. tačka 27. i čl. 82. st. 1. tačka 26.

⁴⁵ Čl. 7. st. 1. tačka 17. i čl. 82. st. 1. tačka 18.

⁴⁶ Videti: čl. 7. st. 1. tačka 22. i 23. i čl. 82. st. 1. tačka 21. i 22. Zakon o dobrobiti životinja, "Službeni glasnik Republike Srbije", br. 41/2009 i čl. 269. st. 3. Krivični zakonik, "Službeni glasnik Republike Srbije", br. 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009 i 111/2009

Iako od toga zavisi i nadležnost suda i vrsta odnosno visina sankcije koja se učiniocu može izreći, Zakon o dobrobiti životinja ne sadrži odredbe kojima bi bio definisan njegov odnos sa normama Krivičnog zakonika. Činjenica da on u odnosu na Krivični zakonik predstavlja i *lex posterior* i *lex specialis* ovde nije od značaja jer se ne radi o koliziji dva krivična zakona, već o sticaju odredaba krivičnog i prekršajnog prava. Zato je potrebno precizirati kada će jedno isto ponašanje predstavljati drugi teži oblik krivičnog dela ubijanja i zlostavljanja životinja a kada prekršaj.

Za postojanje drugog težeg oblika krivičnog dela ubijanja i zlostavljanja životinja zahteva se da organizovanje, finansiranje ili bivanje domaćinom borbi između životinja ili organizovanje ili učestvovanje u kladenju na takvim borbama bude učinjeno iz koristoljublja. Sa druge strane, Zakon o dobrobiti životinja predviđa prekršajnu odgovornost za samo održavanje borbi između životinja, organizovanje kladenja i kladenje na takvim borbama, stavljanje na raspolaganje objekata, zemljišta ili materijalnih sredstava drugom licu radi borbe između životinja ili između životinja i ljudi, nezavisno od postojanja na strani učinioca subjektivnog elementa u vidu koristoljublja. Dakle, subjektivni motiv u vidu težnje za pribavljanjem prekomerne imovinske koristi na strani učinioca može se smatrati presudnim parametrom za razgraničenje između ova dva delikta. U svakom slučaju, trebalo bi primeniti pravilo da ukoliko je jedno kažnjivo ponašanje istovremeno predviđeno i kao krivično delo i kao prekršaj (u slučaju identiteta činjeničnog stanja), krivično delo kao teže apsorbuje prekršaj (Jovašević, 2006:80-81). Zbog toga će činjenica da je neko lice već kažnjeno za krivično delo ubijanja i zlostavljanja životinja predstavljati osnov koji isključuje kažnjivost za prekršaj u smislu Zakona o dobrobiti životinja. Ali, ako je isto to lice prethodno kažnjeno za prekršaj, prekršajna kazna će mu se obavezno uračunati u kaznu koju će mu (u slučaju identiteta) izreći krivični sud.

ZAKLJUČAK

Obuhvatanje priređivanja borbi između životinja kriminalnom zonom nakon izmena i dopuna Krivičnog zakonika 2009. godine kao i usvajanje Zakona o dobrobiti životinja iste godine govore u prilog tvrdnji da naš zakonodavac uviđa značaj ovog složenog i opasnog društvenog i pravnog fenomena. Adekvatna državna reakcija na borbe između životinja u vidu blagovremene prevencije i efikasnog sankcionisanja učinilaca, neophodna je iz više razloga.

Osim što predstavljaju oblik ekstremne okrutnosti prema životinjama, što je samo po sebi dovoljno da budu inkriminisane, borbe između životinja, a posebno borbe pasa, neretko su povezane sa drugim nasilničkim i kriminalnim radnjama. Kao aktivnosti koje se najčešće povezuju sa ovim "krvavim sportom" navode se: nasilje u porodici, nasilje u zajednici, remećenje javnog reda i mira, pripadništvo uličnim bandama, trgovina drogom i oružjem i nezakonito kockanje i klađenje. U svetlu tog saznanja, otkrivanje učinilaca ovog težeg oblika krivičnog dela ubijanja i zlostavljanja životinja može istovremeno dovesti do presecanja tokova različitih "uzgrednih" nezakonitih delatnosti, koje po svojoj društvenoj opasnosti prevazilaze okvire dobrobiti životinja i zaštite životne sredine.

Održavanje borbi pasa u urbanim i prigradskim područjima može imati naročito razorne posledice u odnosu na decu i mlade, koji im neretko prisustvuju, što svojom voljom što sasvim nevoljno, odnosno igrom slučaja. Poznato je da konstantna izloženost scenama eksplicitnog nasilja pogoduje razvoju devijantnog, delinkventnog i kriminalnog ispoljavanja dece i mladih u budućnosti. Pojedine psihološke studije ukazuju na povezanost između okrutnosti prema životinjama i nasilničkog ponašanja prema ljudima (Striving, 2002:95), osobito nasilja u porodici i zlostavljanja dece (Ascione, Arkow, 1999:51), a ima i autora koji sklonost ka zlostavljanju životinja svrstavaju u bihejvioralne faktore koji čine deo tzv "homicidalne trijade" i predstavljaju pouzdane prediktore nasilničkog kriminalnog ponašanja (Hellman, Blackman, 1966:1431-1435). U tom smislu, krivičnopravno i prekršajnopravno sankcionisanje aktivnosti koje su neposredno ili posredno usmerene na priređivanje borbi između životinja treba shvatiti i kao jednu od mera prevencije nasilja i nasilničkog kriminaliteta u društvu.

Kako zakonske odredbe relevantne za suzbijanje borbi između životinja postoje u našem pravnom sistemu tek oko godinu dana, bilo bi preuranjeno davati bilo kakvu procenu njihove delotvornosti. Ipak, da bi se osigurala njihova efikasna i dosledna primena i otklonile eventualne nedoumice u praksi, potrebno je precizno razgraničiti kada će se jedno isto ponašanje smatrati težim oblikom krivičnog dela ubijanja i zlostavljanja životinja a kada prekršajem u smislu Zakona o dobrobiti životinja. Takođe, sudovi će u svakom konkretnom slučaju morati da obrate pažnju na to kada će neko lice odgovarati za osnovni oblik krivičnog dela ubijanja i zlostavljanja životinja a kada za njegov teži oblik koji se sastoji u organizovanju ili finansiranju borbi između životinja, bivanju domaćinom ili organizovanju klađenja ili klađenju na njima i to iz koristoljublja i neovisno od toga da li je u konkretnom slučaju došlo do ubijanja i zlostavljanja životinja. Sagledavanje rešenja zastupljenih u pravnim sistemima drugih

zemalja poput Sjedinjenih Američkih Država i Velike Britanije, koje se vekovima unazad suočavaju sa ovom problematikom, može doprineti unapređenju postojećih i iznalaženju efikasnijih mehanizama državne reakcije na borbe između životinja i druge nezakonite radnje koje ih po pravilu prate. Na kraju, treba istaći da samo inkriminisanje različitih aktivnosti usmerenih na priređivanje borbi između životinja i, uopšte, okrutnosti prema životinjama, predstavlja samo prvi korak ka suzbijanju ovih socijalnopatoloških i kriminalnih pojava. Implementacija elementarnih postulata savremene biocentrične etike nije moguća bez podizanja svesti o značaju dobrobiti životinja za celokupnu zajednicu i o razmerama društvene opasnosti koju uzrokuju okrutnost i nasilje prema životinjama, a naročito ukoliko su ispoljeni kroz priređivanje borbi između životinja.

REFERENCE

- (1) Ascione, F., Arkow, P. (1999). Child Abuse, Domestic Violence and Animal Abuse- Linking the Circles of Compassion for Prevention and Intervention, Purdue Research Foundation, United States of America
- (2) Becker, G. (2009). The Animal Welfare Act: Background and Selected Legislation, CRS Report for Congress, Congressional Research Service
- (3) Evans, R., Forsyth, C. (1997). Entertainment to Outrage: A Social Historical View of Dogfighting, 27 International Review of Modern Sociology
- (4) Gibson, H. (2005). Dog Fighting Detailed Discussion, Animal Legal and Historical Center, Michigan State University College of Law, dostupno na sledećem linku:
<http://www.animallaw.info/articles/ddusdogfighting.htm>
- (5) Gibson, H. (2005). Dog Fighting Legal Overview, Animal Legal and Historical Center, Michigan State University College of Law, dostupno na sledećem linku:
<http://www.animallaw.info/articles/ovusdogfighting.htm>
- (6) Hellman, D., Blackman, N. (1966). Enuresis, Fire Setting and Cruelty to Animals: a Triad Predictive of Adult Crime, 122 American Journal of Psychiatry
- (7) Jovašević, D (1998). Leksikon krivičnog prava, Javno preduzeće Službeni list SRJ, Beograd
- (8) Jovašević, D. (2006). Krivično pravo-opšti deo, Nomos, Beograd

*Zbornik IKSI, 1-2/2010 – A. Batrićević
„Borbe pasa kao teži oblik krivičnog dela ubijanja
i zlostavljanja životinja”, (str. 211-227)*

- (9) Lazarević, Lj. (2006). Komentar Krivičnog zakonika Republike Srbije, Izdavačko-štamcarsko preduzeće "Savremena administracija", Beograd
- (10) Ortiz, F. (2010). Making the Dogman Heel: Recommendations for Improving the Effectiveness of Dogfighting Laws, Stanford Journal of Animal Law and Policy, Vol. 3
- (11) Paunović, M. (2004). Uporednopravni pregled zaštite prava i dobrobiti životinja, Strani pravni život, br. 1/2004, Institut za uporedno pravo, Beograd
- (12) Stojanović, Z. (2006). Komentar krivičnog zakonika, Javno preduzeće "Službeni glasnik", Beograd
- (13) Striving, H. (2002). Animal Law and Animal Rights on the Move in Sweden, Animal Law Review at Lewis and Clark Law School, Vol. 8., No 93, Portland, Oregon

Izvori:

- (1) Alabama ALA. CODE §§ 3-1-29(a)-(b), 13A-5-6 (2005);
- (2) Animal Fighting Prohibition Enforcement Act of 2007 Pub. L. No. 110-22, § 3, 121 Stat. 88
- (3) Animal Welfare Act Amendments of 1976, Pub. L. No. 94-279, § 17, 90 Stat. 421.
- (4) Farm Security & Rural Investment Act of 2002, Pub. L. No. 107-171, tit. X, §§ 10302(a), 10303(a), 116 Stat. 491, 492.
- (5) Hawai Revised Statutes Annotated HI ST § 711-1100 - 1110.6
- (6) HSUS, Fact Sheet: Dogfighting State Laws, Sept. 2009, http://www.hsus.org/acf/fighting/dogfight/ranking_state_dogfighting_laws.html
- (7) Krivični zakonik, "Službeni glasnik Republike Srbije", br. 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009 i 111/2009
- (8) Louisiana Revised Statutes Annotated LA. REV. STAT. ANN. § 14:102.5(A)(1), (C) (2004);
- (9) Montana Consolidated Cruelty Statutes MT. ST. 45-8-209-211
- (10) New York Revised Statutes 1867: Chapter 375: Sections 1-10
- (11) North Carolina (N.C.) GEN. STAT. §§ 14-362.2, 15A-1340.17(c) (2006).
- (12) Oklahoma Statutes Annotated OKLA. STAT. ANN. tit. 21, § 1694, 1699.1(A) (2002).
- (13) The Protection of Animals Act, 1911 (1&2Geo. 5)
- (14) The US Animal Welfare Act (1966) 7 U.S.C.A. § 2131 -2159
- (15) U.S. Department of Justice, Attorney General's Report to Congress on the Growth of Violent Street Gangs in Suburban Areas, April, 2008, <http://www.usdoj.gov/ndic/pubs27/27612/index.htm>.
- (16) Zakon o dobrobiti životinja, "Službeni glasnik Republike Srbije", br. 41/2009
- (17) Zakon o dobrobiti životinja, Narodne novine Republike Hrvatske br. 19/1999
- (18) Zakon o zaštiti živali, "Uradni list Republike Slovenije" št.98 od 1999. godine

- (19) Zakon o zaštiti dobrobiti životinja, "Službeni list Republike Crne Gore", broj 14/08
- (20) Zakon o zaštiti i dobrobiti životinja, "Službeni glasnik BiH" od 31.03.2009 godine
- (21) Zakon o zaštiti i dobrobiti životinja, "Službeni glasnik Republike Srpske", br 111/08
- (22) Zakon o zaštiti životne sredine, "Službeni glasnik Republike Srbije", br. 135/2004

DOG FIGHTING AS A MORE SERIOUS FORM OF THE CRIME OF ANIMAL CRUELTY

There is no doubt that dog fighting represents a form of extreme animal cruelty. This "bloody sport" is also considered as a serious and complex social and legal phenomenon, whose significance goes beyond the frames of animal welfare issue. Criminal offence comprised of killing and torture (now: abuse) of animals was included in the criminal legislation of the Republic of Serbia in 2006. However, its more serious form, dealing with animal fights, became a part of our criminal law in 2009, after alterations and amendments of the Criminal Code. In the same year, our country adopted its first Law on Animal Welfare, causing certain acts that are either directly or indirectly connected to animal fighting, to be proclaimed as misdemeanors. The social hazard of dog fights, the link between them and other violent criminal activities and the awareness of the significance of animal welfare in contemporary society require efficient enforcement of the above mentioned laws. The aim of this paper is to analyze relevant legal provisions as well as to attempt to solve the difficulties that might occur during their enforcement.

KEY WORDS: killing and abuse of animals / animal welfare protection / animal fights / criminal offence / misdemeanor

SISTEM ULOGA "ŠKOLSKOG POLICAJCA" U PREVENCIJI NASILJA U ŠKOLAMA - dileme i protivurečnosti -*

Zlatko Nikolić*

Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd

Sve učestalije scene nasilja u školama, školskim dvorištima i bližem okruženju, čiji su akteri učenici tih škola, dovelo je do saznanja da nešto nije u redu i da mora da se radikalnije reaguje. Tako se došlo do pojma "školski policajac" i prihvatanje njegove uloge, čak i od onih najtvrdokornijih u poimanju škole kao autonomnog prostora u odnosu na organe vlasti, odnosno, policiju. Međutim, prvi koraci i pokušaji su patili od tzv. dečjih bolesti svakog početka, ali se vremenom ustalila i ta praksa. Nažalost, dalja dešavanja i pojava novih slučajeva nasilja među školskom decom, traži odgovore na pitanja da li je ceo sistem postavljen kako valja, da li je uloga školskog policajca samo u "patroliranju" ili to treba da bude svojevrsni sistem uloga, a ne samo prisustvo policajca, odnosno, patroliranje? Tema ovog rada će, stoga, biti traženje odgovora na te dileme i protivurečnosti u ulogama ili ulozi "školskog policajca".

KLJUČNE REČI: škole / "školski policajac" / uloge / kontrola / sprečavanje / prisiljavanje

---

* Ovaj tekst je nastao kao rezultat rada na projektu "Prevenција kriminala i socijalnih devijacija" koji finansira Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije, broj 149016

* E-mail: zlatkon@ptt.rs

UVOD

Sva zalaganja za izjednačavanje prava dece i odraslih od strane tzv. boraca za prava deteta, naročito iz nevladinih organizacija, kao da su "pala u vodu" pod pritiskom sve većeg i većeg ispoljavanja nasilja i nasilničkog ponašanja dece i omladine u osnovnim i srednjim školama. Ti "borci", naime, nisu shvatili i još uvek ne shvataju da su deca samo deca, dakle, emocionalno, intelektualno i socijalno nezrela, te da njihova "nova pedagogija" nema nikakve veze sa pedagogijom i dečjom i socijalnom psihologijom. Njihovi kvazidemokratski i apstraktnohumanistički stavovi za upliv u vaspitanje i socijalizaciju dece proizilaze, zapravo, iz pravno-političkih i marketinški usvajanih deklaracija na raznim nivoima, od UN-a, Saveta Evrope, EU i domaćih lobija nevladinog sektora, kao njihove kopije. Kako je to postalo moderno, ali i isplativo za tu vrstu boraca za prava deteta, naši "borci" su shvatili da je i vaspitanje i obrazovanje posao pravnika, pa su izvršili pravnizaciju svega i svačega u oblastima kojima se bave pedagogija i psihologija, tj. oblastima koje baš i nemaju mnogo dodirnih tačaka sa pravom i naopako shvaćenom politikom. Pravnici su, tako, postali alfa i omega celokupnog društvenog života kod nas, pa pošto su im postali tesni okviri u zakonodavstvu, pravosuđu, bankama, privredi, zdravstvu, državnoj upravi svih nivoa, sve do mesnih zajednica i kućnih saveta, preostala im je pedagogija, te dečja i socijalna psihologija. Za to im je, naravno, bila potrebna i usputna povika o vladavini prava i izgradnja pravne države, iako je to bio, kada su oni u pitanju, samo paravan za uvođenje naopako prevedenih i ničim opravdanih tuđih pravnih propisa. Sudbina tih pravnih transplanata je međutim, kako je to poznato iz istorije civilizacije, da budu neprimerljivi i neprihvaćeni (Nikolić, Z. 2005, 425-430; 2006, 483-487). Te nebuloze u pravnizaciji ili nasilnog stavljanja u pravni okvir oblika i metoda vaspitanja dece nisu ih, nažalost, dovele do pouke. Zbog toga, ni nakon vidljivog neuspeha svih tih njihovih radionica, tribina i edukacije "neukih" nastavnika i roditelja, oni nastavljaju da nas zasipaju sve novim i novim glupostima u vidu predloga i izmena zakona, nacрта novih zakona i slično¹.

Slike i događanja u školama i školskim dvorištima, nažalost, ne idu u prilog shvatanju i implementiranju te nove "pedagogije", jer kada se izgubi linija

---

¹ Pošto namera ekspoziture engleske nevladine organizacije "Save the Childers" u Srbiji da promene Zakon o porodici nije prošla, a trebalo je da se usvoje njihovi predlozi koje nije prihvatio ni Parlament Velike Britanije, sada jedna grupa u nekom nevladinom "Centru za prava deteta" radi na nacrtu posebnog zakona o pravima deteta, koji, očigledno, treba da nadomesti te neprihvaćene nebuloze.

razgraničenja između toga ko je vaspitač a ko vaspitanik, onda "deca počinju da tuku roditelje i nastavnike" kako to kaže jedna švedska izreka². Otuda, verovatno, uprkos izvesnom smanjenju broja nasilničkog ispoljavanja u školama, ali ne i nivoa brutalnosti, skoro da nema dana da nas mas-mediji ne obaveste o nekom ili nekoliko slučajeva nasilja u školama. Tako smo ovih dana bili svedoci bacanja učenice sedmog razreda kroz prozor škole i pravdanje direktora, zatim, skoro uvek očekivane napade na nastavnike pri kraju polugođa ili školske godine, o tučama sa upotrebom noževa u školama ili oko škola, o krađama i otimanju mobilnih telefona ili nakita i džeparca od učenika, pa sve do nasilja devojčica nad devojčicama i snimanja tih scena mobilnim telefonom, a radi obznanjivanja tog "mačo imidža" na Yu-tub-u ili sličnim mrežama.

Na redu je, zato, posle neuspeha roditelja i nastavnika da se spreči pojava nasilja u školama, došlo društvo i njegove institucije, što je bilo i logično, jer je upravo društvo dopustilo tim kvazipedagozima da svojim nametnutim zakonima zabrane i mrki pogled roditelja i nastavnika prema deci. Za tu svrhu su ti novi "pedagozi" osmislili i SOS telefone i krivični progon roditelja i nastavnika i pravo dojavljivača da procenjuju prikladnost ili neprikladnost nečijeg ponašanja prema svojoj deci i deci uopšte. Stvorena je, tako, orvelovska atmosfera "Velikog brata" i kod nas, pa je roditeljima i nastavnicima veoma brzo postalo jasno da je za njih racionalnije da sve što je u dečjem ponašanju nedopušteno proglase dečjim nestašlucima i 'puste vodu da teče kako teče'. To im je lakše i bolje, umesto da rizikuju da ih zbog "nepedagoških postupaka" propituju i saslušavaju u centrima za socijalni rad ili policiji i sudovima. Nasuprot toga, roditelji niti mogu niti imaju kome da prijave maltretiranje od strane svoje dece, jer bi im se, doduše, s pravom prigovorilo da su sami krivi zato.

Ali, da li će ta linija manjeg otpora u vidu: "Brigo moja pređi na drugoga" rešiti problem? Drugim rečima, da li će centri za socijalni rad po tim "modernim" shvatanjima kvazipedagoga i jednodnevno "edukovani" policijski službenici, tužioci, sudije i advokati za maloletnike rešiti taj problem³?

---

² Šveđani su, inače, među prvim narodima u Evropi "rasčistili" sa klasičnom pedagogijom Herbartovskog tipa, ali su i prvi platili promašaje u tome, te su u mnogome redukovali taj "početni zanos". Otuda i ova njihova izreka u vidu poslovice.

³ Pod "edukovanim" policajcima, tužiocima, sudijama i advokatima za rad sa maloletnicima se podrazumevaju samo oni službenici koji su dobili "sertifikat" za rad sa maloletnicima od tzv. "Pravosudnog centra", a nakon jednodnevnog slušanja nekih predavanja o pravima deteta, KZ-a i ZKP-a ili slično. Sam "Pravosudni centar" je, inače, u Zakonu o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica ("Sl. glasnik RS" br. 85/2005)

ULOGE "ŠKOLSKOG POLICAJCA" U SISTEMU FORMALNE SOCIJALNE KONTROLE

Formalnu socijalnu kontrolu, kako je poznato, predstavljaju u svakoj društvenoj zajednici njeni unapred struktuirani organi državne uprave, organi državne kontrole i organi prinude. U tom lancu formalne socijalne kontrole policija je samo jedan od beočuga ili krugova tog lanca i to ne prvi, kako se najčešće misli i doživljava. Kada su maloletnici u pitanju, prvi krug ili beočug čine centri za socijalni rad, a ne škole, jer centri za socijalni rad prema zakonskim ovlašćenjima, mogu i samostalno da donose odluke i rešenja o potrebnim merama prema maloletnicima, dok škole mogu da izriču samo disciplinske mere i to sve manje i teže. One su, stoga, nešto između formalne i neformalne socijalne kontrole koju čine porodice i vršnjaci (Nikolić, Z. 2000, 184-190). Tek drugi krug čini policija ili organi reda, bez kojih ovi prvi ne bi ni mogli da funkcionišu, a treći krug čine pravosudni organi, odnosno, tužilaštva i sudovi za maloletnike. Državni organi u tzv. tercijarnoj prevenciji čine četvrti krug, a to su institucije za otvorenu ili zatvorenu zaštitu maloletnika i specijalne ustanove, kao što su psihijatrijske ustanove ili ustanove za ometene u razvoju i slično (Nikolić, Z. 2000a, 488).

Na našim prostorima, ali i u svetu uopšte, osnovne i srednje škole su dugo smatrane i funkcionisale su kao nešto "čedno", poželjno i socijalno promotivno za mlade ljude. Takva slika je, nažalost, naglo promenjena od osamdesetih godina prošlog veka u svetu, a kod nas od devedesetih godina prošlog i, naročito, od početka ovog veka. Socijalni psiholozi, socijalni patolozi, pedagozi i psihijatri, ali i druge profesije su pokušali da daju odgovore i rešenja za ovaj fenomen, pa su i odgovori i rešenja bili različiti. Najčešće su kao uzrok navođeni uticaji mas- medija, posebno televizije i filma, te kompjuterske igrice, koji, svi zajedno, obiluju sadržajima sa scenama nasilja i seksa. Kada, međutim, neke oblike nasilja i imitacije takvog ponašanja nije bilo moguće objasniti samo tim uticajima, tražene su psihološke pozadine u potisnutim sadržajima nesrećnog detinjstva (psihoanalitičari), vaspitnoj zapuštenosti (pedagozi), posledicama tranzicije i anomalije (sociolozi) i u nedostatku vere i nepoštovanje boga (teolozi). Sva ta mišljenja i stavovi su, na svoj način, bila ispravni, jer sve to i jeste deo čovekove ličnosti, odnosno, sadržaj njegove socijalizacije. Čovek, naime,

---

izričito određen kao referentna ustanova za davanje takvih sertifikata, iako nikada, nijednim aktom i nigde nije akreditovan za takav posao.

još od detinjstva uči šta je dopušteno a šta nije, a ti oblici socijalnog učenja su dobro poznati i nauci i ljudima uopšte, iz ličnog iskustva i nametnutih kulturnih, religioznih i običajnih normi. Ali, kada takvi oblici socijalnog učenja, kakvi su klasično i instrumentalno uslovljavanje, na primer, nemaju rezultate u prvih pet godina života jednog deteta, jer ih roditelji ne primenjuju bilo iz neznanja ili zbog "modernih shvatanja" da kazne u vaspitanju nisu "In", onda preostaju drugi oblici socijalnog učenja. Ti oblici su pak, iako se paralelno odvijaju, samo nadogradnja ovih osnovnih ili prethodnih, a podrazumevaju observaciono ili vikarijsko učenje, učenje identifikacijom, imitacijom i učenje uloga (Nikolić, Z. 2000, 169).

Observacija roditelja ili vikarijsko učenje od onih koji se ponašaju ili neurotično i nezainteresovano za decu, jer nemaju vremena i moraju da se snalaze da bi preživeli ili, pak, dopuštaju sve i ponašaju se kao drugovi svoje sopstvene dece jeste socijalno učenje, ali naopako. U prvom slučaju, zbog stresova, neuroza i problema preživljavanja ne postoji intelektualna i čulna veza sa sopstvenom decom, a ona treba da nauče da je uspostave sa drugima, odnosno, da se osposobe za empatiju sa drugima. U drugom slučaju, a po "modernim shvatanjima", nema razlike između vaspitača i vaspitanika, već naopako shvaćeni drugarski odnos, pa nema "kočnica" za ono što dete hoće i kada to hoće. Kada, nažalost, takvo okruženje prestane da postoji, makar i zbog bioloških razloga, takvo ponašanje: 'hoću šta hoću i kada to hoću' ostaje fiksirano. Budući da se i drugi oblici socijalnog učenja paralelno odvijaju, počinju da dominiraju ili da popunjavaju prazninu učenja identifikacijom, imitacijom i učenje uloga. To sve, na sreću ili na žalost, već imaju kao mogućnost u svom okruženju vršnjaka, na televiziji i filmovima, video igricama i mestima za zabavu. Linija manjeg otpora je razumljiv izbor za one koji nemaju "ugrađene kočnice" klasičnim i instrumentalnim uslovljavanjem, a modeli za imitaciju, identifikaciju i učenje uloga su likovi sa estrade, kontraverzni biznismeni, likovi sa fejsbuka čiji su oni "fanovi" i slično⁴.

Nije otuda čudno da su se sa pojavom "snalažljivih" u našem okruženju devedesetih godina prošlog veka pojavili i pokušaji imitacije takve snalažljivosti. Ti "snalažljivi" su nam, inače, došli iz "slobodnog sveta" u naš "novooslobođeni", jer više nisu morali da "valjaju preko grane". Sada su im

---

⁴ Prema jednom našem istraživanju na temu: "Idoli i legende u kriminalnom svetu - antiheroji kao model za oponašanje" začudio nas je podatak da skoro svi, već pokojni antiheroji, iz filma: "Vidimo se u Čitulji" imaju svoj fejsbuk, koji su otvorili njihovi obožavaoci. Prema tim nalazima, samo prvih 13 najpoznatijih "likova" iz tog sveta i nekoliko još uvek živih kriminalaca ima preko 20000 fanova ili poklonika.

uslovi postali isti kao i tamo, a ekonomska blokada i potonja ratna žarišta kao bogomdana prilika za ubrzano bogaćenje i igranje uloga antiheroja.

Naše škole su i do tada, inače, imale tipično školske probleme u vidu bežanja sa časova, po neke tuče ili drskog ponašanja prema nastavnicima i veoma retke krađe. Sa pojavom odlika novostečenog socijalnog statusa dece tih dokazano "snalažljivih", a u vidu zlatnih lančića, "kajli", markirane garderobe i obuće, kola i drugog, oni su postali "višedimenzionalna" meta i kriminogenih i socijalne promocije željnih "likova". Tako su osim običnih krađa vrednosti tih novokomponovanih bogataša oni postali pogodni za reketiranje i predmet "obrade" za modernije iskazivanje sebe u "ln" kafićima, poželjni VIP gosti na žurkama sa usputnim stimulativnim sredstvima, pa do članstva u određene klubove i mreže ortaka. Škola je i inače sve više gubila na autoritetu, jer je dolazak svakog novog ministra prosvete značio neki nov pokušaj reforme, od kojih su jedine vidljive posledice bile nesigurnost nastavnika za svoja radna mesta i sve veća osionost roditelja koji "nemaju vremena da se bave svojom decom, jer su ih zato dali školi". Direktore škola smo, paralelno sa tim, počeli da biramo po partijskoj pripadnosti i menjali smo ih bez obzira na uspeh u rukovođenju ili zadržavali na to mesto i kada se nesposobnost očigledno videla. Škole su, zato, počele da liče na socijalna pribežišta za nezbrinute, ruiniranih fasada, dvorišta, opreme i svega u njima. Partijski direktori su počeli da "partijskim prijateljima" iznajmljuju školska dvorišta i sportske objekte za privatni biznis, a školska okruženja da budu preplavljena kladionicama, slot klubovima, internet kafeima i slično.

Posledice svega napred opisanog su bile predvidljive za svakog od nas, jer tamo gde ima navodne slobodne konkurencije uvek imamo pobedu "jačeg" po donacijama onima koji odlučuju ili golom prinudom i potiskivanjem konkurencije. Uz kladionice, kafe i slot klubove ide i usputna zabava i njeno pospešivanje, pa narkodileri takvu priliku nikako nisu mogli da ispuste. Sa druge strane, želja za socijalnim uspehom po svaku cenu, za iste željene ciljeve i uz veliku i sve veću konkurenciju, nametnula je i drugačije odnose i primenu drugačijih sredstava. Više nije bilo važno ko i kako ide u školu i kakav je đak, već kako se probija u život a to "probijanje" u život je lakše ako se prate i imitiraju modeli. Tako je, konačno, počelo sve, od organizovanih tuča radi potiskivanja nepoželjnih, nasrtaja na nastavnike, seksualno nasilje, reketiranje, krađe i spaljivanje dnevnika, ruiranje objekata radi jeftinijeg zakupa i drugo. Roditelji su počeli da strepe, a javnost je postajala sve uznemirenija. Građani su se osećali kao da su pod okupacijom od strane tih domaćih varvara, što je lako dovelo do shvatanja da samo policija može da zavede red. Tako se i došlo na

ideju o "školskim policajcima", uz mnogo opreza i straha od nepoznanice šta sve to može da znači.

"Školski policajci", međutim, nisu naša tvorevina, već kopija sličnih rešavanja problema u svetu, budući da su svuda, kako smo već pomenuli, zadominirala slična ponašanja. Kada nisu sasvim uspeli modeli organizovanja dežurnih roditelja, volontera iz tzv "civilnog društva", privatna obezbeđenja, posebna dežurstva nastavnika i slično uvedeni su "školski policajci" (Nikolić, Z. 2006.a, 205-217). Kod nas su mnoge škole u velikim gradovima počele da uvode privatna obezbeđenja o trošku roditelja, na šta su ovi iz straha za svoje potomke nevoljno pristajali. Međutim, taj vid zaštite nije pratilo i tzv. civilno društvo, odnosno, organizovani roditelji, volonteri i organizovani nastavnici date škole, jer takva iskustva i praksa kod nas nisu ni postojala. Zbog toga su problemi u bezbednosti škola i đaka i dalje nastavljali da se ređaju i čak uvećavaju, pa smo i mi, mimo viševekovne prakse, uveli "školske policajce" kao segment formalne socijalne kontrole u školsku praksu

Prva iskustva i rezultati ove nove vrste socijalne kontrole u školama nisu izostali, jer za razliku od privatnih obezbeđenja čija zakonska ovlašćenja i regulativa, uopšte, nije jasna niti postoji kod nas, policija i "školski policajci" su nešto sasvim drugo. Prvo, privatna obezbeđenja nisu tako i toliko vidljiva, jer nemaju pravo na uniformu i oružje, a ako su i imali neka radna odela ona nisu bila pandan policijskim uniformama. Kada se, pak, "kontrolor" ponašanja ne vidi jasno, onda je i ponašanje prestupima sklonih ličnosti drugačije. Drugo, privatna obezbeđenja nisu mogla, osim svoje fizičke snage, da intervenišu na način na koji to može policajac, jer radnik privatnog obezbeđenja može da pozove samo nekog iz svoje firme ili, eventualno, policiju. Zbog toga je pojava "školskih policajaca" u već viđenim i prepoznatljivim uniformama, sa punom opremom, bilo nešto sasvim drugo, a njihova moć se nije oslanjala samo na uzak krug ljudi kao kod neke privatne firme za obezbeđenje. Kriminalci iz školskog okruženja i prestupima skloni sadašnji ili bivši učenici su, stoga, sa pojavom "školskih policajaca" naglo promenili domet svog dejstvovanja i svoj način rada. Počeli su, zato, da proučavaju i analiziraju ličnost i ponašanje "školskog policajca", njegove navike i sklonosti, odnos prema radu, vreme pojavljivanja i odsustvovanja, odnosno, sve što je relevantno za izbegavanje ili neutralisanje te nove prepreke.

Ali, ako smo već morali da se za "bezbednu školu" borimo i preko upotrebe policije, a i nadalje imamo iste ili slične probleme, mada u

nešto manjem obimu, postavlja se pitanje da li je problem nerešiv ili, pak, da upotrebu policije nismo primenili na najadekvatniji način?

STANJE I REZULTATI U PRAKSI

Naše iskustvo sa postojanjem i funkcionisanjem, sada već institucije "školski policajac", beleži se već osam godina i sa rezultatima ne možemo biti sasvim nezadovoljni. Oprezni počeci sa svega pedesetak "školskih policajaca" u školama većih gradova i ta prva iskustva, brzo su ohrabrila i policiju i školske vlasti da povećaju taj broj ljudstva i broj "pokrivenih" škola. Tako sada naša policija ima 343 "školska policajca", koji brinu ili nadziru 621 školu⁵. Škole i sredine su, razumljivo, birane prema stepenu ugroženosti, pa pošto postoje i srednje škole sa pretežno ili isključivo ženskom populacijom, naša policija je u mogućnosti, kako se najavljuje, da u te sredine angažuje žene policajce.

Racionalnost policije i školskih vlasti je očigledna, ali, da li smo uradili sve što bi taj posao "školskih policajaca" učinio efikasnijim i, za same policajce, lakšim?

Nažalost, nema istraživanja na tu temu, a autoru ovog teksta takvo istraživanje nije bilo ni moguće iz više razloga. Međutim, analiza povremenih iskaza nekih od "školskih policajaca", policijskih funkcionera na tu temu, iskaza roditelja dece žrtava školskog nasilja, direktora i nastavnika škola u kojima su se dešavali ekscesi, ali i nekih od "huligana", kako ih mediji nazivaju i prenose njihove iskaze, ukazuju da nismo sve niti sasvim dobro uradili. Naime, u "ceo posao" smo ušli emotivno, jer smo bili pritisnuti ružnim slikama događanja u školama, a javnost je tražila rešenja i reakciju vlasti. Onda nam se pojavio i UNICEF sa nekim svojim projektom "bezbedne škole", za šta je čak preko INFOSTANA u Beogradu tražio i našu finansijsku podršku⁶. Niko, dakle, nije tražio mišljenje nauke, koja bi, po logici stvari, trebalo da objedini i tuđa i naša iskustva i, verovatno, svoje predloge primerila našem kulturnom miljeu, našim normama i običajima. Takvo iznuđeno uvođenje jedne tako drastične novine, razume se, ne može biti valjano ako nemamo valjane pretpostavke o njegovim posledicama, pa smo mi, kako se vidi, u "ceo posao" ušli "grlom u jagode".

---

⁵ Prema podacima MUP-a Srbije.

⁶ Taj "projekat" je, očigledno, pretrpeo potpuni neuspeh, a to se i moglo pretpostaviti, samim tim da je postavljen suviše filantropski i da je i suviše psihologiziran. Razume se da tako moćna birokratska mašina neće priznati svoj neuspeh, ali to govore rezultati.

Da to nije tako, tj. da nismo u tu novinu ušli pod prinudom stvarnosti, onda nam se ne bi desilo da neki nevladin lobi nametne državnim organima obaveznu edukaciju policajaca, tužioca sudija i advokata za maloletnike na neverifiko-vanom ili neakreditovanom programu. Takva navodna edukacija je, zbog opravdavanja cene takve edukacije, podrazumevala i obaveznu licencu za policajce koji jedini mogu i jedini smeju da kontaktiraju sa maloletnim prestupnicima. U praksi je zato i nastao problem, jer svi "školski policajci" niti mogu niti treba da budu obuhvaćeni tom "edukacijom", jer kriminološka iskustva i saznanja ukazuju na to da "školski policajac" ne sme da bude profesija po sebi. Zato su "školski policajci" jedino mogli da upozoravaju i čak mole huligane da ne čine to što čine, a ne da intervenišu kao policija, jer su u pitanju bili maloletnici, a bez licence za to nisu bili ovlašćeni za postupanje. Tako se i dešavalo da su osim maltretiranja i ismevanja "školskih policajaca" bez licence, huligani nastavljali sa svojim nedelima, a "školski policajci" su morali da čekaju dolazak svojih licenciranih kolega. Kako je takvih licenciranih policajaca za rad sa maloletnicima u Beogradu, na primer, bilo samo 4 do 5 u prethodnim godinama⁷, a broj škola i broj problema sa prestupnicima uvek veći, onda ne možemo da za probleme krivimo policajce, već organizatore tog posla.

Zašto bi, inače, bilo koji "školski policajac" koji i kao čovek i kao policajac razlikuje šta se u školskom dvorištu i njegovoj blizini sme a šta ne, morao da za to ima posebnu licencu. Kada imamo u vidu i kakve su to licence sa jednodnevnih "kurseva", onda je utoliko čudnije da su funkcioneri policije dozvolili da se njihovo ljudstvo blamira na takav način. To pogotovo stoga što iskustvo govori da "školski policajci" ne smeju niti treba da budu stalna postava, odnosno, da neke iz svojih redova policija postavi da im to bude stalni posao ili obaveza. Na taj način ih, ako budu stalna postava, nepotrebno izlažu dužem izlaganju uticajima kriminalne sredine, koja, kako se zna, skrupulozno proučava sve aspekte i slabosti određene ličnosti, a narko dileri, na primer, mogu da plate i ono što država nikada ne može ni da sanja za svoje službenike. Uloga "školskog policajca", prema tome, može da se obavlja do najduže tri meseca, kako bi se izbegla unapred predvidljiva mogućnost da "školski policajac" bude "kupljen". U suprotnom ćemo imati "ovlašćenog dilera", na primer, a nepoznavanje kriminoloških teorija o procesu kriminalizacije ličnosti, kakve

---

⁷ Ponovo koristimo sekundarne podatke iz različitih izjava policijskih službenika, za koje inače verujemo i da su tačni, budući da su dati usputno sa nekim drugim problemima funkcionisanja tog segmenta policije.

su i Saderlendova, Tardova ili Bongeroa (Nikolić, Z. 2000, 150-156) ne bi bilo opravdanje za organizatore policijske službe.

Bolje je, stoga, da ovu nesumnjivo potrebnu funkciju formalne socijalne kontrole kao prevenciju, organizujemo po parametrima već proverene metode sprečavanja i prisiljavanja, jer se u ovom problemu nasilja u školama očigledno radi o tome. Ti parametri ili sredstva takve metode prevencije neželjenih ponašanja imaju striktno postupke u praktičnom postupanju, a ono što bi "školski policajci" trebalo da znaju jeste koja su to sredstva i kako se ona koriste. Ono što im nisu kazali, a na to su ih naterali, "školski policajci" obavljaju intuitivno i po pravilima svoje redovne službe, a to je kontrola. Kontrola je i inače poznato sredstvo sprečavanja i prisiljavanja, pa sve policije sveta nisu slučajno vidno obeležene svojim uniformama i pripadajućom im opremom. Zbog toga što iza tog jednog policajca na ulici ili školskom dvorištu stoji čitava sila države i policije, leži snaga te kontrole, a ne individualna snaga tog samog policajca, ma kakav on bio. Pozorništvo policije na ulici ili prisustvo "školskog policajca" u dvorištu škole ili oko škole, a uz sada već sve prisutnijem video nadzoru, jasno govori svim potencijalnim prestupnicima o čemu se radi i kakve su posledice. Ali, kada se saznalo da je to samo to, kada "školski policajci" bez licence ne mogu da intervenišu prema maloletnicima i da mogu samo da upozore ili da zamole, onda je prestupnicima data "besplatna" mogućnost da te ljude izvrgavaju ruglu i ponižavaju ih. Tako su presupnici postajali "In", a "školski policajci" bili na nivou školskih "tetkica", odnosno, pomoćnog osoblja u datoj školi.

"Školski policajci", dakle, primenjuju samo prva tri sredstva metode sprečavanja i prisiljavanja, tj. vrše ad-hok kontrolu, mogu da opomenu i čak da zaprete prestupnicima, što je inače samo opomena sa ukazivanjem na posledice (Nikolić, Z. 2005v, 315). Oni, međutim, ne mogu da izreknu i uvedu zabranu bilo prisustva ili kretanja prestupnika u blizini objekta koji kontrolišu i štite, zato što zabrana podrazumeva i primenu sile ako se zabrana ne poštuje. Budući da za to "školski policajci" nisu ovlašćeni, jer su nelicencirani, oni moraju da se "dovijaju" i pronađu način da bez pomoći svojih "licenciranih" kolega odbrane objekat i čast službe kojoj pripadaju, a to je nepotreban utrošak vremena i energije.

"Školski policajci", ali i svi drugi policajci nisu ovlašćeni niti treba da koriste poslednje sredstvo ove metode, a to je kazna. Kazna i kažnjavanje, odnosno, različite vaspitne mere su, kada je formalna socijalna kontrola u pitanju, isključiva nadležnost centara za socijalni rad i sudova za maloletnike. Otuda i opravdana reakcija javnosti kada ma koji segment

policije primeni prekomernu upotrebu sile, odnosno, kada upotreba tih sredstava prinude liči na kaznu. Sve to je i inače propisano u zakonu i podzakonskim aktima o vršenju službe policije, pa neka dodatna jednodnevna "edukacija" o konvencijama o zaštiti prava i pravima deteta nije posebno produktivna.

Funkcija i uloga "školskih policajaca" je, kako se vidi, višedimenzionalna, pa svođenje te uloge samo na kontrolu školskog okruženja, odnosno, dvorišta i objekata ne sme da se svede na postavljanje "strašila u vinogradu". Oni moraju i mogu da reaguju u svom domenu, do kažnjavanja, ali, da bi sve to efikasno ostvarili, nužna je koordinacija i sa organizovanim dežurstvima od strane nastavnika škole i, još više, sa tzv. civilnim društvom, odnosno, roditeljima dece i njihovim dežurstvima (Nikolić, Z. 2006, *ibid*). Kada bi to bilo tako, onda ne bismo imali podatke da je samo u beogradskim školama od januara do novembra ove godine, bilo 160 krivičnih dela: 33 teških krađa, 28 uništenja i otuđenja školskih stvari, 15 nasilničkih ponašanja, 12 krađa, 10 teških telesnih povreda, 9 razbojništava, 7 sitnih krađa i lakih telesnih povreda, 6 ometanja policajaca u radu i napad na policiju, 5 ugrožavanja sigurnosti, 4 dela držanja i prometa opojnih sredstava i 3 iznude, izazivanje panike i nereda⁸.

Treba, međutim, očekivati da će nas ovi početni i, za sada, ne sasvim zadovoljavajući rezultati rada "školskih policajaca", navesti na ispravljanje ovih početničkih ili "dečjih bolesti" svega što je novo i na početku. I promašeni projekti, kakav je UNICEF-ov npr, ne mora da znači da ne znamo da iz svega izvučemo zaključke

REFERENCE

- (1) Nikolić, Z. (2006). "Bezbedna škola" kao vid prevencije prestupništva mladih, *Zbornik instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, Vol. 25, br. 1-2, Beograd, str. 205-217.
- (2) Nikolić, Z. (2000). *Kriminologija sa socijalnom patologijom*, Beograd: Narodna knjiga.
- (3) Nikolić, Z. (2005). *Penološka andragogija sa metodikom prevaspitanja (drugo dopunjeno izdanje)*, Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.

---

⁸ Prema podacima MUP-a Srbije datu medijima.

- (4) Nikolić, Z. (2005). Stvarne ili prividne promene sankcija prema maloletnicima: opšti osvrt na svrhu, izbor, vrste i načine izvršenja, str. 425.- 430. U: *Kazneno zakonodavstvo: progresivna ili regresivna rešenja*, (ur. D. Radovanović), Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- (5) Nikolić, Z. (2006). Stvarne ili prividne promene sankcija prema maloletnicima: opšti osvrt na svrhu, izbor, vrste i načine izvršenja - šest meseci posle, str. 483.- 487 U: *Novo krivično zakonodavstvo: dileme i problemi u teoriji i praksi*, (ur. D. Radovanović), Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.

PREVENTION OF VIOLENCE IN SCHOOLS THROUGH SYSTEM OF ROLES OF A "SCHOOL POLICEMAN" -dilemmas and contradictions -

More frequent scenes of violence in schools, school yards and close vicinity, whose participants are the students of the same schools, led to realization that something is wrong and that radical reaction is necessary. That brought on the concept of "school policeman" and acceptance of its role, even by those hard-core believers of school as autonomous ground in relation to government authorities, in other words, the police. However, first steps and attempts of implementation suffered from so called "child diseases" prone to every inception, but, with time, it became common practice. Unfortunately, further developments and new occurrences of violence between school children, request answers on questions is the whole system set up correctly, does the role of "school policeman" consist only in "patrolling" or should it be a distinctive system of roles, not only a presence of a policeman, that is, patrolling? Theme of this work is, therefore, search for answers to this dilemmas and contradictions in roles or a role of "school policeman".

KEY WORDS: *Schools / "school policeman" / roles / control / restraint / enforcement.*

REINTEGRACIJA BIVŠIH ZATVORENIKA U SEOSKU SREDINU*

Branislava Knežić*

Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd

Problem sa kojim se suočava svako društvo i osobe koje su izdržavale kaznu u penalnim ustanovama je izlazak bivšeg zatvorenika iz zatvora. Niti ih sredina lako prihvata niti se oni lako integrišu. Uspeh institucionalnog tretmana, ma kakav bio, proverava se u njihovom ponašanju na slobodi. Visok procenat povratnika ne ide u prilog uspešnosti resocijalizacije. I kao da je uspešnije prilagođavanje na zatvor i da se oni "radije" vraćaju u tu dobro poznatu okolinu nego da "zatvorski tretman" na duže staze proveravaju van zatvorskih zidova.

Bez iscrpnijeg proučavanja ličnosti bivših osuđenika i saznavanja društvene sredine, iz koje je otišao i u koju se vraća po isteku kazne, ne može se istraživati ni problem reintegracije niti recidivizma. Uz opšte društvene uslove odlučujući su porodični i uže socijalno-ekonomsko-kulturni uslovi (stabilnost porodice, materijalne i stambene prilike, struktura lokalnih grupa i sredine u koju se vraća). Pretpostavljamo da nepokidani porodični odnosi, mogućnost rada na svom imanju i "gostoljubivost" seoske sredine mogu olakšati prihvrat stigmatizovanog "robijaša" i njegovu (re)socijalizaciju na promene u društvu i selu. Isto tako socijalna patologija (alkoholizam, droga, kocka, prosjačenje, prostitucija), siromaštvo, nezaposlenost, kriza i socio-ekonomske promene i zapuštena i zakorovljena sela i imanja mogu uticati na nesnalaženje u neupriličenim okolnostima.

KLJUČNE REČI: reintegracija / recidivizam / postpenalni prihvrat / seoska sredina

---

* Ovaj tekst je nastao kao rezultat rada na projektu "Prevenција kriminala i socijalnih devijacija" koji finansira Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije, broj 149016

* E-mail: knezic@sbb.rs

POVRATAK: ZAČARANI KRUG

Ako je osnovni zadatak resocijalizacije osuđenih to da se izmeni njihov "kriminalni" sistem vrednosti i normi u skladu sa društveno prihvatljivim i poželjnim normama ponašanja onda je razumljivo da to uključuje i postpenalnu pomoć osuđenom. U literaturi su pored termina resocijalizacija u upotrebi i pojmovi: (re)adaptacija, (re)integracija, popravljavanje i prevaspitanje. Autori koji se bave ovom problematikom različito određuju obim, strukturu i odnose između navedenih termina što dovodi do značajnih razlika i kada se razmišlja o istim pojavama. Određenja i definicije problematike o kojoj je reč često ne "pokrivaju" pojavu ili su preširoki za ono o čemu se govori. Iako postoji nesaglasnost oko upotrebe pojmova: reintegracija, readaptacija, resocijalizacija, nije namera ovog rada da analizira postojeće definicije, postojanje razlika ne dovodi osnovni cilj "zatvorskog tretmana" u pitanje. A cilj je preoblikovanje ponašanja osuđenika u specifičnim zatvorskim uslovima u smislu daljeg nečinjenja krivičnih dela i prihvatanje društveno-poželjnog ponašanja sredine iz koje je krivičnom sankcijom izolovan.

(Ne)prihvaćenost pojedinca po izlasku iz zatvora nije posledica samo njegovog ponašanja i tretmana (što god se pod tim podrazumevalo) nego je i uslovljeno stanjem i prilikama društva i lokalne sredine u koju se vraća. Uključivanje bivšeg osuđenika u razne oblike društvenog života (porodične, socijalne, ekonomske...) i objektivna mogućnost započinjanja života "iznova" bez ponovnog činjenja krivičnih dela predstavlja sadržaj reintegracije. Izostajanje porodične podrške i društvene pomoći pojedincu, prvenstveno oko obezbeđivanja sredstava za život, zatvara mogućnosti uspešnog vraćanja u sredinu iz koje je kaznom bio udaljen.

U ovom tekstu reintegracija osuđenika u selo posmatraće se sa aspekta prednosti i nedostataka sela kao mesta provere institucionalne resocijalizacije i/ili socijalne sredine.

Da li je moguća reintegracija u okolinu koja unapred odbija da prihvati i podrži bivše zatvorenike? Pitanje je i da li se osuđenik priprema da prevaziđe odbojnost sredine odnosno da li ga bilo kad iko savetuje kako da prebrodi "negostoljubivost" društvene sredine? Da li se izolovan od društva može resocijalizovati za društvo koje svakodnevno trpi različite promene i krize, jer se i mi nadamo, više nego što smo sigurni, da se "dobro" snalazimo u sredini kojoj pripadamo?

Veliki broj povratnika dovoljno govori o potrebi iznalaženja drugačijih, efikasnijih načina i oblika rada u zatvoru, ali i prihvata po izlasku iz

penalnih ustanova. Iako se često recidivizam uzima kao indikator uspeha tretmana, koji se primenjuje u toku izdržavanja zatvorske kazne, ostaje otvoreno pitanje koliko na tu veoma kompleksnu pojavu utiče: odmeravanje kazne, kategorizacija i klasifikacija u zatvoru (tretman koji se primenjuje, osoblje zatvora, neformalni sistem osuđenika koji se formira, kontakti sa spoljnim svetom i...) i postpenalni tretman, koji postoji samo na papiru. Nepostojanje državnog programa u praksi i pomoći licima za suočavanje sa nedaćama na koje će naići u preživljavanju izvan zatvora je najblaži znak da je društvo zatajilo. Podrška je potrebna svima, posebno onima koji su odbačeni od porodice i prijatelja. Prepušteni sami sebi ne mogu se nositi niti opstati sa neizvesnostima. Da je uzaludno očekivanje pomoći od društva vidi se po tome što ne postoje nikakve evidencije o tome gde su i šta rade "resocijalizovani", šta se događa sa njima saznaje se kada se ponovo vrate u zatvor.

Može se razlikovati: trajna resocijalizacija (pojedinač ne čini ponovo krivična dela i ne vraća se u zatvor); privremena (po proteku izvesnog vremena ponovo čini krivično delo i postaje povratnik) i nema resocijalizacije (ubrzo po izlasku iz zatvora čini krivično delo i vraća se u zatvor). Razlozi zbog čega se veliki broj vraća u zatvor su mnogostruki i nalaze se na relacijama: struktura ličnosti – uslovi u zatvoru – društvena sredina. Jedino je na određene teške poremećaje ličnosti i psihopate veoma teško uticati. Od promena uslova u zatvoru i uslova u društvu bi, stoga, trebalo poći. O svakom od navedenih uslova se može raspravljati veoma dugo jer iza njih stoji ili ne stoji strategija resocijalizacije u zatvoru i po izlasku iz zatvora. Visok procenat povratnika ne ide u prilog uspešnosti resocijalizacije.

Poznato je da zatvorski tretman u većini zemalja počiva i na radnim obavezama i obrazovnim programima¹ ali i da je nezaposlenost i neučestvovanje u obrazovnim aktivnostima jedan od činilaca povrata. Neosporno je da su prostorni i materijalni uslovi u zatvorima nezadovoljavajući: nedostaju pojedini profili stručnjaka, jak je uticaj neformalnih grupa u zatvoru i "kriminalne infekcije" nisu retkost, motivacija osuđenika ali i neorganizovanje, kako formalnih tako i neformalnih oblika obrazovanja, nije za pohvalu. Ispada razumljivije da je zatvor, za mnoge osuđenike, "učionica" za sticanje i usavršavanje kriminalnog iskustva. Na jednoj strani, imamo da su radne aktivnosti osuđenika obavezne i sastavni su deo tretmana resocijalizacije a na drugoj ni polovina osuđenika nije zaposlena jer u zatvorima "nema posla".

---

¹ U okviru Obrazovnog programa Sokrat Evropske unije pokrenuta je šira evropska mreža za obrazovanje u zatvoru kako bi proširila aktivnosti. Pored obrazovanja osuđenika obuka osoblja u zatvoru zahteva posebnu pažnju.

Kada su u pitanju osuđenice taj podatak je još negativniji. Osuđenici, uglavnom, rade na poljoprivrednom imanju a zbog opštih prilika i krize u društvu ne ulaže se u modernizaciju proizvodnje kako bi se postigli bolji rezultati i osuđenici motivisali za različita obučavanja i zanimanja. Uz nedostatak radnog angažovanja neophodno je istaći i problem odgovarajućeg obrazovanja, profesionalnog obučavanja (kursevi, predavanja, tečajevi i sl.) koje zahteva obrazovan i stručan kadar zaposlen u zatvorima. Krajem osamdesetih godina dvadesetog veka, kada se u obrazovanje ipak nešto "ulagalo i polagalo" iz današnjeg pogleda na tu problematiku izgleda sjajno. (tada je oko trećina osuđenika bila obuhvaćena nekim oblikom obrazovanja a poslednju deceniju –dve formalno obrazovanje gotovo da i ne postoji jer je tek oko 1% osuđenika obuhvaćeno istim (Stevanović, Z.,2010) Probleme organizovanja i korišćenja slobodnog vremena i opremljenost zatvora savremenijom literaturom nije potrebno niti isticati kao ni (ne)rad sa sve brojnijom populacijom narkomana. Izdržavanje kazne lišenja slobode, na taj način, dovodi do praznog trošenja vremena (dokolica i dosada dovodi i do konflikata, agresije i nesigurnosti pojedinaca), opadanja nivoa obrazovanja i informisanosti što može dovesti do desocijalizacije a ne resocijalizacije (posebno su pogođeni obrazovaniji osuđenici)

Vraćanje u društvenu sredinu, bez ponovnog vršenja krivičnih dela, izgleda da je teško ostvarivo. Podaci kod nas ukazuju na visok procenat od 65 do 70%² ili na ukupnom nivou za 2007 godinu je 57,15% i od 1990. je povrat u stalnom porastu i kreće se oko 60%. Zanimljivo je da gotovo 70% povratnika je od 21-40 godine života i da 31,10% povratnika čini imovinske delikte a prema izveštajima prijemnih odeljenja u zatvorima 24,55% otpada na psihopate. Nije neočekivan podatak da je broj narkomana koji se nalaze na izdržavanju kazne u stalnom porastu i da je 2007 u odnosu na 2005 godinu povećan 2,5 puta (Stevanović, Z., 2010). Bez iscrpnijeg proučavanja ličnosti osuđenika i saznavanja društvenih okolnosti, koje su prethodile i u koje se bivši osuđenik vraća, ne može se istraživati ni problem resocijalizacije niti reintegracije.

Broj lica koji ponovo čine krivična dela, i kod nas i u svetu, dovoljno ukazuje na potrebu interdisciplinarnog istraživanja ove kategorije osuđenih u cilju iznalaženja drugačijih, efikasnijih kazni, oblika i tretmana institucionalne resocijalizacije i posebno postpenalnog tretmana i reintegracije u sredinu u

---

² Po rečima dr Bore Marića, direktora Uprave za izvršenje zavodskih sankcija objavljenih u listu "Dnevnik" 18. 08. 2008. procenat povrata kod nas je visok jer još uvek nismo našli dobre načine da osuđenike po izlasku iz zatvora nekako uključimo u društvo jer u razvijenim zemljama osuđenik nakon odsluženja kazne ima obavezu da se javi službi za praćenje koji mu traži posao.

koju se vraćaju. Problemima prilagođavanja i integracije u društvo naročito su pogođeni oni koji su dugo godina bili izolovani od spoljnog sveta.

Često se ističe da dugotrajno lišenje slobode ima brojne štetne posledice po fizičko i psihičko zdravlje osuđenika, mogu se javiti: gubitak samopouzdanja, osećaj izgubljenosti ili odbačenosti, emocionalna napetost, nekontrolisani bes, depresija kao i strah od samostalnog života na slobodi. Uslovi boravka u zatvoru poništavaju lični identitet pojedinca i lome dušu. (Mrvić-Petrović, 2007).

Uporno se, nameće pitanje: kako se onda osobe narušenog zdravlja i razorene ličnosti mogu uspešno uklopiti na život van zatvora? Da li bi odgovori na to pitanje, ako ne objasnili, ono bar usmerili istraživanja pojave povratništva?

SELO: PRIBEŽIŠTE GUBITNIKA?

Počnimo pitanjem: u kakvu seosku sredinu se vraća bivši osuđenik? Da li u selo koje materijalno i duhovno propada ili u malobrojno tradicionalno selo koje brzo nestaje? Da li u selo koje najmanje želi da ponovo vidi i deli životni prostor sa "obeležanim"? Da li u selo gde ga svi poznaju i pred kojima se ne može ništa sakriti? Da li u selo gde ima porodicu i imanje? Ili u selo gde ga odavno niko ne čeka, gde je sve zaraslo i propalo? Da li u selo gde je nekoga ubio, silovao ili pokrao? Ili u selo gde ga svi "žale" jer je nesrećnim slučajem učinio krivično delo?

Istraživanja sela, pa tako i osuđenika sa sela, su gotovo uvek bila u zapećku pa i odgovore na pitanja možemo samo pretpostavljati. Povratak bivših osuđenika u društvenu sredinu ne može se promišljati samo kao "tehničko pitanje" čije se rešavanje svodi na zamenu neslobode za slobodom. Reintegracija je, ili bi trebalo da je, dugotrajan proces kojim bi trebalo da se reše mnogi problemi sa kojima se suočavaju bivši osuđenici, pogotovo oni koji su bili dugogodišnji "robijaši". A suočeni su sa sredinom, koja ih gleda s podozrenjem i dugim pamćenjem krivičnih dela zbog kojih su osuđeni, ne retko razorenim porodicama, prijateljima koji ih se odriču, nemogućnosti pronalaska bilo kakvog posla (ili gubitka istog kada se sazna odakle se vraćaju). Iako su na biroima za zapošljavanje formalno-pravno isti kao i ostali nezaposleni oni spadaju u kategoriju teže zapošljivih osoba.

Istraživanja pokazuju da, u svetu i kod nas, postoji određena odbojnost i žigosanje velikog dela javnog mnjenja prema bivšim osuđenicima kao društveno opasnim i nečasnim. Takav stav uveliko određuje i mogućnost zaposlenja jer ranija osuđivanost je postala faktor koji smanjuje šansu

dobijanja posla i to je upravo ono što sav rad na prevaspitanju dovodi u pitanje. (Radovanović, 1988).

Lišeni dobrodošlice uzaludno se nadaju da se nešto može dogoditi. Selo im tako postaje usputno svratište do prvih prilika, za nova ili stara dela, zbog koji će se ponovo vratiti u poznato boravište. Međutim, selo u koje se vraća bivši zemljoradnik, čije imanje je održavala porodica, može olakšati prilagođavanje i rešavanje praktičnih životnih pitanja. Daleko teže vraćanje "normalnom" životu i zaposlenju ima npr. lekar kojem je presudom zabranjeno i bavljenje delatnošću.

Svaka socijalna sredina, seoska posebno, nema mnogo razloga za zadovoljstvo i vremena za brigu o drugima, kada im je svakodnevica opterećena društveno-ekonomskim nepravilnostima, osiromašanjem, opustošenim selima i zakorovljenim njivama, iz kojih proizilaze i izrazite socijalne razlike, siromaštvo i beznadežnost.

Zaostajanje proizvodnje, problemi privatizacije, raslojavanje seljaštva (malobrojni bogati na jednoj i stari, bolesni bez radne snage i nemogućnosti da se prilagode novim uslovima proizvodnje na drugoj strani), promenjena demografska struktura sela (sela napuštaju mladi), neadekvatan sistem socijalne sigurnosti i porast socio-devijantnih ponašanja slika je istrošenog sela u kojem je bez hitne dugoročne državne "intervencije" zaludno čekati boljitak.

Kada je selo sopstveni gubitnik onda se teško može očekivati bilo kakva pomoć onima koji se vraćaju iz zatvora. Podozrive i sumnjičave poglede, nepoverenje i izbegavanje komšija, prijatelja, a porodicu da i ne pominjemo, pojedinci mogu dodati sopstvenom porazu i nesigurnosti.

U užasnom odsustvu života u selima nazire se beda usamljenih starih ljudi. Sela u kojima životare i izumiru staračka domaćinstva ne ulivaju nadu u budućnost sela pa ni reintegraciju onih koji osećaju strah od izlaska iz zatvora.

I ako se nešto ne učini ubrzo onda će broju od 1961 sela u kojima nema ni jednog stanovnika i 40.000 praznih kuća biti pridružena još mnoga. (Jevtić, Gulan, 2008). Oživljavanje sela bi trebalo temeljiti na odgovarajućoj ekonomskoj, poljoprivrednoj i kulturno-obrazovnoj politici u kojoj bi se našlo mesta za život, zaposlenje i uspešan povratak mnogih, koji izlazeći iz zatvora nemaju kuda da se vrate nego lutaju gradskim ulicama preturajući kontejnere ili tuđe džepove. Ako za neki oblik obučavanja i osposobljavanja u zatvorima postoje danas uslovi onda je to poljoprivreda i stočarstvo. Normalno, rad na tom području, i u penalnim ustanovama, bi trebalo prilagoditi savremenoj proizvodnji.

Selo je, najčešće, mnogima poslednje uporište u beznadu. Uz osmišljenu i materijalno potpomognutu agrarnu politiku i ruralni razvoj stvorili bi se uslovi za mnoge beskućnike i nezaposlene iz prenaseljenih gradova, a ovom prilikom mislimo i na osuđenike kojima bi na taj način bila pružena druga šansa za "normalan" život. I to bi bila jedna od bitnih prednosti sela za integraciju onih koji su kaznu odslužili

U navedene društveno-ekonomske (ne)prilike trebalo bi da se prilagode i uklope oni koji su na duži ili kraći rok bili izolovani iz društva. Društvo polaže nade u njihovu reintegraciju a porast recidivizma "izneverava" te nade. Da li je njihov povratak u penalne ustanove ili u razne devijantne grupe neminovan? Reintegracija može potrajati duže nego što je bila zatvorska kazna i mnogi taj period ne izdrže. Sloboda bez porodice, prijatelja i posla im, tako, postaje veća robija od zatvora. Razlozi koji vode neizvesnom ishodu života posle zatvora se, uz društvenu sredinu nastanjuju u pojedincu (njegovi strahovi, nesigurnost, agresivnost, netrpeljivost, ogorčenost, zdravstveno stanje, starost, porodični status, obrazovanje i profesija, stambeni i materijalni problemi neki su od presudnih činilaca).

Osuđenik, izložen dugogodišnjoj izolaciji od društva i različitim deprivacijama u zatvoru, često, izgubi poverenje ne samo u druge ljude nego i u sebe. Uz osećanje nesigurnosti i traženja "propuštenog" teče vreme zadobijanja poverenja sredine u kojoj je on drugačiji od ostalih, obeležen je i pod stalnom prismotrom.

Da li i koliko može da izbledi etiketa "bivši" u bilo kojoj, seoskoj i manjoj sredini posebno? U takvim situacijama uključivanje u život na slobodi otežano je i ako isti ima podršku i razumevanje najbliže okoline. Ponekad ni porodica nije spremna, iako na prvi pogled ne izgleda tako, da olakša snalaženje na slobodi članu porodice jer se i sama adaptirala na uslove života bez njega. Bez emocionalne podrške i zaposlenja uz unutrašnje konflikte i otuđenja bivši osuđenici dolaze u sukob sa okolinom ili traže osobe na granici delinkventnog ponašanja i "otvaraju" ponovo vrata koja su mislili da su zauvek zatvorili. Bliska su nam mišljenja autora koji ističe da, ako se i može naći opravdanje za negativan odnos uže socijalne sredine, prijatelja i porodice prema bivšem osuđeniku, teško je pronaći opravdanje za formalnu socijalnu kontrolu (policija, centri za socijalni rad, biro i za zapošljavanje i drugi). (Nikolić, 2009).

Dobar primer u smanjenju recidivizma je Rumunija, gde je Ministarstvo pravosuđa pre godinu i po dana, u program službe koja se bavi reintegracijom bivših osuđenika uključilo socijalne radnike, psihologe i druge stručnjake da im pomognu da se uklope u porodicu, društvo i nađu posao.

Nije potrebno ni dovoljno osporavati svu težinu života na selu i posledice koje iz zapuštenosti poljoprivrede, stočarstva, seoskog turizma i sl. pogađaju sve, naročito bivše osuđenike. Sudbina života na selu bi se uz, organizovanu, osmišljenu i sistematsku pomoć države, mogla preokrenuti na dobrobit svih a ne jedino onih koji su na olak i jeftin način došli do najboljih oranica i zakupa državnog zemljišta. Mislimo na one koji se bave poljoprivredom da bi preživeli, jer su ostali bez zaposlenja usled propalih društvenih preduzeća, na izbeglice i siromašne, na nadničare i na sve tranzicione gubitnike. Od njih se, teško, ko obogatio "motikom". Njima se mogu pribrojati i bivši osuđenici sa sela. Država je dužna da prekine tu dugoročnu marginalizaciju stanovnika sela, pružanje šanse selu da izađe iz nevolja i materijalne bede je istovremeno i pružanje šanse onima koji su se ogrešili o Zakon. Borba za preživljavanjem, dokazivanje da su "odužili" dug državi i potreba za pripadanjem porodici, prijateljima i lokalnoj sredini bez podrške okoline može otupiti želju za integracijom. Za nakupljena nezadovoljstva i različite frustracije postoje "grupe" (pa i u selima) koje rado prihvataju sve članove bez obzira na prošlost, zvanja i diplome. Nije nepoznato da se smanjuju razlike u kriminalitetu između sela i gradova a najčešći oblici devijantnog ponašanja seoskog stanovništva su: alkoholizam, poremećaji u porodici, krađe, tuče i narkomanija. (Števanović, Đ, 2008).

Stanja u selima, uglavnom nepovoljna, između ostalih faktora, predstavljaju ozbiljnu prepreku za bivše zatvorenike, a sa malo truda rad u selu bi moglo da bude dobar primer za uspešnu i resocijalizaciju i reintegraciju.

Uticaj porodice je bitan, i izgleda jedino funkcioniše postpenalni prihvrat ako je očuvana porodica.. Međutim, usled "zatvaranja" dolazi često do raspada porodice i negativnog odnosa prema članu porodice koji ih je osramotio. Međutim, stav uže i šire društvene sredine prema bivšem osuđeniku određuje i vrsta krivičnog dela, jer u nekim kulturama i tradicionalnim shvatanjima nije isto žigosan lopov, ubica, silovatelj, i sl. Prema tome, "dela" koja se u određenoj sredini ne "osuđuju" pomažu da pojedinac po izlasku iz zatvora ne doživljava odbacivanje i njegove veze i kontakti sa sredinom nisu sasvim pokidani. Problem koji okolina, selo i više (jer se svi između sebe poznaju), može nametnuti i teško oprostiti nezakonita ponašanja dodatno otežava ionako tešku reintegraciju. I to je jedan od veoma važnih nedostataka malih sredina zbog kojih bivši osuđenik ne može očekivati pomoć i podršku za koliko toliko normalan povratak. Isto tako, mala sredina može itekako olakšati prilagođavanje životu van "rešetaka" prihvatajući, bez osude, osobe po izlasku iz zatvora. Izvesno je da se mlađi i zdraviji pojedinci lakše prilagode i snađu na slobodi.

Stariji osuđenici se plaše izlaska iz zatvora, ako nemaju porodicu koja će ih prihvatiti i za njih je neizvesnost i samoća teža od kazne i zatvora. Ima osuđenika i njihovih "životnih sudbina" koji se istraživaču zatvorskih uslova urežu u sećanje. Razgovor sa jednom starijom osuđenicom, čiji se pogled i reči ne zaboravljaju, potvrđuje strah povratka u selo u kojem je živela.

Delovi njene "ispovesti" mogu poručiti čitaocu više nego naše tumačenje istih. M.S. je rođena u jednom selu u Sandžaku, nije išla u školu, domaćica je koja je u "slobodno vreme" bila zemljoradnica i spremačica. Ima dvoje odrasle dece i osuđena je na tri godine i pet meseci zbog ubistva muža. *"Teško sam živela sa mužem, bio je alkoholičar. Brat me zvao da se vratim, plašila sam se da njega ne ubije, a bila je i sramota. Više sam provela u štali no u kući. Tog sudnjeg dana kada me udario i ja sam njega čekićem, posle čega je nakon desetak dana, umro u bolnici. Puno me mučio i tukao u životu. U zatvoru mi je bolje, meni je robija bila kuća, nije ovde. Zaslužila sam kaznu, mrtva glava, nisam to trebala. Svi mi govore da sam makla jad iz sela i od sebe. Žao mi je što sam to uradila. Sramota me, žao mi je i zbog dece. Ne znam ni kud ću ni šta ću, nemam se gde vratiti. Kuća je propala, sin nema posao a ja se plašim devera i zaove. Razmišljala sam da odem u drugi kraj zemlje, u starački dom, plašim se gladi, čuvala bi decu i stare, na nadnicu ne mogu, imam 68 godina. Koliko sam radila i mučila se a sada nemam od čega živeti. Kajem se što ga nisam pre napustila, puno mi je teško..." (Knežić, 2005).*

Ovaj slučaj nije usamljen, mnogim starim osobama sloboda nije viza za život jer su u zatvoru našle slobodno parče života. A ko je na granici životnog opstanka – na granici je ljudskog.

Ukazivanjem na:

- opšte društvene uslove (vladajući sistem vrednosti, društveno-politička stabilnost, socio-ekonomske činioce (ponuda i potražnja radne snage, pol, starost, zanimanje, obrazovanje), stavovi prema bivšim osuđenima...),
- razvijenosti i karakteristike institucija, organizacija i službi za prihvrat i pomoć pri izlasku pojedinaca iz zatvora i
- porodične i uže socijalno-kulturne uslove (stabilnost porodice, materijalne i stambene prilike, struktura lokalnih grupa i sredine u koju se vraća) ukazujemo na bitne faktore u postpenalnoj fazi osuđenika.

Otvoraju se i mnoga nerešena pitanja o adekvatnom prihvatu bivših osuđenika, kako od strane društva u celini (preko zakonodavnih rešenja i centara za pomoć i podršku) tako i od užeg okruženja. Bez postpenalne pomoći u vidu materijalne, stambene pomoći i zaposlenja kao i podrške

u adaptaciji na uslove van zatvora može se očekivati i dalje prenaseljenost zatvora. Da li je izgradnje zatvora isplativija od ulaganja u napred navedene službe i programe?

Koliko je povrat rezultat sistema vrednosti usvojenog u zatvoru i koliko obrazovanje (kao obučavanje, uvežbavanje, iskustveno i stihijsko obrazovanje, sticanje obrazovanja neformalnim putem, često tzv. negativnog znanja) stečeno u zatvoru može biti podsticaj za nova kriminogena i devijantna ponašanja i dalje je neistraženo područje? Ili koliko uslovi van zatvora pružaju pogodno tlo da se naučeno iskaže pitanje je koje zavređuje naučnu i profesionalnu pažnju?

Koreni neuspeha resocijalizacije i reintegracije osuđenika su dublji od plitkih nada u "popravljivost" tolikog broja "nepopravljivih". Očigledno, trebalo bi kaznenoj i zatvorskoj strogosti (u kojoj nema adekvatne primene Zakonom predviđenih tretmana) suprostaviti alternativne sankcije, gde je god moguće, (dobar primjer u primeni alternativnih sankcija i smanjenja povrata je Italija.) i društvenu sredinu u koju se bivši osuđenici vraćaju.

Koliko je povrat "izbor" osuđenika nepoznato je ako mu drugi nije ni ponuđen ili ga nije ni prepoznao pa time ni prihvatio? Istraživanje potreba i interesovanja osuđenika pred izlazak iz zatvora olakšao bi nam posao oko integracija i kada je seoska sredina u pitanju. Neophodna je saradnja pravosuđa, policije, prosvete (obrazovanja), socijalne politike i zdravstva kako bi se definisale uloge, obaveze i način komuniciranja između svih ustanova, organizacija i institucija u ostvarivanju postpenalnog tretmana.

ZAVRŠNA REČ

Razmatrajući probleme reintegracije bivših osuđenika u bilo koju, pa i seosku, sredinu ne može se biti zaokupljen jedino njihovim ljudskim slabostima, manama, propustima u ponašanju koje je trebalo "popraviti i korigovati" zatvorskim tretmanom. Neophodno je, istovremeno, tragati za problemima koji se dešavaju u realnom društvu (društvu u celini, lokalnoj zajednici, porodici...) u koju se pojedinac vraća a što upućuje na neizbežnost ozbiljnih i hitnih promena. Uspješna reintegracija je uslovljena (ne)prilikama u društva uopšte i pojedinačnim potrebama u cilju stvaranja objektivnih mogućnosti za ostvarivanje a ne "obećavanje" života nakon zatvorske kazne.

Koliko će život u i sa društvenom sredinom biti zadovoljavajući zavisi s jedne strane, od ličnih potreba, interesa, mogućnosti (objektivnih i subjektivnih, ličnih i porodičnih) a s druge strane od spremnosti društva da pojedincu pripomogne (zapošljavanjem na prvom mestu) da realizuje "uspeh" zatvorskog tretmana.

(Ne)prilike u zatvoru i ograničenje slobode i prava osuđenika proizvest će manje štetne posledice ako vreme provedeno na izdržavanju kazne bude smislenije od prebrojavanja, zatezanja odeće, cinkarenja, zaposlenja na poslovima bez cilja i rezultata. Strah, nesigurnost, neizvesnost pred životom po isteku, pogotovo, dugih kazni, možda bi, bili manji da nije opštepoznat stav i odbojnost javnog mnjenja prema bivšim osuđenima.

I na kraju, bez društvene brige i državne strategije za oživljavanje sela ne može biti ni pogodna seoske sredine u koju će se bivši osuđenici vraćati kao u svoje stalno boravište.

REFERENCE

- (1) Gendreau, P., Goggin, C. And Cullen, F. T. (1999). *The effects of prison sentences on recidivism*, Ottawa: Solicitor General Canada.
- (2) Jevtić, S., Gulan, B. (2008). *Tranzicija sela u Srbiji u: Selo u tranziciji*, Beograd, Zavod za proučavanje sela, Srpsko udruženje za sociologiju sela i poljoprivrede i Balkanska asocijacija za sociologiju sela i poljoprivrede.
- (3) Jovašević, D, Stevanović, Z. (2007). *Pravni aspekti izvršenja krivičnih sankcija*, Beograd, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- (4) Kisker, G. W. (1972). *The disorganized personality*, Mc Graw Hill, New York.
- (5) Knežić, B. (2005). *Između čekića i nakovnja*, u: *Mapiranje mizoginije u Srbiji: diskursi i prakse (II tom)* Blagojević, M., (prir.) AŽIN, Beograd.
- (6) Knežić, B. (2001). *Obrazovanje i resocijalizacija – metode merenja*, Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- (7) Kobe, P. (1971). *Opšti pristup etiologiji povrata u: Problemi povrata*, Beograd, Institut za kriminološka i kriminalistička istraživanja.
- (8) Mrvić-Petrović N. (2007). *Kriza zatvora*, Beograd, Vojnoizdavački zavod.
- (9) Nikolić, Z. (2009). *Savremena penologija – studija kazni i kažnjavanja*, Beograd, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- (10) *Prevenција kriminaliteta u Evropskoj uniji*, <http://209.85.129.132:policija.hr/mup.hr>.
- (11) Radovanović, D. (1988). *Svojstva osuđenika i zatvorski tretman*, Beograd, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- (12) Radulović, D. (2006). *Psihologija kriminala - psihopatija i prestupništvo*, Beograd, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju i Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- (13) Stevanović, Đ., (2008). *Politika, nauka i selo Srbije u: Selo u tranziciji*, Beograd, Zavod za proučavanje sela, Srpsko udruženje za

sociologiju sela i poljoprivrede i Balkanska asocijacija za sociologiju sela i poljoprivrede.

- (14) Stevanović, Z. (2010). *Zatvorski sistem i tretman osuđenih lica u Srbiji*, doktorska disertacija, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju Univerziteta u Beogradu.
- (15) Šarić, J. (2006). *Individualizacija kažnjavanja u fazi izvršavanja kazne zatvora*, Zagreb, Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu, vol. 13, br.2.

REINTEGRATION OF EX-PRISONERS INTO VILLAGE ENVIRONMENT

Each society, as well as persons who have served their sentences in penal institutions, are faced with problem of ex-prisoners coming out of prison. They are not well accepted from environment nor they can easy integrate into it. The success of institutional treatment, whatever it is, is verified through their behavior as free-persons. The high percentage of recidivist doesn't support the story of socialization success. From above said follows that they adapt more successfully to prison and that they also return more readily to that well known environment rather than to probe "prison treatment" on a long track outside of prison walls.

The problem of reintegration and recidivism can not be examined without thorough investigation of ex-convict personalities and recognition of social environment. Besides general social conditions the crucial role have family conditions and also social, economic and cultural conditions (family stability, material circumstances and living accommodation, structure of local groups and environment where they return to). We suppose that undamaged family relations, possibility of working on their own estate and hospitality of rural environment can ease acceptance of stigmatized prisoner and his resocialization to changes in society and village. Social pathology (alcoholism, drugs, gamble, begging, prostitution), poverty, unemployment, crisis and socio-economic changes, as well as neglected villages and estates can influence disorientation in these adverse circumstances.

KEY WORDS: *reintegration / recidivism / post-penal acceptance / village environment*

EVALUACIJA TRETMANA U ZATVORSKOM SISTEMU U SRBIJI*

Zoran Stevanović*

Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd

Rezultati istraživanja uticaja institucionalnog tretmana na ponašanje i stavove osuđenika pokazuju da su efekti tretmana na osuđena lica u zatvorskom sistemu u Srbiji jako skromni. To nam pokazuju dobijeni rezultati u ispitivanju korelacije između vidova tretmana (intenzitet vaspitnog rada, radnog angažovanja, slobodnih aktivnosti i pogodnosti) i indikatora uspešnosti tretmana (povrat, bekstvo, disciplinsko kažnjavanje), gde su korelacije relativno niske i u većini slučajeva nisu statistički značajne. Samo je u dva slučaja utvrđeno da postoji visoka korelacija (0,65) i to između pogodnosti i povrata i između radnog angažovanja i disciplinskog kažnjavanja.

Saznanja do kojih smo došli u ovom istraživanju u skladu su sa značajnim brojem istraživanja koja su vrednovali institucionalni tretman prema osuđenim licima. Sa sigurnošću se može zaključiti da postoji "kriza" institucionalnog sistema prevaspitanja, da se koriste tradicionalni vidovi tretmana koji su u mnogo čemu prevaziđeni i da ne daju zadovoljavajuće efekte. Na to ukazuje visok procenat recidivizma koji se kreće i preko 70%. Poslednjih decenija se traže alternativna rešenja u korekcionim programima koji mogu da odgovore savremenim penološkim zahtevima, a pre svega "novom profilu delinkvenata".

KLJUČNE REČI: *Evaluacija / tretman osuđenih lica / zatvorski sistem / resocijalizacija / tipovi zavoda*

---

* Ovaj tekst je nastao kao rezultat rada na projektu "Prevenција kriminala i socijalnih devijacija" koji finansira Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije, broj 149016.

* E-mail: zoranstev_iksi@yahoo.com

UVOD

Osnovni cilj koji se postavlja pred kriminalnom politikom i, posebno, penološkom teorijom i praksom sastoji se u osposobljavanju izvršilaca krivičnih dela da poštuju društvene vrednosti i norme, da se stvaralački ponašaju u životu i da tako postanu korisni članovi zajednice. To je put njihove društvene rehabilitacije. Da bi se ovaj cilj postigao osuđena lica treba u zatvoru prevaspitati, ili kako J Garavin kaže: "učiti ih slobodi" i tako postići njihovu društvenu reintegraciju. U suštini, to je i cilj prevaspitanja koji treba da se ostvari u procesu izvršenja krivičnih sankcija, primenom odgovarajućih tretmana i metoda prevaspitanja.¹

U savremenoj penologiji efikasnost tretmana je veoma bitan faktor u ostvarivanju resocijalizacije osuđenih lica. Prema osuđenim licima primenjuju se razni vidovi tretmana, koji imaju svoju vrednost ako se pokažu efikasnim u prevaspitanju. Tragajući za efektima tretmana, odnosno da li programi resocijalizacije deluju i da li planiranim intervencijama možemo izmeniti problematično ponašanje, poslednjih decenija vršena su brojna istraživanja. Studije o evaluaciji programa resocijalizacije najčešće su rađene u anglo-američkim zemljama i rezultati, generalno, pokazuju da programi resocijalizacije deluju, ali postoje teškoće u identifikovanju modela koji su najefikasniji. I pored velikog broja analiza, u ovom trenutku nije moguće izdvojiti nijednu kategoriju programa koja je pouzdano i u većini slučajeva u redukciji recidivizma ukupne populacije prestupnika ili bolja od standardnih- tradicionalnih programa.²

Uspešnost resocijalizacije iskazuje se obimom reintegriranih prestupnika, a zavisna je od uspešnosti svake od faze: istražne, sudske, institucionalne i pospenalne. Indikatori efikasnosti tretmana su, kod različitih autora različiti. Najčešće se, kao indikatori efikasnosti tretmana, navode: recidivizam, ponašanje, ličnost, sredina. Tretman je efikasan ukoliko dovodi do: smanjenja procenta povrata, do poželjnih promena u ponašanju, do poželjnih promena u ličnosti i do željenih promena u sredini tretiranog lica.³ Druga grupa autora navodi druge kriterijume evaluacije resocijalizacije. Tako Špadijer-Džidić i grupa autora ističu da se uspešnost resocijalizacije kod maloletnika može oceniti na osnovu: recidivizma, alkoholizma, skitničenja,

---

¹ Stevanović, Z.(1993). Tretman osuđenih lica, *Aktuelni problemi suzbijanja kriminaliteta*, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd.

² Žunić-Pavlović, V. (2004). *Evaluacija u resocijalizaciji*, Partenon, Beograd, str. 174.

³ Stakić, Đ. (1977). *Neki problemi evaluacije metoda resocijalizacije*, *Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo*, br. 3, Beograd, str. 78-83.

prošćenja, kockanja, tapkarenja, besposličenja, drskog ponašanja, spoljašnjeg izgleda, uspeha u školi, pripadanje devijantnoj grupi i sl.⁴

Pripadnici "Kanadske škole rehabilitacije" zaključuju da je najvažniji razlog zbog kojeg korekcionni programi ne postižu uspeh jeste nedostatak terapijskog integriteta. Autori Gendreau, Bonta, Ross i Andrews se fokusiraju na ono što se stvarno dešava u programu i postavljaju pitanje- u kom obimu se osoblje, uključeno u tretman, stvarno pridržava principa i koristi terapijske tehnike koje su opravdane? U kojoj meri je osoblje kompetentno? i sl. Značajno otkriće je da i dobro dizajnirani programi često nemaju potreban integritet. Ovi autori posebno ističu pozitivne efekte bihevioralno orjentisane programe.⁵

U zatvorskom sistemu u Srbiji dominiraju klasični vidovi tretmana: vaspitno-korektivni tretman, obrazovni tretman, radni tretman, slobodno-vremenski tretman, tretman nagrađivanjem i kažnjavanjem i pospendalni tretman. Savremeni programi, poput grupne terapije, porodične terapije, programi bihevioralnog pristupa, kognitivni programi, diverzionalni programi, psihoanalitički programi, geštal programi, kao i specifični programi namenjeni posebnim kategorijama osuđenika, se sporadično ili vrlo malo koriste u radu sa osuđenima u našem sistemu. Za ove programe i oblike rada nema osposobljenog kadra, ali pre svega nema interesovanja a ni usmerenja u korišćenju ovih programa.

Istražujući efekte pojedinih vidova tretmana u našem sistemu, izučavana je povezanost između vrste tretmana (intenzitet vaspitno-korektivnog rada vaspitača, radno angažovanje, slobodne aktivnosti i pogodnosti) i pojedinih indikatora uspeha tretmana (povrat, bekstvo i pokušaj bekstva osuđenika iz zavoda i disciplinsko kažnjavanje osuđenika). Tretman obrazovanjem nije analiziran iz razloga što je veoma mali broj osuđenika obuhvaćen ovim vidom tretmana i rezultati ne bi bili validni. U izučavanju povezanosti između vrste tretmana i recidivizma, bekstva i disciplinskog kažnjavanja, istraživano je dvanaest relacija i to:

- 1) Intenzitet vaspitnog-korektivnog rada vaspitača i povrat,
- 2) Intenzitet vaspitnog – korektivnog rada vaspitača i bekstvo,
- 3) Intenzitet vaspitnog-korektivnog rada vaspitača i disciplinsko kažnjavanje,
- 4) Radno angažovanje osuđenika i povrat,

---

⁴ Špadijer-Džinić, Ignjatović, I., Radovanović, D. (1975). *Kriterijumi merenja uspešnosti resocijalizacije maloletnih delinkvenata*, Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, str. 271-310.

⁵ Žunić-Pavlović, V. (2004). *Evaluacija u resocijalizaciji*, str. 92

- 5) Radno angažovanje osuđenika i bekstvo,
- 6) Radno angažovanje osuđenika i disciplinsko kažnjavanje,
- 7) Slobodne aktivnosti i povrat,
- 8) Slobodne aktivnosti i bekstvo,
- 9) Slobodne aktivnosti i disciplinsko kažnjavanje,
- 10) Pogodnosti i povrat,
- 11) Pogodnosti i bekstvo i
- 12) Pogodnosti i disciplinsko kažnjavanje.

Prilikom istraživanja korelacije između pomenutih varijabli pošlo se od sledećih pretpostavki-hipoteza:

1. Svi vidovi tretmana koji se primenjuju u radu sa osuđenim licima u zatvorskom sistemu Srbije pozitivno utiču na osuđena lica u pogledu smanjenja recidivizma i promeni ponašanja.⁶
2. Između vrste tretmana i ponašanja osuđenika u zavodu postoji određen stepen povezanosti-korelacije.

Rezultati istraživanja povezanosti između određenih vidova tretmana i pojedinih indikatora uspešnosti tretmana se razlikuju i okvirno pokazuju da određen tretman, u odnosu na pojedine indikatore uspešnosti tretmana, je u značajnijem stepenu korelacije u odnosu na druge tretmane. U tabeli 1 dat je pregled visine korelacije između pojedinih varijabli.

---

⁶ Pod promenom u ponašanju osuđenika podrazumevamo korekciju ponašanja u onom delu ponašanja koje je u suprotnosti sa društveno prihvatljivim normama i vrednostima. Cilj promena u ponašanju osuđenika je da prihvati obrazac ponašanja koji je društveno afirmativan i u skladu sa važećim normama.

Tabela 1. Nivoi povezanosti- značajnosti korelacija

R.b.	Vrsta tretmana	Povrat	Bekstvo	Disciplinsko kažnjavanje
1.	Intenzitet vaspitno-korektivnog rada vaspitača	0, 43 (povezanost srednj. intenziteta)	0, 27 (niska povezanost)	0, 31 (niska povezanost)
2.	Radno angažovanje Osuđenika	0, 31 (niska povezanost)	0, 41 (povezanost srednj. intenziteta)	0,65 (visoka povezanost)
3	Slobodne aktivnosti	0, 13 (niska povezanost)	0, 11 (niska povezanost)	0, 27 (niska povezanost)
4.	Pogodnosti	0, 65 (visoka povezanost)	0, 42 (povezanost srednj. Intenziteta)	0, 48 (povezanost srednj. intenzitete)

POVEZANOST IZMEĐU INTENZITETA VASPITNO-KOREKTIVNOG RADA VASPITAČA I: POVRATA, BEKSTVA I DISCIPLINSKOG KAŽNJAVANJA

Istražujući stepen povezanosti intenziteta vaspitno-korektivnog rada vaspitača i recidivizma osuđenika (tabela 2), rezultati pokazuju da postoji korelacija srednjeg nivoa, $Fi(F)=0,43$, što ukazuje da stepen intenziteta rada vaspitača ima određeni stepen povezanosti sa povratom. Povezanost između varijable-intenzitet vaspitnog rada i indikatora- recidivizam, ogleda se u činjenici da vaspitači, prema mišljenju osuđenika, češće i intenzivnije rade sa povratnicima. Tako od 212 povratnika, njih 121 ili 57,07% su se izjasnili da vaspitači sa njima rade stalno i intenzivno, a od 112 primarna osuđenika samo se njih 14 ili 12,50% izjasnilo da vaspitači sa njima rade stalno i intenzivno.

Tabela 2

Intezitet vaspitno-korektivnog rad	Povratnici	Primarni	Ukupno
STALAN I INTENZIVAN	121	14	135
POVREMEN I PO POTREBI	91	98	189
UKUPNO	212	112	324

$Fi(F)=0,43$

Ovde se nameće osnovno pitanje: kakav i koliki uticaj ima inenzitet rada vaspitača na osuđenika da, po izlasku sa izdržavanja kazne, ne vrši nova krivična dela? Na ovo pitanje ispitivanje ovom radu nije dalo odgovor. Dobijena korelacija pokazuje da vaspitači intenzivnije rade sa

povratnicima, u odnosu na primarne osuđenike i da u tom odnosu postoji određen nivo povezanosti. Da li taj intenzitet vaspitno-korektivnog rada vaspitača utiče na ponovno vršenje krivičnih dela i u kom obimu to ostaje nepoznanica. Podatak da od 324 ispitanika njih 74 ili 22,28 % su penološki povratnici, ukazuje da je značajan broj osuđenika ponovio vršenje krivičnih dela nakon izlaska iz zatvora i pored prolaska kroz većinu tretmana koji se u zavodu sprovode.

Istražujući povezanost između intenziteta vaspitno-korektivnog rada vaspitača i bekstva, odnosno pokušaj bekstva ili udaljenja iz zavoda, podaci pokazuju nisku korelaciju između ovih varijabli. Odnosno, stepen intenziteta rada vaspitača sa osuđenikima nije od značaja za njihovu odluku da beže iz zavoda. Realno je očekivati da ukoliko je stalan i intenzivan rad vaspitača sa osuđenikom, da osuđenik neće bežati iz zavoda, jer pozitivan uticaj vaspitača će uticati na njegove stavove prema bekstvu, odnosno udaljenju iz zavoda. U ovom ispitivanju pokazalo se da na odluku osuđenika da se udalji iz zavoda nema značajan uticaj stalnost i intenzitet vaspitnog rada (tabela 3). Verovatno na osuđenika veći uticaj imaju druge okolnosti, pri opredeljivanju za bekstvo iz zavoda. Od 135 osuđenika prema kojima se primenjuje intenzivan i stalan vaspitni rad, njih 31 ili 22, 96% se ipak odlučilo na bekstvo ili udaljenje.

Tabela 3

Intenzitet vaspitno korektivnog rada	Bekstva, udaljenja ili Kašnjenja	Nije bežao, nije se udaljavao ni kasnio	Ukupno
INTENZIVAN I STALAN	31	87	135
POVREMEN I PO POTREBI	49	157	189
UKUPNO	80	244	324

$Fi(F) = 0,27$

Od 189 osuđenika prema kojima se primenjuje povremeni vaspitno-korektivni rad, njih 49 ili 25, 93% je bežalo ili pokušalo bekstvo iz zavoda. Iz ova dva podatka vidi se da je razlika, između broja bekstava osuđenika prema kojima se primenjuje intenzivan vaspitni rad i osuđenika prema kojima se primenjuje povremeni vaspitni rad, mala te iz toga može se zaključiti da intenzitet vaspitno-korektivnog rada vaspitača nema značajan uticaj na odluku osuđenika na bekstvo.

Rezultati dobijeni ispitivanjem povezanosti između intenziteta vaspitno-korektivnog rada vaspitača i disciplinskog kažnjavanja osuđenika su na nivou niske korelacije i ukazuju da nema značajne međusobne povezanosti ove dve varijable. Pretpostavka je da bi intenzivan rad

vaspitača uticao na manji broj činjenja disciplinskih prestupa osuđenika, a samim tim i na manji broj izrečenih disciplinskih mera. Podaci ukazuju da postoji razlika u broju činjenja prestupa ali da oni nisu statistički značajni. Ako posmatramo tabelu 4, primećujemo da je od ukupnog broja osuđenika sa kojima je vaspitač intenzivno radio, po njihovom mišljenju, od 197 osuđenika 143 osuđenika ili 72,22% nije disciplinski kažnjavano. S druge strane, od 127 osuđenika sa kojima je povremeno rađeno, 74 njih je disciplinski kažnjavano, ili 58,27%. Ove činjenice pokazuju da intenzitet vaspitno-korektivnog rad vaspitača ima uticaj na ponašanje osuđenika i da je moguć vaspitni uticaj na osuđenike da svoje ponašanje prilagođavaju zatvorskim uslovima, a i da menjaju svoje ponašanje.

Tabela 4

Intenzitet vaspitno korektivnog rada	Disciplinski kažnjavan	Nije disciplinski kažnjavan	Ukupno
Intenzivan i stalan	54	143	197
Povremen i po potrebi	74	53	127
UKUPNO	128	196	324

FI (F)=0,31

POVEZANOST IZMEĐU RADNOG ANGAŽOVANJA OSUĐENIKA I: POVRATA, BEKSTVA I DISCIPLINSKOG KAŽNJAVANJA

Većina penologa smatra da je rad osuđenika u zatvorskim uslovima jedan od najefikasnijih oblika tretmana koji utiču na formiranje ili održavanje radnih navika i koji bitno utiče na očuvanje psihofizičkog zdravlja osuđenika. Rad, svakako, ima i vaspitni uticaj na osuđenika i iz tih razloga se smatra jednim od najproduktivnijih vidova tretmana u institucionalnim uslovima. Polazeći od tih pretpostavki, ispitivana je povezanost između zaposlenja osuđenika u zavod i povrata (tabela 5). Naime, ove dve varijable su posmatrane u međusobnom odnosu i utvrđeno je da postoji niska međusobna povezanost (Fi=0,31).

Tabela 5

Vrsta tretmana -rad osuđenika-	Povratnik	Primaran	Ukupno
Zaposlen u zavodu	133	81	214
Nije zaposlen	79	31	110
Ukupno	212	112	324

FI(F)=0,31

Rad svakako angažuje i animira osuđenika u zatvorskim uslovima, ali uticaj rada na prestanak vršenja novih krivičnih dela, nije dominantan faktor. Postoje istraživanja koja povezuju određena zanimanja sa određenim načinima i tehnikom vršenja krivičnih dela. Od ukupnog broja povratnika na ispitivanom uzorku, njih 133 ili 62,15% je zaposleno, a 79, odnosno 37,85% nije zaposleno. Od prvi put osuđenih, njih 81 ili 72,32% je zaposleno, a 27,68% nije zaposleno u zavodu. Razlika nije značajna, jer se, po pravilu, svi osuđenici raspoređuju na određena radna mesta. Stvarna zaposlenost je posebno pitanje i mi se u ovom radu njome nismo bavili.

Posmatrajući odnos između varijable radno angažovanje i bekstva iz zavoda (tabela 6.), utvrđeno je da postoji korelacija srednjeg nivoa, što znači da radno angažovani osuđenici se manje odlučuju na bekstvo od osuđenika koji nisu radno angažovani. Nivo korelacije iznosi $F_i = 0,40$ i statistički je značajna na nivou 0,05. Od ukupnog broja radno angažovanih osuđenika, samo njih 12,62% se odlučuje na bekstvo ili udaljenje iz zavoda, za razliku od osuđenika koji nisu radno angažovani, a koji se u 48,18% odlučuju na bekstvo ili udaljenje iz zavoda. Razlika je očita i iz dobijenih podataka može se zaključiti da radno angažovanje ostvaruje pozitivne efekte na proces resocijalizacije osuđenih lica.

Tabela 6

Radna aktivnost	Bekstva, udaljenja ili Kašnjenja	Nije bežao, nije se udaljavao ni kasnio	Ukupno
Uključeni u radni proces	27	187	214
Nisu uključeni u radni proces	53	57	110
Ukupno	80	244	324

$F_i (F) = 0,40$

Izučavanje korelaciju između varijabli rad osuđenih i disciplinskog kažnjavanja, rezultati pokazuju (tabela 7.) da postoji visoka povezanost, $F_i = 0,65$ i da je ta povezanost statistički značajna na nivou 0,01, čime je potvrđena hipoteza da tretman radom osuđenika u zavodu postiže značajne rezultate u procesu resocijalizacije osuđenika. Ova visoka korelacija ukazuje na veoma veliki značaj radnog angažovanja osuđenika u zavodu na njihovo ponašanje. Zaposlenost rasterećuje osuđenika svakodnevnih problema, stiče ličnu sigurnost, ostvaruje povoljniji status u zavodu i na taj način postiže bolje rezultate u resocijalizaciji, a samim tim i stiče raznovrsnije i veće pogodnosti. Sve to utiče na osuđenika da ispoljava

viši stepen samokontrole i da svoje ponašanje menja i prilagođava vrednosnom sistemu koji mu donosi privilegije u zavodu. Od 214 osuđenika koji su uključeni u radnu aktivnost, njih 178 ili 83,17% ne čini nikakve disciplinske presteupe u zavodu, a od 110 osuđenika koji ne rade, njih 92 ili 83,63% čine neki od disciplinskih postupaka. Očigledno da rad veoma pozitivno utiče na ponašanje osuđenika u zavodskim uslovima.

Tabela 7

Radna aktivnost	Disciplinski kažnjavan	Nije disciplinski kažnjavan	Ukupno
Uključeni u radni proces	36	178	214
Nisu uključeni u radni proces	92	18	110
Ukupno	128	196	324

Fi (F)=0,65

POVEZANOST IZMEĐU SLOBODNIH AKTIVNOSTI OSUĐENIKA I: POVRATA, BEKSTVA I DISCIPLINSKOG KAŽNJAVANJA

Ispitujući nivo korelacije između varijable uključenost osuđenika u slobodne aktivnosti, s jedne strane, i povrata, bekstva i disciplinskog kažnjavanja, s druge strane, dobijeni rezultati ukazuju da je korelacija između ovih varijabli niska i da nema povezanost ovih varijabli. Dobijeni rezultati mogu se tumačiti tako što je većina osuđenika, po svom izboru, uključena u slobodne aktivnosti sa motivacijom da se relaksiraju i rekreiraju, da "ubiju" dosadu i od slobodnih aktivnosti ne očekuje neku posebnu korist. Angažovanje osuđenika u slobodne aktivnosti se ne vrednuje posebno, pa iz tih razloga one i ne utiču značajno na povrat i druge oblike ponašanja osuđenika.

Slobodne aktivnosti i povrat (tabela 8.) su u niskom stepenu povezanosti i F_i iznosi 0,13, slobodne aktivnosti i bekstvo (tabela 9.) pokazuju, takođe, nizak nivo povezanosti i $F_i = 0,11$, a slobodne aktivnosti i disciplinsko kažnjavanje (tabela 10.) je takođe niska, $F_i = 0,27$. Iz ovih podataka može se zaključiti da na ispitivanom uzorku osuđenika slobodne aktivnosti, kao vid tretmana, nema značajan uticaj na efikasnost tretmana, odnosno, ne utiču na promenu ponašanja i ličnost osuđenika. One imaju značajno mesto u režimu života i održavanju fizičkog i mentalnog zdravlja osuđenika.

Tabela 8

Vrsta tretmana -slobodne aktivnosti	Povratnici	Primarni	Ukupno
Koristi sl.aktivnosti	170	101	271
Ne koristi sl.aktivnosti	42	11	53
Ukupno	212	112	324

FI(F)=0,13

Tabela 9

Vrsta tretmana -slobodne aktivnosti	Bekstva, udaljenja ili Kašnjenja	Nije bežao, nije se udaljavao ni kasnio	Ukupno
Koristi sl.aktivnosti	69	101	271
Ne koristi sl.aktivnosti	11	42	53
Ukupno	80	244	324

FI(F)=0,11

Tabela 10

Vrsta tretmana -slobodne aktivnosti	Disciplinski kažnjavao	Nije disciplinski kažnjavao	Ukupno
Koristi sl.aktivnosti	91	180	271
Ne koristi sl.aktivnosti	37	16	53
Ukupno	128	196	324

FI(F)=0,27

POVEZANOST IZMEĐU POGODNOSTI I: POVRATA, BEKSTVA I DISCIPLINSKOG KAŽNJAVANJA

Analizirajući rezultate dobijene ispitivanjem povezanosti između pogodnosti i povrata, bekstva osuđenih lica i disciplinskog kažnjavanja, može se zaključiti da postoji korelacija srednjeg i višeg intenziteta. Pogodnosti su sa sva tri indikatora uspešnosti tretmana (povrat, bekstvo i disciplinsko kažnjavanje), u korelaciji srednjeg ili višeg intenziteta, za razliku od drugih vidova tretmana koji su u korelaciji sa jednim ili dva indikatora, a slobodne aktivnosti nisu u značajnoj korelaciji ni sa jednim od tri ispitivana indikatora uspešnosti tretmana.

Pogodnosti i povrat su u korelaciji visokog intenziteta $F_i=0,65$, što ukazuje da osuđenici koji su ranije osuđivani znatno manje koriste vanzavodske pogodnosti (tabela 11.). Od ispitivanog uzorka, 151 osuđenik koristi vanzavodske pogodnosti, od čega njih 49 ili 32, 45% su povratnici, a od 173 osuđenika koji ne koriste vanzavodske pogodnosti, njih 163 ili 94, 42% su povratnici.

Tabela 11

Vrsta tretmana Pogodnosti	Povratnici	Primarni	U k u p n o
Koristi vanzavodske pogodnosti	49	102	151
Ne koristi vanzavodske pogodnosti	163	10	173
U k u p n o	212	112	324

$F_i(F)=0,65$

Ovako dobijeni podaci pokazuju da se, pri dodeli vanzavodskih pogodnosti, veoma mnogo uvažava kriterijum recidivizma. Zatvorske službe posebnu pažnju posvećuju proceni da li će osuđenik zloupotребiti ukazano poverenje ili neće. Realna je procena da se u recidiviste ne može imati potpuno poverenja pri davanju ovih pogodnosti i da je verovatnoća zloupotrebe ovog tipa pogodnosti velika.

Značajna korelacija postoji i između pogodnosti i bekstva (tabela 12.), i ona iznosi $F_i= 0,42$ i statistički je značajna na nivou 0,01. Osuđenici koji nisu imali bekstvo ili se nisu udaljavali iz zavoda, vanzavodske pogodnosti koriste u 94,70 %, a osuđenici koji su taj prestup imali, vanzavodske pogodnosti koriste samo u 5,30 % slučajeva. Takođe, od ukupnog broja osuđenika koji nisu koristili pogodnosti u 41,62% su imali bekstvo ili udaljenje iz zavoda, a 58,38% nije bežalo niti je koristilo vanzavodske pogodnosti. Na ovakav odnos u kategoriji koji nisu koristili vanzavodske pogodnosti, uticao je i podatak da je u uzorku koji je ispitivan bilo osuđenika koji još nisu stekli formalne uslove na mogućnost korišćenja ovih pogodnosti (kratko vreme boravka u zavod, pripadanje klasifikacionoj kategoriji koja ne omogućava korišćenje te vrste pogodnosti i sl.).

Tabela 12

Vrsta tretmana Pogodnosti	Bekstva udaljenja ili Kašnjenja	Nije bežao, nije se udaljavao ni kasnio	Ukupno
Koristi vanzavodske pogodnosti	8	143	151
Ne koristi vanzavodske pogodnosti	72	101	173
Ukupno	80	244	324

Fi(F)=0, 42

Analiza podataka o odnosu varijable pogodnosti i varijable disciplinsko kažnjavanje osuđenika (tabela 13.), ukazuje da postoji povezanost između ove dve varijabli i to na nivou srednjeg stepena intenziteta (Fi= 0,48) i statistički je značajno na nivou 0,05.

Tabela 13

Vrsta tretmana pogodnosti	Disciplinski kaznjavao	Nije disciplinski kaznjavao	U k u p n o
Koristi vanzavodske pogodnosti	22	129	151
Ne koristi vanzavodske pogodnosti	106	67	173
Ukupno	128	196	324

Fi(F)=0, 48

Naime, postoji uzajamni uticaj pogodnosti na učestalost disciplinskog kažnjavanja, kao i uticaj disciplinskog kažnjavanja na stepen korišćenja pogodnosti. Tako je od 151 osuđenika koji su koristili vanzavodske pogodnosti samo je njih 22 ili 14,57% disciplinski kažnjavano. S druge strane, od 128 osuđenika koji su disciplinski kažnjavani, samo je njih 22 ili 17,19% koristilo vanzavodske pogodnosti. Međusobna povezanost je očigledna i pogodnosti predstavljaju dobar indikator stepena ostvarenog procesa prevaspitanja, posmatrano sa institucionalnog aspekta.

POVEZANOST IZMEĐU VRSTE REŽIMA ZAVODA I: STEPENA ANGAŽOVANJA VASPITAČA, UČESTALOST RAZGOVORA SA OSUĐENICIMA I ZNAČAJA MIŠLJENJA VASPITAČA

U ovom delu rada ispitivani su stavovi i mišljenja osuđenika o odnosu između vrste režima zavoda⁷ i obima angažovanja vaspitača u rešavanju osuđeničkih problema, učestalost razgovora osuđenika sa vaspitačem i značaj vaspitačevog mišljenja na status osuđenika u zavodu. Ako pođemo od proklamovanog stava, po kome služba za tretman usklađuje rad ostalih učesnika u prevaspitavanju,⁸ a da je vaspitač nosilac aktivnosti te službe, nameće se pitanje stepena aktivnosti vaspitača i značaj njegovog mišljenja u ukupnom procesu resocijalizacije osuđenih lica. Istražujući taj problem, cilj je bio da saznamo stavove osuđenika o tim pitanjima.

U tabeli 14. prikazani su dobijeni rezultati ispitivanja odnosa između obima angažovanja vaspitača u rešavanju osuđeničkih problema, kako ih osuđenici doživljavaju, i režima u koji se osuđenik nalazi. Rezultati pokazuju da ne postoji značajna povezanost između ove dve varijable i ona iznosi $C=0,15$. Odnosno, istraživanje je pokazalo da nema značajne razlike u obimu angažovanja vaspitača u zavisnosti od vrste režima, tj. u svim režimima vaspitač se približno- u istom obimu angažuje u rešavanju osuđeničkih problema.

Prirodno je očekivati da se vaspitači više angažuju u radu sa osuđenicima koji su klasifikovani u strožiji režim, jer je sa njima neophodan intenzivan i stalan vaspitni rad. Ovde se nameće pitanje –koje su to okolnosti koje su uticale da osuđenici, približno isto ocenjuju obim angažovanja vaspitača, nezavisno kom režimu pripadaju? Jedan od razloga je i činjenica da su u zavodima, nezavisno od tipa, raspoređene sve kategorije osuđenika i da realna klasifikacija ne odgovara tipu zavoda.⁹ Neadekvatna eksterna, ali i nepotpuna interna klasifikacija dovode do opšteg konglomerata najraznovrsnijih kategorija osuđenika u okviru jednog zavoda i vrlo je teško, gotovo nemoguće, u takvim okolnostima ozbiljnije realizovati neki od programa. Drugi razlog je, svakako, veliki broj osuđenika u vaspitnim grupama i to najrazličitijih kategorija, što vaspitaču otežava bilo kakav ozbiljniji rad. U

---

⁷ Pod režimom zavoda podrazumevamo stepen obezbeđenja zavoda, i u istraživanju su prikazana tri režima: otvoreni, poluotvoreni i zatvoreni režim.

⁸ Član 19. stav 2 ZIKS-a

⁹ U otvorenim zavodima klasifikovano je preko 40% povratnika, u poluotvorenim zavodima preko 50% povratnika, a u zatvorenim zavodima je oko 70% povratnika

takvim okolnostima vaspitač gotovo isključivo radi sa "urgentnim" slučajevima, "gasi požar", a planirane aktivnosti ne ostvaruje u potpunosti.

Izjašnjavanje osuđenika na konstataciju da se vaspitač "jako angažuje i pozitivno me savetuje", osuđenici u otvorenom režimu na to pitanje daju potvrđan odgovor u 45,24%, osuđenici iz poluotvorenog režima u 25,00%, a iz zatvorenog režima u 29,76% daju potvrđan odgovor. Na drugu konstataciju "vaspitači se povremeno angažuju i daju mi pozitivan savet", osuđenici daju potvrđan odgovor i to: u otvorenom režimu 37,72%, u poluotvorenom režimu 41,23% a u zatvorenom režimu pozitivno se izjašnjava 21,05% osuđenika. Na ponuđeni odgovor "vaspitač se povremeno angažuje ali od toga nemam koristi", osuđenici iz otvorenog tretmana u 22,45% potvrđuju konstataciju, u poluotvorenom režimu u 28,57% a u zatvorenom tretmanu u 48,98%.

Tabela 14

Vrsta režima	Obim angažovanja vaspitača u rešavanju osuđeničkih problema					UKUPNO
	Jako se angažuje i pozitivno me savetuje	Povremeno se angažuje i daje mi dobre savete	Nemam mišljenje o angažovanju vaspitača	Vaspitač se povremeno angažuje ali od toga nemam korist	Vaspitač samnom i ne razgovara	
Otvoreni	38 (26,96)	43 (36,59)	5 (8,35)	11 (15,73)	7 (16,37)	104
Polu otvoreni	21 (28,78)	47 (39,06)	11 (8,91)	14 (16,79)	18 (17,47)	111
Zatvoreni	25 (28,26)	24 (38,35)	10 (8,75)	24 (16,48)	26 (17,15)	109
Ukupno	84	114	26	49	51	324

C=0,15

Ovde je primetna značajna razlika u stavu između osuđenika u otvorenom i poluotvorenom režimu, s jedne strane, i osuđenika iz zatvorenog režima, s druge strane. Razlike u stavovima su još drastičnije na konstataciji "vaspitač sa mnom i ne razgovara", gde osuđenici iz otvorenog tretmana tu konstataciju potvrđuju u 13,72%, iz poluotvorenog režima u 36,29%, a osuđenici iz zatvorenog režima sa 50,98%. I pored uočljive razlike u stavovima osuđenika određenog režima, ne postoji korelacija određenog intenziteta koja bi ukazivala na značajnu povezanost ovih varijabli.

Ispitujući mišljenje osuđenika, koji su u različitim režimima, prema učestalosti razgovora sa vaspitačem (tabela 15.), rezultati pokazuju da

postoji korelacija srednjeg intenziteta i iznosi $C = 0,44$ i značajna je na nivou 0,05.

Osuđenici iz različitih režima različito i ocenjuju učestalost razgovora sa vaspitačem.

Osuđenici iz otvorenog režima navode da jednom mesečno razgovaraju sa vaspitačima, i to u 50,96% slučajeva, 24,04 % njih navode da sa vaspitačem razgovaraju jednom u tri meseca, 13,46% navodi da sa vaspitačem razgovaraju jednom u šest meseci, 9,61% osuđenika navodi da jednom godišnje razgovara sa vaspitačem a 1,92% osuđenika daje odgovor da uopšte ne razgovara sa vaspitačem.

Osuđenici iz poluotvorenog režima u 43,25% slučajeva navode da sa vaspitačem jednom mesečno razgovaraju, njih 35,13% navode da sa vaspitačem razgovaraju jednom u tri meseca, 9,91% navodi da razgovaraju sa vaspitačem jednom u šest meseci, njih 5,40 % se izjašnjava da razgovaraju sa vaspitačem samo jednom godišnje. Njih 6,31% ističe da uopšte ne razgovara sa vaspitačem.

Osuđenici iz zatvorenog režima bitno različito navodi podatke o kontaktu sa vaspitačem. Tako njih 16,51% ističe da sa vaspitačem jednom mesečno razgovara, njih 13,76% jednom u tri meseca, 19,27% jednom u šest meseci, a 34,86% navodi da jednom godišnje razgovara sa vaspitačem. Značajan broj osuđenika, 15,60% njih ističe da uopšte vaspitač ne razgovara sa njima.

Tabela 15

Vrsta režima	Učestalost razgovora sa vaspitačem					UKUPNO
	Jednom mesečno	Jednom u tri meseca	Jednom u šest meseci	Jednom godišnje	Ne razgovaram sa vaspitačem	
Otvoreni	53 (38,20)	25 (25,36)	14 (14,76)	10 (17,33)	2 (8,35)	104
Polu otvoreni	48 (40,77)	39 (27,06)	11 (15,76)	6 (18,50)	7 (8,91)	111
Zatvoreni	18 (40,03)	15 (26,58)	21 (15,47)	38 (18,17)	17 (8,77)	109
Ukupno	119	79	46	54	26	324

$S=402,32$; $C=0,44$.

Podaci su dosta interesantni i iznenađujući, jer se očekuje da vaspitač učestalije radi sa osuđencima iz strožijih režima u odnosu na otvoreni

režim. Opredeljenje osuđenika iz zatvorenog režima za davanje takvih odgovora može se tumačiti i shvatanjem ili očekivanjem da vaspitač sa njima treba da radi drugačije, da planira razgovor, da ih poziva ili da im više pomaže za vreme izdržavanja kazne. Često osuđenici uobičajene i spontane razgovore i kontakte sa vaspitačem i ne računaju. Oni najčešće ulogu vaspitača doživljavaju i vrednuju samo ako im vaspitač "izdejstuje" neku pogodnost, bolji status i slično, a ostale aktivnosti vaspitača i ne vrednuje, ako od te vaspitačeve aktivnosti oni nemaju koristi. Dobijeni podaci mogu da budu i signal da vaspitači i služba za tretman u celini, kod osuđenika gubi autoritet, posebno ako se mišljenje vaspitača neadekvatno vrednuje od strane uprave zavoda. Svakako da i toga ima i to poprilično.

Jedno od bitnih pitanja u ostvarivanju procesa resocijalizacije osuđenih lica je i pitanje kako osuđenici doživljavaju ulogu i značaj vaspitača u zavodu. Decenijama se vodi "tihi rat" između službe za tretman i službe za obezbeđenje o tome ko je značajniji u zavodu. Služba za tretman polazi od toga da je ona najodgovornija i da je ona najkompetentnija za sprovođenje korekcionog programa u procesu resocijalizacije osuđenih lica, a služba obezbeđenja smatra da ceo sistem može da funkcioniše samo ako ona održava bezbednost, red i disciplinu u zavodu. U takvom ambijentu, dominantnost jedne od ovih službi se često menja. U stabilnom i uređenom zatvorskom sistemu socijalne službe dobijaju na značaju, a samim tim i imaju veći uticaj na osuđena lica i njihov status. U vremenu kada je zatvorski sistem nestabilan, ranjiv na pobune, unutrašnje sukobe i u kome je jak neformalan sistem osuđenika, služba za obezbeđenje, odnosno, uniformisana službena lica poprimaju veći značaj i uticaj, kako u zavodu tako i u celom sistemu. Polazeći od tih činjenica ispitivali smo stavove osuđenih lica o značaju mišljenja vaspitača za status osuđenika.¹⁰

U tom kontekstu su i formulisane konstatacije u upitniku (tabela 16.), po kome su se osuđenici, iz različitih režima, izjašnjavali na data pitanja. Podaci pokazuju da postoji korelacija između režima u kome se osuđenik nalazi i njihovog mišljenja o značaju mišljenja vaspitača za status osuđenika. Korelacija je srednjeg intenziteta i iznosi $C=0,42$ i značajna je na nivou 0,05.

Osuđenici iz otvorenog režima u 81,73% su mišljenja da se mišljenje vaspitača uvažava ili se delimično uvažava, a samo njih 4,81% smatra da se mišljenje vaspitača malo ili uopšte ne uvažava. Osuđenici iz

---

¹⁰ Pod pojmom "značaj mišljenja vaspitača na status osuđenih lica", porazumevamo u kom stepenu se predlozi, mišljenja, odluke i stavovi vaspitača o osuđeniku uvažavaju od strane načelnika službe, upravnika, direktora Uprave, sudije i sl.

poluotvorenog režima procenjuju da se u 66,67% mišljenje vaspitača uvažava ili se delimično uvažava, a njih 21,62% smatra da se mišljenje vaspitača malo ili nimalo uvažava. Osuđenici iz zatvorenog režima u 39,45% smatra da se mišljenje vaspitača uvažava potpuno ili delimično, a njih 54,13% misli da se mišljenje vaspitača veoma malo uvažava ili se uopšte ne uvažava.

Tabela 16

Vrsta režima	Značaj mišljenja vaspitača za status osuđenika					Ukupno
	Uvažava se mišljenje vaspitača	Delimično se uvažava mišljenje vaspitača	Tako-tako	Veoma malo se uvažava mišljenje vaspitača	Uopšte se ne uvažava mišljenje vaspitača	
Otvoreni	47 (36,27)	38 (28,57)	14 (10,91)	3 (12,20)	2 (16,05)	104
Polu otvoreni	41 (38,71)	33 (30,49)	13 (11,65)	10 (13,02)	14 (17,13)	111
Zatvoreni	25 (38,01)	18 (29,94)	7 (11,38)	25 (12,78)	34 (16,82)	109
Ukupno	113	89	34	38	50	324

S=392,37; C=0,42

Dobijeni podaci ukazuju da osuđenici u zavisnosti od svog statusa, da li su u povoljnijem ili nepovoljnijem tretmanu, formiraju stav, odnosno mišljenje o ulozi i značaju mišljenja vaspitača. Naime, osuđenici u zatvorenom režimu vaspitača više doživljavaju kao osobu koja treba da im pomogne da dobiju povoljniji tretman-pogodnosti i druge beneficije. Ako vaspitač to ne uradi, oni smatraju da od vaspitača nemaju koristi. Povezanost između statusa osuđenika, u odnosu na režim, i njihovog mišljenja o značaju i uvažavanju mišljenja vaspitača su u korelaciji.

Iskustva iz prakse ukazuju i na drugu stranu ovog pitanja. Često se dešava da se na određenim komisijama, stručnim sastancima ili po odluci upravnika zavoda, mišljenje vaspitača ne uvaži i da se njegov predlog o statusu osuđenika odbije. To se veoma negativno odražava na autoritet službe za prevaspitavanje, a i na vaspitača, konkretno. Vaspitači su, iz profesionalnih razloga, često skloni da idu u pedagoški rizik u pogledu dodeljivanja određenih pogodnosti osuđenim licima, za razliku od drugih službi, a posebno službe obezbeđenja, koja iz bezbedonosnih razloga ne žele da rizikuju. U takvim okolnostima, nažalost, prevladavaju bezbedonosni argumenti.

ZAKLJUČAK

Rezultati istraživanja uticaja institucionalnog tretmana na ponašanje i stavove osuđenika pokazuju da su efekti tretmana na osuđena lica u zatvorskom sistemu u Srbiji jako skromni. To nam pokazuju dobijeni rezultati u ispitivanju korelacije između vidova tretmana (intenzitet vaspitnog rada, radnog angažovanja, slobodnih aktivnosti i pogodnosti) i indikatora uspešnosti tretmana (povrat, bekstvo, disciplinsko kažnjavanje), gde su korelacije relativno niske i u većini slučajeva nisu statistički značajne. Samo je u dva slučaja utvrđeno da postoji visoka korelacija (0,65) i to između pogodnosti i povrata i između radnog angažovanja i disciplinskog kažnjavanja.

Saznanja do kojih smo došli u ovom istraživanju u skladu su sa značajnim brojem istraživanja koja su vrednovali institucionalni tretman prema osuđenim licima. Sa sigurnošću se može zaključiti da postoji "kriza" institucionalnog sistema prevaspitanja, da se koriste tradicionalni vidovi tretmana koji su u mnogo čemu prevaziđeni i da ne daju zadovoljavajuće efekte. Na to ukazuje visok procenat recidivizma koji se kreće i preko 70%. Poslednjih decenija se traže alternativna rešenja u korekcionim programima koji mogu da odgovore savremenim penološkim zahtevima, a pre svega "novom profilu delinkvenata".

Utisak je da se u našem zatvorskom sistemu jako sporo menja tradicionalni oblik pristupa delinkventu, a prenatrpanost zatvora, nedovoljno specijalizovanih kadrova i teška ekonomska situacija sve to još više usporava.

REFERENCE

- (1) Adams, S. (1974). Evaluation research in corrections: Status and prospects, *Federal Probation*, 38,
- (2) Brakel, S., Gaylord, (2003). Prisons and Corrections, Chapter 4, *Private Prisons and the Control of Crime*, Oakland, Independent Institute.
- (3) Fagan, J., Forst, M., Vivona, T. (1988). *Treatment and reintegration of violent juvenile offenders: Experimental results*. San Francisco:URSA Institute.
- (4) Jovašević, D. i Stevanović, Z. (2008). *Pravni aspekti izvršenja krivičnih sankcija*, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd.
- (5) Milutinović, M. (1986). Institucionalna resocijalizacija osuđenika i funkcija teorijsko-empirijskih istraživanja u ovom procesu, *Penološke teme*, br.3-4, Zagreb.
- (6) Mrvić-Petrović, N. (2000). Varijante zatvorskog tretmana kao alternative kratkotrajnom zatvoru, *Pravna misao*, XXXI.

- (7) Radovanović, D. (1988). *Svojstva osuđenika i zatvorski tretman*, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd.
- (8) Stevanović, Z. (1986). *Uloga i značaj realizacije obrazovnog dela tretmana u radu sa maloletnicima*, *Penološki glasnik*, Republičko udruženje penologa Srbije, br.1-2. Beograd.
- (9) Stevanović, Z. (2008). *Otvoreni zatvori*, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd.
- (10) Stevanović, Z.(1993). *Tretman osuđenih lica, Aktuelni problemi suzbijanja kriminaliteta*, Institut za kriminoloska i socioloska istrazivanja, Beograd.
- (11) Stipetić, K. (1978). *Mišljenje osuđenih osoba o tretmanu u kazneno-popravnom domu u lepoglavi*, *Penologija*, br.1 i 2.
- (12) Žunić-Pavlović, V. (2004). *Evaluacija u resocijalizaciji*, Partenon, Beograd.

TREATMENT EVALUATION IN THE PRISON SYSTEM OF SERBIA

The research on the influence of institutional treatments on behaviors and attitudes of convicted persons show that the effects of the treatments in prison systems in Serbia are very modest. This was shown by the results obtained in testing the correlation between the types of the treatments (level of educational work, work engagement, free activities and benefits) and indicators of successful treatments (returns, escapes and disciplinary punishments), where the correlations are relatively low and in most of the cases do not show statistical significance. Only two cases demonstrate high correlation (0.65) between benefits/return and work engagement/disciplinary punishment indicators.

The results from this study are consistent with majority of researches that have researched—institutional treatment of convicted persons. With confidence we can conclude that there is a ‘crisis’ of the institutional correctional system, that there is a practice of traditional treatments that are in many ways outdated and do not give the acceptable outcome. This is indicated by the high percentage of recidivism, ranging over 70%. In the recent decades, there is a quest for alternative solutions in the correctional programs that would be able to respond to the demands of the modern penology, and above all to the ‘new profile of offenders’.

KEY WORDS: *evaluation / treatment of convicted persons /
the prison system / re-socialization / types of institutions*

INSTRUKCIJE AUTORIMA

1. Radovi se dostavljaju u elektronskoj formi, na disku ili via email: krinstitut@gmail.com
2. Autori se mole da, ukoliko je moguće, dostave apstrakt, naslov i ključne reči i na engleskom jeziku.
3. Autori treba da dostave i naziv ustanove u kojoj su zaposleni kao i email adresu i broj telefona.
4. Neophodni elementi BIBLIOGRAFIJE navode se isključivo sledećim redosledom:
  - ✓ Prezime autora i početno slovo imena;
  - ✓ Godinu izdanja u zagradi;
  - ✓ Za časopise volumen i broj strana, a za knjige mesto izdavanja i naziv izdavača;
  - ✓ NASLOVI KNJIGA i NAZIVI ČASOPISA štampaju se kurzivom.
  - ✓ U Bibliografiji se navode samo one reference na koje se autor članka eksplicitno poziva u tekstu. Ime autora koji se citira navodi se u originalu.
5. Uređivački odbor klasifikovaće članke u sledeće kategorije:
  - Izvorni naučni članci,
  - Prethodna saopštenja,
  - Pregledni članci i
  - Stručni članci
6. Svi radovi se recenziraju
7. Recenzije su anonimne

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

343+316

**ZBORNIK Instituta za kriminološka i
sociološka istraživanja** = Journal of the
Institute of Criminological and Sociological
Research / glavni i odgovorni urednik
Leposava Kron. – God. 1, br. 1 (1972)- .-
Beograd: Institut za kriminološka i
sociološka istraživanja, 1972- (Beograd:
Dereta). – 24 cm

ISSN 0350-2694 = Zbornik Instituta za
kriminološka i sociološka istraživanja
COBBIS.SR-ID 5474306